

veil Liberaal Reveil
aal Reveil Liberaal
il Liberaal Reveil L
al Reveil Liberaal

Thema: gemeentelijke autonomie

Liberaal Reveil Li

Het belang van lokale belastingen

Reveil Liberaal Re

Lokaal crisismanagement

iberaal Reveil Libe

l Reveil Liberaal Re

eraal Reveil Libero

veil Liberaal Revei

47e jaargang, februari 2006 (1)

INHOUDSOPGAVE

Column

Sussers en opwekkers
Luuk van Middelaar

2

Thema: gemeentelijke autonomie

Lokale autonomie vergt meer dan lokale belastingen

Geert Dales

3

Lokale crisis: wat te doen?

Uri Rosenthal

7

Over de gemeente en haar burgers

Fred de Graaf

13

Over de staatkundige gevolgen van de administratieve decentralisatie in de Verenigde Staten

Alexis de Tocqueville

Ingeleid door **Luuk van Middelaar**

15

Herstel de geest van het klassiek liberalisme

James M. Buchanan

Ingeleid door **Edwin van de Haar**

19

De kwaliteit van de wereld

Klaas van Egmond en Reinout Woittiez

23

Verplicht sparen voor het werkloosheidsrisico

Philip de Jong en Nahied Rezwani

29

Vijf jaar Liberaal Reveil

Fleur de Beaufort

35

De harde kern van ons liberalisme

B.W. Kranenburg

36

Hoe tolerant is onze democratie?

R.V.W.M. Lantain

39

Voor u ligt het eerste nummer van de 47^e jaargang van *Liberaal Reveil*. De redactie heeft met ingang van 2006 besloten om over te stappen naar vier in plaats van zes nummers *Liberaal Reveil* per jaar. Op jaarbasis zal het aantal van 240 bladzijden echter gehandhaafd blijven. De vier nummers zullen achtereenvolgens in maart, juni, september en december verschijnen. Voor dit eerste nummer is een vroegere verschijningsdatum gekozen, omdat het thema aansluit bij de gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart 2006.

Heeft u vrienden of kennissen die mogelijk ook geïnteresseerd zijn in een abonnement op *Liberaal Reveil*?

Als u de namen van potentiële abonnees doorgeeft aan de Teldersstichting (telefoon 070-3631948, fax 070-3631951, e-mail debeaufort@teldersstichting.nl) dan ontvangen zij een proefnummer.

De redactie van Liberaal Reveil

SUSSERS EN OPWEKKERS

LUUK VAN MIDDELAAR

In het Nederlandse liberalisme leven vanouds twee opvattingen van burgerschap. Doorgaans in impliciete, onderhuidse confrontatie, soms ineens scherp aan de oppervlakte – zoals in november 2005 in de publiekelijk uitgevochten discussie tussen Hans Wiegel en Ayaan Hirsi Ali over het openbaar onderwijs. Beide opvattingen hebben uitstekende feitelijke, historische en politiek-filosofische papieren. Ik stel voor ze aan te duiden met de termen ‘bourgeois’-liberalisme en ‘citoyen’-liberalisme. Soms helpt de omweg van een vreemde taal om de eigen beter te begrijpen.

Het aardige van het Nederlandse begrip ‘burgerschap’ is namelijk dat het ruimte biedt aan enerzijds de ‘bourgeois’, de burger in zijn maatschappelijke en met name economische hoedanigheid, anderzijds aan de ‘citoyen’, de burger in zijn politieke hoedanigheid, de staatsburger. De Nederlandse burger vindt dus zijn vrijheid zowel in het spel van de markt als in dat van het politieke theater. Wel heeft hij een zekere voorkeur voor de markt, zoals de etymologie al verraadt (vgl. de verwantschap van ‘burcht’ en het Franse ‘bourg’). Aan het politieke theater doet hij pas mee als het echt nodig is. Maar wanneer is het nodig?

In de moderne Nederlandse politieke geschiedenis zijn het de liberalen geweest – en niet de sociaal-democraten of christen-democraten – die deze *beide* rollen op de meest uitgesproken wijze hebben vervuld. Niemand zo ‘bourgeois’ als de ‘bourgeois-liberaal’, niemand zo ‘citoyen’ als de ‘citoyen-liberaal’. Gechargeerd, de bourgeois-liberaal stelt: de overheid moet zorgen dat de dingen goed geregeld zijn tegen zo laag mogelijke kosten, dat handelsbelemmeringen worden weggenomen, dat er fatsoenlijke wegen en kanalen zijn, dat we geen gedoe hebben met het buitenland en dat het er een beetje ordelijk aan toegaat in het land. En de ‘citoyen-liberaal’ stelt, even gechargeerd: de staat moet zorgen dat de wil van het volk

in de wet wordt weerspiegeld, dat iedereen toegang heeft tot school en wetenschap, dat markt- en rechtsregels worden gehandhaafd, dat we niet achterblijven op het buitenland en dat het er een beetje ordelijk aan toegaat in het land. (Ik laat het graag aan de lezer over deze beide typetjes van vlees en bloed te voorzien.)

Behalve de overeenkomsten – allen liberalen immers –, ziet men toch ook de verschillen. Beide liberale stromingen hebben hun politieke nut en kracht. De eerste vooral in tijden van rust en voorspoed, de tweede in tijden van crisis en neergang. Elk heeft de bijbehorende woorden en sjablonen: het is de bedaarde sigaar versus het opgewonden strijdschrift.

Omdat perioden van rust in Nederland sinds 1830 nu eenmaal veruit in de meerderheid zijn, is ook het ‘bourgeois-liberalisme’ bij de liberalen als geheel vanouds dominant. Het citroenliberalisme is altijd aanwezig maar vaak in sluimering. Logischerwijs doen de scherpste conflicten tussen liberalen zich voor op de historische breukvlakken, wanneer de scheidslijn tussen rust en crisis, tussen voorspoed en neergang, niet eenduidig is uitgekristalliseerd. Terwijl de citoyen-liberaal, lang als opgewonden standje terzijde geschoven, nu crisis ziet en prompt aan alle knoppen wil gaan draaien, ziet de bourgeois-liberaal nog rust en pruttelt: ‘Crisis, what crisis?’. Elk heeft een oordeel over de eigen tijd, dat aan de kiezer – en latere historici – wordt voorgelegd.

De liberale sussers en de liberale opwekkers, ze begrijpen elkaar slecht, want ze leven niet in dezelfde tijd. Vijftig jaar geleden wisten de oprichters van dit blad, net als hun geliefde Telders, dat de vrijheid permanente alertheid vereist. Zij verkozen dus het ‘reveil’.

Luuk van Middelaar is lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

LOKALE AUTONOMIE VERGT MEER DAN LOKALE BELASTINGEN

GEERT DALES

Lokale autonomie is een lege huls, indien zij gepaard gaat met financiële afhankelijkheid, aldus de Raad voor het Openbaar Bestuur. De auteur is het met deze uitspraak eens. Door het verkleinen van het lokale belastinggebied worden gemeenten voor hun inkomsten afhankelijker van het Rijk. Dit is zeker niet bevorderlijk voor de gemeentelijke autonomie. Toch ziet de auteur ook nog andere middelen om de lokale autonomie te verstevigen.

Sinds enkele weken zijn de Nederlandse burgers verlost van het gebruikersdeel van de onroerende zaak belasting (OZB). In de discussies die aan het besluit tot afschaffing vooraf gingen was het beeld grofweg dat de nationale politici vonden dat gemeenten beknot moesten worden in de mogelijkheden om lokaal te heffen omdat lokale bestuurders de neiging zouden hebben de burgers uit te melken. Lokale politici daarentegen wezen erop dat de lokale democratie zonder substantieel lokaal belastinggebied niet goed kan functioneren. Met de afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB zou in hun ogen het lokale belastinggebied, in Nederland toch al klein, op onaanvaardbare wijze worden ingeperkt. Dat er op lokaal niveau sprake zou zijn van een ontoelaatbare verhoging van de lastendruk werd met kracht bestreden. Bovendien, zo stelden de lokale bestuurders, gaan regering en parlement daar niet over. Als lokale politici het te bont maken stemmen de burgers hen wel weg. De politici kijken dus wel uit.

In de discussie over de omvang van het lokale belastinggebied in relatie tot de gemeentelijke autonomie heeft de VVD met de aanvaarding van het Liberaal Mani-

fest in 2005 het standpunt betrokken dat 'een krachtige lokale democratie niet zonder substantieel lokaal belastinggebied kan. Pas als ook de financiering van lokaal beleid op lokaal niveau gebeurt, kan op dat niveau politieke verantwoording worden afgelegd'. Verder stelt het Manifest dat de bemoeienis van het Rijk met de gemeentelijke financiën beperkt kan zijn. 'De gemeentelijke beleidsvrijheid hangt samen met de mogelijkheid lokaal belasting te heffen en de vrijheid van besteding. Daarom moeten specifieke uitkeringen beperkt worden en dient de gemeente zoveel mogelijk haar middelen te ontvangen via de algemene uitkering en eigen inkomsten. Om te voorkomen dat dit leidt tot een lastenverhoging voor de burger moet die verruiming gepaard gaan met een minstens navolgende vermindering van de nationale belastingdruk'.¹

Hieruit kunnen drie hoofdpunten worden gedestilleerd:

1. Steun voor het beginsel van decentralisatie van bestuur
2. Lokale democratie kan niet zonder substantieel eigen belastinggebied
3. Het afleggen van verantwoording (de 'accountability') en de gemeentelijke autonomie zijn de hoofdargumenten voor een lokaal belastinggebied.

DECENTRAAL BESTUUR

De keuze voor decentraal bestuur past in de Nederlandse traditie van de gedecentraliseerde eenheidsstaat. De gemeentelijke autonomie is verankerd in artikel 124 van de Grondwet: 'Voor (...) gemeenten wordt de bevoegdheid tot regeling en bestuur inzake hun huishouding aan hun besturen overgelaten'. Daarmee is overigens nog niet gezegd dat het bestuur bij voorkeur op lokaal niveau moet plaatsvinden. Ook staat er niets in de Grondwet

over de financiële middelen van de gemeente, over een beperking van de mogelijkheden van het Rijk om in gemeentelijk beleid te interveniëren of over de noodzaak van een substantieel lokaal belastinggebied. Niettemin is er de algemene overtuiging, ondersteund door tal van Kamerdebatten, de Gemeentewet, memories van toelichting op andere wetten, internationale verdragen en de bestuurspraktijk, dat in Nederland als staatkundig principe geldt dat het bestuur waar mogelijk op decentraal niveau moet plaatsvinden. Als hogere overheden de bestuurlijke autonomie van het lokale bestuur willen inperken zullen ze daarvoor steekhoudende en sluitende argumenten moeten aandragen. 'Gemeenten zijn vrij de behartiging van welk openbaar belang dan ook ter hand te nemen zolang die behartiging niet door hogere regelingen aan hun bemoeienis is onttrokken' stelt de Raad voor het Openbaar Bestuur in zijn advies 'Autonoom of automaat' van augustus 2005. Ik meen dat hierover in ons land ook geen grote verschillen van mening bestaan.

GEMEENTELIJKE INKOMSTEN

De volgende vraag is of dit beginsel van decentraal bestuur en lokale autonomie onlosmakelijk verbonden is met de heffing van lokale belastingen en met de omvang van dat lokale belastinggebied. Gemeenten kennen allereerst inkomstenbronnen. Het globale onderscheid is dat tussen aan de ene kant overdrachtsuitgaven van het Rijk in de vorm van de algemene uitkering uit het Gemeentefonds en specifieke, doelgebonden uitkeringen en aan de andere kant eigen inkomsten. Die eigen inkomsten kunnen worden onderverdeeld in enerzijds belastingen en retributies en anderzijds de overige eigen inkomsten. Welke belastingen gemeenten mogen heffen is wettelijk geregeld. Men kan dus niet zomaar een nieuwe gemeentelijke belasting bedenken en toevoegen aan het arsenaal. Retributies zijn als inkomsten niet erg relevant omdat daartegenover altijd diensten staan die maximaal kostendekkend in rekening moeten worden gebracht. Gemeenten mogen dus niet verdienen aan bouwleges of rioleringsheffingen. Het zijn geen algemene dekkingsmiddelen, zoals de OZB of de hondenbelasting. Overigens gaan hondenbezitters in toenemende mate klagen over dat algemene dekkingsmiddel-karakter van de hondenbelasting. Zij willen daarvoor hondentoiletten en poepzuigers. Het vrije

gebruik van die belasting wordt dus beperkt door toenemend hondengeblaf. Bij de 'overige eigen inkomsten' valt te denken aan opbrengsten uit gemeentelijke bedrijven, grondexploitaties en aandelenbezit en het uitbaten van infrastructurele voorzieningen, zoals een haven. Het totaal van die inkomsten is min of meer gelijk aan de andere gemeentelijke inkomsten: om en nabij de 7 miljard euro.

Om een idee te geven van de betekenis van het lokale belastinggebied in Nederland geef ik een paar cijfers. Gemeenten zijn voor meer dan 80% afhankelijk van inkomsten van het Rijk. De lokale belastingen vormen momenteel zo'n 9% van het totaal aan inkomsten. De opbrengst van de lokale belastingen bedraagt slechts enkele procenten (circa 4%) van de totale belastingheffing in Nederland. Deze cijfers tonen aan dat het erg overdreven is te stellen dat gemeenten de burgers het vel over de oren trekken met hun lokale belastingen. Alleen al het geringe percentage van die belastingen in het totaal aan belastingen maakt die stelling ongeloofwaardig. Het meeste onheil komt toch echt 'van boven'. Hoewel internationale vergelijkingen vanwege defenitieproblemen lastig zijn, staat wel vast dat in Nederland het percentage decentrale belastingen in het totaal van belastingen laag is. In Nederland ligt dat rond 6%. In tal van andere Europese landen ligt het tussen 30% en 55%. Ook in de Verenigde Staten en Canada gaat het om tientallen procenten.

De specifieke uitkeringen van het Rijk aan gemeenten vormen het leeuwendeel van de totale overdrachtsuitgaven (bijna 50% van de voornoemde ruim 80%). Daarbij hebben de gemeenten dus geen bestedingsvrijheid, geen autonomie. Bij de algemene uitkering (ruim 30% van die 80%) geldt dat die in beginsel wel vrij besteedbaar is, maar grotendeels op gaat aan vaste uitgaven voor beleid waartoe gemeenten wettelijk verplicht zijn of die simpelweg onontkoombaar zijn. Het is zoiets als met je eigen salaris: je bent wel vrij in de besteding, maar het grootste deel is al weg aan vaste lasten voordat in de horeca de persoonlijke autonomie de vrije loop kan krijgen. Van de lokale inkomsten kunnen we, om bovengenoemde reden, in het kader van de autonomie de retributies buiten beschouwing laten. Blijven over de lokale belastingen en de overige eigen middelen. De conclusie kan geen andere zijn dan dat die van wezenlijke betekenis voor de autonomie van het lokale bestuur zijn en dat de omvang van het

lokale belastinggebied recht evenredig is aan de lokale bestuurlijke vrijheid. Om die reden valt te begrijpen dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten in het geweer is gekomen tegen de afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB. Daarmee hebben gemeenten een kwart van hun lokale belastinggebied zien verdwijnen. Het lijdt geen twijfel dat daarmee de lokale autonomie is aangetast, ook al heeft er financiële compensatie uit het Gemeentefonds plaatsgevonden. De gemeenten zijn afhankelijker geworden van die algemene uitkering en dus van de greep die het Rijk daarop wel en op de lokale belastingen niet heeft en van de kortingen die met regelmaat op de algemene uitkering plaatsvinden. Terecht stelt de Raad voor het Openbaar Bestuur in eerdergenoemd advies dat bestuurlijke autonomie gepaard gaande aan financiële afhankelijkheid een lege huls is.

LOKAAL BELASTINGGEBIED

Voor de noodzaak van een substantieel lokaal belastinggebied worden in de literatuur vele argumenten aangedragen. In een recente publikatie in opdracht van de VNG zet prof.dr. Peter Boersma, autoriteit op dit gebied, ze allemaal nog eens keurig op een rij.² In het Liberaal Manifest worden in het bijzonder het autonomie-argument en het argument van de 'accountability' opgevoerd. Ik vind die twee in het licht van de discussie over de verhouding tussen de diverse bestuurslagen en de financiering van het gemeentelijk beleid ook het meest relevant. Ook belangrijk is het argument dat gemeenten risico's moeten kunnen nemen en in financiële zin opvangen. Als er geen terugvalpositie is in de lokale belastingen worden gemeentebesturen risicomijdend. Wetende dat juist op lokaal niveau vele bestuurlijke innovaties plaatsvinden zou dat erg te betreuren zijn. Het is ook zo dat de risico's op gemeentelijk niveau toenemen doordat er steeds grotere en zwaardere bevoegdheden en bijbehorende verantwoordelijkheden naar gemeenten gaan. Die trend van decentralisatie vind ik heel goed. Recente voorbeelden zijn de Wet Werk en Bijstand en de Wet op de Maatschappelijke Ondersteuning. Maar dat vereist des te meer gemeentelijke vrijheid om de financiële gevolgen die niet door het Rijk worden afgedekt op te kunnen vangen. Dat dit geen theorie is bewijst de gang van zaken rond het 'objectieve verdeelmodel' voor de rijksfinanciering van de bijstanduitgaven. Tal van gemeenten zit-

ten nu met grote tekorten waar zij zelf niets aan kunnen doen maar die ze wel zelf moeten opvangen.

LOKAAL VERANTWOORDEN

Om een volwaardige, democratisch gelegitimeerde bestuurslaag te zijn moeten gemeenten in staat zijn om lokaal, in het college van burgemeester en wethouders en de gemeenteraad, de keuze te maken tussen het een of het andere voorzieningenniveau en de daaraan gerelateerde hoogte van de lokale lasten. Met andere woorden: het is aan gemeentebesturen en raden om te beslissen of men de burgers meer wil laten betalen om bepaalde voorzieningen in stand te houden of aan te brengen of juist niet. Vervolgens moeten lokale bestuurders zich in hun raden en tegenover hun lokale bevolking verantwoorden over de gemaakte keuzen. Als de burger vindt dat ze te zwaar zijn belast hebben ze volop de kans om daar wat aan te doen. Dan stemmen ze bij de verkiezingen voor een andere koers en op andere kandidaten. Zo hoort dat in een lokale democratie. Daarom is het argument van de 'accountability' een belangrijke steunpilaar in de strijd voor een omvangrijker lokaal belastinggebied. Hierbij passen wel twee kanttekeningen. De eerste is dat ik er niet veel geloof aan hecht dat lokale bestuurders zorgvuldiger met gemeentelijke middelen omgaan naarmate die meer uit eigen belastingen afkomstig zijn. Bestuurders die zo denken en handelen moeten ontslagen worden. Ik heb als wethouder van financiën in Amsterdam bij welke beslissing dan ook nooit in mijn hoofd gehad dat er extra zorgvuldigheid was geboden omdat er eigen inkomsten, in het bijzonder lokale belastingen, in het geding waren. Je gaat altijd prudent om met gemeenschapsgeld. In de praktijk is die band tussen de uitgaven en de dekkingsbron ook niet zo specifiek zichtbaar en merkbaar. Een tweede kanttekening is dat ik ook niet erg geloof in de door sommigen aangehangen redenering dat er een directe relatie is tussen de lokale belastingen en de betrokkenheid van burgers bij de gemeentelijke democratie. Nergens is een causaal verband aangetoond tussen die belastingen en opkomstpercentages en bij raadsdiscussies over de belastingverordeningen zitten de publieke tribunes niet extra vol.

AUTONOMIE OOK LANGS ANDERE WEGEN

Het autonomie-argument onderschrijf ik volledig, maar

enkele kanttekeningen zijn wel te maken. De gemeentelijke autonomie staat of valt niet alleen met de omvang van het lokale belastinggebied. Er zijn andere middelen die in de strijd kunnen worden geworpen. Om te beginnen een maximering van de overige eigen inkomsten. Alle middelen die er zijn moeten maximaal worden uitgepand. Zo vond ik destijds een Amsterdams gemeentelijk dividend van 10 miljoen gulden op een gemeentelijk aandelenbezit in de luchthaven Schiphol van een paar miljard een ernstige onderbenutting van de verdiencapaciteit. Het eerste het beste spaarbankboekje zou een veelvoud opleveren, maar dan moesten die aandelen wel eerst worden vervreemd. Mijn indruk is ook dat heel wat gemeenten op het vlak van de grondexploitaties nog wel ruimte voor resultaatsverbetering hebben. Dat vereist hoogwaardige expertise, waarin moet worden geïnvesteerd. Deskundigheid en een optimale lobby zijn trouwens ook uitstekende wapens in de contacten en onderhandelingen met het Rijk over aspecten van de algemene uitkering of de omvang van specifieke uitkeringen. Hetzelfde geldt voor de strijd tegen de regelzucht en de verantwoordingsbureaucratie, allemaal factoren die de gemeentelijke autonomie beperken en waar wat aan te doen is. Er is in de strijd voor die autonomie dus wel meer te beleven dan alleen het lokale belastinggebied, al staat wel vast dat Nederland in verhouding tot andere westerse democratieën een heel klein lokaal belastinggebied heeft. Het Congress of Local and Regional Authorities (Raad van Europa) is dan ook van mening dat de afschaffing van het gebruikersdeel van de OZB strijd oplevert met het ook door Nederland onderschreven Europees Handvest inzake Lokale Autonomie, in

het bijzonder artikel 9, dat zegt dat lokale autoriteiten recht hebben op voldoende eigen financiële middelen. De rechtszaak die de VNG onlangs tegen de Staat heeft aangespannen zou antwoord moeten geven op de vraag of de beperking van het belastinggebied door de afschaffing van het gebruikersdeel OZB en maximering van de overige OZB-tarieven betekent dat gemeenten nu niet meer beschikken over 'voldoende eigen financiële middelen'. Ik hoop en ga ervan uit dat een positief antwoord op die vraag er niet toe leidt dat de vermaledijde OZB weer in ere wordt hersteld, maar wel dat Rijk en gemeenten op afzienbare termijn tot overeenstemming komen over nieuwe vormen van lokale belastingen. In dat geval is het wel zaak dat strikt de hand wordt gehouden aan het VVD standpunt uit het Liberaal Manifest dat de totale lastendruk voor de burger niet omhoog mag. Gemeenten zullen dan de OZB-compensatie via de algemene uitkering weer moeten inleveren en het Rijk zal die vervolgens als nationale lastenverlichting aan de burger moeten uitkeren.

Mr. dr. G.D. Dales is burgemeester van Leeuwarden en oud-wethouder van financiën van Amsterdam en was voorzitter van de Commissie Liberaal Manifest. Hij is lid van het Dagelijks Bestuur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

NOTEN

- 1 Liberaal Manifest, pp.24-25
- 2 Prof.dr. P. Boorsma, *De financiële verhouding verkend*, VNG Uitgeverij, januari 2006

LOKALE CRISIS: WAT TE DOEN?

URI ROSENTHAL

Crisissituaties doen zich momenteel in onze samenleving geregeld voor, zo vaak dat er gesproken wordt van een 'crisissamenleving'. Naast bestuurlijke crises gaat het hierbij om rampsituaties veroorzaakt door bijvoorbeeld aanslagexn of ongevallen. De auteur signaleert in dit artikel de diversiteit aan crises en zoekt naar de noodzakelijke reacties op lokaal niveau. Welke rol kan, dan wel moet de burgemeester in dit crisismanagement vervullen?

Lange tijd typeerden we onze samenleving in rustige en stabiele bewoordingen: de verzuilde samenleving, de organisatiesamenleving. In die samenleving waren crises randverschijnselen. Maar crises zijn inmiddels opgerukt van de periferie naar het hart van onze samenleving. Onze samenleving wordt niet voor niets wel als 'crisissamenleving' getypeerd. Vroeger was het in ons land lang wachten op echte crises. Vandaag de dag is de ene crisis nog in volle hevigheid bezig, of we zitten alweer middenin de volgende. Prominente personen zeggen trots tegen elkaar: 'Never a dull moment'. We wachten vol ongeduld op CNN's 'Breaking News'. De websites in ons land beconcurreren elkaar in goed Nederlands met 'brekend nieuws'.

Deze sfeertekening van de crisissamenleving werkt door naar de gemeenten. Anders dan vroeger - er zijn nauwelijks nog gemeenten die jarenlang crisisvrij blijven. De burgemeester van een grote stad merkte aan het einde van de eerste maand van dit jaar monter op: 'Tot nog toe maar vijf crises gehad!' Dat is natuurlijk niet de gemiddelde frequentie voor de gemeenten in ons land, maar het zijn zeker niet alleen de grote steden die veelvuldig met crises geconfronteerd worden. Crises komen in vele soorten en maten, en daarbij komt dat wat voor de grote

stad een betrekkelijk klein incident is, in een kleine gemeente al gauw een echte crisis is.

Sommige gemeenten moeten ermee leven dat de buitenwereld hun naam onmiddellijk associeert met de calamiteit die zich op hun grondgebied voltrokken heeft: Enschede en de vuurwerkramp (mei 2000), Volendam en de cafébrand (Oudejaarsnacht 2000), en lang geleden maar toch in de herinnering voortlevend Harmelen en de grootste treinramp in de Nederlandse geschiedenis (1962, 93 doden). Andere gemeenten krijgen met crises te maken die enige tijd alle aandacht vergen maar na verloop van tijd wegzinken.

LOKALE CRISES

RAMPEN

Laten we een korte inventarisatie maken van lokale crises. Allereerst zijn er rampen en grote accidenten die een groot gebied bestrijken en dus een groot aantal gemeenten tegelijk treffen: de watersnoodramp van 1953, wateroverlast in de rivierengebieden (jaren '90), de uitbraak van mond- en klauwzeer (2001). Bij dit soort calamiteiten en grote accidenten worden uiteraard niet alleen grote, maar ook kleine gemeenten getroffen. Dat levert bij het beheersen van de crisis allerlei verwickelingen op. Stemmen de gemeenten hun activiteiten op elkaar af? Wie beslist, bijvoorbeeld als er geëvacueerd moet worden? Is de bijstand vanbuiten geregeld? Zijn de lokale autoriteiten in staat het hoofd te bieden aan de invasie van de media die ter plaatse vooral de 'human interest' verhalen willen horen?

Naar verwachting zal de omvang van calamiteiten toenemen. Dat geldt zeker voor de top drie bedreigingen: het catastrofaal terrorisme, watersnood, volksge-

zondheidsrisico's (pandemieën). Het spreekt voor zich dat naarmate de bevolking zich meer in bepaalde gebieden concentreert en de economische en gekapitaliseerde waarde van grondgebied groeit, de impact van calamiteiten ook toeneemt. Daartegenover behoren dan toereikende middelen te staan om de gevolgen zoveel mogelijk binnen de perken te houden. Op nationaal niveau is ons land daar niet aan toe, en het valt telkens weer op hoe gauw ook grote steden bij grootschalige crises de grenzen van hun vermogens bereiken. Kleinere gemeenten moeten het hebben van samenwerking en regionale hulpverlening, maar dat gaat met veel verwickelingen omtrent bevoegdheden, verantwoordelijkheden en belangen gepaard.

EXPLOSIES, BRANDEN

Dan zijn er de explosies en grote branden, zoals in Enschede en Volendam. Van recente datum is de brand in het cellencomplex Schiphol (oktober 2005) – dat ligt op het grondgebied van de gemeente Haarlemmermeer. Zowel Enschede als Haarlemmermeer – beide ver boven de 100.000 inwoners – behoort tot de grote gemeenten in ons land, maar het blijkt voor een gemeente van die omvang toch een enorme opgave te zijn om de crisis, die vaak langdurig van aard is, in banen te leiden. Zo'n crisis beperkt zich bovendien niet tot de gemeente, want velen en een groot aantal belanghebbenden van buiten de gemeente zijn erbij betrokken. Dat geldt voor de in het geding zijnde bevoegdheden en verantwoordelijkheden, maar minstens zozeer voor de impact van de gebeurtenissen. Want die reikt veel verder dan de gemeentegrenzen.

TRANSPORTONGEVALLLEN

Gemeenten kunnen ook te maken krijgen met transportcalamiteiten en -ongevallen: de Bijlmerramp (1992), de Herculesramp (1996), soms ook ongevallen waarbij de bevolking maar net voor een groot onheil behoed wordt. Voorbeeld: het ongeval met een LPG-tankwagen op de A2 bij Eindhoven (14 juli 2003). In een land met een vervoersdichtheid als het onze zijn zulke ongevallen niet uit te sluiten. Lokale autoriteiten kunnen bij ongelukken met gevaarlijke stoffen voor lastige dilemma's komen te staan: moeten beslissen zonder te weten hoe gevaarlijk de situatie is; moeten beslissen terwijl de experts het niet echt met elkaar eens zijn.

RELLEN EN ONGEREGELDHEDEN

Een ander type crises zijn rellen en ongeregeldeheden. Amsterdam was in de jaren '60, '70 en '80 van de vorige eeuw het toneel van grootschalige ongeregeldeheden, met als dieptepunt de Kroningsrellen van 30 april 1980. Ook andere grote steden kregen hun deel. Maar het bleef en blijft niet beperkt tot grote steden. Voor een kleine gemeente als Genemuiden waren de brommerrellen van 2001 een forse crisis en Leerdam had veel te stellen met etnische ongeregeldeheden in 2002. Van buitenaf gezien lijkt het wat overdreven het zo te stellen, maar als we zulke gebeurtenissen afmeten aan de maat van de gemeente en haar bevolking, zijn dat daar echte crises. Tom Plomp, burgemeester van Zwartewater-Genemuiden, zei over de brommerrellen in zijn gemeente: 'Stel dat iemand een dwarslaesie zou hebben opgelopen. Ik zou daar dan mijn hele leven mee worstelen'.¹ Met als bijkomende feiten en gebeurtenissen: het belagen van het gemeentehuis, bedreigingen aan het adres van de burgemeester, de verstremgeling van de opwindende verhalen van brommerrellen in de straten met woede over de op handen zijnde gemeentelijke herindeling. En als slot-som de inmiddels ex-burgemeester die 'met het nodige ongelooft op een lange, ellendige periode terugkijkt'.²

TERRORISME EN GIJZELINGEN

Ons land had in de jaren zeventig van de vorige eeuw al te kampen met terrorisme en gijzelingen. De herinnering gaat vooral terug naar hoe van het ene op het andere moment kleine, volstrekt onvoorbereide gemeenten in het noorden van het land ineens het middelpunt werden van terroristische acties die nationaal en internationaal de aandacht trokken: de Zuid-Molukse gijzelingen bij Wijster (1975), De Punt en Bovensmilde (1977). In de inventaris van het terrorisme en gijzelingen vinden we ook de criminele gijzeling in de Limburgse gemeente Helden (2000), waarbij ook alweer een kleine gemeente onderwerp van ongebreidelde nationale aandacht was en moest opboksen tegen nationale zwaargewichten als de misdaadverslaggever Peter R. de Vries die wilde meonderhandelen met de criminelen. Ook al richt onze aandacht zich bij het nieuwe, vooral islamitische terrorisme in onze eeuw vooral op het gevaar van aanslagen in de grote steden, dit neemt niet weg dat ook kleinere

gemeenten de ogen niet mogen sluiten voor deze risico's. Netwerken van 'home-grown' terroristen strekken zich buiten de grenzen van de grote steden uit. Uit openbare informatie weten we dat deelnemers aan die netwerken ook in gemeenten ver buiten de Randstad te vinden zijn.

PSYCHOCRISES

Een van de kenmerken van crises is dat ze collectieve stress teweegbrengen. Die collectieve stress beperkt zich niet tot slachtoffers en nabestaanden, maar maakt zich ook meester van toeschouwers, van de velen die erover horen en naar de beelden kijken, en ook van degenen die de crisis moeten bestrijden: hulpverleners en de autoriteiten.

Soms zijn collectieve emoties bepalend voor het ontstaan en het verloop van de crisis. Dat geldt voor zogeheten psychocrises: doodslag op een toevallige omstander (Joos Kloppenburg in Amsterdam, Meindert Tjoelker in Leeuwarden); amok in een ogenschijnlijk keurig burgersgezinsgezin waarbij onschuldige kinderen het leven laten (en waarbij uitvoerige aandacht in de media kopieergedrag blijkt op te roepen); de ontvoering van een kind in een kleine dorpsgemeenschap (Lusanne van der Gun, Oldeberkoop). Het leidt gewoonlijk tot heftige reacties vanuit de bevolking en genereert een sterke behoefte tot een collectieve verwerking van het drama. Een van de hoofdtaken van de autoriteiten bij zo'n crisis is de collectieve stress te reguleren. Dat gaat ze niet altijd goed af. Na de moord op Theo van Gogh (november 2004) kostte het de autoriteiten veel tijd om de olopemde spanningen in banen te leiden en een duidelijke koers uit te zetten.

BESTUURLIJKE CRISES

Dit is een aparte, maar toch verwante categorie. Het betreft spanningen en conflicten binnen de bestuurlijke kringen. Daarbij is de positie van lokale autoriteiten in het geding: bijvoorbeeld de burgemeester, een of meer wethouders, het college van burgemeester en wethouders, soms ook prominente raadsleden. Zo'n bestuurlijke crisis kan zeer verschillende oorzaken en aanleidingen hebben: uit de hand gelopen kosten van een groot project (de Amsterdamse Stopera), declaraties van de burgemeester (de Peper-affaire in Rotterdam), een samenspel van politieke en persoonlijke tegenstellingen en irritaties (het vertrek van burgemeester Van Maaren uit Leeuwarden).

De dualisering van de lokale politiek heeft in sommige gemeenten gezorgd voor scherpere verhoudingen tussen de raad en het college van burgemeester en wethouders, en ook tussen de raad en wethouders. Het aantal wethouders dat de eerste periode onder het dualistische regiem (2002-2006) niet afmaakt, is hoog te noemen. In 2004 stapten bijna 150 wethouders om politieke redenen op, in 2005 is die trend voortgezet. Met de verkiezingen van 7 maart 2006 in zicht nemen de spanningen vervolgens verder toe. In Rotterdam werd wethouder Pastors van Leefbaar Rotterdam weggestuurd en in Apeldoorn dienden de wethouders hun ontslag in naar aanleiding van een raadsonderzoek naar verwikkelingen rond de vestiging van een bedrijf. Uiteraard kan men bij zulke bestuurlijke crises kort voor de verkiezingen ook de Chinese wijsheid tegen het licht houden dat crises niet alleen narigheid opleveren, maar ook kansen bieden; politici die zich immuniseren tegen het verwijt te zijn blijven zitten.

Wanneer we het hebben over crises, blijken nogal wat lokale autoriteiten onmiddellijk te denken aan dit type crisis: bestuurlijke crises. Het is de vraag of dat ook voor de bevolking geldt. Het zou de moeite waard zijn onderzoek te doen naar de vraag of zulke bestuurlijke crises de bevolking ook echt raken. Een burgemeesters- of wethouderscrisis zal wel gevolgen hebben voor de uitslag van de lokale verkiezingen, zeker als de crisis kort daarvoor plaatsheeft – maar extreme collectieve stress onder de bevolking zal zo'n bestuurlijke crisis niet gauw opleveren.

WAT TE DOEN?

De eerste suggestie aan al diegenen die bij lokale crises politieke of bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen, is om voorzichtig te zijn met al te gemakkelijke vuistregels. In boeken over crisismanagement wordt vaak gezegd dat het tijdens crises erom gaat leiderschap te tonen. Dan dringt zich het beeld op van de daadkrachtige persoon die onmiddellijk zegt hoe het moet en die met de vuist op tafel slaat. Maar het probleem bij veel crises is dat het in het begin onduidelijk is wat er aan de hand is. Leiderschap manifesteert zich dan vooral in het verzamelen van relevante informatie – wat is er aan de hand? – en het uitstralen van vertrouwen in de operationele diensten die gedurende de eerste uren de chaos naar bevind van zaken zullen weten te beperken. Pas na enige tijd zal het

aankomen op kritieke beslissingen van de kant van de eerstverantwoordelijken. Voormalig burgemeester van New York Rudy Giuliani adviseert op grond van zijn ervaringen tijdens 9/11: 'Reflect before you decide'. Oftewel: 'denk na voordat je handelt'. Het blijven in crisissituaties hoe dan ook beslissingen met de nodige risico's.

Wanneer zich een lokale crisis voordoet, zal de burgemeester in ons land een prominente rol spelen. Of preciezer gezegd: hij speelt vele rollen.³ *Steeds meer wordt de burgemeester aangesproken op zijn rol als eerste burger.* Hij is in kritieke situaties het symbool van de lokale gemeenschap. Hij voelt aan dat een betrekkelijk kleine verstoring van het maatschappelijk leven al snel veel commotie oplevert – en dat een crisis of grootschalig incident een acuut gevoel van onveiligheid onder de bevolking teweeg kan brengen. Dat geldt in hoge mate bij psychocrises, maar ook wanneer er ongeregelde zaken zijn. En bij terroristische dreigingen en gijzelingen in de gemeente moet de burgemeester zich ervan bewust zijn dat er veel onrust en angst ontstaat. De bevolking kijkt dan in eerste instantie naar de burgemeester.

Maar afgezien van zijn rol van eerste burger moet de burgemeester zich ook besluitvaardig tonen. Bij sommige crises, zoals rampen, kan hij een beroep doen op exclusieve bevoegdheden die de wet hem geeft. Dan heeft hij ineens veel meer te zeggen en komen de wethouders even op de tweede plaats. De ervaring wijst wel uit dat een sterke burgemeester juist dan zijn wethouders, en zeker degenen met een relevante portefeuille, volop bij de crisisbeheersing betreft. Voorbeeld: de vuurwerkcrisis in Enschede. Burgemeester Mans stond duidelijk voorop, maar van meet af aan hadden alle wethouders een belangrijk aandeel in de besluitvorming.

Crisis komen altijd op een hoogst ongelegen moment – in het weekend, midden in de nacht, in de vakantieperiode. Vaak genoeg is de burgemeester afwezig: inderdaad op vakantie, of ver weg om de belangen van de gemeente in het buitenland te bepleiten. Eindhoven is twee keer (bij de Herculesramp in 1996 en bij het hoogstgevaarlijke incident met een LPG-tankauto in 2003) met die situatie geconfronteerd. En toen eind oktober de brand in het cellencomplex op Schiphol uitbrak, was de burgemeester op Taiwan om het bedrijfsleven daar te interesseren in vestiging in Haarlemmermeer.

Op zo'n moment moet de loco-burgemeester ineens aan de slag. Weliswaar zullen belangrijke beslissingen in overleg met anderen – het zogeheten beleidsteam of de driehoek of (voor de insiders) de vijfhoek – genomen worden, maar het is voor menig loco-burgemeester toch even schrikken en wennen. Vandaar ook dat het een goede gedachte is om bij de vorming van de nieuwe colleges van burgemeester en wethouders in maart-april van dit jaar een *vaste loco-burgemeester voor crisisbeheersing en rampenbestrijding* aan te wijzen.

Nog altijd behoort het overgrote deel van gemeentelijk Nederland tot de zogeheten kleine gemeenten. Het is duidelijk dat als een ernstige crisis plaatsheeft, zo'n kleine gemeente *assistentie van buiten* nodig heeft: directe hulpverlening (brandweer, geneeskundige hulp), soms ook bijstand van politie vanuit de regio of zelfs daarbuiten, en in bepaalde gevallen ook de hulp van ervaren voorlichters en mediaspecialisten omdat de gemeente binnen de kortste keren te kampen krijgt met een ongekende media-invasie. Een kanttekening in breder perspectief: ook de capaciteit van grote steden en zelfs regio's – personeel, materieel – is beperkter dan vaak wordt gedacht.

Niet voor niets wordt in de crisiswetenschap wel gezegd dat een crisis pas een echte crisis is als de gemeente – je kunt dit ook van een land zeggen – het niet alleen aankan. De Nederlandse wetgever gaat voor rampen en zware ongevallen van hetzelfde beginsel uit. Een kleine gemeente moet het hebben van de assistentie die ze van buiten kan krijgen, en de lokale bestuurders zullen zich verder vooral moeten bezighouden met zorg voor getroffen en nabestaanden en het temperen van de collectieve stress onder de bevolking. Als verschillende gemeenten tegelijkertijd door onheil worden getroffen, wordt – nu volgt even bestuurlijk jargon – opgeschaald naar het regionale niveau. Voor de burgemeester zal het erg moeilijk zijn naar het regionale beleidscentrum in de grote stad te gaan om daar mee te beslissen, en dus zijn gemeente voor dat moment aan de loco-burgemeester over te laten. En toch zal het soms niet anders kunnen.

Het is prachtig als de lokale overheid in een crisissituatie datgene doet wat we tot nog toe aangeraden hebben. We zouden de reeks adviezen gemakkelijk kunnen uitbreiden. Maar zulke adviezen hebben voor degenen die in kritieke situaties verantwoordelijkheid dragen, slechts

bepaalde waarde. Want van papier valt uiteindelijk weinig te leren. Het belangrijkste advies is dan ook om vooral veel te oefenen. Dat helpt om de adviezen, wanneer het er echt om spant, daadwerkelijk in de praktijk te brengen. We zijn met onze rampoefeningen, oefeningen terrorismebestrijding en oefeningen in nieuwe crisisdomeinen (volksgezondheid, ICT) nog lang niet waar we moeten zijn. Er wordt weliswaar meer geoefend dan voorheen, maar het gebeurt nog steeds te weinig. Te veel gemeentelijke autoriteiten denken dat het aan hun – kleine – gemeente wel voorbij zal gaan. En als er geoefend wordt, gebeurt dat nog bijna altijd op basis van een vooraankondiging waardoor de werkelijke crisisbestendigheid en paraatheid niet goed getoetst kunnen worden. Het is hoog tijd voor *onaangekondigde oefeningen*. Ze blijken, voor zover er inmiddels hebben plaatsgehadt, hun nut te bewijzen.

LIBERALE ACCENTEN

Ik kan aan het onderzoek en de advisering bij crises en crisisbeheersing geen typisch liberale hebbelijkheden en onhebbelijkheden ontleenen. Er zijn liberale – en socialistische en christen-democratische – politici en bestuurders die zich in kritieke situaties prima teweer stellen, en er zijn er die zware crises niet de baas kunnen. Kenmerken die verschillen tussen liberale en socialistische crisismanagers zijn er niet. Kwaliteiten en gebreken lopen dwars door de partijen heen.

Dit neemt niet weg dat we, ook al doet het wat geforceerd aan, wel enkele liberale accenten aan goede crisisbeheersing kunnen geven. Allereerst betreft dat de aanpak van de crisis. Sommige bestuurders zijn tijdens crises nog weleens geneigd hun interventionistische houding door te zetten. Dat mondt dan uit in de behoefte tot volledige controle over alles wat gedaan moet worden. Maar dat kan nu eenmaal niet en werkt averechts. We mogen van liberale bestuurders verwachten dat ze *in crisissituaties eerst nadenken en zich goed informeren, en daarna beslissingen nemen*. Nadenken en goed luisteren hoeft niet zoveel tijd te kosten, en het voorkomt dat inderhaast verkeerde beslissingen worden genomen. Heb, om te beginnen, vertrouwen in de zelfredzaamheid van de bevolking in moeilijke omstandigheden, en laat de operationele diensten hun werk doen. Wat daarna besloten wordt – wel of niet evacueren, de sterke arm inzetten,

een einde aan een gijzeling maken, druk van bovenaf trotseren en soms de besluitvorming aan anderen, bijvoorbeeld de nationale autoriteiten, overlaten – is en blijft een moeilijke, riskante beslissing.

Vervolgens valt iets te zeggen over de verhouding tussen burgemeester (en wethouders) en de gemeenteraad. Als er – even afgezien van bestuurlijke crises – opeens een stevige crisis opdoemt, is het van belang de eerstverantwoordelijke bestuurders de gelegenheid te geven de nodige beslissingen te nemen. Op nationaal niveau heet dat: 'Regering regeer!' Van de volksvertegenwoordigers mag in die situatie verwacht worden dat ze *de bestuurders niet voor de voeten lopen*. We mogen juist ook liberale raadsleden hierop aanspreken. Zij moeten niet meegaan met raadsleden van andere partijen die al tijdens de eerste uren of dagen van een crisis het liefst het roer willen overnemen en de bestuurders met detailvragen en goedbedoelde maar nutteloze voorstellen belagen. Ze moeten zich ervan bewust zijn dat de bestuurlijke verantwoording later komt.

En de volgende stap is natuurlijk die bestuurlijke verantwoording zelf. Die verantwoording zal niet alleen betrekking hebben op de onmiddellijke reactie na het uitbarsten van de crisis, maar ook op wat eraan vooraf is gegaan en hoe de 'crisis na de crisis' – bijvoorbeeld de hulp aan gedupeerden – is aangepakt. Welke liberale accenten kunnen we leggen? Ten eerste: *de feiten moeten op tafel komen*. Bij ernstige crises mag onafhankelijk onderzoek niet uit de weg worden gegaan. Helaas valt ook in liberale kringen vaak beduchtheid voor de feiten te bespeuren. Ten tweede: *de verantwoording blijft niet beperkt tot 'koppen rollen'*. Dat laatste kan de uitkomst van het verantwoordingsproces zijn, maar dan wel nadat alle relevante feiten op tafel zijn gekomen en de discussie daarover afgerond is. Ten derde: het kan natuurlijk zo lopen dat gezagsdragers op eigen gronden tot de conclusie komen dat ze hun bestuurlijke verantwoordelijkheid niet meer kunnen dragen, maar het past in de liberale traditie om doorgaan of aftreden vooral afhankelijk te stellen van het *oordeel van de gemeenteraad*. Sommige gezagsdragers denken dat de verantwoording voor crisisbeheersing aparte eisen stelt. Dat gold bijvoorbeeld voor de socialistische burgemeester van Groningen Ouwerkerk na de zogeheten Oosterparkrellen in december 1997. Hij zei toen dat hij alleen zou aanblijven als een ruime raads-

meerderheid haar vertrouwen in hem zou uitspreken. Liberale gezagsdragers moeten de neiging onderdrukken om dit soort nieuw staatsrecht te fabriceren.

Pro.dr. U. Rosenthal is Hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Leiden. Hij is voorzitter van het COT; Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement en voorzitter van de VVD-fractie in de Eerste Kamer

NOTEN

- 1 *Reformatorisch Dagblad*, 7 mei 2001.
- 2 W. Jong en R. Johannink, *Als dat maar goed gaat: bestuurlijke ervaringen met crises*, 2005, p. 121.
- 3 U. Rosenthal, 'Burgemeesters in crisistijd', *VNG-magazine*, 8 november 2002.

OVER DE GEMEENTE EN HAAR BURGERS

“HET GAAT NOOIT OVER DINGEN DIE WIJ BELANGRIJK VINDEN”

FRED DE GRAAF

Door de kloof tussen de Nederlandse overheid en haar burgers verliezen de Nederlanders het vertrouwen in hun overheid. Er worden diverse pogingen gedaan om de kloof te dichten, met name via interactieve beleidsvorming. De auteur ziet mogelijkheden in verbeteringen op het gebied van verantwoordelijkheden en leiderschap. De kern van de zaak ligt, aldus de auteur, echter bij een betere aansluiting tussen de overheid en de leefwereld van de burgers.

De relatie tussen overheid en burgers staat onder druk en is een belangrijk gespreksonderwerp in bestuurlijk Nederland. Burgers verliezen het vertrouwen in de overheid en diverse pogingen om dat vertrouwen te herwinnen, lijken tot nu toe weinig op te leveren. Pogingen die enerzijds te maken hebben met aanpassingen van de bestuurlijke structuur en anderzijds met het streven om de bestuurslagen weer ‘dichter bij de mensen’ te brengen en maatschappelijke actoren bij het beleid te betrekken. Naast interactieve beleidsvorming, het referendum, weblogs, e-forum en inloopbijeenkomsten, hebben we in dat verband een hele karavaan aan initiatieven aan ons voorbij zien trekken.

Wat is er aan de hand en hoe kunnen we de kloof wel dichten? Moeten we het huis van Thorbecke verbouwen door de structuur ter discussie te stellen met als inzet een grote schoonmaak in bestuurlijk Nederland? Of dient de calculerende burger zich minder als consument op te stellen door niet voortdurend naar de overheid te wijzen en zelf (mede)verantwoordelijkheid te nemen voor problemen in de samenleving? Of ligt de oplossing bij een nieuw leiderschap? Ik denk dat er zeker verbeteringen op het vlak van verantwoordelijkheden en leiders-

schap mogelijk zijn en zal daar hieronder ook op in gaan. Maar de kern van de zaak ligt wat mij betreft toch elders. En die is dat we weer moeten aansluiten bij de leefwereld van de burgers en van daaruit aan een nieuwe relatie moeten gaan werken.

De onvrede van de Nederlander over politiek en bestuurlijk Nederland leidt tot een gevoel van crisis, zowel bij de burger als bij de overheid. Maar *dé burger* en *dé overheid* bestaan niet. ‘De burger’ is een optelsom van diverse subgroepen uiteenlopend van bijvoorbeeld jong tot oud, arm tot rijk, allochtoon tot autochtoon en links tot rechts. Het maatschappelijke onbehagen en wantrouwen is niet bij iedereen even groot. Ook ‘de overheid’ is veel meer dan Rijk, provincie en gemeente. Er zijn allerlei tussenlagen ontstaan. Maar in het oordeel van de burger is de nuance ver te zoeken en een blunder van bijvoorbeeld de rijksoverheid wordt de hele overheid aangerekend. Indien wel sprake zou zijn van *dé burger* en *dé overheid*, zou het eenvoudiger zijn om adequaat te reageren. Bijvoorbeeld met behulp van interactieve methodieken, betere communicatie en door het verbeteren van de sociale cohesie.

Een adequate reactie wordt ook bemoeilijkt als gevolg van de beeldenmaatschappij waarin we leven. Zodra er iets gebeurt staan we via de radio, televisie, kranten en internet bloot aan bombardementen aan beelden. Daarin voert emotie de boventoon en de benadering ‘wij – zij’ is populair. Zij (lees de overheid) deugt niet en wij (lees de burger) zijn daar de dupe van. Ook al blijkt sinds jaar en dag uit onderzoek dat burgers door de bank genomen tevreden zijn over de dienstverlening door de overheid. Al te gemakkelijk wordt geroepen dat ‘de democratie faalt’, terwijl in wezen wordt bedoeld dat men het niet eens is met de overheid.

Bovendien gebeurt er al meer dan *de overheid* in de gaten heeft. Burgers die iets willen doen voor de samenleving en initiatieven tonen op terreinen waar de overheid onvoldoende initiatief neemt. Of waar de overheid niet aan te pas hoeft te komen omdat burgers het met elkaar kunnen regelen. Vaak betreft het initiatieven van mensen die iets doen omdat het hen zelf aangaat. Er is iets voorgevallen in de eigen straat, buurt, woning en men wil niet langer machteloos toekijken. Anderen voelen zich medeverantwoordelijk en sluiten zich aan bij dit initiatief. En zo gebeurt het dat de sociale binding wordt versterkt en dat jongeren worden aangesproken op het onveilig maken van de buurt en de buurt eigen gedragsregels formuleert.

Hoe bereikt de overheid nu die vele en vele verschillende burgers? Door te letten op waarin zij echt geïnteresseerd zijn. En dat zijn de zaken waar zij dagelijks tegen aanlopen. Mensen willen veilige en schone buurten. Mensen willen bereikbare gezondheidszorg. Mensen willen goede scholen, goede wegen, goed openbaar vervoer. Dat willen ze, en daar vragen ze om.

Mensen zijn *niet* geïnteresseerd in grote bestuurlijke projecten. *Niet* geïnteresseerd in de zoveelste structuurschets. *Niet* geïnteresseerd in de discussie over weer een schouwborg. *Niet* geïnteresseerd in de zoveelste Haagse rel. Er is in mijn beleving een hele grote discrepantie tussen waar burgers over praten en waar bestuurders het over hebben: 'ze hebben het nooit over 4 problemen!' Betekent dit dat bestuurders het perspectief van de burger moeten kiezen? Nee, dat niet. Ik vind dat wij zeker de wijken en buurten in moeten gaan. In Apeldoorn wordt op dit moment met verschillende methoden daarvoor geëxperimenteerd. Maar het bestuur staat óók voor grotere afwegingen. Voor het algemeen belang, voor stedelijke, provinciale en nationale afwegingen. Het betekent wél dat we het contact met de burgers via hun leefwereld moeten herstellen.

Het dichten van de kloof tussen overheid en burgers vereist ook dat de overheid meer leiderschap toont. Niet op de traditionele manier met als motto; gaat u rustig slapen en wij regelen het verder wel. Of door politici die precies menen te weten waar burgers behoefte aan hebben en hun leiderschap ontlenen aan macht. Een dergelijke houding past niet bij de hedendaagse burger. Maar door empathisch leiderschap aan de dag te leggen, dat wil zeggen politici die luisteren naar signalen vanuit de samenleving en zich dienst-

baar opstellen. Mensen moeten zich *gehoord* weten. Mensen willen *begrepen* worden. En leiders moeten *helder* maken waar ze voor staan. Wat ze kunnen doen en wat ze niet kunnen regelen. De overheid kan niet alle problemen oplossen. Dat moet duidelijk zijn. Niemand verwacht dat ook. Een straat wordt veiliger door drempels, maar alleen als automobilisten óók hun verantwoordelijkheid nemen.

Maar de burger verwacht wél terecht van zijn overheid dat zij initiatieven neemt en coördineert. Door partijen te benaderen en aan elkaar te verbinden, kaders te stellen, gewenste resultaten te formuleren en daarop afgerekend willen worden. Daarmee bewijzen de nieuwe leiders het vertrouwen in de overheid een goede dienst. Er valt dus een kloof te dichten, al wordt het resultaat sterk beïnvloed door uiteenlopend maatschappelijk handelen van allerlei actoren. En is bovendien niet alleen te bewerkstelligen door een overheid die vanuit 'een cockpit' de boel meent aan te kunnen sturen.

Dit eigentijds leiderschap komt voor een deel ook als compensatie voor het ontbreken van overkoepelende waarden en normen. Burgers moeten weer vertrouwd raken met leiderschap in het vervullen en afdwingen van collectieve waarden en normen. Juist in een tijd dat burgers de vrijheid nemen om nieuwe levensstijlen te ontwikkelen, maar anderzijds bang zijn slachtoffer te worden van medeburgers die er andere waarden en normen op nahouden. Of burgers die de vrijheid nemen om vast te houden aan het systeem van solidariteit voor allerlei collectieve voorzieningen, maar die anderzijds bang zijn voor de onbetaalbaarheid van een dergelijk stelsel en dat andere medeburgers verwijten. Twee willekeurige voorbeelden van maatschappelijke vraagstukken waarin de overheid vertrouwen kan winnen door richting te geven. Niet door in te spelen op volkssentimenten en door goedkoop populisme, maar door richting te geven aan maatschappelijke discussies op basis van analyses en visie. Niet door aardig gevonden te willen worden door de achterban, maar door aan te voelen wat er in de samenleving leeft en in te grijpen op momenten dat het nodig is. Ofwel het betreft een wisselwerking tussen enerzijds vitaal burgerschap en anderzijds aansprekend bestuur. Laten we het meer hebben over dingen die burgers wel belangrijk vinden.

Mr. G. J. de Graaf is burgemeester van Apeldoorn.

OVER DE STAATKUNDIGE GEVOLGEN VAN DE ADMINISTRATIEVE DECENTRALISATIE IN DE VERENIGDE STATEN

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

Gedurende een reis door Amerika, waarbij Alexis de Tocqueville en Gustave de Beaumont het gevangeniswezen in kaart zouden brengen, begon Tocqueville aan zijn boek over de democratie in Amerika. Het in 1840 voltooide werk geldt tot op heden nog als klassieker. Luuk van Middelaar leidt het hiernavolgende hoofdstuk over de gevolgen van de decentralisatie in.

De onstuitbare opmars van de democratie begrijpen: dat was de taak waar de Franse schrijver en politicus Alexis de Tocqueville (1805-1859) zich aan wijdde.

*Geboren in een aristocratische familie die nogal uitgedund was ten tijde van de Terreur, was hij doordrongen van de krachten van de Franse Revolutie. Die beschouwde hij als onomkeerbaar, als de manifestatie van de loop van de geschiedenis. Daarom moest hij, in tegenstelling tot de meeste van zijn familieleden, weinig hebben van het reactionaire Bourbon-regime (1815-1830), waarvan hij de val voorvoelde. Als jonge magistraat koos hij na de Revolutie van 1830 de zijde van de nieuwe, hervormingsgezinde koning Philippe van Orléans. Dat stuitte in zijn omgeving op onbegrip. Tocqueville organiseerde daarop een opdracht die het hem mogelijk maakte een tijdje uit het beeld van hof en hoofdstad te verdwijnen en tegelijk een oude wens te vervullen. Samen met zijn vriend Gustave de Beaumont zou hij het gevangeniswezen in de Verenigde Staten in kaart brengen. In april 1831 vertrokken beide jongemannen uit Le Havre; in februari 1832 scheepten ze zich weer in, in New York. De negen maanden van de Amerikaanse reis resulteerden – behalve in dat rapport over het gevangeniswezen – in 1835 in het boek *De la démocratie en Amérique*, ‘Over de democratie in Amerika’, vijf jaar later gevolgd door een tweede deel.*

Honderdzeventig jaar later geldt het boek nog als politiek-filosofische klassieker. Tocqueville zocht in de jonge Verenigde Staten wat het Europa van zijn dagen ontbeerde: een stabiele republiek. Het oude vooroordeel wilde dat het niet mogelijk was in een groot land een democratische republiek te vestigen: dat zou leiden tot een dictatuur of anarchie. De toen recente geschiedenis van Frankrijk zelf bevestigde dit op spectaculaire wijze, met de Terreur en Napoleon vanuit het oogpunt van de vrijheid als dieptepunten. Omdat niettemin de democratie – opgevat als ‘gelijkheid van omstandigheden’ eerder dan als politiek systeem – volgens Tocqueville onherroepelijk haar loop zou voortzetten, was het dringend het succes van de Verenigde Staten te begrijpen. Waar kon je de tegenkrachten vinden om te voorkomen dat een democratische revolutie zou uitmonden in een nieuwe Napoleon?

Een standenloze samenleving, verlost van het spel tussen vorst en adel, moest op zoek naar nieuwe ‘checks and balances’. Terwijl Tocqueville in Deel 2 de blik richtte op de invloed van de democratie op het geestesleven, de godsdienst en de zeden in Amerika, kijkt hij in Deel 1, waaruit het fragment hieronder, vooral naar het staatkundige systeem. De Amerikaanse ‘Founding Fathers’ ontwierpen een grondwet waarin enerzijds de verkozen uitvoerende en wetgevende macht tegenover elkaar stonden, anderzijds de delen en het geheel elkaar in evenwicht hielden. Zo werd een bevolking van vrije en gelijke burgers toch tegen zichzelf verdeeld. In dit constitutionele mechaniek zag Tocqueville een grote rol weggelegd voor de lokale gemeenschappen. Daar bevond zich de locus van de vrijheid, de enige die de onherroepelijk met de democratie meegroeiende centrale staatsmacht zou kunnen afremmen.

Zelf heeft Tocqueville eerder zijn vrees dan zijn hoop bewaarheid gezien. Op de Revolutie van 1848, in Frankrijk, volgde kortstondig een Republiek (de Tweede), tijdens welke hij

minister van Buitenlandse Zaken was – een periode waaraan hij vlijmscherpe Souvenirs wijdde. Maar deze Tweede Republiek werd al snel gevolgd door een tweede Napoleon, neefje van de Eerste, die tot en met de staatsgreep zijn oom kopieerde en tot 1870 aan de macht was. Bij gebrek aan politiek of parlementair leven schreef Tocqueville aan het einde van zijn leven nog De l’Ancien Régime et la Révolution (1856), over het ‘Oude Regime en de Revolutie’, waarin hij toont hoezeer de moderne centralistische staat een opvolger is van het werk van de absolute vorsten.

In het Nederlands bestaat geen volledige vertaling van Tocquevilles De la démocratie en Amérique. Onderstaand fragment is ontleend aan de door prof.dr. J.M.M. De Valck samengestelde selectie De democratie in Amerika (©uitgeverij Kok Agora, Kampen 1990), in de vertaling van J.M. Vaisier. Het komt uit Deel I, Boek I, Hoofdstuk V.

De term centralisatie ligt momenteel op ieders lippen, maar vrijwel niemand probeert zijn juiste betekenis vast te stellen. Er bestaan evenwel twee zeer onderscheiden soorten centralisatie, waarvan het de moeite loont ze goed te doorzien.

Bepaalde belangen gelden voor alle lagen van de bevolking, zoals een goede algemene wetgeving en de verzorging der buitenlandse betrekkingen, andere hebben eerder betrekking op zekere groepen zoals bijvoorbeeld gemeentelijke voorzieningen. Wanneer de eerstgenoemde geconcentreerd worden in eenzelfde lichaam in een bepaalde plaats gevestigd, krijgt men wat ik zou willen noemen een bestuurlijke centralisatie. Wil men ook de andere belangen op gelijke wijze concentreren, dan ontstaat een administratieve centralisatie.

Het valt te begrijpen, dat de bestuurlijke centralisatie enorm aan effect wint, als zij samengaat met een administratieve centralisatie. Het gewent de mensen eraan, dat zij volledig en voor altijd afstand doen van een eigen inbreng; dat zij niet voor een enkele keer en op een gegeven punt, maar altijd en in alles de leiding volgen. Zodoende worden de onderdanen niet slechts door het overwicht van het systeem, maar veeleer doordat zij niet beter weten in onderwerping gehouden. Zij worden als individu geïsoleerd en dan als nummer binnen de grote massa bij de kraag gepakt. Deze soorten van centralisatie steunen elkander; de een roept de ander op. Toch betwijfel ik, of zij werkelijk onscheidbaar zijn.

Onder Lodewijk XIV heeft Frankrijk de grootste denkbare centralisatie gekend, daar een en dezelfde man de algemene wetten gaf, met het alleenrecht ze te interpreteren, Frankrijk naar buiten vertegenwoordigde en namens Frankrijk handelde. De staat, dat ben ik, zei hij. En dat was zo. Toch bestond er onder Lodewijk XIV veel minder administratieve centralisatie dan in onze dagen.

In het tegenwoordige Engeland zien wij een mogendheid met een aanzienlijke mate van bestuurlijke centralisatie. Het staatswezen openbaart er zich als ware het één enkele persoon. Het manoeuvreert naar willekeur met grote groepen onderdanen en is in staat heel het gewicht van zijn overmacht toe te spitsen op welk punt het maar wil. Maar ditzelfde Engeland, dat de laatste vijftig jaar zulke grote dingen tot stand heeft gebracht, kent geen administratieve centralisatie.

Ik zou, wat mij betreft, mij geen volk kunnen voorstellen, dat zonder een sterke bestuurlijke centralisatie kan bestaan, laat staan in een zekere welstand kan gedijen. Ik geloof echter, dat een administratieve centralisatie er alleen maar toe dient de volkeren die er zich aan onderwerpen te verzwakken, omdat zij beheerst wordt door de niet aflatende tendentie hun burgerlijke verantwoordelijkheid te ondergraven. Weliswaar brengt de administratieve centralisatie op een gegeven moment ergens wel een bundeling van alle in een volk aanwezige krachten tot stand, maar zij belemmert het ontstaan van nieuwe krachten. Op een kritiek moment voert zij het volk tot de overwinning, doch op de lange duur tast zij de volkskracht aan. Zij kan uitstekend bijdragen tot de voorbijgaande roem van een bepaalde staatsman, maar niet tot de blijvende bloei van een geheel volk.

Wij zagen, dat er in de Verenigde Staten geen administratieve centralisatie bestond. Nauwelijks vindt men er iets dat wijst in de richting van een bestuurlijke hiërarchie. De decentralisatie is er dermate doorgevoerd als geen enkel Europees volk mijns inziens zonder hopeloos ontwricht te worden zou kunnen verwerken. Ja, het kent ook in Amerika zijn kwade gevolgen. Van de andere kant is er in de Verenigde Staten een veel grotere bestuurlijke centralisatie. Het zou gemakkelijk te bewijzen zijn, dat het overkoepelend staatsgezag er een grotere machtsconcentratie vertegenwoordigt dan ooit het geval is geweest in een van de oude Europese monarchieën. In ieder van

de Amerikaanse staten is er niet alleen maar één wetgevend lichaam en een enkel machtsorgaan dat als middelpunt van het daardoor tot aanzijn gebracht staatkundig leven kan fungeren, maar er is in het algemeen vermeden uit vrees dat zij zouden proberen hun administratieve competenties te buiten te gaan en de bestuurlijke beleidslijnen te doorkruisen. De wetgeving vindt er geen enkele macht, in staat haar te belemmeren, tegenover zich. Niets kan haar loop stuiten. Geen privileges, geen plaatselijke uitzonderingen, geen persoonlijke invloed, zelfs niet de invloed van redelijk overleg zou hierbij kunnen interfereren, want de wetgevende macht vertegenwoordigt de meerderheid die immers geldt als de enige spreekbuis van de rede. In haar doen en laten is de wetgeving dus alleen gebonden aan haar eigen wil.

Wat ik in Amerika het meest bewonder zijn niet de *administratieve*, maar de *staatkundige* gevolgen van de decentralisatie. In de Verenigde Staten voelt men overal het machtig geheel dat allen verbindt en dat iedereen in de Unie, tot zelfs de inwoner van het kleinste dorp, ter harte gaat. Van huis uit voelt hij zich met de belangen van het gemenebest verbonden als waren die van hemzelf. Hij voelt zijn borst zwellen bij de roemruchte daden van zijn volk, want de successen die het weet te behalen zijn in zijn ogen zijn eigen werk. Hij beroemt er zich dus op. En hij verheugt zich over de algemene voorspoed, waarvan hij de vruchten plukt. Hij heeft eenzelfde zwak voor zijn land als voor zijn familie; zijn vaderlandsliefde is, zoals wij al vaststelden, een facet van zijn eigenliefde.

De Europeaan ziet in de bestuursambtenaar vaak niets anders dan het gezag, maar voor de Amerikaan vertegenwoordigt hij het recht. Er kan dus gesteld worden, dat in Amerika de ene mens niet gehoorzaamt aan de andere, maar altijd aan de wet of aan de gerechtigheid.

Dikwijls heeft hij dan ook een overdreven dunk van zichzelf, hoewel nagenoeg steeds met heilzaam gevolg. Onbevreesd verlaat hij zich op eigen kracht, waarvan hij zich alles voorstelt. Iemand krijgt bijvoorbeeld het idee voor een of andere onderneming. En ook al zou deze in een rechtstreeks verband staan tot het algemeen welzijn, dan komt het toch niet in zijn hoofd op zich tot de publieke overheid te wenden om haar medewerking. Hij brengt zijn plan in de openbaarheid, biedt zich aan om het

uit te voeren, verenigt zich met andere particulieren en probeert alle hinderpalen met verbeten inzet te boven te komen. Ongetwijfeld brengt hij het er dikwijls minder goed af dan wanneer het een staatsonderneming zou zijn geweest, doch op de duur overtreft het algemeen resultaat van al zulke particuliere initiatieven verreweg alles wat de regering tot stand had kunnen brengen.

Regionale instellingen zijn mijns inziens in ieder staatsbestel van belang, maar in een democratische staatsorde is daar wel een heel bijzondere behoefte aan.

Bij een aristocratische hiërarchie is men er altijd wel zeker van een bepaalde wisselwerking tussen orde en vrijheid te kunnen waarmaken. Wijl de bewindhebbers veel te verliezen hebben, is het handhaven van de publieke orde voor hen van groot belang. Van de andere kant leeft de bevolking beveiligd tegen de excessen van de vorst doordat het kader van hun directe bestuurders steeds klaar staat zich daartegen te verzetten.

Tegen dergelijke wederwaardigheden bezit een democratie zonder gewestelijke instellingen geen enkele waarborg.

Hoe zou de grote massa met haar vrijheid omspringen in het groot, als zij niet geleerd had ermee te leven in een kleiner kader? Hoe zou de dictatuur weerstaan kunnen worden in een land waar de op zichzelf machteloze individuen door geen enkel gemeenschappelijk belang met elkander verbonden waren? Wie bevreesd is voor anarchie en wie tegenstander is van dictatuur moeten dus beiden evenzeer hun heil verwachten van de geleidelijke ontwikkeling van een gewestelijke zelfstandigheid.

Ik ben er overigens van overtuigd, dat juist de democratisch georganiseerde volkeren meer dan andere gevaar lopen slachtoffers te worden van de administratieve centralisatie. Dit is het gevolg van allerlei oorzaken, waaronder de volgende:

Het is het nooit aflatend streven van die volken geheel de bestuurlijke macht in de handen van een enkele instantie, die het volk in rechtstreekse zin vertegenwoordigt, te concentreren, omdat men anderzijds slechts aan elkaar gelijke individuen ontwaart, die in de grote hoop verloren gaan.

Wanneer nu een en dezelfde instantie al heel het pakket van bestuurlijke competenties in de schoot geworpen krijgt, zal het haar zeer moeilijk vallen ervan af te zien

ook de administratieve sector tot in de verste uitlopers in haar greep te krijgen. Meestal lukt haar dit ten slotte wel. Wij hebben het bijvoorbeeld bij ons in Frankrijk meegemaakt.

In de Franse Revolutie bestonden er twee tegenstrijdige tendenties, die niet verward moeten worden. De een had de vrijheid in haar vaandel geschreven, de ander het despotisme. De Revolutie was zowel tegen de monarchie als tegen de regionale bestuursinstellingen. Die gewestelijke bestuurslichamen vertoonden inderdaad weinig onderlinge samenhang; zij waren slecht georganiseerd en dikwijls een mislukking. Soms hadden zij in de handen van de feodale machthebbers tot instrument van onderdrukking gediend. Maar de Revolutie heeft in blinde haat alles wat ervóór geweest was op één hoop gegooid: de absolute koningsmacht en de instanties die de scherpe kanten daarvan konden wegnemen. Zij was tegelijk republikeins en centraliserend.

Dit tweevoudige karakter van de Franse Revolutie is een feit dat door de voorstanders van de absolute staatsmacht met gretigheid is uitgebuit. Denkt u, dat zij ijveren voor de dictatuur, als u ze de administratieve centralisatie ziet verdedigen? In het geheel niet! Zij verdedigen een van de grote verworvenheden van de revolutie. Op die manier is het mogelijk bij het volk in de gunst te blijven en toch een vijand van zijn meest fundamentele rechten te zijn ofwel een openlijk voorstander van de vrijheid en tegelijk heimelijk handlanger van de dictatuur.

Uit eigen aanschouwing ken ik beide volkeren, waar

het stelsel van de gewestelijke zelfstandigheid tot de hoogste ontwikkeling is gekomen. Ik heb er ook geluisterd naar de zienswijze van de partijen waarin die naties zijn verdeeld. In Amerika vond ik lieden die er in het geheim op uit waren de democratische instellingen van hun land te gronde te richten; in Engeland sprak ik met verklaarde tegenstanders van de feodale klasse. Maar nooit heb ik daarbij iemand aangetroffen, die de gewestelijke zelfstandigheid niet als een groot goed beschouwde.

In die twee landen heb ik de kwalen waaraan de staat laboreert horen toeschrijven aan een oneindig aantal oorzaken, maar nooit aan de regionale autonomie. Ook voor de roem en de voorspoed van hun vaderland gaven de inwoners mij vele redenen op, doch de regionale zelfstandigheid werd door ieder van hen in de eerste plaats en vóór alle andere goede kanten geprezen.

Moet ik nu geloven, dat mensen, natuurlijkerwijze dermate verdeeld dat zij het noch op het stuk van godsdienst noch inzake politieke theorieën eens zijn, zouden mistasten in dit ene punt waarin zij overeenstemmen en waarvan zij de beste beoordelaars zijn, nademaal zij het al hun levensdagen onder hun ogen hebben?

Alleen de volken die weinig of geen gewestelijke bestuurslichamen kennen, ontkennen het nut ervan. Dat wil dus zeggen, dat alleen degenen die er onbekend meer zijn, er ongunstig over spreken.

Luuk van Middelaar is lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

HERSTEL DE GEEST VAN HET KLASSIEKE LIBERALISME

JAMES BUCHANAN

James Buchanan maakt zich in een rede, op 14 mei 2005 gehouden, sterk voor de restauratie van de klassiek liberale beginselen en instituties. Hij waarschuwt tegen de ontwikkeling van de verzorgingsstaat tot overdrachtsstaat, waardoor er een fiscale crisis ontstaat. Buchanan meent dat er aan het begin van de 21e eeuw sprake is van een religieuze opleving welke complementair aan het herstel van het klassieke liberalisme kan zijn. Dit maakt een herstel van het klassieke liberalisme mogelijk. De tekst is vertaald en ingeleid door Edwin van de Haar.

*James Buchanan ontving in 1986 de Nobelprijs voor Economie. Hij is, samen met Gordon Tullock, de grondlegger van de public choice benadering in de politieke economie, onder andere via hun boek *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy* (1962). Deze theorie stelt onder andere dat de uitkomsten van het politieke proces het resultaat zijn van elkaar beconcurrerende belangengroepen, die niet het publieke belang, maar hun eigen specifieke belang vertegenwoordigen. Hieruit volgt de aanbeveling om het publieke takenpakket zo klein mogelijk te houden, teneinde ontaarding van de staat te voorkomen. Van zijn hand zijn onder andere ook *The Limits of Liberty: between Anarchy and Leviathan* (1975) en *The Power to Tax: analytical foundations of a fiscal constitution* (1980, met G. Brennan). Het verzameld werk van Buchanan wordt uitgegeven door *Liberty Fund* (www.libertyfund.org). Hij is voormalig president van de door Friedrich Hayek opgerichte *Mont Pelerin Society*, een internationaal gezelschap van klassiek liberale intellectuelen, met (voormalige) leden als Milton Friedman, Frank Knight, Walter Eucken, Wilhelm Röpke, Ludwig von Mises en Karl Popper.*

Dit artikel is gebaseerd op een lezing die door Buchanan werd uitgesproken op 14 mei 2005 tijdens het tweede 'Adam Smith Award' diner van de Foundation for Economic Education en op 21 juni van dat jaar tijdens een conferentie voor promovendi, georganiseerd door het Institute for Humane Studies op de Universiteit van Virginia in Charlottesville.

*De speech moet primair worden begrepen vanuit een Amerikaanse context en is een kritiek op de actuele politieke situatie in de Verenigde Staten. Binnenkort verschijnt van zijn hand de bundel met de veelzeggende titel *Why I, Too, Am Not a Conservative* (Edward Elgar Publishing). Maar bijvoorbeeld Buchanan's waarschuwing tegen de ontwikkeling van de verzorgingsstaat en zijn opmerkelijke waardering voor religie bieden ook Europese en Nederlandse liberalen volop de mogelijkheid tot reflectie.*

INLEIDING

De Westerse wereld is zijn levenskracht kwijt. Herstel van de geest van het klassieke liberalisme is geboden. In dit artikel wordt betoogd dat de Westerse constitutionele democratie de institutionele belichaming van ons waardensysteem is, dat de belangrijkste klassiek liberale elementen omvat. De opkomst van de verzorgingsstaat heeft grote veranderingen met zich mee gebracht, maar heeft [in de Verenigde Staten, *EvdH*] de klassiek liberale uitgangspunten wel min of meer in tact gelaten. Maar door de verzorgingsstaat ontstaat een fiscale crisis, die deze situatie bedreigt. De crisis wordt veroorzaakt door de dominante politieke filosofie van de afgelopen eeuw, die samen te vatten is als 'De Staat als God'. Het is moeilijk de seculiere Verlichtingsidealën weer verankerd te krijgen in het publieke bewustzijn. Maar juist de huidige religieuze opleving biedt kansen voor een dergelijke restauratie van de klassiek liberale beginselen en instituties.

MAATSCHAPPELIJKE INSTITUTIES EN DE VERZORGINGSSTAAT

Een essentiële eerste stap is de erkenning dat het Westerse stelsel van publieke en private instituties die zorgdragen voor de sociale orde, een direct gevolg is van de invloed van het klassieke liberalisme van de Schotse Verlichting en [in de Verenigde Staten, *EvdH*] de Amerikaanse Founding Fathers. Natuurlijk zijn deze instituties deels ook het resultaat van een langer voortgaand proces van culturele evolutie. Pas in de achttiende eeuw werd hun functionele waarde volledig onderkend. Het gaat dan om normen, regels, procedures en gewoonten die tegenwoordig welhaast voor kennisgeving worden aangenomen, zoals de rechtstaat, de scheiding der machten, algemeen actief en passief kiesrecht en de bescherming van eigendomsrechten, persoonlijke levenssfeer, contract en de klassieke grondrechten. Zeer belangrijk is daarbij het klassiek liberale besef dat er grondwettelijke grenzen aan het optreden van de staat gesteld moeten worden. Iedere aantasting van deze regels moet worden tegengegaan. Maar het wordt steeds moeilijker dat helder begrijpelijk te motiveren, nu het publieke besef van waarde van het klassieke liberalisme is geërodeerd.

Het klassieke liberalisme, als normatieve visie op sociale interactie, is – in tegenstelling tot hetgeen vaak wordt gedacht – goed verenigbaar met de verzorgingsstaat. Met name zaken als de financiële ondersteuning van ouderen, de steun voor invaliden en het algemeen bereikbaar maken van medische zorg. Het fundamentele klassiek liberale criterium is dat er algemene, non-discriminatoire regels moeten zijn om de categorie mensen te definiëren die voor ondersteuning in aanmerking komt. Bijvoorbeeld een systeem dat elke burger bij het bereiken van een bepaalde leeftijd van een publiek pensioen voorziet. Dit is wat ik elders de ‘generality standaard’ heb genoemd.

Maar zodra de generality standaard wordt losgelaten, onttaardt de verzorgingsstaat in een overdrachtsstaat en vervalt daarmee ook de onderliggende klassiek liberale basis. Dat gebeurt als algemene toegang tot verzorgingsarrangementen vervangen wordt door, politiek vastgestelde, programma’s die zich richten op bepaalde segmenten van de samenleving. Algemene verzorging wordt dan vervangen door verzorging voor de leden van succesvolle politieke coalities. Dan ontstaat de situatie die de Fran-

se politiek-filosoof De Jasay de ‘churning-state’ heeft genoemd, waarin verschillende parlementaire meerderheden politieke macht gebruiken om publieke geldstromen af te romen en te herverdelen, ten gunste van hun achterban.

Het gevolg van dit proces is dat in de komende halve eeuw de algemene politieke steun voor de overdrachtsstaat komt te vervallen. De diepere reden hiervoor is een serieuze zwakte in ons politiek-institutionele bestel. De verzorgingsstaat is ontstaan na invoering van de belangrijkste staatkundige procedures voor collectieve besluitvorming, zoals vastgelegd in grondwetten. Die procedures laten het toe dat politici onafhankelijk van de inkomsten, over de uitgaven van de staat kunnen besluiten. Eenvoudige ‘public-choice’ inzichten voorspellen dat de van electorale steun afhankelijke politici vervolgens uitgaven-niveaus kiezen die ongelijk zijn aan de belastingniveaus, die immers ook met instemming van parlementaire meerderheden worden vastgesteld. Er wordt derhalve meer uitgegeven aan de verzorgingsstaat dan er budgettair beschikbaar is.

Dit essentiële inzicht is veronachtzaamd in de afgelopen eeuw, waardoor er via overheidstekorten en ongedekte beloften voor verzorgingsarrangementen een grote fiscale crisis op de loer ligt. De reactie van onze politieke instituties laat zich raden. Er ontstaat ongetwijfeld massale weerstand, zowel tegen de reductie van de verzorgingsarrangementen, als tegen verhoging van de belastingen. Het pad van de minste weerstand is het beperken van de algemene toegang tot de verzorgingsstaat. Daarmee wordt afscheid genomen van de generaliteitsstandaard en van het verzekeringskarakter van de verzorgingsstaat. Belastingen en afdrachten moeten omhoog. Voor het individu is er dan geen directe relatie tussen betalen en genieten meer. Het gat tussen de klassiek liberale uitgangspunten van de verzorgingsstaat en de daadwerkelijke situatie van de overdrachtsstaat wordt steeds groter. Maar de meerderheid van de bevolking is zich dat helaas niet bewust, omdat het zicht op de klassiek liberale uitgangspunten verloren is gegaan.

‘OUDERLIJK SOCIALISME’

De relevante vraag is waarom mensen, na de ondergang van het socialisme, nog steeds de programma’s van de moderne verzorgingsstaat omarmen, zowel qua idee als

uitvoering? De belangrijkste reden is dat mensen van de staat afhankelijk willen zijn, omdat ze angst hebben voor vrijheid. Dit heb ik elders 'parental socialism' ('ouderlijk socialisme') genoemd. Weliswaar heeft het klassieke socialisme afgedaan, dat wil nog niet zeggen dat ook het socialistische denken is verdwenen. Echter, het heet nu sociaal-democratie. Veel mensen willen nog steeds dat een groot deel van de economische activiteiten collectief of politiek georganiseerd wordt. Niet, zoals in het verleden, omdat zij denken dat collectieve organisatie efficiënter is, zij het leven van anderen willen beheersen, of grotere gelijkheid nastreven. Zij willen simpelweg afhankelijk blijven van de staat, zoals een kind van een ouder. Afhangelijkheid is het desideratum geworden.

Deze vraag naar collectieve voorzieningen, vooral pensioenen en medische verzorging, kan worden teruggevoerd op twee historische veranderingen. Ten eerste, het verval van de rol van de godsdienst in het leven van de mensen, door Nietzsche gevat in zijn bekende kreet 'God is dood'. Ten tweede, de opkomst van de door Marx geïnspireerde socialistische idee van collectieve organisatie en productie. Er was geen toename van de individuele onafhankelijkheid en het individuele verantwoordelijkheidsbesef, als gevolg van de afname van religieuze bindingen. In plaats daarvan nam de staat de plek van de kerk over. Big Brother kwam in de plaats van God.

Het is belangrijk om te benadrukken dat de initiële vraag om de verzorgingsarrangementen van potentiële beneficianten in de gehele bevolking voor kwam, niet van beperkte belangengroepen. Dit hing samen met de verandering in afhankelijkheid, van kerk naar staat. Er was daadwerkelijk sprake van een algemene angst om verantwoordelijkheid te dragen. De verzorgingsarrangementen werden vervolgens tot over de grenzen van het houdbare opgerekt, als gevolg van de politiek-institutionele structuur. Het gevolg is de huidige situatie, waarin mensen verwachtingen hebben van de verzorgingsstaat, maar niet de bijbehorende rekening willen betalen. Zolang deze fiscale illusie niet is weggenomen faalt de sociaal-democratische God, net als de socialistische God voor hem. Volgens mij gaat de politiek van de eerste helft van de 21e eeuw gedomineerd worden door het conflict over wiens belangen voorrang krijgen bij het vervullen van de in het verleden gewekte verwachtingen en aangegane verplichtingen.

Sommige leden van de helaas kleine groep van echte klassiek liberalen, hebben de afgelopen jaren de droom van de Verlichting opgegeven. Exemplarisch is de Britse politiek-filosoof John Gray. Hij concludeerde dat politici niet in staat blijken te begrijpen dat verantwoordelijkheid een noodzakelijke supplement is van individuele vrijheid. Mensen verlangen persoonlijke vrijheid, maar zijn niet bereid de afhankelijkheid van de staat op te geven. Door de onhoudbaarheid van de huidige verzorgingsstaat levert dit uiteindelijk discriminatie tussen groepen op. De klassiek liberale sine qua non is dat iedere burger gelijk is en gelijk behandeld moet worden waar het gaat om de relevante facetten van politieke organisatie en collectieve actie. In die zin is het klassieke liberalisme meer egalitair dan hiërarchisch.

Adam Smith benadrukte dat in publieke zaken de portier en de filosoof gelijk zijn. Het is cruciaal om deze houding te handhaven, ondanks de grote verschillen tussen mensen op allerlei andere vlakken. Het achttiende-eeuwse geloof in de gelijkheid in de menselijke natuur is de ethische basis onder onze politieke instituties. Het besef van de waarde hiervan moet in stand worden gehouden. Klassiek liberalen dienen dat ook actief uit te dragen. Bijvoorbeeld zoals Ronald Reagan, die met zijn metafoor 'shining city on a hill' tot de ziel van de mensen doordrong, zelfs zonder dat iedereen de gedachte achter de metafoor doorzag.¹

POSITIEVE INVLOED VAN RELIGIE

Aan het begin van de 21^e eeuw zien we een opleving van religieuze beleving, vooral in de Verenigde Staten. Volgens mij kan deze religieuze wedergeboorte prima complementair zijn aan het herstel van het klassieke liberalisme en het behoud van haar centrale grondregels. De overeenkomst zit in de afkeer van staatsbemoeienis. De trend van verstatelijking kan worden teruggedraaid, zodra mensen niet langer behoefte hebben aan de staat als vervanger voor de ouder waarop je altijd kunt terugvallen. Geloof in God en geloof in de staat zijn substituten. Er is dan ook geen directe tegenspraak tussen het klassieke liberalisme en het religieus geloof in een Opperwezen. Het klassieke liberalisme claimt niet als een god te fungeren, noch is God inherent aan deze filosofie. Het wordt aan het individu overgelaten om te bepalen of er in diens leven behoefte is aan een religieuze aanvulling. De enige

voorwaarde is dat deze religieuze beleving niet op significante wijze ingrijpt in de persoonlijke levensvrijheid van een ander. Anders kan de liberale orde niet in stand worden houden.

De complementariteit tussen klassiek liberalisme en religie kan worden versterkt, bijvoorbeeld via de door Weber beschreven positieve relatie tussen de protestantse ethiek, het nemen van maatschappelijke verantwoordelijkheid, 'goed doen' en de publieke zaak. De scheiding tussen kerk en staat waarborgt de bescherming tegen religieuze extremisten die inbreuk willen maken op de persoonlijke vrijheid van andersdenkenden, net als de concurrentie tussen (fundamentalistische) religieuze groeperingen. De maatschappelijke orde hoeft niet perse honderd procent seculier te zijn, maar kan heel goed religieuze elementen bevatten.

Er zijn grote verschillen tussen de Verenigde Staten en Europa, zeker wat betreft de beleving van religie. Dat betekent dat de kansen voor het klassiek liberale herstel beter zijn in de Verenigde Staten dan in Europa. Zeker als ook het verschil in omvang van de verzorgingsstaten tussen beide werelddelen in ogenschouw wordt genomen. De ommezwaai naar minder afhankelijkheid van de staat, de staat als God, is in Europa veel moeilijker dan in de Verenigde Staten, waar voor je zelf zorgen en onafhankelijkheid veel sterker geworteld zijn als levensprincipes. Maar het is te gemakkelijk om pessimistisch te zijn. Zoals mijn leermeester Frank Knight zei: 'to call a situation hopeless is equivalent to calling it ideal'. Maar ideaal is de huidige situatie niet. Zeker niet voor mensen die zich klassiek liberaal noemen. De pessimisten moeten zich realiseren dat het een kwart eeuw geleden ondenkbaar was dat het socialisme in elkaar zou storten. Het herstel van de klassiek liberale uitgangspunten in de verzorgingsstaat is zeker minder revolutionair.

SLOT

Waar we vanuit klassiek liberaal perspectief wel beducht voor moeten zijn is de verdere versteviging van de macht van de staat, die wordt ingegeven door de publieke en politieke reacties op de terreurdreiging. Zelfs als de verzorgingsstaat wordt ingeperkt is het de vraag hoe de klassiek liberale tolerantie in stand kan worden gehouden, ten opzichte van mensen die de liberale orde willen vernietigen? De tolerantie kan niet eindeloos worden opgerekt. Echter, het herstel van de geest van het klassieke liberalisme kan niet aanvangen voordat we de superioriteit van ons door de geschiedenis en culturele evolutie overgeleverde waardensysteem onderkennen en waarderen.

Edwin van de Haar is politicoloog, opgeleid in Leiden en aan de London School of Economics and Political Science. Hij is actief lid van de VVD en bestuurslid van de conservatieve denktank Edmund Burke Stichting.

NOOT

- 1 Het gaat hier om een metafoor, geïnspireerd door een uitspraak van de Pilgrim John Winthrop, die vaak door Reagan werd gebruikt om aan te geven dat Amerika als een baken voor vrijheidslievende mensen moest worden gezien. In de afscheidsspeech aan het eind van zijn presidentschap zei Reagan er het volgende over: 'I've spoken of the Shining City all my political life. ... In my mind it was a tall, proud city built on rocks stronger than oceans, windswept, God-blessed, and teeming with people of all kinds living in harmony and peace; a city with free ports that hummed with commerce and creativity. And if there had to be city walls, the walls had doors and the doors were open to anyone with the will and the heart to get here. That's how I saw it, and see it still'. (<http://www.reaganfoundation.org/reagan/speeches>).

DE KWALITEIT VAN DE WERELD

KLAAS VAN EGMOND EN REINOUT WOITTIEZ

Het oordeel over de kwaliteit van de wereld hangt af van de verschillende beelden die mensen van de wereld hebben. Door middel van enkele enquêtes werden Nederlanders gevraagd naar hun wereldbeeld. Op basis van de resultaten van deze enquêtes werden vier gangbare wereldbeelden afgeleid. De auteurs zijn van mening dat de botsing van de verschillende wereldbeelden de verklaring van de huidige wereldproblemen in zich draagt.

Iedere waarneming vergt een standpunt, en de vraag of het met de wereld goed, of juist slecht gaat hangt dus van dat standpunt af. Dat geldt ook voor de vraag naar duurzaamheid; zijn de menselijke ambities, met name op materieel vlak, op lange termijn nog inpasbaar binnen de fysieke grenzen van het systeem aarde? Het hangt er immers maar van af welke ambities belangrijk worden gevonden en, aan de andere kant, hoe optimistisch of pessimistisch tegen de draagkracht van de aarde wordt aangekeken. De ambities, – wat is van waarde om gecontinueerd te worden –, komen voort uit achterliggende maatschappelijke waarden. De draagkracht kan tot op zekere hoogte gekend worden vanuit wetenschappelijke inzichten. Om de vraag naar duurzaamheid, de toekomstige kwaliteit van de wereld, te beantwoorden, moet dus gekeken worden vanuit de (waardege laden) beelden die mensen van die wereld hebben.

WAARDEN

Om de belangrijkste 'wereldbeelden' te identificeren moet dus uitgegaan worden van de meest dominerende waardeoriëntaties, zoals die bij de bevolking leven. In het kader van een door het Milieu- en NatuurPlanbureau (MNP) uitgevoerde Verkenning van Duurzaamheid (2004), zijn daar-

toe enquêtes onder de Nederlandse bevolking uitgevoerd. Aanvankelijk werden in samenwerking met NIPO circa 3000 mensen op hun waardeoriëntatie bevraagd. Omdat de uitkomsten, zoals later aangegeven zal worden, contra-intuïtief waren, zijn in tweede instantie nog eens 3000 mensen benaderd met een aangepaste vraagstelling. In derde instantie is contact opgenomen met het collega-planbureau SCP die vervolgens een derde enquête heeft uitgevoerd, dit keer met inschakeling van het onderzoeksbureau Motivaction. Uiteindelijk bleken de resultaten van de drie enquêtes nauwkeurig met elkaar overeen te komen.

Op basis van de enquêtes werden Nederlanders gegroepeerd naar de door hen nagestreefde doelen en hun visie op de verdeling van de beschikbare middelen. Daarbij bleken de keuzen voor een bepaalde kwaliteit van leven en de opvattingen over de manier waarop die kwaliteit verdeeld zou moeten worden, uit dezelfde waardeoriëntaties voort te komen. Zo bleken mensen die presteren belangrijk vinden eerder een voorkeur te hebben voor vrijhandel. Daarnaast bleken achterliggende doelstellingen als 'gelijkheid' en 'wereldvrede' vaak samen te gaan met een voorkeur voor een internationale overheid als verdelende rechtvaardigheid. Uit de enquêtes bleek meer algemeen dat opvattingen over de gekozen kwaliteit van leven en de manier en schaal waarop die kwaliteit gerealiseerd zou moeten worden, onderling vrij sterk samenhangen.

Met behulp van statistische technieken werden op die manier acht segmenten onderscheiden met min of meer overeenkomstige combinaties van doelstellingen en middelen om die doelen te bereiken. Deze acht 'waardeoriëntaties' verschillen duidelijk van elkaar en hebben namen gekregen op basis van hun kenmerken: zorgzamen, behoudenden, genieters, evenwichtigen, luxezoekers, zakelijken, ruimdenkers en geëngageerden. In deze

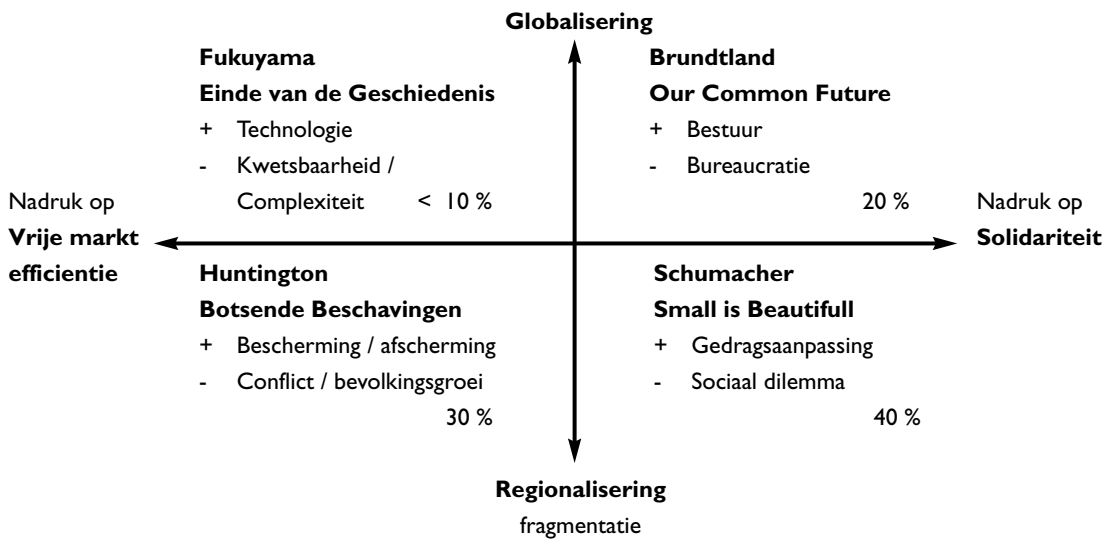
waardeoriëntaties zijn (statistisch) twee belangrijke hoofdlijnen te zien: in de eerste plaats geven (vooral dominant in de groepen 'geëngageerden' en 'zorgzamen') versus *nemen* ('lukezoekers' en 'genieters'). De tweede oriëntatie bestond uit betrokkenheid op de *grote wereld* (kosmopolitisch, 'ruimdenkers') versus betrokkenheid op de *kleine wereld* (geborgenheid, 'behoudenden').

WERELDBEELDEN

Op basis van deze twee meest uitgesproken oriëntaties zijn vier wereldbeelden afgeleid die een zo groot mogelijk deel van de variabiliteit in waardeoriëntaties weergeven. Deze wereldbeelden zijn daarmee de meest representatieve 'kijkrichtingen' of 'mindsets' waarmee de (Nederlandse) bevolking naar de wereld kijkt. In de figuur zijn deze oriëntaties respectievelijk vertaald in *solidariteit* versus *vrije markt efficiëntie* op de horizontale as en *globalisering* versus *regionalisering* op de verticale as.

serende en op doelmatigheid gerichte wereld is de economische groei inderdaad hoog; in de EU-15 is het inkomen per hoofd in 2040 meer dan 2.4 maal het niveau van 2000 (CPB), dus 140% hoger.

De kernkwaliteit van de *mondiale markt* (links boven) is het oplossen van opkomende problemen door middel van technologie. Dat is tot op heden zeer succesvol geweest; de euforie van Fukuyama valt te begrijpen. Toen bijvoorbeeld in de loop van de 19e eeuw de bevolking ging groeien en tegelijk duidelijk werd dat er op basis van de nitraatstikstof in het natuurlijke bodemsysteem slechts voldoende voedsel aanwezig was voor zo'n 3 miljard mensen, werd de naderende crisis tijdig en succesvol afgewend door de uitvinding van de kunstmatige stikstofbinding uit de atmosfeer door Haber en Bosch in 1913. De wereldbevolking kon daardoor doorgroeien naar 6 miljard mensen nu. In dit globaliserende wereldbeeld met wereldwijde 'modernisering' zal de bevolking in het midden van deze

MONDIALE MARKT

De linksboven in de figuur gegeven combinatie van *globalisering* met de efficiëntie van de vrije *mondiale markt*, representeert de huidige prestatie maatschappij. Fukuyama (1992) zag in deze trend naar een marktgerichte, globaliserende samenleving de beste oplossing voor een maximale economische groei en maatschappelijke vooruitgang en daarmee het 'Einde van de Geschiedenis'; beter kan het nooit worden. In deze liberale, individuali-

eeuw stabiliseren op 9 miljard mensen. Het wezenlijke mechanisme achter deze stabilisering is de zogenaamde demografische transitie, waarbij vrouwen in een gelijkwaardiger positie komen, deel gaan nemen aan onderwijs en aan het arbeidsproces en uiteindelijk minder kinderen krijgen. Drijvende krachten hierbij zijn economische ontwikkeling en/of informatievoorziening (via de wereldwijde media). De demografische transitie heeft zich al in talloze landen voltrokken, waaronder Nederland. De bevol-

king zal hier een maximale omvang bereiken van 20 miljoen mensen tegen 2050, waarbij het aantal allochtonen zal toenemen tot 6 à 7 miljoen, vooral door arbeidsmigratie.

De kernkwaliteit om opdoemende problemen langs technologische weg (éénzijdig) op te lossen, kan een valkuil worden wanneer elders of later onvoorziene effecten optreden. Zo nemen de ecologische risico's toe doordat de menselijke activiteit tot verdubbeling van de stikstof- (eutrofiëring) en koolstofcyclus (klimaatverandering) heeft geleid. Het mondiale energieverbruik en de mondiale CO₂-uitstoot zullen in dit wereldbeeld in het midden van deze eeuw 4 maal zo hoog zijn als nu, met name door de opkomst van China en India. Volgens de huidige wetenschappelijke inzichten heeft dat wat betreft klimaatverandering ingrijpende maatschappelijke gevolgen. Voor zover het proces nog omkeerbaar zou zijn, zou rond 2050 minstens een halvering van de totale uitstoot nodig zijn om de klimaatverandering te beperken tot een niveau (van 2°C) waarop de mondiale risico's met betrekking tot zeespiegelstijging en voedselvoorziening nog binnen redelijke grenzen blijven. Resultierend zou het gebruik van fossiele brandstoffen dus met factor 8 teruggebracht moeten worden. Tegelijkertijd doemen aan de voorkant van de energieketen problemen op met de beschikbaarheid van makkelijk en dus goedkoop winbare aardolie. Voor dergelijke problemen en vrijwel alle andere milieuvraagstukken zijn tot nu toe oplossingen in de technologie gezocht, en vooralsnog gevonden. De (technologische) successen uit het verleden vormen echter steeds minder een garantie voor successen in de toekomst omdat de mogelijkheden voor verschuiving van materiële problemen naar later (klimaatverandering) of naar een hoger schaalniveau (het voorbeeld van de N-binding) in een eindige wereld steeds minder worden.

'OUR COMMON FUTURE'

Rechtsboven geeft de combinatie van *globalisering* met *solidariteit* de duurzame ontwikkeling weer zoals door de Commissie Brundtland gezien werd in 'Our Common Future' (1987). Grenzen aan de (mondiale) ecologische draagkracht wat betreft de koolstof (CO₂-) en stikstof(N-) cyclus, waterbeschikbaarheid en biodiversiteit worden door een geaccepteerde institutie, zoals de Verenigde Naties, door middel van regels en verdragen doorver-

taald naar lagere schaalniveaus, onder andere Europa. Het Kyoto-protocol is hiervan een typisch voorbeeld. Sociale rechtvaardigheid wordt als een onmisbaar element gezien om de spanning tussen economie en ecologie op te lossen. De economische groei in Europa ligt in dit wereldbeeld lager dan in de *prestatimaatschappij* (links boven); in 2040 is het inkomensniveau 1.8 x zo hoog als in 2000. Ook in dit wereldbeeld stabiliseert de wereldbevolking door globalisering en modernisering op het niveau van 9 miljard in het midden van de eeuw en neemt de Nederlandse bevolking toe tot circa 20 miljoen mensen, waarvan circa 1/3 allochtonen, in dit geval met name als gevolg van gezinshereniging.

In dit wereldbeeld van 'Our common future' is de kernkwaliteit 'bestuur', om op een hoger liggend (mondiaal) schaalniveau verdelingsvraagstukken te regelen waar de vrije markt onvoldoende toe in staat is. Het gaat dan om schaarse collectieve kwaliteiten die niet of moeilijk te beprijzen zijn. Het Kyoto-klimaatprotocol zoals dat door de Verenigde Naties tot stand is gebracht is hier een voorbeeld van. Er zijn nauwelijks natuurlijke marktprikkels om het winnen van fossiele brandstoffen te beperken vanwege het optredende klimaatprobleem. Op wereldniveau worden daarom afspraken gemaakt over de totale, maximaal toelaatbare uitstoot en over de verdeling van die uitstoot over de verschillende (groepen) landen. Binnen Europa worden die rechten om CO₂ uit te stoten vervolgens via het vrije marktprincipe verhandeld. Andere voorbeelden zijn armoedebestrijding, de bijbehorende voedselvoorziening en het behoud van biodiversiteit (soorten-rijkdom) inclusief snel afnemende visvoorraden. Valkuil is hier de bureaucratie die in de praktijk bij organisaties als de Europese Unie en de Verenigde Naties veelvuldig optreedt, met als gevolg onvermogen om aan de noodzakelijke bestuurlijke processen effectief uitvoering te geven.

'SMALL IS BEAUTIFUL'

De combinatie van *solidariteit* en *regionalisering* (rechts onder) levert een wereldbeeld dat sterk betrokken is op de nabije sociale en fysieke omgeving. Het is de wereld van Schumacher's 'Small is Beautiful' (1974). Gemeenschapszin, burgerlijke verantwoordelijkheid en sociaal-culturele diversiteit staan in dit wereldbeeld hoog aange-

schreven; immateriële zaken als vrije tijd en gemeenschappelijke identiteit worden belangrijk gevonden; geld maakt niet gelukkig. Dat is maar goed ook want het inkomen per hoofd is hier in 2040 zo'n 1.4 maal het inkomen in 2000, dus 'slechts' 40% hoger. De betrokkenheid op de eigen lokale omgeving leidt tot een voorkeur voor een zekere mate van zelfvoorziening en voorzieningszekerheid van voedsel en energie.

De kleine wereld van '*Small is beautiful*' heeft als kernkwaliteit het grote vertrouwen in de gedragsveranderingen van de verantwoordelijke burger en consument en in de zichtbaarheid van de gevolgen van het eigen handelen op de kleinere ruimtelijke en sociale schaal. Valkuil is hier het conflict tussen individueel nadeel en collectief voordeel, het zogenaamde 'sociaal dilemma'. Vooralsnog is er van een gedragsverandering weinig of niets te merken. Wel zegt zo'n 70% van de burgers bereid te zijn om zijn gedrag aan te passen als de buurman dat ook doet en de overheid dat organiseert.

'BOTSSENDE BESCHAVINGEN'

Vanuit het '*Small is Beautiful*' wereldbeeld hebben de anti-globalisten en anders-globalisten de voorstanders van het Fukuyama-wereldbeeld (de mondiale markt) er reeds lang op gewezen dat een te snelle en eenzijdige globalisering, grote culturele risico's met zich mee zou brengen. Op 11 september 2001 hebben zij vooralsnog hun gelijk gekregen; mede als gevolg van het hoge tempo van globalisering en modernisering is er een culturele terugslag gekomen. Sindsdien is de wereld (links onder) terecht gekomen in een fragmentatieproces, met behoud van de eenzijdig economische en individualiserende krachten. Deze door Huntington in '*Botsende Beschavingen*' (1997) voorziene ontwikkeling leidt onder andere tot hernieuwde blokvorming tussen het vanouds christelijk-culturele westen en de islamitische wereld.

In de '*Botsende Beschavingen*' ligt de kernkwaliteit in veiligheid door afscherming in sociaal en/of economisch opzicht. De voorkeur voor de vrije (arbeids-)markt wordt getemperd doordat vrijhandel als bedreiging voor de werkgelegenheid wordt gezien. Ook binnen Europa en zelfs binnen afzonderlijke landen wordt afscherming nagestreefd ten koste van solidariteit. Zo streeft het welvarende Catalonië naar een grotere zelfstandigheid bin-

nen het grotere Spanje. Veiligheid en zekerheid vragen om afscherming van het buitenland, bescherming van de werkgelegenheid en beperking van de immigratie.

Valkuil is dat juist hierdoor de bevolkingsgroei en armoede elders hoog blijft, waardoor de druk op de grenzen van het fort Europa steeds groter worden. Door de blokvorming zal modernisering en emancipatie van vrouwen uitblijven, waardoor de wereldbevolking in het midden van deze eeuw de 11 miljard zal bereiken en daarna zal blijven doorstijgen met alle ecologische risico's van dien. De zeer ongelijke welvaartverdeling zal leiden tot voortgaande mondiale spanningen en conflicten, met als reactie meer beveiliging en minder immigranten. In Nederland zal de bevolking licht toenemen tot 17 miljoen, waarvan er 5 miljoen allochtoon zullen zijn.

POLITIEKE VOORKEUREN

In de oriëntatie van bijna alle Nederlanders overheerst een sterke voorkeur voor de kleine wereld van '*Small is Beautiful*'. Voor de moderne prestatie maatschappij (links boven), waar wel iedereen deel van uitmaakt, blijkt maar weinig waardering te bestaan (<10%). Er lijkt nogal wat ruimte te zitten tussen wat mensen willen en wat ze binnen de maatschappelijke samenhang daadwerkelijk doen. Opvallend was dat 70% van de Nederlanders zeggen wel een meer duurzaam leefpatroon te willen aannemen als de overheid dat dan maar organiseert. Het algemene beeld dat burgers een terugtrekkende overheid zouden wensen wordt door het onderzoek dus niet bevestigd.

Voor alle Nederlanders samen blijkt de voorkeur (40%) uit te gaan naar het wereldbeeld '*Small is Beautiful*' (rechts onder). Behalve voor de LPF, geven de aanhangers van alle politieke partijen, ook de VVD, de voorkeur aan dit wereldbeeld. Pas wanneer gekeken wordt naar de voorkeuren voor de wereldbeelden, relatief ten opzichte van de gemiddelde Nederlandse voorkeur, komt een partij als de VVD in de linker kwadranten terecht, zoals verwacht zou mogen worden. Liberalen verwachten immers meer van sturing via de markt (links in de figuur; marktefficiëntie) dan sturing via de overheid (rechterkant).

DE GULDEN MIDDENWEG

De actuele problematiek wordt zowel op mondiale, Europese als nationale schaal in hoge mate gedomineerd

door twee vraagstukken:

- op materieel vlak het duurzaamheidsprobleem in termen van fysieke milieudruk,
- op niet-materieel/cultureel vlak de steeds sterkere polarisatie van culturele blokken.

Het eerste (duurzaamheids)probleem speelt zich met name af op de horizontale as in het spanningsveld tussen vrije marktefficiëntie en solidariteit, dat tot op zekere hoogte parallel loopt met de verhouding privaat en publiek. Het marktmechanisme is tot nu toe zeer succesvol gebleken, maar niet of nauwelijks in staat om ecologische kwaliteit te behouden, dan wel te verdelen op een manier die door grotere groepen bij benadering als rechtvaardig of solidair gewaardeerd kan worden. De incentives zijn daarvoor precies tegenovergesteld; het vangen van de laatste kabeljauw is lucratief omdat die tegelijk de duurste is. Wat betreft het mondiale klimaatprobleem kan op lange termijn moeilijk uitgelegd worden waarom bepaalde landen meer recht zouden hebben op de mondiale CO₂-emissieruimte dan andere landen.

Bij de elektriciteitsopwekking op nationale of Europese schaal staan de economische ('meer') en de ecologische incentives ('minder') haaks op elkaar. De rol van een coördinerende overheid is dan een principieel onmisbaar element voor de ecologische bestaanskwaliteit, omdat alleen langs die weg het sociaal-dilemma opgelost kan worden, dat wil zeggen het conflict tussen het individuele (economische) voordeel en het collectieve (ecologische) nadeel. Sinds de toespraak van opperhoofd Seattle van de Dwamish en Suquamish-stam die zich in 1854 met een indringende rede, – hoe kan je de lucht bezitten –, richt tot de Amerikaanse regering die het land van de Indianen wil kopen, komt de achterliggende vraag naar de verhouding tussen publiek en privaat eigendom van ecologische kwaliteit steeds opnieuw aan de orde. In een wereld waarvan de fysieke eindigheid op vrijwel alle terreinen doorwerkt, zal tegen deze achtergrond hoe dan ook een verstandige middenweg gevonden moeten worden tussen economische vrijheid en solidariteit met betrekking tot collectieve schaarste. Waar ecologische schaarste overgaat in substantiële ecologische schade, komt het 'geen schade beginsel' in het geding. Door te brede of mogelijk oneigenlijke toepassing verandert 'vrijheid' dan

van een kernkwaliteit in een valkuil (Mill, 1859)

Het tweede probleem van de botsende culturele blokken speelt zich af op de verticale as. Om in de loop van deze eeuw de wereldbevolking, en daarmee mogelijk *de patiënt aarde* te stabiliseren, zal een vorm van modernisering nodig zijn, die waarschijnlijk alleen optreedt bij een verdergaande globalisering. Globalisering is in die zin een voorwaarde voor duurzaamheid en de huidige blokvorming is ook in dat opzicht zeer ongunstig. De voortgaande grote bevolkingsaanwas in de Arabische en Afrikaanse landen leidt tot toenemende spanningen tussen bevolkingsomvang en natuurlijke omstandigheden, waaronder de voedselvoorziening. Om in het licht van duurzaamheid door de demografische transitie heen te gaan, zou wereldwijd een open, 'gemoderniseerde' samenleving nodig zijn, met een zekere spreiding van het welvaarniveau. Ook op de verticale as van de ruimtelijke schaal is blijkbaar een minimale balans nodig om de huidige problemen uiteindelijk beheersbaar te maken.

Ook dicht bij huis ontstaan (duurzaamheids)problemen door sturing vanuit het verkeerde schaalniveau. Zo blijkt de problematiek van de Randstad wat betreft wonen, werken, bereikbaarheid, water en milieu niet oplosbaar op een bestuurlijke schaal (gemeenten, provincies) die veel kleiner is dan schaal waarop het probleem fysiek speelt, namelijk de gehele Randstad. De gemeenten en provincies zijn blijven steken in onderlinge concurrentie (bijvoorbeeld met betrekking tot bedrijfsterrainen) en hebben het niet gebracht tot de zelfsturende netwerkorganisatie die de belangen op een hoger schaalniveau zou weten te behartigen. Decentralisatie is geen antwoord op toenemende complexiteit.

SLOT

De nu dominerende wereldproblemen kunnen tegen deze achtergrond gezien worden als een spanning tussen vrijheid en solidariteit op de horizontale as en tussen globale verbinding en lokale fragmentatie op de verticale as. De oplossingen lijken te liggen in meer balans tussen de wereldbeelden onderling. Terugkijkend naar de herkomst van de wereldbeelden als meest dominante zienswijzen van de mensen zelf, is het logisch dat een wereld die een meer gemiddelde uitdrukking is van de menselijk waardeoriëntaties, in vele opzichten minder conflictmatig is.

Ecologische schaarste vraagt op den duur naast de klassieke liberale vrijheid steeds meer aandacht voor gebondenheid. Hier dient zich een nieuw facet aan van het ont-plooiingsliberalisme. Het duurzaamheidsprobleem is daarmee ook een uitnodiging tot herrijking van liberale wereldbeelden.

N.D. van Egmond is directeur van het Milieu- en NatuurPlan-bureau (MNP). R.D. Woittiez is directeur Milieu en Veiligheid RIVM.

LITERATUUR

Brundtland Commissie 'Our Common Future'; *World Commission on Environment and Development*, Oxford University Press, 1987.

F. Fukuyama, *The end of history and the last man*, Free Press, 1992.

S. Huntington, *The clash of civilisations and the remaking of world order*, Simon & Schuster, New York 1997.

Kwaliteit en Toekomst; Verkenning van duurzaamheid MNP 2004.

J.S. Mill, *On Liberty and other essays*, Oxford World's Classics, 1998.

E.F. Schumacher, 'Small is Beautiful', Abacus, 1974.

Seattle, Uitgeverij Jan van Arkel, 1854.

VERPLICHT SPAREN VOOR HET WERKLOOSHEIDSRISICO

NAHIED REZWANI EN PHILIP DE JONG

De huidige werkloosheidswet biedt te weinig financiële prikkels om snel uit de WW te stromen. Een herziening van de collectieve werkloosheidsverzekeringen kan de uitstroom verbeteren. De auteurs pleiten voor een verplicht spaarsysteem om het werkloosheidsrisico op te vangen. Dit systeem legt het financiële risico van werkloosheid grotendeels bij de werknemer, die op deze wijze gestimuleerd wordt om niet te lang in de WW te blijven.

INLEIDING

De werkloosheidswet (WW) werd in 1949 deels ingevoerd en is in 1952 volledig van kracht geworden. In die jaren was er sprake van een laag werkloosheidspercentage. De financiering leverde hierdoor in deze jaren geen problemen op. We kenden in de jaren 1950 en 1960 werkloosheidsgetallen van rond de 50.000, een werkloosheidspercentage rond de 1%. Na 1973 bereikte de werkloosheid een ongekend hoog niveau. In de loop van de jaren 1970 stegen de cijfers tot ca. 200.000 geregistreerde werklozen en dat betekende een werkloosheidspercentage van 5% (CBS, 1989:50).

De snel stijgende werkloosheid leidde tot een toenemende zorg over de betaalbaarheid van het stelsel. Het was deze ontwikkeling die de belangrijkste motor vormde voor de eerste, ingrijpende herziening van het stelsel van sociale zekerheid in het algemeen en in de WW in het bijzonder: de stelselherziening van 1987. Ondanks het economisch herstel in de jaren negentig is sinds de stelselwijziging van 1987 het werkloosheidsvolume enorm gestegen. Deze ontwikkeling en daarmee het beroep dat werd gedaan op de werkloosheidsregeling heeft vanaf de tweede helft van de jaren tachtig geleid tot maatregelen om

zowel op het aantal uitkeringen als op het volume van de uitkeringen beter grip te krijgen. Het eerste Kabinet Kok gaf in 1995 het startschot tot wijziging van de WW. Door het aanscherpen van de toetredingseisen werd het recht op een werkloosheidsuitkering sterk ingeperkt. Daarnaast werd een begin gemaakt met het creëren van mogelijkheden voor een betere beheersing van de kosten en modernisering van de sociale zekerheid door middel van toegangsbepanking, differentiatie naar arbeidsmarktverleden, activering en privatisering. Maar in de jaren daarna leek nog steeds geen sprake van een doelmatig stelsel.

Eind jaren negentig was er sprake van een tekort aan arbeidskrachten op delen van de arbeidsmarkt. Er was in 2002 echter nog steeds sprake van een hoger niveau van instroom in de WW dan in 1992. Bovendien hebben we te maken met een steeds langer wordende gemiddelde verblijfsduur. Vooral oudere werknemers verblijven relatief lang in de WW. De samenhang tussen de persoonskenmerken, de werkloosheidsregeling en de arbeidsmarktontwikkelingen heeft vermoedelijk een rol gespeeld bij de groei van het aandeel oudere werknemers in de WW. Naarmate de leeftijd toeneemt, neemt de werkhervattingkans af. Tevens speelt de financiële prikkel een belangrijke rol in het arbeidsmarktgedrag van werknemers. Aangezien ouderen op basis van hun lange arbeidsverleden ook een lange loongerelateerde uitkeringsduur hebben opgebouwd, ligt hier een verklaring voor een lange verblijfsduur in de WW. Daarbij komt dat voor ouderen die via de kantonrechter de WW ingestroomd zijn, de schadevergoeding¹ vaak werkt als langdurige subsidie op het inkomen. Tijdens een economische recessie hebben de werkloze ouderen weinig kans om aan het werk te komen. Soms kiest de politiek er dan zelfs voor de ouderen te stimuleren de arbeidsmarkt te

verlaten ten gunste van de jongeren. De huidige werkloosheidswet biedt weinig financiële prikkels voor de oudere werknemers om de WW uit te stromen. Dit kan tot calculerend gedrag bij de oudere werknemers leiden.

Deze constatering geven aanleiding om vraagtekens te zetten bij het huidige werkloosheidssysteem en op zoek te gaan naar een institutionele verandering van de collectieve werkloosheidsverzekeringen. Er zijn diverse oplossingen mogelijk zoals strenge regelgeving op het ontslag of individueel sparen in plaats van verzekeren. In het systeem van verplicht sparen voor het opvangen van het werkloosheidsrisico staat de relatie tussen de dekking van het werkloosheidsrisico en het arbeidsmarktgedrag van werknemers en werklozen centraal. In het spaarsysteem worden de volledige kosten voor de WW ten laste van de werknemer gebracht. Hierdoor doen zich minder specifieke negatieve gedragseffecten voor dan in het huidige stelsel.

Een spaarsysteem voor de WW biedt een principiële andere benadering in vergelijking met de huidige aanpak. De collectieve werkloosheidsverzekeringen worden vervangen door een individueel spaarsysteem. Dit legt het financiële risico van werkloosheid voor een groter deel bij de verzekerde werknemer en komt tegemoet aan het principe dat het risico daar gelegd moet worden waar het beïnvloed kan worden.

Een spaarsysteem heeft invloed op integratie en reïntegratie op de arbeidsmarkt omdat het zich primair richt op het ontmoedigen van instroom in en het bevorderen van uitstroom uit de WW. In het huidige sociale zekerheidsstelsel heeft vooral de overheid belang bij een snelle uitstroom uit de werkloosheid. De overheid voert mede daarom een actief arbeidsmarktbeleid. In een spaarsysteem heeft de werkloze of werkende zelf een groter belang bij het investeren in activiteiten die instroom in de WW voorkomen en die een snelle uitstroom bevorderen. In een spaarsysteem komen de kosten van de WW namelijk ten laste van de werknemer.

Een ontslagen werknemer moet echter wel in staat zijn deze lasten te dragen. Een verplicht spaarsysteem met solidariteitselementen en de Algemene bijstandswet (Abw) als vangnet kan er voor zorgen dat het financiële risico niet al te groot wordt. De overheid voorziet met

een spaarsysteem niet langer in een verzekering maar schept de randvoorwaarden waardoor werknemers het werkloosheidsrisico zelf kunnen dragen.

VOORSTEL VOOR EEN SYSTEEM VAN VERPLICHT SPAREN

Bij de vormgeving van een spaarsysteem voor de WW hanteren we de volgende uitgangspunten:

- De bestaande WW-rechten worden gehandhaafd. Of iemand feitelijk gebruik kan maken van deze rechten is afhankelijk van de vraag of zijn spaarsaldo voldoende is.
- Om te voorkomen dat iemand met een gering spaarsaldo bij onvrijwillige werkloosheid aangewezen raakt op de bijstand wordt een milde vorm van risicosolidariteit ingebouwd.

Het systeem van verplicht sparen ziet er dan als volgt uit:

- 1 • **Spaarrekening:** Aan de werknemer, ook als het een flexwerker is (bijvoorbeeld uitzend- of oproepkracht), wordt bij zijn eerste baan een spaarrekening toegewezen. Deze spaarrekening houdt hij, ook als hij van baan verandert.
- 2 • **Spaarbedrag:** Werknemer en werkgever zijn verplicht om een spaarinleg (een percentage van het brutoloon, er wordt geen 'franchise' toegepast) op de speciale spaarrekening van de werknemer storten. Deze spaarinleg kan beheerd worden door het UWV en kan belegd worden volgens de geldende regels voor pensioenbesparingen. Op het spaarsaldo wordt rente bijgeschreven.
- 3 • **De uitkeringsrechten:** De werkloosheidsregelingen blijven in grote lijnen ongewijzigd. Alle werknemers hebben recht op zes maanden WW-uitkering indien zij aan de bestaande regels voldoen, ongeacht hun spaarsaldo. De enige verandering is de duur van de uitkering voor de uitkeringsgerechtigde die langer dan zes maanden recht op een uitkering heeft. Hier wordt niet alleen naar het arbeidsverleden gekeken maar ook naar het spaarsaldo. Stel bijvoorbeeld dat een werknemer volgens de huidige WW-regels recht heeft op een uitkering gedurende 3 jaar, maar zijn spaarsaldo is slechts toereikend voor 2 jaar. Volgens het spaarstelsel heeft hij dan recht op 2,5 jaar uitke-

ring. Daarna bestaat recht op bijstand. Dit biedt een financiële prikkel om sneller de WW uit te stromen.

- 4 • **Solidariteit:** Een gedeelte van de spaarinleg wordt gebruikt om een solidariteitsfonds te vormen. Iedere bedrijfstak richt daarvoor een eigen collectief solidariteitsfonds op. Met deze solidariteitspremie worden de eerste zes maanden van de WW-uitkering gefinancierd voor werknemers die wel voldoen aan de WW uitkeringsvoorwaarden maar een te laag saldo op hun spaarrekening hebben. Dit betekent dat een deel van de spaarpremie ten gunste komt van mensen die nog te weinig gespaard hebben of die een hoog risico hebben. Door het toevoegen van vereveningselementen wordt een zekere mate van risicosolidariteit ingebouwd in het individuele spaarsysteem.
- 5 • **Verplicht sparen tot een maximum:** Werknemer en werkgever zijn verplicht om periodiek een spaarpremie te storten. Zodra het spaarsaldo voldoende is om de maximale duur van de uitkering bij gegeven loon te financieren, kan het storten van de spaarpremie door zowel werknemers als werkgever worden stopgezet. Dit leidt tot een verhoging van het netto loon voor de werknemer en tot vermindering van de loonkosten voor de werkgever. Wel leiden loonsverhogingen automatisch tot een verhoging van de nominale uitkeringrechten en het vereiste maximale saldo, totdat de bovengrens van het premieplichtige loon bereikt is.
- 6 • **Positief eindsaldo:** Een positief eindsaldo op 65 jarige leeftijd kan gebruikt worden voor een lijfrente of kan na overlijden worden uitgekeerd aan de nabestaanden. Voorts geldt dat alle fiscale regelingen die op de pensioenvoorzieningen van toepassing zijn ook worden toegepast op het positieve spaarsaldo.
- 7 • De overheid houdt toezicht op het beheer van de individuele spaarfondsen en op het solidariteitsfonds.

UITGAVEN EN FINANCIERING VAN HET SPAARSYSTEEM

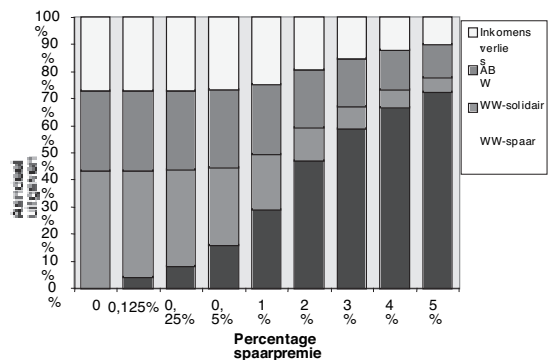
Het totaal aan WW-uitkeringen in het huidige omslagstelsel wordt in het spaarsysteem door de volgende componenten gedekt:

- WW-uitkeringen ten laste van het spaarsaldo;
- WW-uitkeringen ten laste van het solidariteitsfonds;

- Algemeen bijstandswet (Abw-) uitkeringen;
- Inkomensverlies bij huishoudens als gevolg van het ontbreken van recht op Abw.

De omvang van de verschillende componenten varieert met de hoogte van de spaarpremie (een percentage van het loon). Dit is weergegeven in figuur 1.² Deze simulaties zijn gebaseerd op de populatie van het WoningBehoeftenOnderzoek 1998 van het CBS. In dit enquêtebestand met 60.000 waarnemingen zijn ondermeer gegevens opgenomen over de inkomensbronnen en de hoogte van het inkomen van individuen. Met behulp van het microsimulatiemodel MICROS van het ministerie van SZW zijn deze basisgegevens bewerkt en zijn alle aantallen en inkomens uit 1998 geactualiseerd naar de situatie in 2002. De werkenden in dit microbestand worden geaggregeerd naar opleidingsniveau en geslacht.

Figuur 1. Samenstelling inkomen huidige WW-ers in een spaarsysteem bij verschillende spaarpremies

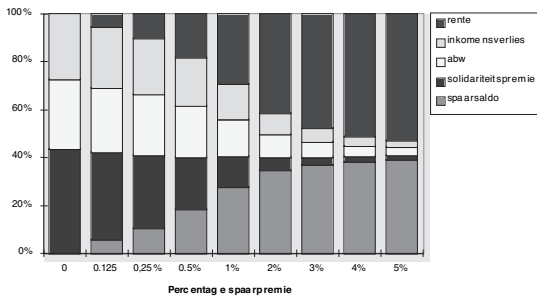

Bij een premie van 0% is er geen spaarsaldo en zijn er dus ook geen WW-uitgaven ten laste van het spaarsaldo. 27% van de lasten komen dan voor rekening van de individuele werklozen. De rest wordt collectief gedragen. Een hogere spaarpremie leidt tot een steeds hoger bedrag aan WW-uitkeringen ten laste van het spaarsaldo. Met het stijgen van de spaarpremie neemt het beroep op de Abw en het inkomensverlies ten laste van de werklozen zelf af. Dit mechanisme wordt versterkt door de rente die op het spaarsaldo wordt bijgeschreven.

Ook de financiering van de uitkering van de huidige WW-ers wordt in het spaarsysteem bepaald door de omvang van de spaarpremie en de rente die op het spaar-

saldo wordt bijgeschreven. Een lage premie leidt bij werkloosheid tot meer uitgaven ten laste van het solidariteitsfonds en meer Abw-uitgaven. Daarnaast komt een deel van de financiering voor rekening van de werklozen zelf doordat de bijstandsuitkering lager is dan de WW-uitkering of doordat in verband met andere inkomensbronnen er geen recht bestaat op een bijstandsuitkering. In figuur 2 is weergegeven hoe de samenstelling van de financieringsbronnen varieert met de hoogte van de spaarpremie.

Figuur 2 Financiering uitgaven spaarsysteem bij verschillende spaarpremies

Bij een spaarpremie van nul procent bestaat de gehele financiering van de WW-rechten uit premie voor het solidariteitsfonds, Abw-uitkeringen en inkomensverlies dat de werklozen zelf moeten dragen. Bij een hogere percentage spaarpremie neemt de financiering uit het spaarsaldo minder dan evenredig toe. Dit komt omdat bij een hogere spaarpremie vaker het maximum spaarsaldo wordt bereikt. Tegelijkertijd stijgt bij een hogere premie het aandeel van de renteopbrengst in de financiering van het spaarsysteem.

De spaarpremie kan dusdanig worden vastgesteld dat het totaal aan collectieve lasten (spaarpremie, lasten solidariteitsfonds en Abw) gelijk is aan de huidige WW-lasten. De spaarpremie is dan 1.9%. Noodzakelijk is dit niet. Een hogere spaarpremie zorgt voor een geringer beroep op het solidariteitsfonds en de Abw. Tegelijkertijd neemt het spaarsaldo op 65-jarige leeftijd toe. Hiervan profiteren vooral hoger opgeleiden met een laag werkloosheidsrisico. De hoogte van de spaarpremie is uiteindelijk een politieke keuze. Een hogere spaarpremie leidt tot minder Abw-uitkeringen en minder inkomensverlies bij

werklozen. Bovendien leidt inkomensbescherming tot een afname van de financiële prikkels voor een snelle uitstroom uit de werkloosheid. Er moet dus een afweging gemaakt worden tussen inkomensverzekering (voorkomen van Abw) en doelmatigheid.

DE FINANCIËLE PRIKKELS IN HET SPAARSTEEEM

Het sparen voor het werkloosheidsrisico zorgt voor grotere financiële prikkels. Doordat bij werkloosheid het spaarsaldo wordt aangesproken hebben werklozen in het spaarsysteem een direct financieel belang bij het reduceren van de duur van de WW. Bovendien is het voor werkenden belangrijker dan in het huidige stelsel werkloosheid te voorkomen. Het spaarsysteem levert echter vooral een hoog spaarsaldo (en dus hoge prikkels) op voor hoger opgeleiden die toch al een laag werkloosheidsrisico hebben.

Onder werklozen ontstaan de meeste prikkels doordat zij bij een saldotekort eerder dan op dit moment in de bijstand terecht komen of geen recht meer hebben op een uitkering. Vooral gehuwde vrouwen met een lage opleiding verliezen als gevolg van de partnertoets in de bijstand sneller het recht op een uitkering na afloop van de eerste zes maanden WW die door het solidariteitsfonds gefinancierd worden. Het resultaat is dat bij een spaarpremie van 1.9% ongeveer 45% van de huidige ontvangers van een WW-uitkering in een spaarsysteem na zes maanden WW geen recht meer heeft op WW. Eenmaal in de bijstand heeft het spaarsysteem geen invloed meer op het uitstroombegedrag. Het spaarsysteem zorgt dus wel voor extra prikkels, maar niet voor alle gebruikers van de huidige WW.

Behalve voor werklozen met een spaartekort zijn met name gedragseffecten te verwachten bij werklozen die aan het begin van de werkloosheid een maximaal spaarsaldo hebben. Deze groep dreigt een hoog spaarsaldo te verliezen bij langdurige werkloosheid. Ook werklozen van 60 jaar en ouder met een positief spaarsaldo hebben belang bij snelle uitstroom uit de WW. Deze groep heeft uitzicht op uitkering van het opgebouwde spaarsaldo op 65-jarige leeftijd.

Onder de werkenden nemen de prikkels van het spaarsysteem toe naarmate de leeftijd toeneemt. Veel

oudere werknemers beschikken immers over een saldo dat voldoende is om de maximale WW-rechten uit te betalen. Zij zelf en hun werkgever hoeven dan geen spaarpremie meer te betalen. Dit leidt tot een hoger netto inkomen en tot lagere lasten voor de werkgever. Bij instroom in de WW verliest deze groep bovendien een hoog spaarsaldo. Het spaarsysteem kan dus bijdragen aan een vermindering van de werkloosheid onder oudere werknemers – een groep met een hoog WW-risico.

EFFECT VAN HET SPAARSTEEEM OP DE OMVANG VAN DE WERKLOOSHEID

Een verbetering van de prikkel-structuur draagt bij aan het verlagen van de werkloosheidsduur en daarmee tot het verlagen van de omvang van de werkloosheid. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat een verkorting van de WW-duur, het vergroten van het verschil tussen loon en uitkering en het invoeren van sancties in de WW bijdraagt aan een daling van de totale werkloosheid. De omvang van die effecten is echter niet eensluidend. Ook de gevolgen van een spaarsysteem op de omvang van de werkloosheid zijn slechts globaal aan te geven. Volgens het MIMIC model³ van het Centraal Plan Bureau heeft een daling van alle arbeidsmarkt gerelateerde uitkeringen met 1 procent tot gevolg dat de gemiddelde uittreedkansen uit deze regelingen structureel met bijna 1 procent stijgt. Daardoor daalt ook het aantal uitkeringsgerechtigden structureel met 1%.

Van de huidige WW-ers zou in het spaarsysteem ongeveer 45% geen recht meer hebben op WW. In 29% van de gevallen zijn er geen andere middelen van bestaan in het huishouden aanwezig, zodat nog wel recht op een bijstandsuitkering ontstaat. In de 16% van de gevallen raakt de WW-er aangewezen op het inkomen van de partner. Dit betreft met name vrouwen. De inkomensachteruitgang bij het vervallen van het recht op WW belooft gemiddeld 20%. Uitgaande van een elasticiteit van 1 leidt deze inkomensachteruitgang tot een toename van de uittreedkansen met 20%. De hogere uittreedkansen bij gelijk instroompercentage zorgt voor een structurele afname van het aantal WW-ers met 20%. Omdat echter maar 45% van de WW-ers te maken heeft met een inkomensachteruitgang daalt het totale aantal WW-ers op termijn met $45\% \times 20\% = 9\%$.

LEIDT EEN SPAARSTEEEM

IN DE WW TOT EEN TWEEDELING?

Een onvermijdelijk gevolg van het spaarsysteem is dat een deel van de huidige WW-ers aangewezen raakt op een bijstandsuitkering of zelfs geen recht meer heeft op een uitkering. Tegenover een kwetsbare groep als de laagopgeleide werklozen die er als gevolg van het spaarsysteem in inkomen op achteruit gaan, staat een groep hoog opgeleiden, vooral mannen, die er fors op vooruit gaat. Deze groep heeft op 65-jarige leeftijd een aanzienlijk spaarsaldo opgebouwd dat uitgekeerd wordt in de vorm van een hoger pensioen. Op zich leidt een spaarsysteem in de WW dus tot versterking van de bestaande ongelijkheid. Dit probleem kan worden verkleind door de periode waarin recht bestaat op een uitkering uit het solidariteitsfonds te verlengen of door de spaarpremie te verhogen. Dit laatste zorgt er echter voor dat het spaarsaldo onder groepen met een laag werkloosheidsrisico nog verder oploopt.

Door het volwassen worden van de pensioenfondsen en verbeteringen in het pensioensysteem zullen nieuwe generaties ouderen vaak een hoger pensioen ontvangen dan de huidige ouderen. Dit betekent dat het spaarsaldo niet echt nodig is om het pensioen nog verder te verhogen. Daarom kan gedacht worden aan alternatieve aanwending van deze middelen. Vooral onder hoger opgeleiden levert de combinatie van arbeid en zorg vaak problemen op. Gedurende de levensfase dat er opgroeiende kinderen zijn blijft deze groep veel vaker dan vroeger tweeverdiener en besteedt de zorg voor kinderen uit. Het spaarsaldo zou in deze periode gebruikt kunnen worden voor financiering van verlof of de ouderbijdrage voor kinderopvang. Het nadeel hiervan is wel dat de kans op een onvoldoend spaarsaldo bij werkloosheid toeneemt. Bovendien blijft deze financiering van zorg buiten het bereik van vooral lager opgeleiden met een hoog werkloosheidsrisico. Dit betekent dat er aanvullende voorzieningen voor deze groepen nodig zijn. In dat geval profiteren personen met een hoog werkloosheidsrisico van voorzieningen die personen met een lager risico zelf uit hun spaarsaldo moet financieren. Dit compenseert de tweedeling die ontstaat door het spaarsysteem.⁴

HET SPAARSTEEEM IS EEN LIBERAAL SYSTEEM

Naast de eigen verantwoordelijkheid en individuele vrij-

heid is sociale rechtvaardigheid een van de leidende beginselen van het liberalisme. Samenleven, in groepsverband opereren en verantwoordelijkheid voelen voor anderen gaat prima samen met individualisme. In het spaarsysteem neemt ieder de eigen verantwoordelijkheid. Men doet zijn best om werkloosheid te voorkomen en zodra werkloosheid dreigt gaat men actief op zoek naar een andere baan. In de werkloosheidsperiode kan men kiezen om een beroep te doen op het spaarsaldo of om de werkloosheidsperiode anders te overbruggen. Men kan het spaarsaldo ook behouden voor vervroegde pensionering of als aanvulling op het pensioen. Het spaarsysteem is sociaal rechtvaardig. In die zin dat het individu aan de ene kant spaart voor een mogelijk eigen werkloosheidsperiode en aan de andere kant tot op bepaalde hoogte mee betaalt voor de uitkering van degenen die niet genoeg gespaard hebben (solidariteit). In het spaarsysteem heeft een individu recht op een WW-uitkering op basis van de spaarpremie die hij of zij heeft betaald.

De overheid stelt de voorwaarden en de kaders waarbinnen het individu spaart voor de eigen werkloosheidsperiode. Het individu maakt zelf de keuze over de manier en de tijd waarop hij of zij het spaarsaldo wil besteden. In geval van werkloosheid kan men zelf kiezen. Ofwel een beroep doen op het spaargeld ofwel op een andere manier de werkloosheidsperiode overbruggen, bijvoorbeeld door te kiezen voor een tijdelijke baan onder zijn of haar niveau.

*Nahied Rezvani is werkzaam bij de BVE Raad, de Brancheorganisatie van de onderwijsinstellingen in het middelbaar beroeps-
onderwijs en de volwasseneneducatie. Philip de Jong is partner bij
Aarts, De Jong, Wilms en Goudriaan Public Economics.*

NOTEN

- 1 zie paragraaf 'leidt een spaarsysteem in de WW tot een tweedeling?' van dit artikel.
- 2 Voor een uitgebreide beschrijving van het gehanteerde rekenmodel zie Nahied Rezvani en Peter Hendrix, *Het verplichte sparen voor het werkloosheidsrisico*, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Augustus 2002, p. 38.
- 3 Het toegepast algemeen evenwichtsmodel MIMIC is ontwikkeld om beleidsmakers te adviseren over de structurele gevolgen voor de arbeidsmarkt van maatregelen in de sfeer van belastingen en sociale zekerheid. Het model heeft een sterke microtheoretische onderbouwing, waardoor de modeluitkomsten goed kunnen worden geïnterpreteerd in termen van micro-economische gedragsreacties. Verder heeft MIMIC een grondige empirische basis en kent het model een gedetailleerde beschrijving van de Nederlandse stelsels van belastingen en sociale zekerheid. Dit laatste maakt het model geschikt voor het doorrekenen van specifieke beleidsmaatregelen.
- 4 Zie: 'Anders denken over zekerheid', rapport aan de minister van SZW van de Commissie Leijnse, september 2002.

VIJFTIG JAAR LIBERAAL REVEIL

FLEUR DE BEAUFORT

Vijftig jaar geleden – in 1956 – verscheen het eerste nummer van *Liberaal Reveil*. Een jaar eerder werd op 2 september 1955 te Amsterdam de Stichting Liberaal Reveil in het leven geroepen. Het bestuur van de stichting werd gevormd door W. Altink, P.C. Boevé (penningmeester), H.H. Jacobse, R.H. Neuberg, Dr. E. Nordlohne, L.D. Oosterveld (secretaris) en Dr. H.J. Roethof (voorzitter). Het bestuur stelde zichzelf, blijkens de oprichtingsakte, de uitwerking en verbreiding van de liberale beginselen ten doel. Om dit te bereiken werd de 'uitgave, onafhankelijk van enige partij, van een op verantwoord niveau staand discussie- en studieorgaan, gericht op de formulering van liberale beginselen en de toepassing daarvan in dynamische zin op onderwerpen van staatkundige, maatschappelijke, economische en culturele aard' nagestreefd. In 1956 was het zover, het eerste nummer van *Liberaal Reveil* zag het licht.

Het vijftigjarige bestaan van *Liberaal Reveil* was voor de redactie aanleiding een selectie van interessante artikelen uit oude jaargangen te maken. Uiteraard hoort daar een artikel van het eerste uur bij. Het artikel van dr. B.W. Kranenburg, 'De harde kern van ons Liberalisme', verscheen in het eerste nummer van *Liberaal Reveil*. Dr. Kranenburg was van 1935 tot 1940 als secretaris van de redactie verbonden aan het democratisch maandblad 'De Opbouw' en hij was van 1935 tot 1938 vaste medewerker van het weekblad 'De Vrijzinnige Democraat'. Van 1954 tot 1962 had hij voor de VVD zitting in de Provinciale Staten van Overijssel.

De beide tijdschriften waar Kranenburg aan verbonden was, waren nauw gelieerd aan de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). Deze partij stond in het politieke spectrum tussen de liberalen en de socialisten in. Het feit dat het grootste deel van de VDB in 1946 opging in de zojuist opgerichte PVDA geeft de ideologische basis van de bond goed weer. Een deel van de vrijzinnig democraten stapte in de daaropvolgende jaren weer over naar de Partij van de Vrijheid, later de VVD.

Kranenburg pleit in zijn artikel voor de verdediging van de harde kern van het liberalisme, te weten de vrijheid. Hij stelt dat de felste bestrijders van het liberalisme, de marxis-

ten, ondanks de grote tegenstellingen tussen beide stromingen, de vrijheidsbegrippen grotendeels overnamen. Kranenburg roept in 1956 op tot een nieuwe strijd voor het oude liberale ideaal van de vrijheid. De voormalige vrijzinnig-democraat stond in 1956 niet meer tussen liberalisme en socialisme in, maar trekt als groot pleitbezorger van het liberalisme ten strijde tegen de PvdA. Tekenend voor de vrijzinnig-democratische achtergrond is hierbij de verdediging van het liberalisme met een beroep op de sociale politiek van Thorbecke.

Het artikel van de heer R.V.W.M. Lantain over de tolerantie van onze democratie verscheen in de 15e jaargang in april 1974. De auteur was op dat moment waarnemend landelijk voorzitter van de JOVD en medewerker van de raadsfractie van de VVD Leiden. Tijdens de lustrumbijeenkomst van de JOVD op 16 februari 1974 werd een discussie georganiseerd omtrent de tolerantie van de democratie. Hoe ver mag de overheid gaan in het opleggen van dwingende gedragsregels en in hoeverre mag de burger zich tegen overheidsregels verzetten.

De auteur constateert terecht dat absolute vrijheid onmogelijk is, daar ieders afzonderlijke vrijheid wel gewaarborgd dient te zijn. Er zijn echter wel concrete gevallen denkbaar waar het belang van de persoonlijke vrijheid boven dat van de geschade belangen van anderen gaat. In 1974 werden er weliswaar andere grenzen getrokken maar desalniettemin behandelt het artikel thema's die tot op heden ter discussie staan.

In de komende nummers zal de redactie telkens één à twee artikelen uit oude jaargangen van *Liberaal Reveil* plaatsen.

Fleur de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de *Telersstichting* en eindredacteur van *Liberaal Reveil*.

NOOT

I doordat in het verleden sommige jaargangen meerder jaren besloegen komt het vijftigjarige bestaan niet overeen met het aantal verschenen jaargangen. In 2006 verschijnt het 47e jaargang.

DE HARDE KERN VAN ONS LIBERALISME

B. W. KRANENBURG

Een grote bewogenheid, geen winzucht, bezielde de liberalen van het eerste uur. Onrecht en vernedering dreef hen te hoop. Was daar niet de hoogmoedige adel, die de derde stand dienstbaar en belastbaar naar welgevallen achtte? Lang had de derde stand het verdragen. Met een zekere rechtsgrond eerst. De adel immers betaalde met zijn bloed en de derde stand met zijn goed – zo luidde het oude adagium. Maar aan het einde van de achttiende eeuw betaalde de adel al lang niet meer met zijn bloed. En aan de hoven werd het goed van de derde stand verspild.

En zo ontstond het groeiende verzet tegen de oude in standen geboden orde, die met de maatschappelijke, industrialiserende orde van het einde der achttiende eeuw geen enkel verband meer had. Verzet dus tegen onrecht en geloof in een betere orde – ziedaar de gloed van het eerste liberalisme. Wat waren de uitgangspunten van dit geloof? Zeker vonden zij hun oorsprong in de ideeën van de Verlichting, zoals de toen gangbare “redelijk denkende” beschouwingswijze is genoemd. Men aanvaardde in die jaren niet meer het gezag, omdat het nu eenmaal aldus was verordeneerd. Wat in strijd was met de redelijkheid moest verdwijnen. En de standsbevoorrechtiging was immers onredelijk! (geworden, moet men historisch denkende toevoegen). Tegen al de knellende banden op staatkundig, geestelijk en economisch gebied werd de vrijheidsvaan geheven. Tegen de veelvuldige aantastingen ook van het eigendomsrecht. Want in dit recht zag men een waarborg van de vrijheid.

De strijd is om alles gegaan en alles is in de strijd geworpen. Er waren zondaren en heiligen aan beide zijden. Maar na de Napoleontische episode bleef toch het adagium: “Vrij baan voor het talent” en “iedere soldaat draagt een maarschalks staf in de ransel”. Liberale beginselen in merg en been: gelijke ontwikkelingskansen!

Was het nu waar, dat het liberalisme zozeer verbonden was aan de ideeën der Verlichting, dat het daarom door orthodoxe Christenen verworpen behoorde te worden? Was het vertrouwen in de vrije mens te groot en het besef van de zonde te klein? Voor ons wordt hier door de Anti-Revolutionairen een vergissing gemaakt. Natuurlijk achten wij de waarde van het rationele denken niet klein, maar dieper ligt toch de kern van onze opvatting. Wij geloven in een organische en historische samenhang van alle dingen, waaraan de mens met al zijn vrijheid, die wij hem toedenken, niet tornen kan. En van de zwakheid van de mens zijn wij overtuigd. Juist daarom willen wij geen ongeconcentreerde machtoefening of overspannen dirigisme. Het is maar een enkele stroming geweest in het liberalisme, die uitging van de these: “de mens is goed”. Veelal is ons uitgangspunt nederiger. En zo zien wij in de praktische politiek ook een samenvallend van het Katholieke subsidiariteitsbeginsel, het Calvinistische beginsel der soevereiniteit in eigen kring en ons decentralisatie-beginsel. Waar wij ons echter wel tegen verzet hebben, is tegen de opvatting, dat de standenorde van de Middeleeuwen was een straforde, die als gevolg van de zonden moest worden gedragen.

Wij hebben voor onze opvatting moeten strijden en dat zal wel zo blijven. Wij hebben ook wel de hoogmoed gekend, toen het ons goed ging. Misschien hebben wij ons in de negentiende eeuw wel eens verbeeld “het denkende deel der natie” te zijn. Het was in een tijd, waarin het intellect zich overwinnaar waande op alle gebied, niet slechts op het staatkundige. Velen onzer behoorden tot dit intellect. Hun hoogmoed kwam voor de val en zij hun vergeven. Maar eens temeer blijkt zelfs uit onze misvattingen, dat wij vóór alles ons laven uit een geestelijke bron. En vormen niet de grondrechten, die thans allerwege

worden aanvaard, van deze bron – niet van ons zelf! – het onvergankelijk monument?

Zo dragen wij een harde kern in ons. Dat moet ook. Want een principiële beweging moet ergens de kern bevatten, waarvoor zij wil staan en ..... vallen. Op ieder uur. En bitter hard zijn de aanvallen op ons geweest. En onze felste bestrijders zijn aan onze eigen schoot ontsproten. Het zijn de Marxisten geweest, die ons onbevangen en vrije denken overnamen, maar ons toeslingerden: “Gij liegt, Uw vrijheid bestaat slechts in schijn, zij behoort er wel te zijn, maar de eigendomsverhoudingen maken haar in werkelijkheid tot een aanfluiting. Daal af uit Uw ideële toren en zie met ons de materiële werkelijkheid, waar Gij vrijheid preekt, is in werkelijkheid slavernij”.

Tegenover het adagium van de Franse Revolutie “de eigendom is een onaantastbaar en heilig recht”, stelde Proudhon: “de eigendom is diefstal”.

Indien men terugziet, hebben beide partijen elkander veel onrechtvaardige dingen gezegd. Grote groepen marxisten namen intussen de staatkundige vrijheidsbegrippen van het liberalisme over. Dankbaar was men weinig voor dit geschenk, althans men toonde dit niet. Maar dankbaarheid is inderdaad in de staatkunde een weinig gangbare munt. Maar op maatschappelijk gebied bleven de tegenstellingen tot op den huidige dag, al is veel scherpte verdwenen. Maar ook hier is veel van onze terminologie door onze tegenstanders overgenomen: “De weg naar de Vrijheid” heet immers het grote plan van de Partij van de Arbeid. Hoe sterk moet ons beginsel wel niet zijn! Maar wij verbinden aan onze terminologie, die wij zo vrij zijn zelf ook te behouden, toch onze eigen nuances.

Wij moeten toegeven, dat onze geestelijke vrijheidsbeginselen een fraaiere carrière hebben gehad dan onze economisch-maatschappelijke, al wijzen wij bepaald de stelling al, dat wij voor de vergroeiing der eigendomsverhoudingen in de negentiende eeuw geen oog zouden hebben gehad. Integendeel! Een onverdachte getuige kome voor de vierschaar, niemand minder dan Thorbecke en dat wel in 1844: “de eisch van een zeker bezit (voor het kiesrecht) is niet onredelijk. Doch wanneer in een Staat, waarin de nijverheid, door de bezitters van grote kapitalen beheerd, meer en meer maatschappelijke hoofdmagt wordt, negtig van de honderd vruchteloos zwoegen om door eigen vlijt den prijs der stemgerechtig-

heid goed te maken, is er strijd tussen stoffelijke huishouding en staatsbeginsel. Terwijl het laatste zich in steeds wijder kring tracht te doen gelden, verkleint de eerste steeds het aantal der bezitters. Het eene vordert gelijkheid, en de andere maakt de ongelijkheid steeds groter.....Wie vindt den toon, waarin deze dissonant zich oplost?” Deze regelen dateren van vóór het Communistisch Manifest. Of wij het dus hebben gezien! Maar onze oplossing is niet die van Marx geweest. Tegenover zijn onverzoenlijke klassenstrijd hebben wij de sociale politiek gesteld. In 1853 zegt Thorbecke het alweer in beginsel: “Druk den arbeider, dwing hem zich met het meest onmisbare te vergenoegen, en gij zult zijn ijver, de lust om zijn toestand te verbeteren uitdooven. Stel hem daarentegen tot genietingen boven zijne volstreekte behoefte in staat, en gij zult zijne kracht verhoogen, zijn vlijt verdubbelen en den grond leggen tot algemeene beschaving en zedelijke ontwikkeling der maatschappij”.

En wederom: wij hebben natuurlijk grote fouten gemaakt, het tempo wellicht te traag gevoerd, voor de passie der ontrechten te weinig begrip getoond. De vakbeweging is uiteindelijk toch gekomen – velen onzer hebben dat trouwens begroet. Maar van wie heeft de moderne vakbeweging meer geleerd: van Marx of van Thorbecke? En de uit andere bron ontsproten confessionele vakbeweging zal veel van onze voorman kunnen onderschrijven.

Vertoonde dus de stoffelijke vrijheid, door de liberalen als tegenhanger van de geestelijke geponeerd, het beeld van crisis en bittere strijd, over het recht op geestelijke vrijheid was men het in het Westen tot Hitler's opkomst wel ongeveer eens. De wetenschap bloeide en de resultaten waren voor ieder vrijelijk beschikbaar. Het zou aan onze generatie zijn voorbehouden hier de grote crisis te beleven. Nog staat mij het jaar 1933 te Leiden voor de geest. Voor het eerst verschenen Nazi's op een studentencongres. Een was een bekende anti-semiet. Toen de Rector-Magnificus – niemand minder dan Huizinga! – van 's mans jammerlijk geschrijf had kennis genomen, ontbood hij hem en ontzegde hem, ongeacht alle diplomatieke gevolgen, de toegang tot der Academie “geheiligde grond”.

Sindsdien ontstond de atoomwetenschap in moderne plooi. Niet meer, als Kamerlingh Onnes' Laboratorium, werden de nieuwste vondsten in edelmoedige vreugde

aan ieder getoond, niet meer werd van grote vorderingen heil verwacht. Neen, het onheil dreef als de paddestoel der atoomontploffing boven de gehele wetenschap der natuur. Woestijnen werden het proefveld, politiecordons werden om de laboratoria getrokken, detectives volgden de geleerden, de grote gok om de kennis begon. Geestelijke vrijheid was er in het Westen, maar de draaikolk was en is als een afgrond zo diep.....

Opnieuw dus gorden wij ons ten strijde voor het oude ideaal. Niet slechts op het terrein der wetenschap, die de hand sloeg aan zichzelf, maar ook op dat der maat-

schappij, die hetzelfde dreigt te doen. Wetenschappelijk kan het overhalen van een handle fataal zijn, maar maatschappelijk bestaan er ook zeer fatale sleutelposities, waarop fatale beslissingen kunnen worden genomen. Het evenwicht, de "cheks and balances" dreigen kort te sluiten door de opgestapelde machtsconcentraties. Ongecontroleerde managers staan op en dienen in bedwang te worden gehouden. Réveil dus blazen wij totaal nieuwe omstandigheden en met totaal nieuwe middelen. Moge het ons noch aan moed, noch aan kracht ontbreken.

HOE TOLERANT IS ONZE DEMOCRATIE

R. LANTAIN

Hoe ver mag de overheid gaan in het opleggen van dwingende gedragsregels en in hoeverre mag de burger zich verzetten tegen opgelegde gedragsregels, die hem als onjuist of onrechtvaardig voorkomen? Het antwoord op deze vragen is uitermate belangrijk als indicatie bij het bepalen van het tolerantie-niveau in een samenlevingsverband.

'Hoe tolerant is een democratie', vroegen JOVD-ers zich op 16 februari j.l. in Utrecht in het kader van het lustumthema van hun organisatie af. Het vraagstuk werd op basis van een discussie-nota belicht, waarbij Van Agt, Geertsema, Jongeling en Van der Lek door het houden van inleidingen de discussie een eerste aanzet gaven.

OPLEGGEN VAN DWINGENDE GEDRAGSREGELS

Het antwoord op de vraag hoe ver de overheid mag gaan in het opleggen van dwingende gedragsregels, wordt voor een niet onbelangrijk deel bepaald door de opvatting die men heeft over de taak van de staat. Men kan die beperkt zien tot een vredesfunctie, maar velen zijn op grond van hun visie op de staat als een zedelijke gemeenschap van oordeel dat de staat ten aanzien van de ethische beginselen der burgers normgevend te werk moet gaan. De persoonlijke vrijheid van de mens dient dan te wijken voor maatregelen die ten doel hebben zijn ethisch welzijn te bevorderen. "Maar kan het leven van de mens niet eerst dan zedelijk goed zijn, wanneer het in vrijheid vorm krijgt?", vraagt van Agt zich in de ogen van liberalen terecht af. Bovendien: geeft het niet van een verregaande intellectuele arrogantie blijk, te menen dat de overheid kan bepalen wat ethisch juist is?

De traditionele liberale opvatting is dan ook, dat het niet de taak van de overheid is om de burgers tegen zichzelf te beschermen en/of hen zedelijke normen op te leggen teneinde hun zedelijk welzijn te bevorderen. In deze

opvatting dient de staat geen zedemeester te zijn. Wel is het de taak van de overheid de burgers tegen elkaar te beschermen. Binnen dat kader kan de overheid ingrijpen in het persoonlijk leven van burgers. Het is immers logisch dat de individuele vrijheid van de burger gereguleerd moet worden voor zover een ongereguleerde uitoefening van die vrijheid, de vrijheid van anderen zou inperken.

Sedert Stuart Mill is er echter al herhaaldelijk en terecht op gewezen, dat elke vorm van menselijke gedrag de belangen van anderen beïnvloedt en dus hun vrijheden kan beperken. Zoals Van Agt kan men er op wijzen, dat een schijnbaar zeer persoonlijke handeling, als het schaden van de eigen gezondheid of het aantasten van de eigen bron van inkomsten, een last kan leggen op anderen, zo niet de verwanten, dan toch de gemeenschap. In onze wetgeving komt dat besef onder meer tot uiting in de verplichting op de bromfietser een helm te dragen, in het verbod te zwemmen in verontreinigd water en in de regeling van de curatele, die niet alleen mogelijk is wegens geestelijke stoornis maar ook wegens verkwisting of gewoonte van drankgebruik.

Hoewel dus elke vorm van menselijk handelen de belangen van anderen beïnvloedt, zal de overheid volgens velen slechts dat handelen behoren te regelen dat, onduidelijke schade hinder of nadeel berokkent aan anderen. Van Agt vraagt zich af of voorkomen kan worden dat bij de beantwoording van de vraag wanneer sprake is van onduidelijke schade, hinder of nadeel, ethische waarden een rol spelen. Zo spelen ook op grond van dit criterium bij velen ethische waarden een rol bij de regulering van de echtscheiding en bij het verbod van rassendiscriminatie.

Toch zal de liberaal van oordeel zijn dat een te strikte toepassing van redeneringen als bovenstaande, tot een zo grote vrijheidsbeperking van het individu leiden, dat

van maatschappelijke pluriformiteit en menselijke ont-plooiing en geluk nauwelijks sprake meer kan zijn. Van Agt erkende dat ook, toen hij op het JOVD-congres in Utrecht zei: "Een overheid die alle onrecht onder de zon zou willen bestrijden, zou een verstikkende hand op de samenleving leggen."

Wanneer echter dient de overheid de hand terug te trekken? Mij dunkt dat zij dat dient te doen als zo fundamenteel persoonlijke zaken in het geding zijn, dat het ontnemen van de vrijheid daarin een schade toebrengt aan het individueel geluk, die in geen verhouding meer staat tot de schade die anderen ondervinden van het afzien van ingrijpen in die principieel persoonlijke zaken. Nog immer een rijkelijk vaag criterium. In tegenstelling tot het criterium 'onduldbare schade, hinder of nadeel' wordt hier echter niet meer primair uitgegaan van diegenen die nadelige gevolgen ondervinden van een bepaalde vrijheidsbeleving, maar veeleer van de waarde van de vrijheidsbeleving zelve. Gezien het feit dat men bij het bezien van de vraag of bepaald gedrag, ondanks mogelijke schade, hinder of nadeel voor anderen, toch getolereerd moeten worden, dikwijls te maken heeft met gedragingen die men ziet als uitvloeiSEL van grondrechten, lijkt dat een zinnige benadering.

In welke concrete gevallen nu zal de moeilijke afweging van belangen ertoe leiden, dat men de persoonlijke vrijheidsbeleving als doorslaggevend ervaart dan de geschade belangen van anderen. De discussie spitst zich daarbij toe op kwesties met betrekking tot de vraagstukken van leven en dood, de vrijheid van meningsuiting en het recht op een persoonlijke levenssfeer.

ZEDELIJKHEIDSWETGEVING

De zedelijkheidswetgeving raakt zowel het recht op vrije meningsuiting met bijvoorbeeld strafartikelen inzake de pornografie, alswel het recht op een persoonlijke levenssfeer met bijvoorbeeld de strafartikelen inzake overspel. Met betrekking tot de zedelijkheidswetgeving zal de liberaal van oordeel zijn, dat de bescherming van de zedelijkheid of de openbare eerbaarheid niet een zo overheersende factor mag zijn, dat zij het menselijk sexueel gedrag en de vrijheid van meningsuiting op het terrein der zedelijkheid, meer beperkt dan strikt noodzakelijk is om te voorkomen dat anderen met de uitingen daarvan ongevraagd en tegen hun zin geconfronteerd worden. Libera-

len hebben zich consequent verzet tegen beïnvloeding door de overheid van het menselijk sexueel gedrag, zoals voorkwam door onder andere het belemmeren van mogelijkheden tot het krijgen van contra-ceptiva. Liberalen zullen zich ook in de toekomst moeten blijven verzetten tegen restanten van bevoogdende wetgeving, zoals gedeelten van de wetgeving inzake openbare schennis van de eerbaarheid, zoals de strafartikelen inzake overspel en zoals discriminatie van homo-sexuelen. De bestaande verlichte houding ten aanzien van deze zedelijkheidsvraagstukken mag geen reden zijn de wetgeving te dien aanzien niet aan te passen.

PRIVACY

Te grote bekendheid van derden met de persoonlijke levenssfeer van de burger belemmert de ontplooiingsmogelijkheden van de mens. In een maatschappij die de mensen op vele manieren reguleert en controleert bestaat een fundamentele behoefte zich regelmatig te kunnen terugtrekken om zichzelf te zijn, met rust gelaten te worden, emoties en gedachten onbespied, ongecontroleerd en ongestoord in de privé-sfeer te kunnen beleven. De bestaande wetgeving ten aanzien van de privacy komt daaraan voor een deel tegemoet.

Moeilijker wordt het probleem wanneer we te maken hebben met het doorgeven van persoonlijke informatie die voor andere doeleinden is gegeven, dan waarvoor zij uiteindelijk wordt gebruikt. Door een combinatie van dergelijke gegevens wordt het in het computertijdperk mogelijk nagenoeg volledige informatie te verkrijgen over het persoonlijke leven van de burgers. Ook wanneer het maatschappelijk belang gebaat is bij zo'n combinatie van persoonlijke gegevens, dient de fundamentele behoefte aan anonimiteit erkend te worden als van groter waarde. Het is van uitermate groot belang de mens zijn gevoel van veiligheid en individualiteit te doen behouden. De mate waarin een maatschappij bereid is de burgers hun privacy te garanderen vormt een belangrijke indicatie voor het tolerantie-niveau van de maatschappij.

EUTHANASIE

Met betrekking tot de vraagstukken van leven en dood, boet de idee dat de mens zijn leven van God gekregen heeft en er dus niet eigenmachtig over mag beschikken,

steeds meer aan geloofwaardigheid in. Immers door de ontwikkeling van de medische wetenschap en techniek is het mogelijk geworden het leven zodanig te rekken, dat van een kunstmatig in leven houden gesproken moet worden. Menselijk leven wordt nagenoeg gelijk aan plantaardig vegeteren.

Juist nu de medische wetenschap en techniek het stervensproces van de mens onnatuurlijk kan verlengen, groeit het besef dat het recht van de mens om over zijn eigen leven te beschikken, een fundamenteel recht is. Dat recht durven erkennen is voor een deel ook een kwestie van tolerantie. Mevrouw mr.dr. H.A.H. van Till-d'Aulnis de Bourouill stelde in haar proefschrift 'Medisch-juridische aspecten van het einde van het menselijk leven' (1970), dat het recht van ieder mens op leven, lichamelijke integriteit, beschikking over eigen lichaam en op een onverstoorde sterven, de bevoegdheid van de arts daar inbreuk op te maken afhankelijk stelt van de geldige wil van de patiënt zowel wat het laten sterven als wat het in leven houden betreft.

Ook al is het in ons cultuurpatroon op de achtergrond geraakt, toch zal het recht om een medische behandeling te weigeren als een uitvloeisel van het bovenstaande erkend moeten worden. Daarmee wordt binnen de huidige wettelijke grenzen een vorm van vrijwillige euthanasie mogelijk gemaakt.

Hierbij dient echter wel van uit gegaan te worden dat de mens in staat geacht moet worden zijn wil te uiten. Indien dat door omstandigheden onmogelijk is en wellicht onmogelijk zal blijven, dient in principe uitgegaan te worden van de eerbiediging van het menselijk leven.

Toch komt men uitgaande van dat principe voor ernstige dilemma's te staan als men te maken heeft met hopeloze gevallen van vegeterend leven, die capaciteit bezetten, welke aangewend zou kunnen worden om minder hopeloze gevallen te helpen. De tijd dat artsen met dat dilemma geconfronteerd zullen worden, is volgens velen nabij.

Evenzeer gecompliceerd is het vraagstuk dat speelt als de patiënt een arts zou vorderen door actief ingrijpen lichamelijke pijnen te verzachten, ook als een dergelijk ingrijpen de dood zou kunnen versnellen of veroorzaken. Bij het toedienen van zware pijnbestrijdingsmiddelen, zoals morfine-derivaten, waardoor de grens van de over-

dosering overschreden kan worden, speelt niet alleen de eigen verantwoordelijkheid van de patiënt een rol maar ook de verantwoordelijkheid van de arts. Hoe onbevredigend dit ook moge zijn: ten aanzien van deze laatste gecompliceerde kwesties die de arts voor dilemma's plaatsen, is het wellicht het verstandigste conform het advies van Geertsema in Utrecht een en ander aan het geweten van de artsen over te laten.

ABORTUS PROVOCATUS

Het vraagstuk van leven en dood speelt evenzeer bij een probleem als abortus provocatus. Minder dan bij euthanasie is hier het eigen leven in geding. Minder ook dan bij het vorige probleem is hier sprake van een indicatie voor het tolerantie-niveau. Het hele probleem speelt zich af om de vraag, wanneer sprake is van menselijk leven dat beschermd dient te worden tegen ingrijpen door anderen. Dat menselijk leven hoe onvolkomen ook, beschermd moet worden tegen ongewild ingrijpen, is inherent aan het fundamenteel recht op leven. De strijd over wat als menselijk leven gezien moet worden, moet dan ook minder als een tolerantie-kwestie gezien worden dan wel als een definitief c.q. criterium-kwestie.

Het pleidooi van mevrouw van Till-d'Aulnis de Bourouill om te komen tot een juridische definitie van menselijk leven lijkt in ieder geval noodzakelijk om het einde van menselijk leven juridisch te kunnen vaststellen, hetgeen van belang kan zijn in verband met eventuele orgaantransplantaties. Op medische, ethische en juridische gronden gaat mevrouw van Till uit van de cerebrale dood als enig juist criterium voor het einde van het menselijk leven. In de definitie van mevrouw van Till dient tot het moment dat er nog sprake is van psychisch functioneren en vanaf het moment dat er sprake kán zijn van psychisch functioneren, gesproken te worden van menselijk leven. Mij lijkt het reëel, het begin van menselijk leven volgens hetzelfde criterium te bepalen als het einde van menselijk leven.

Abortus provocatus is volgens bovenstaande opvatting legitiem tot het moment dat sprake is van de vorming van een hersencelstructuur, daar vanaf dat moment sprake kán zijn van een psychische functie. Hoe zeer men ook, zoals schrijver dezes, deze overtuiging toegedaan mag zijn, men mag hen die menen dat van menselijk leven

reeds sprake is vanaf de nidiatie of zelfs vanaf de conceptie en die ongeboren leven overeenkomstig die overtuiging juridisch willen verdedigen, geen intolerantie verwijten. Het gaat hier veeleer om een oprecht en scrupuleus zoeken naar een criterium. Zoals Van Agt op het JOVD-congres zei: "Ik vraag respect voor de overtuiging van hen die menen dat, hoezeer wij ook elkaar de ruimte moeten laten om naar eigen ontwerp te leven, het menselijk leven, ook in de onvolkomen gestalten waarin het zich vóór zowel als na de geboorte kan bevinden, als de hoogste der menselijke waarden beschermd moeten worden en dat voor het aantasten daarvan, hoe pril of pover het moge zijn, een duidelijke legitimatie moet bestaan. Deze pleiters voor het wordend leven mogen niet met één pennestreek bij de onverdraagzamen worden ingedeeld."

Het is in het verband van de discussies over abortus provocatus niet zonder zin, dat Geertsema er in Utrecht op wees dat liberalen bij het hanteren van het begrip tolerantie het eigen normbesef nogal eens doorslaggevend laten zijn. Het bij het vraagstuk van de abortus provocatus voortdurend hameren op het gebrek aan tolerantie bij anderen, kon wel eens duiden op een gemis aan tolerantie.

VERZET TEGEN DWINGENDE GEDRAGSREGELS
Evenzeer als het antwoord op de vraag hoe ver de overheid mag gaan in het opleggen van dwingende gedragsregels, waarover het bovenstaande handelde, vormt het antwoord op de vraag in hoeverre de burger zich mag verzetten tegen opgelegde gedragsregels een indicatie bij het bepalen van het tolerantie-niveau in een samenlevingsverband.

In een democratische maatschappij gaan we er in principe van uit dat verzet gekanaliseerd moet worden volgens democratische procedures. Wijzigingen van als onjuist of onrechtvaardig ervaren gedragsregels kan slechts plaatsvinden middels democratische procedures. Zij die als minderheid democratische instituties opzij willen zetten om de meerderheid hun wil te kunnen opleggen, kunnen met recht van intolerantie beschuldigd worden. Zij die proberen het recht te vervangen door de macht van de sterksten, geven blijk van een intolerantie die krachtig bestreden moet worden.

Toch zal niet elke revolutionair die de heersende

machtsstructuren omver wil werpen door de democratische procedures te negeren en democratisch tot stand gekomen gedragsregels met alle middelen te bestrijden, per definitie van intolerantie beschuldigd mogen worden. Zoals van der Lek op het JOVD-congres aanvoerde, kan revolutionair gedrag, buiten de democratische regels om, zeer wel ingegeven worden door de oprechte overtuiging dat 'werkelijke democratie' slechts te bereiken is door de machtsstructuren die 'misbruik' maken van de democratische procedures omver te werpen. Als men, zoals de schrijver dezes, gelooft dat revolutionaire omwentelingen in bovengenoemde zin evenzeer als reactionaire omwentelingen, meer leed dan goed veroorzaken, zal men de revolutionaire gedachte verwerpen, maar impliceert niet dat die gedachte per definitie door intolerantie zou zijn ingegeven.

Heel wat gecompliceerder komt het probleem te liggen ten aanzien van die groepen die in wezen loyaal zijn aan onze rechtsorde en haar democratische procedures en instituties, maar die met betrekking tot bepaalde voor hen principiële onaanvaardbare door de overheid opgelegde gedragsregels geen andere mogelijkheid tot protest meer zien dan illegaal, doch niet-gewelddadig verzet tegen die regels. Dergelijke vormen van protest noemt Schuyt burgerlijke ongehoorzaamheid.

Op dergelijke acties van burgerlijke ongehoorzaamheid dient tolerant gereageerd te worden, want zoals Peijster in juli 1973 in dit blad schreef: "De hogere notering van de vrijheid in de liberale maatschappij-visie zal in beginsel tot een maximale tolerantie ten opzichte van ongehoorzaamheidsacties moeten leiden." Zo lang acties van burgerlijke ongehoorzaamheid geen ontwrichtende werking uitoefenen op onze rechtsorde, wat mogelijk zou zijn tengevolge van eventuele massaliteit van dergelijke acties, zal de reactie van de maatschappij duidelijk een ander, gematigder en toleranter karakter moeten dragen dan in geval men te doen zou hebben met illegale acties, eventueel gewelddadig, met revolutionaire en/of terroristische oogmerken.

In bepaalde landen is men dat onderscheid uit het oog verloren en de gevolgen daarvan zijn dat de (politieke) tegenstellingen binnen de maatschappijen ernstig verscherpt zijn. Plaatsst men dissidente minderheden als waren zij misdadige revolutionairen of terroristen buiten

het systeem, dan veroorzaakt dat spanningen welke zich zullen ontladen in revolutionaire en/of reactionaire acties. Dat zou meer schade aan de rechtsorde en het tolerantie-niveau doen, dan een gematigde reactie op acties van burgerlijke ongehoorzaamheid gedaan zou hebben. Liberalen zullen dan ook op de bres moeten staan voor vormen van tolerantie, welke wellicht enige mate van maatschappelijke ongeregeldeheid veroorzaken, maar voorkomen dat conflicten zodanig escaleren dat

daarmee de intolerantie bevorderd wordt en de maatschappelijke vrede in gevaar gebracht wordt.

Zo'n beleid zal echter alleen dan op een noodzakelijke consensus kunnen berusten als tegen revolutionaire c.q. intolerante acties, krachtdadig wordt opgetreden en als tussen 'protest-delicten', zoals acties van burgerlijke ongehoorzaamheid, een 'algemene volksdelicten', zoals verkeersdelicten, geen irreële verschillen in benadering gaan ontstaan.

Symposium

De grenzen van de open samenleving

Migratie en integratie in Nederland en Europa

Op 28 april aanstaande organiseert de Teldersstichting in de Oude Raadzaal in Den Haag het Symposium *De grenzen van de open samenleving*. Tijdens het symposium zullen (arbeids)migratie en integratie centraal staan en de politieke vragen die die verschijnselen onder meer voor het liberalisme oproepen. De bijeenkomst *De grenzen van de open samenleving* wordt mede georganiseerd naar aanleiding van de gelijknamige in oktober 2005 bij de Teldersstichting verschenen publicatie.

Het symposium vindt plaats in de middag (13.30-18.00 uur). Sprekers zullen onder meer zijn:

- **Blandine Kriegel**
Hoogleraar Politieke Filosofie aan de Universiteit Paris-Sorbonne en presidente van de Franse *Haute Conseil à l'intégration*
- **Stef Blok**
Lid van de VVD-fractie in de Tweede Kamer en voormalig voorzitter van de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid die haar bevindingen publiceerde in het rapport *Bruggen bouwen*
- **Piet Emmer**
Hoogleraar Geschiedenis van de Europese expansie en van de daarmee verbonden migratie aan de Universiteit Leiden en medeauteur van het in 2005 verschenen *Wegsturen of binnenlaten. Tien vragen en antwoorden over migratie in Nederland na Pim Fortuyn*
- **Jan Kees Wiebenga**
Lid van de Raad van State, gastdocent Europees migratierecht aan de Universiteit Leiden en voorzitter van de werkgroep die het rapport *De grenzen van de open samenleving* heeft samengesteld

De bijeenkomst zal worden afgesloten met een forum van deskundigen aan wie een reactie zal worden gevraagd op de bevindingen van de sprekers. In het forum zullen onder meer plaatsnemen **Mirjam Sterk** (woordvoerder integratie en minderheden van de CDA-fractie in de Tweede Kamer), **Jeroen Dijsselbloem** (woordvoerder integratie en gezinsmigratie van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer) en **Sabine Bierens** (wetenschappelijk medewerkster bij de Teldersstichting en secretaris van de werkgroep die het rapport *De grenzen van de open samenleving* heeft samengesteld).

Een gedetailleerd programma zal in de loop van maart op onze website verschijnen. Tevens kunt u voor meer informatie over het (programma van het) symposium via onderstaande gegevens contact opnemen met de Teldersstichting.

Deelname aan het symposium kost € 12,50. U kunt zich onder vermelding van uw naam, adres, telefoonnummer en eventueel e-mailadres per brief, fax of e-mail aanmelden bij de Teldersstichting: Koninginnegracht 55a, 2514AE Den Haag, tel. 070 363 1948, fax 070 363 1951, E-mail info@teldersstichting.nl

2

LiberaalReveel

Thema: De toekomst van de VVD

Woningmarkt kritisch bekeken

De moraal van de vrije markt

47e jaargang, juni 2006 (2)

47e jaargang, juni 2006 (2)

INHOUDSOPGAVE

Column

Belastingverlaging?

Hans Labohm

45

Thema: De toekomst van de VVD

47

Naar een offensieve liberale agenda

Paul de Krom

48

Uitdagingen voor het liberalisme in Nederland

Anton van Schijndel

53

De VVD in het komende decennium

Henk Vonhoff

55

Het liberalisme en de 21^e eeuwse staat

Frank Ankersmit

58

De toekomst van het liberalisme in Nederland

Bernard van Praag

68

Anders kiezen, anders delen.

Mark van de Velde

71

Toekomstbespiegelingen over de VVD

Redactie *Liberaal Reveil* 1962

73

Het Nederlandse onderzoeksklimaat: over de onbereikbaarheid van de kabinetsdoelstellingen

Derek Jan Fikkers

78

Het kleine arsenaal voor de morele verdediging van de vrije markt

Auke Leen

82

De moraal en de werkelijkheid

J. van den Driessen Mareeuw

85

Woningmarkt het meest gediend met veel minder overheidsbemoeienis

Gys Dröge, Maarten de Boer, Ivo ten Hagen, Tjakko Smit en Lars Wieringa

90

Nabetrachting op een evaluatie

Govert den Hartogh

97

Zin en onzin over de elektriciteitsvoorziening

Florus Wijsenbeek

103

Afghanistan, opium en het prijsmechanisme

Philip Ruijs

108

Kortom

Opperhoofd Seattle; Reactie op Van Egmond en Woittiez

Wybren Versteegen

113

De kwetsbare groep

Kristian Keller

114

Het Nederlandse onderzoeksklimaat; reactie op Derek Jan Fikkers

Theo de Vries en Reinout Woittiez

115

Boekbespreking

Teleurstellingen, frustraties, verlangens en ambities in de Nederlandse politiek

Uri Rosenthal

117

BELASTINGVERLAGING

HANS LABOHM

Belastingen vormen traditioneel een twistappel tussen links en rechts. Links wil vaak méér, vooral van de hogere inkomenscategorieën, om er allerlei goede doelen vooral ten behoeve van de lagere inkomenscategorieën mee te kunnen financieren, terwijl rechts gewoonlijk minder wil. Maar zoals Willem Elsschot reeds wist te melden: '[...] tussen droom en daad staan wetten in de weg en praktische bezwaren.' Zo kan men de huidige coalitie er onmogelijk van verdenken dat zij sympathiek staat tegenover belastingverhoging. Toch is volgens opgave van het Centraal Plan Bureau de collectieve lastendruk als percentage van Bruto Binnenlands Product de laatste jaren met bijna 2 procentpunten gestegen: van 37,7 in 2002 naar 39,6 in 2005. Je zou haast denken dat als een centrum-rechts kabinet dit al voor elkaar krijgt, er helemaal geen links kabinet meer nodig is. In het licht daarvan kan men zich ook afvragen of de actie 'Stop de uitverkoop van de beschaving' van Jan Marijnissen (SP) en consorten achteraf gezien niet een tikkeltje teatraal was. Dit initiatief is inmiddels dan ook een stille dood gestorven.

In de traditie van het *wetenschappelijk* socialisme mocht de 'Wet van Wagner' ('Gesetz der wachsenden Ausdehnung der Staatstätigkeit'), zoals deze die ruim honderd jaar geleden formuleerde, zich in de jaren zeventig in linkse kringen in grote populariteit verheugen. Deze gold als legitimatie van steeds verder stijgende overheidsuitgaven. De wet houdt in dat bij een toeneming van de welvaart de vraag naar collectieve goederen meer dan evenredig zal toenemen en de publieke sector voortdurend zal uitbreiden.

Met haar stelling dat het hoogste tarief van de inkomstenbelasting terug moet van 52 procent naar 48 procent heeft kandidaat VVD-lijsttrekker, Rita Verdonk,

echter te kennen gegeven dat het wat haar betreft ook een tandje minder zou mogen. Maar ja, dat betekent minder overheidsinkomsten om leuke dingen voor de mensen te doen. Ten einde haar voor misstappen te behoeden, had Mark Rutte daarom ook voor Rita Verdonk uitgerekend dat haar voorstel 632 miljoen euro zou gaan kosten.

In een statisch perspectief zal hij misschien wel gelijk hebben (ik heb het overigens niet nagerekend). Maar dynamisch gezien valt er wel wat op af te dingen.

Met de opkomst van de zogenoemde aanbodseconomie (die er, in tegenstelling tot de Keynesiaanse benadering, niet op was gericht om de vraag, maar het aanbod te stimuleren) ontstond er in de jaren tachtig in vele westerse landen een beweging om de belastingen te verlagen. Deze was gebaseerd op de zogenoemde Laffer-curve, genoemd naar de Amerikaanse econoom Arthur Laffer. Het was de grafische illustratie van een mechanisme dat reeds in de middeleeuwen was beschreven door de grote Arabische socioloog en historicus Ibn Khaldun (1332-1406): een soort Adam Smith 'avant la lettre'. Hij ontdekte dat wanneer de belastingtarieven te hoog werden dit tot een verstikking van economische activiteit leidde, waardoor de totale overheidsinkomsten terugliepen. Lagere belastingtarieven daarentegen leidden tot grotere economische activiteit en daarmee ook tot hogere totale overheidsinkomsten. Vanuit de overheid gezien, is het de kunst om het optimum-niveau te vinden.

Maar werkt dat mechanisme ook in de hedendaagse praktijk? De ervaringen in proeftuinen als Ierland en Estland lijken te bevestigen dat dat inderdaad het geval is. In 1985 voerden de Ieren een forse belastingverlaging door. Deze verlaging, plus andere liberaliseringsmaat-

regelen, gaven de economie een enorme oppepper. De Ierse economie heeft gedurende 20 jaar een jaarlijks groeicijfer van meer dan 5,6 procent gekend. In zo'n 18 jaar wist het land van de 22ste naar de 4de plaats op te klimmen in de OESO-pikorde. De Ierse staatsschuld bedraagt thans zo'n 31 procent van het Bruto Binnenlands Product. Vijftien jaar geleden was dat nog zo'n 100 procent. Soortgelijke ervaringen had ook Estland toen

het een vlaktaks van 26 procent invoerde.

Frits Bolkestein zei het al: 'Belastingen in Europa zijn te hoog en vormen een bedreiging voor economische ontwikkeling.'

Waar wachten we nog op?

Drs. H.H.J. Labohm is econoom en publicist. Hij is lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

RECTIFICATIE.

"In het vorige nummer van Liberaal Reveil stond abusievelijk in het auteursonderschrift van Edwin van de Haar dat hij lid is van het bestuur van de Edmund Burke Stichting. Echter, reeds op 23 april 2005 is Van de Haar uit dat bestuur gestapt, onder andere om de in zijn ogen veel te nauwe banden van de toenmalige directeur van de Burke Stichting met de Groep Wilders".

THEMA: DE TOEKOMST VAN DE VVD

De kernredactie van Liberaal Reveil besloot in februari om voor het juninummer enkele VVD-ers de vraag voor te leggen ‘welke concrete doorbraken zou de VVD in de komende tien jaar moeten bereiken’.

Tweede-Kamerlid Paul de Krom ziet voor de VVD in de toekomst een heleboel kansen. Hiertoe zal de partij compromisloos tot de aanval moeten overgaan met een duidelijke, herkenbare liberale agenda. Daaraan ontbrak het in de afgelopen tijd nogal eens, aldus de Krom. Hij doet dan ook een oproep aan de verkiezingsprogramma-commissie, onder leiding van Ben Verwaayen, om met een offensieve liberale agenda te komen, waardoor het liberalisme de verloren ruimte kan terugwinnen in 2007.

Anton van Schijndel is van mening dat de uitdaging voor de VVD vooral op het terrein van de economie, de integratie en de veiligheid ligt. Het verwezenlijken van deze uitdagingen, langs liberale weg, is enkel mogelijk indien er voldoende beleidsvrijheid voor de Nederlandse overheid komt. Met name de internationale verplichtingen die Nederland op beleidsmatig terrein is aangegaan perken de bewegingsvrijheid van de overheid te zeer in, aldus van Schijndel.

VVD-erelid Henk Vonhoff benadrukt het belang van de vrijheid van de mens. Al tijdens de oprichting van de partij in 1948 werd de vrije menselijke geest de levenskracht der gemeenschap genoemd. Anno 2006 zou dat

nog steeds richtsnoer voor de VVD dienen te zijn. Hierbij dient wel in de gaten gehouden te worden dat het evenwicht tussen het individu en de collectiviteit niet verstoord raakt. Het gaat er tenslotte om dat ieders vrijheid optimaal is.

Frank Ankersmit onderscheidt twee soorten liberalisme, het 18^e eeuwse natuurrechtelijk liberalisme en het 19^e eeuwse scheppende liberalisme. De VVD heeft zich, aldus de auteur, de afgelopen decennia vooral op de eerste vorm gericht, terwijl het scheppende liberalisme betere antwoorden zou geven op de hedendaagse politieke uitdaging, te weten de desintegratie van de Staat.

Bernard van Praag is het met Henk Vonhoff eens voor wat betreft het belang van de vrijheid. Ook hij wijst op vrijheid als kernwaarde van het liberalisme en benadrukt daarnaast het belang van de koppeling van deze vrijheid aan een sociaal contract. In de huidige tijd, waarin vrijwel alle partijen een vorm van liberalisme aanhangen, moet de VVD zich bovendien veel meer profileren en haar idealen uitdragen.

Mark van de Velde roept VVD-ers op tot kennisgeving met de geschiedenis van het liberale denken, waarin ‘taxation’ en ‘representation’ een voorname plaats innemen. Hervorming van het kiesstelsel enerzijds en het belastingstelsel anderzijds ziet de auteur als uitdaging voor de komende tien jaar.

NAAR EEN OFFENSIEVE LIBERALE AGENDA

PAUL DE KROM

Het positivisme uit de jaren '90 heeft plaatsgemaakt voor onzekerheid. In zo'n klimaat gedijen 'houden wat je hebt' en 'kleiner is beter' gevoelens goed. Anti-globalistische en conservatieve krachten, zowel uit het nationalistische, socialistische, groenlinkse als christen-democratische kamp, spelen daar op in. Hun missie is veranderingen tegen te houden of terug te draaien. Om dat tij te keren moet het progressief liberalisme compromisloos in de aanval.¹ Kansen voor de VVD te over.

VAN LIBERALISME NAAR CONSERVATISME

De grote verdienste van Fortuyn was dat hij thema's op de kaart zette die onder Paars niet konden worden opgelost. Maar de erfenis die hij achterliet bleek ook een risico. Mijn gezin en ik verlieten ons land in 1997 om enige jaren in het buitenland te gaan wonen en werken. De economie in Nederland draaide toen op volle toeren, positivisme en tevredenheid heerste alom. Hoe anders was het bij terugkeer in 2003. Fortuyn was vermoord, de economie haperde, ons democratisch bestel stond onder druk, 9/11 veranderde de geopolitieke verhoudingen, de onzekerheid regeerde. Wij troffen een naar binnen gekeerd Nederland aan dat zich het liefst afkeert van de grote, boze buitenwereld. Tot op de dag van vandaag is die onzekerheid voelbaar. Velen zijn bang voor buitenlandse bedrijven. Of bang voor Europa met als apotheose de afwijzing van de Europese Conventie. Bang voor apocalyptische milieurampen. En bang voor het leggen en nemen van verantwoordelijkheid bij jezelf en bij anderen, en dus voor een overheid die niet alles meer kan en wil regelen. Conservatieve krachten spelen daar op in en dringen het liberalisme in de verdediging. De grootste uitdaging voor de VVD is om die trend te keren.

NEDERLAND: OPEN ECONOMIE EN TRADITIE

Nederland is groot geworden dankzij onze relaties met het buitenland. Al eeuwen lang drijven Nederlanders handel. Eerst via de Hanzesteden met de landen rond de Oostzee. Later via de Verenigde Oost- en West-Indische Compagnie met zo ongeveer de hele wereld. De uitbreiding van deze economische macht was voor een belangrijk deel te danken aan de eerste beurs ter wereld. Nog weer later was Nederland nauw betrokken bij internationale handelsverdragen en de oprichting van wat nu de Europese Unie is. Nederlanders stonden aan de wieg van toonaangevende internationaal opererende bedrijven met hoofdkantoren in Nederland. Door al deze eeuwen heen loopt één rode draad: Nederland heeft zich als internationaal georiënteerde, open economie altijd aangepast aan veranderingen. Juist dankzij dat vermogen leven wij in een welvarend land. We hebben ook geen keus. Als open economie moeten wij flexibel en innovatief zijn. Het liberalisme van de VVD is als enige vooruitstrevende en veranderingsgerichte politieke stroming in staat om dat vermogen vast te houden. Maar dan moet het wel in zichzelf geloven.

VERNIEUWING EN CONSERVATIEVE BOLWERKEN

Er bestaat grote behoefte om politieke stromingen op een schaal van links tot rechts in te delen. Maar is bestrijding van criminaliteit, integratie-, milieu- of een gezond financieel-economisch beleid rechts of links? De echte ideologische breuklijn die door het politieke spectrum loopt en die in de dagelijkse politieke praktijk in het parlement duidelijk herkenbaar is, is die tussen vernieuwing en behoudzucht. Tegenover de liberaal die vraagtekens

plaatst bij gevestigde belangen en cliëntelisme, ver-starring, en status quo, staat de conservatief. 'Dat is de ander. Degene die bang is, bang om zijn voorrechten en voordelen te verliezen, bang voor de vrijheid, voor de open zee, het onbekende, de mondialisering, de emigranten, flexibiliteit, bang voor de noodzakelijke veranderingen', aldus de Franse filosoof Alain Finkelkraut.² Waar de liberaal gelooft in vooruitgang en positief tegenover modernisering staat, durft de conservatief de bolwerken van de gevestigde belangen – in gezondheidszorg, cultuur, onderwijs, arbeidsmarkt – niet tegen te spreken. Hij verdedigt ze met hand en tand. Friedrich Hayek maakt het verschil duidelijk in zijn essay 'Why I am not a conservative'.³ Nog meer dan in het parlement, zijn de sectorale belangenorganisaties in het maatschappelijke middenveld de broedplaats van weerstand tegen veranderingen. Je komt hun vertegenwoordigers tegen op congressen en fora. Je ziet en hoort ze in de media. Zij zijn door hun netwerken in staat om de weerstand te mobiliseren. Via het corporatistische gedachtegoed is de christen-democratie daarmee van oudsher vergroeid. De sociaal-democraten evenzeer, maar dan via de eigen zuil van de vakbonden. In die zin zijn de sporen van de verzuiling en dus het conservatisme nog lang niet opgeruimd. Door een traditie van onafhankelijk denken, geloof in vooruitgang en uit te gaan van de belangen van het individu, is alleen het liberalisme in staat de 'krachten van de gevestigde deelbelangen' te neutraliseren. Het 'primaat van de politiek' en het handelen van politieke vertegenwoordigers in 'het algemeen belang' kunnen in het verlengde hiervan bij uitstek als liberale leerstukken worden beschouwd.

AANVALLEN OP HET LIBERALISME

Na het succes van de jaren '90 is de conservatieve aanval op het liberalisme geopend. (Extreem) nationalistische doen dat, vooral in het buitenland. Anti-globalisten menen dat armoede in de wereld te wijten is aan vrije handel en vrij verkeer van kapitaal. Hoog gezeten op het paard van hun morele gelijk verwarren sociaal-democraten liberalisme met egoïsme. Zij verwijten het liberalisme sociale uitsluiting te bevorderen door een activerend sociaal stelsel te bevorderen. Groen Links verwijt het liberalisme bovendien geen rekening te houden met ecologische effecten

van een vrije marktordening. Christen-democraten vinden dat de mens zich opnieuw moet plooiën naar normen en waarden. Hún normen en waarden, welteverstaan. Zij verwijten het liberalisme au fond het Verlichtingsdenken. Van cultuurrelativisten mogen liberalen niet opkomen voor de belangen van het (allochtone) individu en zich geen waardeoordeel over andere culturen vormen. Religieuze fanatici keren zich met geweld tegen fundamentele liberale waarden als de scheiding tussen Kerk en Staat, de vrijheid van meningsuiting en de gelijkwaardigheid van ieder mens.

LIBERALISME MOET INITIATIEF TERUGWINNEN

Door deze aanvallen en de algehele onzekerheid zijn ook liberalen onzeker geworden. Is het liberalisme wel sociaal genoeg? Hebben de tegenstanders niet toch een beetje gelijk? Het is dankzij deze houding dat het liberalisme in de defensieve hoek is beland. Het antwoord om daaruit te komen luidt soms 'dat we het beter moeten uitleggen'. Dit lijkt een oppervlakkige constatering. Uitleggen is niet voldoende, overtuiging is nodig. Het tweede antwoord is om dan toch maar een beetje mee te buigen met de anderen. Daardoor is bijvoorbeeld een markteconomie ontstaan die is dichtgeslibd met regels en toezicht. De scheiding tussen publiek en privaat domein is vervaagd. Het liberalisme mag niet vervallen in een schemergebied tussen publiek en privaat, kerk en staat, globalisering en protectionisme of vrijheid en dwang. Alleen door compromisloosheid worden de liberale keuzes weer helder en dus herkenbaar. Kortom: de VVD moet terug naar zijn 'roots'.

SOCIAAL-LIBERALISME

Om te beginnen moeten we het liberalisme niet laten misbruiken door degenen die er niets te zoeken hebben. 'Sociaal-liberalen' maken aanspraak op de erfenis van het liberalisme, maar vergeten dat het liberalisme van zichzelf een sociaal gedachtegoed is door de gerichtheid op de vrijheid en ontplooiing van het individu. Bij D66 en recent ook bij de fractievoorzitter van Groen Links in de Tweede Kamer treffen we zulke geluiden aan. Het is niet meer dan versluierd socialisme, bij de laatste meer dan bij de eerste. Het traditionele zieligheids- en afhankelijkheidsdenken waarbij de mens zich alleen kan bevrijden met

hulp van de overheid staat centraal. De uitkomst is onvervalst groepsdenken en een centraal geleide markteconomie met alle regels, toezicht en subsidies van dien. Bij dergelijk versluierd socialisme heeft de VVD niets te zoeken.

ANTI-GLOBALISTEN

Het liberale antwoord op de conservatieve krachten moet een luid en duidelijk 'nee' zijn. Nee, jullie hebben geen gelijk. Om te beginnen de anti-globalisten. Wat zij prediken klinkt sociaal, maar rekt de pijn. Armoede in de wereld wordt in stand gehouden door regimes die hun deuren gesloten houden voor vrijhandel en kapitaal. Juist aan hen gaat economische vooruitgang en welvaartsgroei voorbij. Het liberalisme komt bij uitstek op voor arme landen door onophoudelijk te pleiten voor vrijhandel en het wegnemen van handelsbarrières, subsidies en invoerheffingen, ook in het rijke westen. Niet teveel, maar te weinig liberalisering is het probleem.

GROEN LINKS

Ook Groen Links heeft ongelijk. Door milieubelangen consequent boven economische belangen te stellen in plaats van met elkaar te verenigen is een fundamentalistische koers ingeslagen die ook nog eens door regels van bovenaf moet worden afgedwongen. Door daarin teveel mee te gaan is het milieubeleid een bron van stagnatie in plaats van innovatie geworden. Een liberale groen-realistische benadering probeert belangen te verenigen en de optimale mix te vinden. Het moderne liberalisme hecht geen onvoorwaardelijk geloof meer in de invisible hand uit Adam Smith's 'Wealth of Nations'. Vrijheid is niet absoluut. De overheid heeft een rol waar de markt uitruil van belangen niet vanzelf tot stand brengt. Maar tegelijkertijd zijn liberalen zich bewust van de beperking van het instrument regelgeving. We moeten daarom toe naar een 'transactiemodel'. Daarin worden verschillende belangen door wisselende coalities in de samenleving via onderhandeling tegen elkaar uitgeruild. Een bedrijfsterrein tegen extra groen, winning van gas in de Waddenzee tegen een Waddenfonds, vliegverkeer tegen isolatie. De overheid kan deze onderhandelingen wel faciliteren maar moet ze niet zelf voeren. De uitkomst moet wel democratisch worden gelegitimeerd. Dit is geen afschuiven van verantwoordelijkheid, maar het voorkomen dat de

verantwoordelijkheid naar de overheid wordt afgeschoven. Het transactiemodel past derhalve naadloos in het liberale leerstuk van de eigen verantwoordelijkheid en zorgt voor nieuwe dynamiek en vooruitgang.

SOCIAAL-DEMOCRATEN

Sociaal-democraten gaan uit van herverdeling van de koek, niet van het groter worden ervan. Zij hebben zich gespecialiseerd in het praten in termen van maatschappelijke en economische schaarste. Daarom is er ook nooit genoeg. Er is permanent crisis 'om de koek zo eerlijk mogelijk te verdelen'. De opkomst van economieën van landen als China en India wordt gepresenteerd als een bedreiging, niet als een kans. De daaruit volgende 'Verelendung' wordt als het ware opgevoerd als excuus om stagnatie en verworven rechten te financieren in plaats van vooruitgang en innovatie. Ofwel: overdrachtsuitgaven in plaats van investeringsuitgaven. Sociaal zwakkeren van morgen worden gelegitimeerd uitgesloten door niet mee te werken aan herziening van onze sociale stelsels. Problemen als vergrijzing worden vooruitgeschoven naar toekomstige generaties. In de liberale visie betekent groei in Azië een kans op mondiale herverdeling en dus optimalisatie van werk en kapitaal, mits iedereen doet waar hij goed in is. Het bedrijfsleven moet daartoe in staat worden gesteld. Ruimte en flexibiliteit zijn daarvoor noodzakelijke voorwaarden. De agenda van de VVD moet zich dus bij uitstek richten op investeringen in de toekomst in plaats van op 'houwen wat je hebt'. De arbeidsparticipatie moet worden vergroot om toekomstige generaties zoveel mogelijk te ontlasten.

CHRISTEN-DEMOCRATEN

Drijvend op de golven van conservatisme wordt verdere liberalisering van de markt door christen-democraten veroordeeld of ongedaan gemaakt door een nieuwe loden last van regeltjes. Individuen moeten terug in het gareel van door de (christelijke) overheid gedomineerde normen en waarden, desnoods met dwang. Zie de recente uitspraken van de minister-president in Indonesië inzake het homohuwelijk, of de aanval van minister Van Ardenne op het 'seculiere fundamentalisme'. Via omweggetjes wordt de scheiding tussen kerk en staat ter discussie gesteld. De uitspraken van minister van der

Hoeven over de relatie tussen wetenschap en religie zijn daar een voorbeeld van. De belangen van het maatschappelijk middenveld worden actief behartigd en in de gaten gehouden. Buitenlandse investeerders worden ook daarom met argwaan bekeken en het liefst buiten de deur gehouden. Het is het kleinburgerlijk Nederland van de hutspot en de bakfiets. Dergelijke gedachten zijn fundamenteel in strijd met het vooruitgangsgeloof van liberalisme en gaan ten koste van een duidelijke publiek/private scheiding, de zelfbeschikking en ontplooiing van het individu en de seculiere samenleving. Het is een conservatief antwoord op een samenleving die individualiseert en globaliseert.

CULTUURRELATIVISTEN

Het cultuurrelativistische gedachtegoed heeft geleid tot ontkenning van de fundamentele rechten van de mens als het recht op zelfbeschikking en ontplooiing van het individu. Terecht is dat gedachtegoed door Pim Fortuyn definitief failliet verklaard. Liberalen als Ayaan Hirsi Ali en Paul Cliteur namen het stokje over en komen terecht voor het onderdrukte individu op. Door conservatieve krachten wordt hen polarisatie verweten. Maar dat maskeert in werkelijkheid een gebrek aan een inhoudelijk antwoord. Natuurlijk moet de VVD al degenen – ongeacht, ras, kleur, religie of seksuele geaardheid – die op een positieve manier deel uitmaken van en bijdragen aan onze seculiere samenleving omarmen. Maar voor degenen die dat weigeren, is geen plaats. Met fundamentele liberale vrijheden valt niet te marchanderen.

EEN OFFENSIEVE LIBERALE AGENDA

De conclusie is dat de liberale beginselen teveel zijn verwaterd en te onherkenbaar zijn geworden. De VVD moet niet langer op voorhand compromissen sluiten met de afhankelijkheidsdenkers. Het liberalisme past bij uitstek in een periode van globalisering en voortgaande individualisering. De grootste uitdaging voor de VVD is een compromisloos, offensief liberale agenda te formuleren die mensen herkennen. Liberalen zijn de drijvende kracht achter verandering en vooruitgang in Nederland, en moeten dat ook blijven. Dat is vaak roeien tegen de stroom in. Maar dat is ook één van de kenmerken van leiderschap. Met een offensieve agenda is de VVD in het

huidige tijdsgewricht het beste in staat die rol op zich te nemen. Ik geef een voorzet voor een paar punten. Het maatschappelijk middenveld als bolwerk van conservatisme moet worden gekortwiekt. De overlegeconomie (Sociaal Economische Raad) moet op de schop, adviesraden gesaneerd, het algemeen verbindend verklaren van CAO's afgeschaft. De arbeidsmarkt moet flexibeler worden, en werken aantrekkelijker. De belastingen moeten omlaag, sociale uitkeringen moeten doen waarvoor ze zijn bedoeld: functioneren als springplank naar de arbeidsmarkt. Dat betekent bijvoorbeeld verdere vermindering van de WW en toepassing van het principe 'werken voor je uitkering'. De overheid moet goed betaald, maar klein en slagvaardig zijn en daarop afgerekend worden. Het mes moet radicaal in de overdaad aan regels, de bestuurlijke spaghetti, en 'freischwebende' gesubsidieerde instellingen zonder verantwoordelijkheid. De ontwikkelingssamenwerking- en welzijnssector, waaronder de jeugdzorg, wordt gesaneerd. Het onderwijs moet doen waarvoor het is bedoeld: kennisoverdracht en het streven naar excellentie op straffe van verlies aan subsidie. De burger die zich aan de regels houdt wordt beschermd tegen hen die dat niet doen. Schade aan persoonlijke of publieke eigendommen of middelen wordt op daders verhaald. Immigratie wordt verder beperkt, integratie aangemoedigd en discriminatie hard aangepakt. Verantwoordelijkheid en ondernemerschap worden beloond. Buitenlandse investeerders worden toegejuicht. Europa wordt versterkt maar het subsidiariteitsbeginsel en het level playing field strikt toegepast. De regelgeving van ruimtelijke ordening en milieubeleid wordt vervangen door het transactiemodel. De overheid houdt zich aan deadlines op straffe van boetes. Investeren in infrastructuur zoals mobiliteit en kennis worden opgevoerd. Zekerheden als je huis, je pensioen, je auto en het recht op gezondheidszorg worden ongemoeid gelaten.

CONCLUSIE

Ik hoop dat het verkiezingsprogramma dat wordt opgesteld onder leiding van Ben Verwaayen dergelijke aanbevelingen bevat. Alleen met een offensieve agenda kan het liberalisme de verloren ruimte en het vertrouwen terugwinnen. Voor verschuilen achter de vermeende sociale

principes van de conservatieve krachten is geen plaats. Er zitten al genoeg vingers in de dijk om de veranderende buitenwereld krampachtig op afstand te houden. Het liberalisme heeft de boodschap van de toekomst: die van aanpassing, verandering en vooruitgang. Als de VVD die boodschap vol zelfvertrouwen en enthousiasme uitstraalt en wij ons niet van de wijs laten brengen, dan liggen 45 zetels binnen handbereik.

Drs. P. de Krom heeft voor de VVD zitting in de Tweede Kamer.

NOTEN

- 1 Voor deze publicatie is gebruik gemaakt van geschriften van F. Bolkestein, F. Ankersmit, G. Zalm, en D. Verhofstadt en diverse publicaties in *Liberaal Reveil*.
- 2 In zijn boek 'Ondankbaarheid'.
- 3 Als postscript verschenen in zijn boek 'The Constitution of Liberty'.

UITDAGINGEN VOOR HET LIBERALISME IN NEDERLAND

ANTON VAN SCHIJNDEL

De VVD staat de komende tien jaren voor grote uitdagingen. De opgave is 1) een structureel hogere economische groei te bereiken, 2) de integratie van migranten te bevorderen, en 3) de veiligheid van de burger te waarborgen. Op deze – nauw samenhangende – gebieden zullen de geesten rijp moeten worden gemaakt voor een liberale aanpak. De kunst is het opinieklimaat zo te domineren dat de benodigde maatregelen kunnen worden genomen. Bovendien is het voor tal van maatregelen nodig de beleidsvrijheid van de Nederlandse overheid te vergroten. Zoals straks zal blijken, vergt dat laatste een kritische blik op in het verleden aangegane verdragsverplichtingen.

ECONOMIE

Het CPB-rapport *Reinventing the Welfare State* (2006) bevestigt dat onze ‘verzorgingsstaat’ inactiviteit in de hand werkt. Door vergrijzing nemen de overheidsuitgaven voor zorg en pensioenen toe, wat op termijn leidt tot financieringsproblemen. Hoge inactiviteit in combinatie met ruime overheidsvoorzieningen is op lange termijn niet houdbaar. Eén van de door het CPB geschetste oplossingsrichtingen is de ‘gerichte verzorgingsstaat’ – in feite een liberale waarborgstaat.

Die waarborgstaat is superieur om twee bij uitstek liberale doeleinden te verwezenlijken, te weten een forse verlaging van de belasting- en premiedruk én een structureel hogere economische groei. Het verband tussen beide doeleinden is duidelijk. Lagere belastingen leiden tot meer consumentenvertrouwen en daardoor tot een hogere groeivoet. En minder belasting betalen is natuurlijk ook een doel in zichzelf: mensen moeten zelf kunnen kiezen waar ze hun geld aan uitgeven.

Hoe ziet de waarborgstaat eruit? Ze kent een flexi-

bele arbeidsmarkt. De overheid treedt terug in de sociale zekerheid. De benodigde maatregelen omvatten een verlaging van sociale uitkeringen en het wettelijk minimumloon, en invoering van een vlaktaks. Een vangnet voor de zwaksten blijft gehandhaafd door middel van inkomenstoelagen tot een gegarandeerd sociaal minimum. Die inkomenstoelagen zijn vergelijkbaar met het door Ronald Reagan in de VS geïntroduceerde systeem van ‘earned income tax credit’. Al deze maatregelen versterken zichzelf. Ze zetten een opwaartse spiraal in gang. Het resultaat is een structureel hoger groeiniveau.

De tijd is rijp om voluit voor deze aanpak te gaan. Alle seinen in onze economie staan op groen. We staan aan het begin van een opgaande conjunctuur. Ook de vergrijzing zorgt voor het vrijkomen van banen. Deze trends bieden een gouden kans, want afslanking van de huidige sociale voorzieningen hoeft daardoor veel minder pijn te doen dan sommigen nu vrezen. Hogere groei leidt namelijk tot ‘dynamische baan zekerheid’. De arbeidsmarkt wordt onder spanning gezet, waardoor mensen bij verlies van hun baan makkelijk weer een andere vinden.

INTEGRATIE

Bij integratie gaat het om het meekomen van onze migranten jeugd met de stroom van het leven. Dit is verreweg de grootste opgave waar ons land de komende generatie voor staat. Perspectief op een baan is essentieel. Feit is dat jongeren met een migrantenachtergrond vaak geringe arbeidskwalificaties hebben. Daarom is een hoger groeiniveau zo belangrijk. Een baan blijft het beste middel voor integratie.

Maar integratie vergt meer. Integratie is het aanknopen en onderhouden van sociale bindingen buiten de ‘eigen kring’. Daarbij moet worden erkend dat communi-

catie tussen mensen met verschillende afkomst een probleem wordt als normen en waarden ten diepste verschillen. Radicaal afwijkende waardeoriëntaties komen de menselijke interactie niet ten goede. Zonder gemeenschappelijk moreel referentiekader wordt de dagelijkse omgang een moeilijke zaak. Voorbeelden daarvan zijn het bij sommige bevolkingsgroepen heersende groepsdenken en de autoritaire opvattingen over hoe meisjes en vrouwen zich moeten gedragen.

Daarom is een zekere mate van vereenzelviging met onze zeden en rechtscultuur noodzakelijk voor een succesvolle integratie. De overheid kan deze culturele factoren uiteraard niet rechtstreeks beïnvloeden. Maar door het zorgdragen voor deugdelijk onderwijs – met name in het VMBO en MBO – kan zij het nodige doen om jongeren met een migrantenachtergrond te helpen. Het met sancties tegengaan van de schrikbarende hoge schooluitval is daarbij uit oogpunt van integratie nodig.

VEILIGHEID

Door in te zetten op een liberaal groeibeleid is een baan voor de overgrote meerderheid van onze jongeren binnen handbereik. Dat heeft ook een heilzaam effect op de preventie van criminaliteit en extreme overlast. Dat is hoognodig want de samenleving is harder geworden. Het onderlinge vertrouwen is afgenomen. Door de veranderde bevolkingssamenstelling heerst er verwarring over wat wel en niet mag. Conflicten lopen daardoor eerder uit de hand. Daarom is het belangrijk de teugels weer aan te halen. Vooral bij ernstige overlast van risicojongeren moet snel en effectief worden ingegrepen. Een nieuw instrument hiervoor is het door de VVD-fractie voorgestelde gedragsbevel van de politie. De praktijk wijst immers uit dat de strafrechtelijke aanpak niet voldoende is. Deze werkt repressief, dus nadat het is misgegaan.

Met dat laatste is overigens niet gezegd dat preventie per se beter is dan strafrechtelijke repressie. Het waarborgen van de veiligheid van de burger is dé kerntaak van de overheid. Op dat vlak kan niet worden volstaan met een puur instrumentele visie, waarbij preventiedoel-einden – door middel van afschrikking, opsluiting en resocialisatie – worden gezien als het alpha en omega van het overheidsoptreden. De staat moet ook worden gezien als de instantie die daadwerkelijk gerechtigheid

betracht door criminele inbreuken op de rechtsorde op gepaste wijze te vergelden.

STOFKAM DOOR HET VERDRAGSRECHT

Om haar kerntaken goed te kunnen vervullen, is het nodig dat de beleidsvrijheid van de wetgever niet wordt ingeperkt door een veelheid van internationale verplichtingen. Zulke verplichtingen hebben een sterk conserverende werking, waardoor de wetten onvoldoende slagvaardig kunnen worden aangepast aan de eisen die de tijd stelt. Zo hebben we onlangs gezien dat rechters op grond van het Verdrag voor het Kind oordeelden dat gemeentes verplicht zijn om bijstandsuitkeringen te blijven verstrekken. Een ander voorbeeld is het Verdrag van Aarhus, hetwelk de afweging tussen openbaarheid van overheidsinformatie en het belang van de terreurbestrijding bij voorbaat beslist in het voordeel van de openbaarheid. In casu ging het om de vraag of personen die provinciale risicokaarten willen inzien, zich moeten identificeren en een motivering geven voor de reden van hun verzoek tot inzage. Een in deze tijd volstrekt normale eis, maar het genoemde verdrag verzet zich daartegen, en voor velen is daarmee de kous af.

Maar niet voor de VVD. Verdragsrecht is niet sacrosanct, het is geen 'stem uit de hemel' waar parlement en regering vanaf moeten blijven. Het Haagse refrein 'Het kan niet, want we zijn met handen en voeten aan verdragen gebonden', maakt de burger ongelukkig. Het is tevens een abdicatie van politieke verantwoordelijkheid. Internationale verplichtingen leiden tot een 'verplaatsing van de politiek' naar de rechtszaal. Het primaat van de parlementaire democratie wordt daardoor geweld aangedaan. Het is daarom tijd in onze verdragsverplichtingen te wieden, of ze veel preciezer te definiëren. Dat laatste kan op de manieren die het internationaal recht daarvoor kent. Bijvoorbeeld door verdragen op te zeggen en vervolgens opnieuw toe te treden, ditmaal met een duidelijk voorbehoud. Ook op dit punt valt de nuchterheid van de VVD verre te prefereren boven het in politiek Den Haag nog alom levende idealistisch internationalisme.

Mr. drs. A. van Schijndel heeft voor de VVD zitting in de Tweede Kamer.

DE VVD IN HET KOMENDE DECENNIUM

HENK VONHOFF

INLEIDING

In 1978 publiceerde de Teldersstichting de bundel *'Liberalisme in de jaren tachtig'*. Een belangrijk uitgangspunt dat alle essays in die bundel verbindt is de opvatting dat de overheid maatregelen moet treffen indien die de ontplooiing van het individu dienen. 'Bij alle overheidsop treden moet steeds worden bedacht, dat niet verder mag worden gegaan dan noodzakelijk is voor de individuele vrijheid van de burger. Maar wel zover dat ieders vrijheid optimaal kan zijn.'¹

Dat uitgangspunt is onverkort geldig. Al zal vergeleken met ruim een kwarteeuw geleden de praktische politieke uitkomst geheel anders zijn dan toen. Een van de belangrijke verschillen is dat wij in ons land tal van organische verbanden hebben afgebroken. Het individualisme is sterk in opmars geweest. Overeenkomstig onze liberale doelstellingen. De strijd voor de vrijheid is door ons juist gevoerd om de individuele burger een optimale ontplooiingskans te bieden.

Individualisering is echter geheel iets anders dan atomisering. In het door mij aangehaalde citaat staat niet voor niets dat *ieders* vrijheid optimaal moet kunnen zijn. Nieuw is die gedachte allerminst. Het Nederlandse liberalisme is gegrondvest op de beginselen van de Franse Revolutie. Het begrip broederschap uit die periode is in onze tijd zowel begrepen in termen als verdraagzaamheid en sociale rechtvaardigheid. Die worden steeds gehanteerd bij de omschrijving van onze basisbeginselen. Waartoe deze inleidende verklaring?

INDIVIDU EN COLLECTIVITEIT

Voor mijn gevoel dient de VVD zich te bezinnen op de vraag of het evenwicht tussen individu en collectiviteit in

onze samenleving niet verstoord dreigt te raken door het te laag schatten van de waarde van collectieve verbanden waartoe een individu, ondanks zijn strevingen gebaseerd op een welbegrepen eigenbelang, behoort. Die collectiviteiten zoekt hij zelfs op vanwege dat welbegrepen eigenbelang. Indien die aan kracht inboeten of ingeboet hebben ontstaan verschijnselen die ons met zorg moeten vervullen. Er ontstaat ruimte die door manipulatie kan worden ingevuld; procedurele oplossingen in de vorm van technische ad-hoc of, zo men wil pragmatische kunstgrepen.

De moeilijke positie waarin politieke partijen zijn komen te verkeren is hiervan een goed voorbeeld. De VVD is daarbij geen uitzondering. Het verdient aanbeveling om te onderzoeken of de vormen van directe democratie niet in hoge mate destabiliserend werken. Zowel one man, one vote, als districtenstelsel, als referenda hebben één ding gemeen ze verzwakken de representatieve democratie. Hoewel het goed in het gehoor ligt om bestuurders af te doen als 'BoBo's' of 'regenten' is het niet verkeerd om te overwegen welke waarde zij hebben voor een evenwichtige besluitvorming die zich enigermate onttrekt aan de jachtigheid, niet zelden door media aangewakkerd van de incidenten politiek.

In een verkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) stond een boeiende bijdrage over de buurt als organisch verband in een democratie.² De zorg bestaat bij de auteurs hoe in nieuwe verhoudingen het democratisch gehalte tot zijn recht komt en wat het gevolg is van de grotere onvoorspelbaarheid voor de Effectiviteit, Efficiency en de Eerlijkheid van de besluitvorming. Als daar onzekerheid over ontstaat, leidt dat tot een vertrouwenscrisis binnen het stelsel. De burger wordt ingescherpt dat politiek georga-

niseerd wantrouwen is in plaats van georganiseerd vertrouwen. Hij heeft de neiging zich af te keren. Partijen worden dan in stand gehouden door subsidies in plaats van bijdragen.

BUREAUCRATIE OVERHEERSEND

Deze situatie wordt versterkt door de sterk toenemende invloed van internationale ontwikkelingen, allereerst op Europees maar daarnaast op mondiaal niveau. Het is van oudsher een liberale taak om op staatsrechtelijk terrein oplossingen te zoeken. Omdat een liberale partij deel moet hebben aan de staatkundige opvoeding begint de aanpak van dat probleem in eigen huis. Het verdient aanbeveling om na te gaan of doorvoering van de directe democratie er niet toe leidt dat bureaucratie de plaats inneemt van democratie.

In sterke mate doet dat verschijnsel zich op allerlei terreinen van het maatschappelijke leven voor. De stimulans van de markt, als overheersend maatschappelijk mechanisme dwingt er toe om allerlei controlerende instituten in het leven te roepen en regels te stellen. De regelgeving die liberalen zouden moeten willen beperken is hand over hand toegenomen op allerlei terreinen. Terwijl de roep om deregulering steeds wordt aangeheven komt er in de praktijk weinig van terecht. Primaire processen op het gebied van gezondheidszorg en onderwijs worden ondergeschikt gemaakt aan management hobby's en administratieve rompslomp.

Zo wordt politiek bestuur ondergeschikt aan anonieme ambtelijke machtsvorming. Van de handhaving van regels komt te weinig terecht, ondanks de enorme financiële lasten die er mee zijn gemoeid. Zelfs als er sprake van handhaving is dan beperkt men zich tot die gevallen waar een geringe mate van inzet voor nodig is. Een en ander wordt in de hand gewerkt door het opstellen van onzinnige prestatiecontracten. Zoals uit een recent rapport over de belastingdienst blijkt besteedt men vooral aandacht aan eenvoudige zaken. Uit de hoek van de politie komen dezelfde geluiden. Te arbeidsintensieve onderzoeken blijken een hindernis voor het realiseren van de gestelde doelen. Niet ten onrechte schrijft de WRR: 'Zonder hierover in algemene zin een positief of negatief oordeel te vellen, moet worden geconstateerd dat dergelijke kwantitatieve criteria zich vaak minder

goed lenen om de prestaties van instituties ten aanzien van de overdracht en de handhaving van waarden en normen vast te stellen. Het gaat hierbij immers om kwalitatieve aspecten van het functioneren van organisaties die zich niet in enkele kengetallen laten vangen.'³

De VVD zal werkelijk ernst moeten maken met het beteugelen van de overmatige regel drift. In dat opzicht is de toestand het afgelopen decennium van jaar tot jaar slechter geworden. Het georganiseerd wantrouwen levert bovendien een voortdurende vertraging op bij elk onderwerp waarover procedures kunnen worden aangespannen. Het grote probleem bij deregulering is dat die even onsystematisch wordt aangepakt als de regulering tot stand is gekomen. De meeste actuele problemen zijn afgeleiden van de onvoldoende sturing die vanuit de politiek plaatsvindt en die hiervoor aan de orde is gesteld.

BURGERS, GEEN ONDERDANEN

Daarnaast is het goed om een aantal opmerkingen te maken over afzonderlijke problemen die in de komende periode de aandacht zullen krijgen. In internationaal verband is dat de verbinding die de VVD zal moeten maken tussen het Atlantische en het Europese denken. De wijze van opereren van President Bush is geen stimulans voor het versterken van het NAVO-bondgenootschap. Dat zal er toe leiden dat in Europa stemmen zullen opgaan om dat bondgenootschap te verwaarlozen ten gunste van de samenwerking op het Europese continent. Het zou dunkt mij een ernstige fout zijn om in die richting te koersen. Zeker nu het al duidelijk wordt dat de federale opbouw van Europa verder achter de horizon ligt dan ooit.

In het eigen land blijft het vraagstuk van integratie van grote groepen nieuwe ingezetenen een immens probleem. Strakke handhaving van een restrictief beleid dient richtsnoer te zijn. Het complement daarvan is dat er ruimte wordt gegeven aan hen die er op gebrand zijn om aan deze samenleving een positieve bijdrage te leveren omdat het ook hun samenleving is. Maar dat kan onmogelijk gepaard gaan met de aantasting van de kenmerkende eigenschappen van ons land, zoals de scheiding van kerk en staat en de eerbiediging van de leefgewoonten van allen die in dit land wensen te wonen. Daar past geen onderdrukking van vrouwen bij om een concreet punt te vermelden.

Bijzondere aandacht verdienen onze burgerrechten. De afgelopen jaren zijn wij te veel doorgeschoten in de richting van de beperking ervan. Met name de vergaande uitbreiding van bevoegdheden van politie en justitie, maar ook de koppeling van computerbestanden en een grote controledichtheid maken van burgers onderdanen. Het hiervoor beschreven mechanisme van de onvolkomen handhaving leidt er toe dat men 'de luis uit de pels zuigt, maar de kern verzwelgt.'

Onaantrekkelijk is dat de overheid steeds verder doordringt in de persoonlijke levensfeer. De wijze waarop aan zelfcensuur wordt gedaan en onder het mom van respect de vrijheid van meningsuiting wordt aangetast zal liberalen in het geweer moeten roepen. De grondwet heeft verticale werking en mag derhalve niet horizontaal worden gehanteerd als voorschrift tussen burgers. De overheid dient de wet te handhaven, maar is niet de morele hoeder van wat er binnen dat wettelijk kader gebeurt. De VVD zal hier stelling moeten nemen omdat het gevaar niet denkbeeldig is dat op zich zelf eerbare normstelling verwordt tot geestelijke dwang en domperij.

ALTIJD: DE STRIJD OM HET MIDDEN

Een constante in de Nederlandse politiek is dat de uitkomst van de strijd om het midden bepalend is voor de koers van de mogelijkheid van de VVD om daarin een belangrijke rol te spelen.⁴ Polarisatie is anders dan het tonen van het eigen profiel niet verstandig. De eenzijdige voorkeur voor het CDA is een keuze voor langjarige oppositie. Een nuchtere analyse van de verkiezingsresultaten leert dat het CDA in een gedurig afkalvingproces verkeert waarbij incidentele hoogtepunten steeds lager liggen dan voorgaande incidentele hoogtepunten. Strategisch bezien biedt dat geen perspectief voor het tot stand brengen van een meerderheid. Het is derhalve principieel onjuist en onpraktisch om andere democratische partijen bij voorbaat en bij voortdoring uit te sluiten.

In de komende jaren zal op allerlei terreinen de vrijheid op de proef worden gesteld. Dat gebeurt doordat overheden zich eerder geroepen voelen de privé-sfeer binnen te dringen. De wijze waarop, om een voorbeeld te noemen de bevordering van gezonde leefgewoonten in regelgeving dreigt te worden afgedwongen kan met recht als betutteling worden aangeduid. Maar achter dat onschuldig klinkend begrip gaat een gedachtewereld schuil van een overheid die niet ten dienste staat van de individuen, maar zich er boven stelt.

De essentie van liberale politiek blijft het om zich daar tegen te weer te stellen. Bij de oprichting van de VVD in 1948 werd het als volgt geformuleerd: 'De vrijheid van de mens, naar zijn aard bestemd om als vrije persoonlijkheid in gemeenschap te leven, beschouwt de Partij als het kostbaarste goed. Zij acht de vrije menselijke geest de levenskracht der gemeenschap'. Een enkel woord zou nu anders worden gekozen maar dat doet niet af aan het feit dat dit ook in de komende jaren richtsnoer voor de VVD dient te zijn.

Prof. H.J.L. Vonhoff is erelid van de VVD en emeritus-hoogleraar Albada leerstoel, alsmede voorzitter van het Centrum Arbeidsverhouding Overheids personeel (CAOP).

NOTEN

- 1 *Liberalisme in de jaren tachtig*, geschrift nr. 32 van de Prof. B.M. Teldersstichting, Den Haag 1978, p. 7.
- 2 Winsemius, P., M. Jager-van Vreugdenhil en M. Boons-tri, 'Democratie in de buurt' In: Engelen, E.R. en M. Sie Dhian Ho (red). *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*, Amsterdam 2004, p. 39 e.v.
- 3 *Waarden, normen en de last van het gedrag*, Rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Amsterdam 2003, p. 261.
- 4 Vonhoff, H.J.L., 'Het gelijk der ketters' in: P.G.C. van Schie (red) *Tussen polarisatie en paars*, Kampen 1995, p. 166 e.v.

HET LIBERALISME EN DE 21^E EEUWSE STAAT

FRANK ANKERSMIT

‘Die Politik hat sich mit der Wirtschaft ins Bett gelegt’
Erwin Wagenhofer

INLEIDING

Politieke stromingen als liberalisme, socialisme of de christen-democratie hebben lange en ingewikkelde geschiedenissen. Ze moesten zich immers steeds opnieuw aanpassen aan de veranderende eisen van de tijd. Vandaar die voortdurende metamorfoses van politieke stromingen. Op zich is daar niets mis mee – integendeel! Maar dat neemt niet weg dat omzien – al of niet in verwondering – soms goed is; want dan kan blijken dat je onderweg misschien toch iets belangrijks bent kwijtgeraakt. Iets dat juist voor het heden weer een onverwacht grote betekenis kan hebben.

Dat is dan ook de intrige van mijn betoog hier. Uitgangspunt is de stelling dat het liberalisme niet gezien moet worden als één groot en massief blok, waarvan alle componenten even hecht en logisch samenhangen als de stellingen in een wiskundeboek. Het is anders. De erfenis van het liberalisme bevat heel verschillende elementen; elementen die in verschillende periodes van de geschiedenis ontstaan zijn en die soms zelfs strijdig met elkaar zijn. In dit verband wil ik hier onderscheiden tussen 1) het 18^e eeuwse natuurrechtelijk liberalisme en 2) wat ik aan zal duiden als het ‘scheppende 19^e eeuwse liberalisme’. Het 18^e eeuwse liberalisme richtte zich vooral op het definiëren van de rechten van de mens en van de burger. Het 19^e eeuwse liberalisme kreeg de politieke macht in handen en vanaf toen gold dat het liberalisme scheppend zou zijn, of niet zou zijn. Op het liberalisme rustte toen de plicht de staat in te richten conform zijn inzichten. Een voornamelijk defensief en politiek niet-creatief liberalis-

me, zoals dat van vóór 1800, had die opdracht nooit kunnen vervullen.

De laatste decennia heeft de VVD zich vooral georiënteerd op het natuurrechtelijke liberalisme. Ik wil daar aan het einde van mijn betoog een paar kritische kanttekeningen bij plaatsen. Ik meen dat we voor onze grootste hedendaagse politieke uitdaging – de desintegratie van de staat – eerder bij dat 19^e eeuwse, scheppende liberalisme, dan bij het 18^e eeuwse natuurrechtelijke liberalisme te rade moeten gaan.

HET NATUURRECHTELIJKE LIBERALISME

Het natuurrechtelijke liberalisme brengt ons uiteraard bij het 17^e en 18^e eeuwse natuurrecht. Daarin kan men twee tradities aanwijzen: 1) het Aristotelische natuurrecht en 2) het moderne, of Westerse natuurrecht.¹ Het Aristotelische natuurrecht heeft een conservatieve inslag; terwijl het moderne natuurrecht soms, zij het lang niet altijd, een revolutionaire kracht kon wezen.

Het Aristotelische natuurrecht is een vooral Duitse aangelegenheid, hoewel het in de Nieuwe Tijd ook buiten Duitsland in enkele Europese uithoeken onderwezen werd. Zoals in Dublin, waar Edmund Burke in het midden van de 18^e eeuw nog in die traditie getraind werd. Daar ligt dan ook de oorsprong van Burkes conservatisme en tevens de verklaring voor waarom Burke in de restauratieperiode zoveel populairder was in Duitsland (Novalis, Adam Müller, Friedrich von Gentz, de beide Schlegels) dan in zijn eigen Engeland. Dit Aristotelische natuurrecht vermengde zich makkelijk met de afgezwakte vorm van ‘raison d’état’ denken die sinds de 17e eeuw in Duitsland (denk, met name, aan Hermann Conring) ingang vond en het boog uiteindelijk af in de richting van het zogenaamde

historisme.² Overigens, de term ‘Aristotelisch natuurrecht’ is misleidend, aangezien Aristoteles zelf nooit een of andere vorm van natuurrecht ontwikkeld had.

Het modernistische Westerse natuurrecht dat in Frankrijk (Rousseau), Engeland (Hobbes, Locke) en in de Republiek³ (Grotius) toonaangevend werd, verschilde van de Aristotelische traditie door zijn voorkeur voor a-prioristische redematies. Waar het Duitse, Aristotelische natuurrecht altijd open stond voor de meer praktische vragen van het openbaar bestuur en zich zelfs vaak onder de naam van ‘statistiek’⁴ (afgeleid van het woord ‘staat’) presenteerde, daar had het modernistische natuurrecht altijd een fascinatie voor boventijdelijke vragen als wat de criteria zijn waaraan de politieke orde minimaal zou moeten voldoen en wat de eeuwige rechten van de mens en de burger zijn.

Karakteristiek is hier de populariteit van de hypothese van de natuurstaat of natuurtoestand. In de natuurstaat is er nog geen politieke orde, de menselijke individuen volgen daar nog ongeremd al hun impulsen.⁵ Dat moest wel tot onordelijkheden leiden, zo redeneerde men. Sommigen, zoals Hobbes of Spinoza, gingen zover met te zeggen dat het leven in de natuurstaat, ‘nasty, brutish and short’ (Hobbes) moet zijn geweest; anderen zoals Locke, of diens Nederlandse tegenhangers Van der Muelen en Ulrich Huber, meenden dat er ook in de natuurstaat reeds sprake moest zijn geweest van een zekere socialisatie. Maar iedereen (met uitzondering van Rousseau) was het er over eens dat de natuurstaat zwanger was van rampspoed en onheil. Vandaar dat men in die natuurrechtelijke constructies altijd de individuen een contract laat sluiten waarmee men in ruil voor de mogelijkheid de medemens continu te bedreigen, de zekerheid van lijf en goed terugkrijgt – en waarmee de politieke orde in feite eerst ontstaat. Over de aard van dat contract en de precieze bepalingen ervan werd door natuurrechttheoretici eindeloos gespeculeerd. Wat geen wonder is, omdat de bepalingen van dat contract in feite de rechtmatige politieke orde definieerden.

Men moet daarbij dus bedenken dat die bepalingen van dat contract geen enkele *empirische*, historische basis hadden, maar waren afgeleid uit zuiver *a-prioristische* redematies over die natuurstaat en onder welke voorwaarden individuen bereid zouden zijn om die te verrui-

len voor de politieke orde en de voordelen daarvan. Dit mag verklaren waarom dat Westerse natuurrecht, in contrast met het Duitse, Aristotelische natuurrecht een revolutionair potentieel in zich droeg. De bestaande politieke orde kwam immers in die Westerse natuurrechtelijke speculaties nergens voor; en er was daarom ook geen enkele reden aan te nemen dat die natuurrechtelijke speculaties zouden sporen met wat de politieke realiteit was in het 17^e en 18^e eeuwse Europa. Het verbaast daarom niet dat de Amerikaanse revolutionairen van 1776 en de Franse revolutionairen van 1789 zich graag op natuurrechttheoretici als Locke of Rousseau beriepen bij hun aanval op de bestaande orde.

Nu hadden die natuurrechttheoretici zelf helemaal niet het gevoel dat hun systemen in feite a-prioristische speculaties waren. Integendeel, in de geest van de tijd zagen zij die systemen als quasi-wetenschappelijke politieke inzichten, die via wetenschappelijk verantwoorde redematies gebaseerd werden op een realistische karakteristiek van de menselijke natuur. Men had, kortom, echt het gevoel met dat natuurrecht wetenschap te bedrijven. Instructief is in dit verband hoe, volgens Schumpeter in diens geschiedenis van het economisch denken, Adam Smith tot zijn fundering kwam van de sociale wetenschap van de economie. Schumpeter wijst erop dat Smith ‘begon’ als natuurrecht-theoreticus; daaraan hebben we zijn *Theory of moral sentiments* te danken. In de colleges die Smith later in Edinburgh gaf over het natuurrecht nam hij hier ook zijn voor de hand liggende uitgangspunt. Maar, praktisch als hij was, kwam hij nu op het idee zijn natuurrechtelijke inzichten ook te relateren aan wat de politieke en economische realiteiten waren van zijn tijd. En juist door die pretenties van het natuurrecht een wetenschap te zijn, lag hier ook geen probleem. Zouden wij de natuurkundige soms verwijten gebruik te maken van de wiskunde?

Maar, zoals iedere ervaren docent weet, dit soort van toevoegingen aan een college hebben de neiging om in de loop der jaren alsmat uit te dijen. Met Smith was het niet anders. Langzamerhand werden die praktische bespiegelingen zo omvangrijk dat zij de proporties van zijn college begonnen te ontwrichten. En hij besloot die er dus nu maar van af te zonderen, en er een apart boek van te maken. Dat gaf ons *The Wealth of Nations* – en daar-

mee de geboorte van de wetenschap van de economie. Kortom, de economie, als wetenschap, is een loot aan de stam van het natuurrecht. En als we de logica van die sociale wetenschap willen begrijpen, is het goed om dat in het achterhoofd te houden.

HET SCHEPPENDE LIBERALISME

Het 17^e en 18^e eeuwse liberalisme definieerde op basis van een natuurrechtelijke argumentatie de rechten van de mens en van de burger. Wanneer de vorst die natuurlijke rechten systematisch schond, kon dit liberalisme inderdaad verzet tegen de vorst, en zelfs een revolutie legitimeren. De Amerikaanse Revolutie van 1776 en de Franse Revolutie van 1789 kan men in dit licht bezien. Hoewel men de voorgeschiedenis van die beide revoluties daar niet toe reduceren mag.⁶ En zeker zou het onjuist zijn te beweren dat natuurrecht en de absolute monarchie niet met elkaar te verzoenen waren. Sommige natuurrechtelijke systemen, zoals dat van Hobbes of van Christiaan Wolff, waren zelfs ronduit absolutistisch. Natuurrechtelijke theorieën over burgerlijke vrijheid, vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst en dergelijke meer lieten zich in de praktijk uitstekend inpassen in absolutistische concepties en die nauwelijks of geen ruimte lieten voor de invloed van de burger op het openbaar bestuur. Denk aan Voltaire – en zelfs een David Hume ging nog tamelijk ver in die richting.

Maar het is waar dat de kaarten soms anders lagen. In zijn *Two Treatises on Government* beklemtoonde John Locke bijvoorbeeld het principe van 'government by consent'; en met het Engelse parlement in het achterhoofd peinsde hij al over de vraag hoe aan de rol van de burger bij de openbare besluitvorming het beste inhoud gegeven zou kunnen en hoe je dan de macht van de koning en die van de volksvertegenwoordiging tegen elkaar zou moeten afbakenen. Hij onderscheidde daartoe al tussen de legislatieve en de executieve macht en legde aldus de basis voor Montesquieu's bekende 'Trias Politica'. Het ging hier doorgaans om het bedenken van een aantal 'checks and balances' op de publieke besluitvorming ter voorkoming van despotisme en om te garanderen dat bij de publieke besluitvorming ook rekening wordt gehouden met de wensen van de bevolking.

Nu is het van belang te bedenken dat men zich met

dit soort van vragen verwijderen moet van natuurrechtelijke redeneringen. Het is waar, men kan nog volhouden dat het een 'natuurlijk recht' is van de burger om betrokken te worden bij de publieke besluitvorming; maar hoe je zoiets in kannen en kruiken giet, valt met geen mogelijkheid natuurrechtelijk te beargumenteren. Op basis van het natuurrecht kan je nu een keer geen constituties construeren. Een goed voorbeeld is Montesquieu's *De l'esprit des lois* van 1748. Op het eerste gezicht, en naar de vorm, is dat nog een natuurrechtelijk traktaat zoals men die in die tijd hoorde te vervaardigen. Maar wanneer Montesquieu in het elfde boek zijn Trias uiteenzet, dan krijgt de lezer, in plaats van natuurrechtelijke abstracties, het beroemde betoog te horen over de Engelse constitutie.

Je kunt zelfs beargumenteren dat Locke's vraag naar 'government by consent' heel het debat over natuurlijke rechten tot irrelevantie doemde. Want heeft de burger politieke vrijheid en is hij daarmee verzekerd van invloed op de publieke besluitvorming, dan is dat al voldoende om despotisme te vermijden. In een formule: de politieke vrijheid maakt natuurlijke rechten overbodig. Meer nog, men kan met Hannah Arendt staande houden dat het geloof in natuurlijke rechten zelfs contraproductief is. Want dat geloof maakt de burger blind voor werkelijke bedreigingen van zijn vrijheden. De VS van Bush junior en diens 'Patriot Act' tonen Arendt's gelijk aan.

Pas aan het einde van de 18^e eeuw, pas in wat Palmer aanduidde als 'the age of democratic revolution' behaalde de problematiek van Locke's 'government by consent' de definitieve overwinning op natuurrechtelijke speculatie en op het discours over de natuurlijke rechten. Dat laat zich begrijpen. In die 'age of democratic revolution' verkreeg een totaal ander soort van vragen de hoogste urgentie. Zolang de absolute monarch er nog was, had het zin de natuurlijke rechten van de burger zo goed mogelijk vast te leggen. Maar nu die uit de weg geruimd was, deed zich het veel grotere nieuwe probleem voor hoe vorm te geven aan de niet-monarchale, (proto-) democratische staat. Dat leidde tot een nieuwe explosie aan liberale theorievorming. Hoogtepunt daarin was het zogenaamde doctrinaire liberalisme, waarbij men denken moet aan een aantal Franse theoretici en staatslieden van de eerste helft van de 19e eeuw zoals Pierre Paul Royer-

Collard, François Guizot, Charles de Rémusat of Prosper de Barante. De moderne liberale, parlementaire democratie die wij tegenwoordig nog hebben, werd uitgedacht en ingevoerd door deze Franse theoretici en door hun geestverwanten elders. Ook Thorbecke was een doctrinaire liberaal; en voor zover onze staatsvorm in 1848 zijn beslag kreeg, leven wij dus nu nog steeds onder het régime van het doctrinaire liberalisme.⁷

Nu is die naam – ‘doctrinair’ liberalisme – misleidend, want de doctrinaire liberalen waren juist bijzonder wendbaar en *ondogmatisch*. Dat kwam omdat zij zich realiseerden dat men bij alle denken over staatsvorming, staatsinrichting, democratie, politieke representatie etcetera terdege rekening zou moeten houden met wat de politieke realiteit is en met hoe die door de geschiedenis gevormd werd. Men had van de Franse Revolutie geleerd dat politieke constructies die niet met de geschiedenis rekening hielden alleen maar chaos en rampen op zouden leveren. Kortom, het doctrinaire liberalisme *historiseerde* dat nog a-historische en a-prioristische natuurrechtelijke liberalisme van vóór 1800. En we moeten nooit uit het oog verliezen dat het dit gehistoriseerde liberalisme was dat in de 19^e eeuw triomfeerde en aan onze politieke instituties hun nog steeds herkenbare vormen gegeven heeft.

Meer nog, de codificatie van een aantal grondrechten was een relatief eenvoudige zaak die men met een gerust hart aan enkele begaafde staatsrechtgeleerden en juristen over kon laten. Maar de overwinning van het liberalisme aan het begin van de 19e eeuw betekende een enorme uitbreiding van de macht en het gezag van de Staat. Het is goed dit nog eens te beklemtonen tegenover de wijd verbreide mythe van het zogenaamde anti-étatisme van het liberalisme. Want die explosie in de bevoegdheden van de staat – die uiteindelijk uit zou monden in de verzorgingsstaat – is toen eerst echt begonnen. Waarbij men bedenken moet dat het liberalisme aan de staat een legitimiteit verschafte die hij nooit eerder gehad had. De liberale staat was immers de uitdrukking van de wil van de bevolking en hij kon daarom een appèl op de bevolking doen waar de absolute monarchen van de Nieuwe Tijd alleen maar van konden dromen. De liberale staat kon de lasten die hij de burger oplegde legitimeren in termen van het eigenbelang van de burger en dat gaf aan de staat een

oneindig veel solider basis dan de abstruse theorieën van het goddelijk recht der koningen. Geen dwazer theorie daarom dan die volgens welke het 19^e eeuwse liberalisme de leer is van de staatsonthouding; men verwacht dan een herdefiniëring van de staat en van de afbakening van het publieke en private domein met staatsonthouding.⁸ Voor zover dit de Staat noopte tot een terugtreden uit sommige delen van het private domein, was dit een ‘reuler pour mieux sauter’. Kortom, met de overwinning van het liberalisme aan het begin van de 19^e eeuw werd de weg geëffend in een richting die anderhalve eeuw later zou resulteren in de verzorgingsstaat. En het scheppende liberalisme stelde zich tot doel de staat zo in te richten dat die optimaal dienstbaar zou zijn aan de wil en de belangen van de burger.

TWEE LIBERALE POLITIEKE LOGICA'S

Met de ‘historisering van het liberalisme’ waarvan zojuist sprake was, verwierf het liberalisme zich een geheel nieuwe dimensie. Het natuurrechtelijke liberalisme was vooral een discours geweest over de tijdloze rechten en plichten van de mens en burger. Bestuurlijke vragen rond de organisatie van de staat en de dagelijkse gang van zaken in de politiek lieten zich binnen dat discours niet stellen.

Maar sinds 1815 waren dat wel de concrete vragen waar liberale politici in de dagelijkse praktijk mee te maken kregen. Die historisering van het liberalisme vereiste daarom vooral *politieke creativiteit* van het liberalisme; de liberale politicus kon zich niet beperken tot de codificatie van een aantal burgerlijke vrijheden, nee, hij moest nu ook nadenken over zaken als belastingheffing, kiessystemen, census, dienstplicht, de organisatie van het onderwijs, de opbouw van spoor- en wegennet en duizend meer van dat soort van dingen. Uit het natuurrecht viel onmogelijk af te leiden hoe men dit soort van zaken aan zou moeten pakken – al was het maar omdat die zich in een natuurstaat niet terug lieten projecteren. Er is geen natuurrecht voor het onderwijs of voor de aanleg van spoorwegen.

Het is daarom van belang te onderscheiden tussen twee liberale politieke logica's. De politieke logica van het 18^e eeuwse natuurrechtelijk liberalisme is streng deductief; vanuit een bepaling van de menselijke natuur worden

de natuurlijke rechten en plichten van de burger afgeleid. Die politieke logica is, zoals men dat tegenwoordig met Rorty aanduidt, 'foundationalistisch', in de zin dat vanuit het 'fundament' van de menselijke natuur via in principe voor iedereen aanvaardbare redeneringsregels de basisstructuur van de legitieme politieke orde werd vastgesteld. En juist door de algemene geldigheid van de aldus bereikte inzichten, kwam aan die inzichten ook een universele geldigheid toe. Anders gezegd, de concrete historische vorm van staat en samenleving is vanuit het perspectief irrelevant. Die consequentie werd dan ook getrokken door de meest invloedrijke hedendaagse herontdekker van het natuurrechtelijke denken: John Rawls. In zijn befaamde *A theory of justice* (1973) vereist hij van zijn lezers na te denken over de rechtvaardige samenleving zonder daarbij enige aandacht te schenken aan alles wat in de loop van de geschiedenis tot stand kwam en wat Nederland, Frankrijk of Engeland etcetera maakt tot de landen die dat zijn. Al die concrete historische details wuift Rawls weg als geheel en al irrelevant en die moeten daarom, zoals hij zegt, verhuuld blijven achter een 'veil of ignorance'.

Maar daarmee verdwijnt achter een 'veil of ignorance' alles waar de politicus mee te maken krijgt, wanneer hij na moet denken over spoorwegen, studiehuis, uitbreiding van Schiphol, de voor- en nadelen van privatisering, de problemen van immigratie en van integratie, leerrechten in het hoger onderwijs – kortom, al datgene waar de kranten dagelijks over berichten en waar wij op moeten letten wanneer we erover denken op welke partij we onze stem uit zullen brengen. Dat zijn nu juist de politieke problemen die bovenaan de politieke agenda kwamen te staan toen het liberalisme in het begin van de 19^e eeuw de macht overnam van de absolute monarchen. Het nog vooral defensieve 18^e eeuwse natuurrechtelijke liberalisme was nu niet langer voldoende: het liberalisme moest nu politiek *scheppend* worden – en het behoefde daartoe ook een andere en nieuwe logica.

Die nieuwe politieke logica ontdekte men bovenal in de representatieve democratie – ongetwijfeld, de belangrijkste bijdrage van het scheppende liberalisme aan de geschiedenis van de politieke theorie.⁹ En het ligt dan ook voor de hand om die nieuwe liberale politieke logica vooral te zoeken in het begrip representatie in de

verwachting dat dat begrip ons in staat zal stellen om de logica natuurrechtelijke liberalisme van die van het 'scheppende liberalisme' te onderscheiden.

Daartoe het volgende. Hoewel de markies René Louis d'Argenson in de jaren 1760 al had bedacht wat wij tegenwoordig aanduiden als de representatieve democratie, werd het begrip zelf naar alle waarschijnlijkheid voor het eerst gebruikt door Alexander Hamilton in een brief gedateerd 19 mei 1777. In de late 18e eeuw heeft men lang geaarzeld tussen de begrippen 'representatieve democratie' en 'electieve aristocratie', vooral omdat het laatste begrip de lading uiteraard beter dekt dan het eerste. Onze huidige Westerse parlementaire systemen zijn, strikt genomen, geen regeringen door het volk maar electieve aristocratieën. Francois Guizot heeft daar tijdens de Restauratie nog met kracht op gewezen.¹⁰ En in onze eigen tijd kan men denken aan het bekende en veel gebruikte handboek van Bernard Manin, voor zover daar ook electieve aristocratie als de juistere term gepresenteerd wordt.¹¹ Aardig in dit verband is de opmerking uit 1801 over de kwestie van de latere graaf Roederer:

'l'aristocratie élective, dont Rousseau a parlé il y a cinquante ans, est ce que nous appelons aujourd'hui démocratie représentative. (...) Que signifie le mot élective joint au mot aristocratie? Il signifie que ce petit nombre de sages qui sont appelés à gouverner ne tiennent leur droit que du choix, de la confiance de leurs concitoyens; en un mot, d'une élection entièrement libre et dégagée de conditions de naissance. Et bien! N'est-ce pas justement ce que signifie le mot démocratie joint à celui de représentative? Aristocratie élective, démocratie représentative sont donc une seule et même chose'.¹²

Aangezien bij veel mensen de knoppen nog wel eens willen doorslaan bij het woord 'democratie', was de mensheid wellicht een hoop narigheid bespaard gebleven, wanneer men twee eeuwen geleden geopteerd had voor het begrip 'electieve aristocratie' (of, beter nog, 'representatieve aristocratie') in plaats van voor dat van de 'representatieve democratie'.

Daar staat evenwel tegenover dat men Hamilton veel vergeven moet, voor zover hij het had over een '*representatieve democratie*'. Want het begrip 'representatie' voert

ons naar het hart van wat ik hierboven aanduidde als het *scheppende liberalisme*. Het begrip 'representatie' geeft zelf al aan waar het daarbij om draait: want wat is 'representatie' anders dan het 'weer' ('re-') 'present' maken van wat afwezig is? Dat is, uiteraard, waar het in politieke representatie om gaat: de volksvertegenwoordigers (of de volksvertegenwoordiging in haar geheel) 'representeren' het volk, in de zin dat zij het volk in zijn afwezigheid 'aanwezig' maken. De volksvertegenwoordiging 'staat voor', of 'neemt de plaats in', van het volk zelf.

Er zijn twee theorieën in omloop over het begrip representatie: 1) de gelijkenistheorie van de representatie en 2) de substitutietheorie van de representatie. Volgens de gelijkenistheorie (die men al bij Plato aantreft) moet een representatie 'lijken' (vandaar: 'gelijkenistheorie') op wat die representeert. En de suggestie is dat we aan het gerepresenteerde altijd kunnen checken of een representatie wel of niet door de beugel kan. De Amerikaanse filosoof Nelson Goodman weerlegde deze theorie met het doorslaggevende argument dat die incompleet is.¹³ Namelijk dat 'lijken op' heeft pas betekenis als we criteria hebben voor wat wel en geen goede gelijkenis is. En – zo gaat hij verder – omdat die criteria nooit uit het gerepresenteerde afgeleid kunnen worden, blijft er altijd een element van onbeslisbaarheid in de relatie tussen representatie en gerepresenteerde.

Dat zit zo. Denk aan cartografische projectie. Dan kan je zeggen dat een landkaart een representatie is en het gerepresenteerde aardoppervlak en dat de regels voor cartografische projectie bepalen of die landkaart inderdaad 'lijkt' op dat gerepresenteerde aardoppervlak. De grap is nu dat er allerlei verschillende regels voor cartografische projectie zijn (Mercator-projectie, cilindrische, conische projectie, en nog veel meer), maar dat het aardoppervlak zelf niet vastlegt welke we moeten gebruiken. Die regels hebben daarom geen, zoals filosofen het uitdrukken, *fundamentum in re*. We kunnen er alleen maar voor kiezen en zullen daarvoor ook onze goede redenen hebben – zoals overzichtelijkheid, gemak, traditie etcetera – maar we kunnen onze keuzes nooit legitimeren op basis van de werkelijkheid (dat wil zeggen op het aardoppervlak) zelf. Inderdaad, willekeurig zijn die regels niet – en representatie is daarom zeker geen vrijbrief voor willekeur en irrationalisme – *maar de werkelijkheid zelf legt*

ze niet vast. Veeleer correspondeert er een moment van 'creativiteit' mee, van een inventie ten aanzien van wat het meest geschikt is en van wat het beste uitkomt. Hier lijkt die cartografische projectie op de stijlen die we uit de kunstgeschiedenis kennen en die we evenmin uit de werkelijkheid zelf kunnen afleiden. Toch kunnen we zinvol discussiëren over welke stijl (en welke kunstenaar) we de voorkeur geven aan een ander. Met creativiteit is het aldus gesteld: niemand zal de scheppingen van Delville of Bouguereau stellen boven die van hun tijdgenoot Van Gogh, terwijl er vanuit het perspectief van gelijkenis met het werk van die eersten zelfs minder mis is dan met die van Van Gogh. Hier ligt dus de verklaring van de autonomie die een representatie altijd heeft ten opzichte van het gerepresenteerde (zowel in de kunst als in de politiek), en waardoor de logica van de representatie zich nooit laat dwingen binnen het deductivistische discours van het natuurrecht.

Vandaar dat men gewoonlijk de voorkeur geeft aan de substitutietheorie (voor het eerst voorgesteld door Edmund Burke¹⁴, en tegenwoordig verdedigd door theoretici als Hans Georg Gadamer, Ernst Gombrich en Arthur Danto). Gelijkenis speelt hier geen rol meer: volgens de substitutietheorie gaat het erom of iets (dat wil zeggen de representatie) kan functioneren als substituuut of als remplaçant voor wat het representeert. Zo is, om een voorbeeld van Gombrich te nemen, voor een kind een stokpaard een aannemelijke representatie van een echt paard omdat het voor dat kind als een substituuut ervan kan functioneren. Terwijl er toch maar heel weinig gelijkenis bestaat tussen een stokpaard en een echt paard. Zoals Gombrich het verwoordt: 'can our substitute take us further? Perhaps, if we consider how it could become a substitute. The 'first' hobby horse was probably no image at all. Just a stick which qualified as a horse because one could ride on it. The *tertium comparationis*, the common factor, was function rather than form'.¹⁵

Het zal geen betoog behoeven dat dit nu precies is waar het in de representatieve democratie om gaat: eens in de vier jaar gaat het electoraat naar de stembus en doet daar een uitspraak over de vraag of de zittende volksvertegenwoordiging in zijn ogen functioneerde als een acceptabel substituuut voor zichzelf. Vaste regels zijn daarvoor niet te geven. Het is een in essentie esthetische

beslissing (zoals alles wat met representatie samenhangt, thuishoort in het vlak van de esthetica¹⁶) – wat, wederom, in het geheel niet uitsluit dat over deze zaken een redelijke discussie mogelijk is. Meer nog, het esthetische oordeel nodigt daar zelfs toe uit, zoals Kant beklemtoonde met zijn uitspraak dat de logica van het esthetische oordeel impliceert dat de instemming ermee van anderen wordt verlangd.¹⁷

Het heeft een diepe zin dat wij het begrip politieke representatie exclusief gebruiken met betrekking tot het legislatief en niet met betrekking tot het executief. In het legislatief definieert de volksvertegenwoordiging welke de sociale en politieke problemen van de natie zijn en wat daaraan te doen valt. Het executief brengt de genomen besluiten ten uitvoer. De deliberaties in het legislatief moeten derhalve geïnterpreteerd worden als pogingen om de sociale en de politieke problemen van de natie te definiëren. Anders gezegd, zonder het legislatief kan het van een dergelijke definiëring niet komen.

De diepere zin hiervan is dat de definitie van die sociale en politieke problemen niet a-priori gegeven is, maar pas in het debat in het legislatief gevoren kan worden. Die sociale en politieke problemen moet men niet op één lijn stellen met dingen als tafels, bomen of huizen die voor iedere waarnemer hetzelfde zijn. Integendeel, een sociaal en politiek probleem is een artefact, een ingewikkelde constructie die (net als het kunstwerk) *gemaakt* moet worden (zoals de kunstenaar een kunstwerk maakt). Daarop wees reeds William Gerard Hamilton, bijgenaamd 'single speech Hamilton', een Engelse parlementariër uit de tweede helft van de 18^e eeuw. Hamilton toonde dat de vaak ingewikkelde gang van zaken in het parlement, de parlementaire retorica, het argumenteren *in utramque partem* geen bizarre en zinloze rituelen zijn, maar onmisbaar voor de constructie van die sociale en politieke problemen. Eerst uit het parlementaire debat (als dat tenminste naar behoren verloopt) rijst het politieke probleem langzamerhand op – zoals de wolken uit de zee. En al die ogenschijnlijk eigenaardige parlementaire rituelen zijn nodig om het politieke probleem – als was het een esthetisch kunstwerk – tot stand te brengen. Zonder die rituelen, zonder het parlementaire debat is de natie politiek *blind*.

HET LIBERALISME VAN DE VVD

Tegen de achtergrond van bovenstaande wil ik, tenslotte, enkele kanttekeningen plaatsen bij het Nederlandse liberalisme van de afgelopen decennia. Zoals algemeen bekend, heeft de VVD haar heil zelden gezocht in de politiek-filosofische diepgang.¹⁸ Dat is overigens geenszins bedoeld als kritiek, maar slechts de constatering van een feit. Iets dergelijks geldt trouwens ook voor D66, het jongere liberale broertje van de VVD. Zij het dat men dat in D66 zelf vaak anders zag en men zich graag presenteerde als een soort slimme Tom Poes naast de VVD als een politieke Heer Bommel. Maar de feiten ondersteunen die 'self-congratulatory' beeldvorming toch niet. Qua theorievorming kwam D66 zelden verder dan een weliswaar sympathiek, maar toch vrij oppervlakkig pleidooi voor verdere democratisering van staat en samenleving. Over het hoe en waarom daarvan werd evenwel zelden diep nagedacht. Blijkbaar vond men dit streven zo lovenswaardig, dat verdere overpeinzing erover overbodig werd geacht.

Beziet men de liberale theorievorming in de VVD van de afgelopen jaren, dan zijn daar ruwweg de volgende twee lijnen in te ontwaren. In de eerste plaats lag er steeds een sterk accent op het economisch liberalisme. Tegen de achtergrond van de meer recente Nederlandse (partijpolitieke) geschiedenis laat zich dat goed begrijpen en ook legitimeren. In de eerste plaats was de wederopbouw in de jaren na de oorlog de belangrijkste uitdaging – en de VVD was het als liberale partij aan zijn principes verplicht erop toe te zien dat die wederopbouw zoveel mogelijk verliep in overeenstemming met het economisch liberalisme. Het optreden van de socialist Den Uyl versterkte die tendens in de jaren '70: diens kabinet vormde de grootste bedreiging van onze nationale economie sinds de oorlog en de redding van het land vereiste daarom dat nu alle kaarten op het economisch liberalisme werden gezet. De economische crisis van de jaren '80, de ontredderde staatsfinanciën en de uitwassen van de verzorgingsstaat droegen daar nog het hunne toe bij. Niemand zal daarom de VVD willen bekritisieren vanwege de welhaast exclusieve belangstelling die men toen had voor de economie – maar feit blijft dat de taal die de partij toentertijd sprak, voornamelijk de taal van de economie was.

Dat brengt mij bij een tweede lijn in het politieke denken van de VVD van de afgelopen decennia. Zoals bekend had de partij de politieke moed om andermaal als eerste de immigratie en integratiethematiek op de agenda te plaatsen. Hier zijn zowel partij als de natie alles aan Bolkestein verschuldigd – wederom geen enkel misverstand daarover! De operationalisering van dit thema vereiste een ander traditioneel liberaal discours, namelijk dat van de burgerrechten en plichten. Vanzelfsprekend was het 17^e en 18^e eeuwse natuurrechtelijke denken hiervoor het voor de hand liggende uitgangspunt.

Hier liggen de twee belangrijkste successen van het Nederlandse liberalisme sinds de Tweede Wereldoorlog.¹⁹ En waar het in de context kader van dit betoog om draait, is dat die min of meer toevallige conjunctie van een focus op economie en op burgerrechten en plichten een premie plaatsten op dat natuurrechtelijke denken. Voorts herinner ik hier aan mijn constatering in paragraaf 2 dat er een ‘Wahlverwandschaft’ bestaat tussen het natuurrechtelijke denken en het discours van de economie – de geboorte van de economie als wetenschap bij Adam Smith uit het natuurrechtelijke denken is hier illustratief. Daar kwam nog bij dat dit alles zich ook voerde in de ons omringende buitenlanden. En we hoeven ons er daarom niet over te verbazen dat dit alles resulteerde in een algehele renaissance van het 17^e en 18^e eeuwse natuurrechtelijke denken. Theoretici als Rawls, Dworkin, Barry, Ackerman en zelfs Habermas die daar expliciet bij aansloten, beheersten nu het debat in het liberalisme – en zelfs daarbuiten. Het gevolg was evenwel dat het 19^e eeuwse scheppende liberalisme uit de politiektheoretische herinnering verdween – en daarmee de herinnering aan de grootste triomfen uit de geschiedenis van het liberalisme.

CONCLUSIE

Welke conclusie moeten we aan bovenstaande verbinden ten aanzien van de opdracht van het liberalisme aan het begin van de 21^e eeuw? Willen we die vraag beantwoorden, dan moeten we beginnen met de constatering dat de Staat ons grootste hedendaagse politieke probleem is. Uiteraard betekent dat geenszins dat wij geen economische probleem meer zouden hebben en dat het integratieprobleem zou zijn opgelost. Verre daarvan. Maar

bedenken we in de eerste plaats dat de Staat het enige instrument is om die problemen aan te vatten. En als dat instrument niet meer goed functioneert, dan houdt alles op. Zonder een Staat die uitvoert wat wij hem opdragen, kan men geen enkel probleem aanvatten. En in de tweede plaats, juist ten aanzien van het functioneren van de Staat leven nu juist de grootste twijfels, bij zowel de bevolking, de politici als de ambtenaren. Het vertrouwen in de overheid bereikte tot dusver ongekende dieptepunten, politici beseffen het contact met de bevolking kwijtgeraakt te zijn, de politieke partijen zinken in onmacht weg en hoge ambtenaren zien het moment naderen waarop de Staat onbestuurbaar en onbeheersbaar wordt.

Welnu, voor de oplossing voor dit probleem moeten wij niet te rade gaan bij het 17^e en 18^e eeuwse natuurrechtelijke liberalisme maar bij het scheppende liberalisme van de 19^e eeuw. Men moet huidige liberale voormannen als Zalm of Rutte ervoor prijzen dat zij onderkennen dat de Staat ons grootste politieke probleem is. Maar dat probleem is niet aan te vatten met de mix van economische en burgerrechtelijke instrumenten die tegenwoordig bekend staat als ‘neoliberalisme’. Zoals van de 18^e eeuwse liberale politieke theorie geen zinvol antwoord te verwachten was op de 19^e eeuwse vraag naar de inrichting van de Staat, zo is ook het neoliberalisme ongeschikt om het probleem van een desintegrerende Staat aan te pakken. Erger nog, wie een groot probleem met de verkeerde instrumenten te lijf gaat, loopt het gevaar dat probleem alleen maar groter te maken. En men mag daarom vrezen dat wie met Hans Goedkoop het neoliberalisme verwijt een ‘destructieve kracht’ te zijn, het gelijk geheel aan zijn zijde heeft. Het tere weefsel van wat in de samenleving in lange tijd tot stand kwam, wordt in een oogwenk door het neoliberalisme verwoest.

Met de verzorgingsstaat kwam een einde aan een geschiedenis van uitbreiding van de staatsmacht die even oud is als de Westerse Staat zelf. Voor het eerst in vijf-honderd jaar moeten wij peinzen over de vraag over hoe de Staat op een ordelijke en verantwoorde manier domeinen opgeeft die hij vroeger tot heil van de gehele natie beheerde. Het neoliberale antwoord om eenvoudigweg te privatiseren wat vroeger publiek was, is even contraproductief als het besluit een defecte klok te repareren door het uurwerk eruit te halen. Wat we nodig

hebben is een systematische doordenking van de vraag welke de taken van de Staat zijn in de 21^e eeuw. Dat is het soort vraag waar het scheppende liberalisme van de 19^e eeuw zich ook mee bezighield. En van dat 19^e eeuwse liberalisme kunnen we in ieder geval leren dat alle wijsheid hier begint met een aan de geest van de tijd aangepaste herdefiniëring van het publiek- en het privaatrechtelijke domein.

Prof.dr. F.R. Ankersmit is hoogleraar theoretische en intellectuele geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

NOTEN

- 1 F.R. Ankersmit, *Political Representation*, Stanford 2002.
- 2 Dat is de stelling die Meinecke verdedigt in F. Meinecke, *Die Idee der Staatsräson in neueren Geschichte*, Berlijn 1926.
- 3 Voor de geschiedenis van het natuurrecht in de Republiek, zie de pioniersarbeid van Kossmann: E.H. Kossmann, *Politieke Theorie in het Zeventiende-Eeuwse Nederland*, Amsterdam en H.W. Blom, *Causality and morality in politics. The rise of naturalism in Dutch seventeenth-century political thought*, Ridderkerk 1995.
- 4 Ook bekend staand als 'kameralistiek'.
- 5 De implicatie is, uiteraard, dat de staat in essentie een rem is op die impulsen en daarmee een ingreep in het driftleven van het individu. Dat is dan ook de pointe van Freuds *Moses und Monotheismus* en van zijn *Das Unbehagen an der Kultur*. In die zin kan men Freud zien als de laatste grote natuurrechtstheoreticus. Zie: F.R. Ankersmit, *Macht door representatie. Exploraties III: politieke filosofie*, Kampen 1997, pp. 58-88.
- 6 Men moet daarbij met name denken aan de kanteekeningen die Lynn Hunt plaatste bij de traditionele visie op de intellectueel historische antecedenten van de Franse Revolutie. Zie, onder meer: L. Hunt, *Politics, culture, and class in the French Revolution*, Berkeley 1992.
- 7 Zie hiervoor de schitterende biografie van Thorbecke door Jan Drentje: J. Drentje, *Thorbecke: een filosoof in de politiek*, Amsterdam 2004, pp. 238-245. Van belang in de context van mijn betoog zijn ook de passages die in deze studie gewijd worden aan Thorbeckes beklemtoning van de noodzaak van een 'scheppend' liberalisme. Zie tevens mijn uitvoerige bespreking van dit boek: F.R. Ankersmit, Recensieartikel over J. Drentje, Thorbecke, in: *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden 121* (2006), pp. 35-42.
- 8 Van belang in dit verband is met name de even gedegen als verhelderende studie van mevrouw Poortinga van Thorbecke's rechtsfilosofie. Zie: E. Poortinga, *De scheiding tussen publiek- en privaatrecht bij Johan Rudolph Thorbecke (1798 – 1872)*, Nijmegen 1987. Deze zeer belangrijke studie heeft nooit de aandacht gekregen die die verdient.
- 9 Dat is de grondgedachte van de magistrale trilogie die Pierre Rosanvallon schreef over de interactie tussen politiek denken en politieke realiteit in het Frankrijk sinds 1789: P. Rosanvallon, *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*, Parijs 1992, idem, *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*, Parijs 1998 en idem, *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple en France*, Parijs 2000. De cruciale persoon in de door Rosanvallon bestudeerde ontwikkeling is ongetwijfeld de staatsman, historicus en politiek theoreticus François Guizot geweest. Rosanvallon wijdde een aparte studie aan hem: P. Rosanvallon, *Le moment Guizot*, Parijs 1985; uit dit boek blijkt dat Guizot vaak een clairvoyanter theoreticus was dan de nogal apocalyptisch ingestelde Tocqueville. Qua scope, diepgang en eruditie is Rosanvallon's zich nog steeds in snel tempo uitbreidende oeuvre volstrekt uniek; in geheel de hedendaagse politieke geschiedschrijving is er niets dat daar ook maar bij benadering in de buurt komt.
- 10 Daar ligt ook de zwakte van de notie van de volkssoevereiniteit: het is eenvoudigweg in strijd met de feiten dat in een representatieve democratie het volk zichzelf regeert. Het heeft die bevoegdheid immers aan de volksvertegenwoordiging gedelegeerd – en geen democratische illusie is tegen dat harde gegeven bestand.
- 11 B. Manin, *The principles of representative government*, Cambridge 1997, pp. 145-149.
- 12 Rosanvallon, *Démocratie inachevée*, p. 114, 115. Voor het gebruik van het begrip 'representatieve democra-

- tie' in de eerste jaren van de revolutie, zoals door François Robert en Lavicomterie, zie Rosanvallon, *Démocratie inachevée*, pp. 44-52.
- 13 N. Goodman, *Languages of art*, Indianapolis 1967.
- 14 In diens *A philosophical enquiry into the origin of our ideas of the sublime and the beautiful* van 1757. Sinds kort is daar ook een Nederlandse vertaling van: E. Burke, *Een filosofisch onderzoek naar de oorsprong van onze denkbeelden over het sublieme en het schone. Vertaald, van aantekeningen voorzien en ingeleid door Wessel Krul*, Groningen 2004.
- 15 E.H. Gombrich, 'Meditations on a hobby horse', in M. Philipson en P.J. Gudel eds., *Aesthetics Today*, New York 1980, p. 175.
- 16 Zoals ik betoogde in F.R. Ankersmit, *Aesthetic Politics: Political Philosophy beyond Fact and Value*, Stanford 1997.
- 17 'Denn das, wovon jemand sich bewusst ist, dass das Wohlgefallen an demselben bei ihm selbst ohne alles Interesse sei, das kann derselbe nicht anders als so beurteilen, dass es einen Grund des Wohlgefallens für jedermann enthalten müsse'. Zie: I. Kant, *Kritik der Urteilskraft*. Herausgegeben von Karl Vorländer, Hamburg, Felix Meiner Verlag, 1968, p. 48 (17).
- 18 In zijn gedegen recent verschenen onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme in het Interbellum wijst van Schie er terecht op dat het opdrogen van de liberale theorievorming dateert van zelfs voor de geboorte van de VVD. Karakteristiek is hier een door hem geciteerde, in 1939 gedane uitspraak van Telders: 'de tijd, dat het liberalisme een bestseller was, is voorbij. Moet ons dat bedroeven? Als wij slechts kooplieden waren in politieke ideeën, zouden wij misschien zeggen: ja. Maar wie met ons gelooft in de geestelijke waarde der liberale beginselen, wordt door hun teruggang in 'populariteit' niet ontmoedigd'. Zie P.G.C. van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940*, Amsterdam 2006, p. 376. Op zich is Telders' verzuchting over de betrekkelijke irrelevantie van de 'liberale beginselen' uiteraard nogal verrassend tegen de achtergrond van de toen bestaande totalitaire bedreiging.
- 19 Het derde belangrijke succes van het liberalisme lag evenwel in een heel ander vlak, namelijk dat van de buitenlandse politiek. Ik denk hier aan de kruisraketten-kwestie van begin jaren '80. Hoewel de partij dit succes uiteraard moet delen met het CDA.

DE TOEKOMST VAN HET LIBERALISME IN NEDERLAND

BERNARD VAN PRAAG

De structuur van het Nederlandse politieke landschap is de laatste jaren grondig op de schop genomen. Zowel het linkse dogmatisme als de religieuze affiniteit is nog slechts voor een slinkende minderheid van de bevolking voldoende reden om op een bepaalde partij te stemmen. De PvdA en het CDA zijn hun natuurlijke electoraten aan het verliezen. Het alternatief voor veel van die kiezers zou de VVD moeten zijn, de partij van het redelijke seculiere midden. Het probleem is echter dat vele andere partijen ook op dit electoraat mikken. We denken hierbij aan D66, CDA, PvdA, de Leefbaren, en ook Groen Links en de Groep-Wilders. Die partijen nemen essentiële ingrediënten van het liberale gedachtegoed over in hun programma's.

Het liberalisme is, hoe vaag ook gedefinieerd, niet langer meer het monopolie van de VVD. Enerzijds is het een reden tot vreugde, wanneer iedereen bekeerd wordt tot het 'ware geloof'. Anderzijds, betekent dit sektevorming binnen het 'liberalisme': het sociaal-liberalisme, het (vaag-)christelijk liberalisme, het eco-liberalisme, enzovoorts. Dat leidt tot een verwaterd veelkleurig liberalisme, waardoor de kernwaarden van het liberalisme als programma moeilijk kunnen worden geïdentificeerd met een bepaalde partij, c.q. de VVD. Dit is de huidige constellatie, waarin de VVD het moeilijk heeft om haar pretentie van een brede volkspartij waar te maken. Op langere termijn acht ik een opschoning van het tableau voor de Nederlandse politiek niet onwaarschijnlijk. Daarbij doel ik op de ontwikkeling van een de facto tweepartijstelsel met als kernen de huidige PvdA en de VVD. Daarvoor dient de VVD dan wel een consistente toekomstgerichte politiek uit te stipelen.

WAAR MOET DE VVD VOOR STAAN?

In een discussie over de toekomst van de VVD dienen we allereerst de kernwaarden van het liberalisme te identificeren. Ik zou het willen houden op *vrijheid*: vrijheid van gedachte en meningsvorming, vrijheid voor het individu om zijn leven zelf in te richten zoals hij of zij het wil, economische vrijheid. Deze vrijheid moet gekoppeld zijn aan een sociaal contract, zodat onze vrijheden worden begrensd door de voorwaarde dat we onze medeburgers niet ontoelaatbaar hinderen. En tenslotte in de sociale variant van het liberalisme de contouren van een gematigde verzorgingsstaat, die solidariteit met de zwakkeren institutionaliseert. Het is met die vleugel dat ik me identificeer.

Wat zijn dan concrete thema's waarmee de VVD zich in het komende decennium zou kunnen profileren en de maatschappij naar liberale visie zou kunnen omvormen?

MERITOCRATIE

In de moderne welvaartstaat, althans in Nederland, leeft bij velen nog de gedachte dat het gaat om een 'verzorgingsstaat', waarbij er wel een recht op arbeid zou zijn maar geen plicht tot arbeid. In de jaren dat 'de bomen tot in de hemel groeiden', hebben wij daar helaas niet duidelijk stelling tegen ingenomen. Het is echter een waandenkbeeld dat men rechten kan laten gelden in de maatschappij zonder zich inspanning te hoeven getroosten. De VVD dient de meritocragiedachte nu als positieve richtlijn uit te dragen. Anderzijds dient men de menselijke solidariteit te handhaven, dus meritocratie met een menselijk gezicht.

Dit adagium van 'men krijgt wat men verdient' dient niet te ontaarden in een grof-materialisme, waarbij diegene die het meest verdient ook het meest in aanzien

staat. Wij moeten ons niet identificeren met de élite van de *Quote 500*. Dit is een roofriddermentaliteit die zich niet verdraagt met een beschaafde maatschappij en nog minder met sociaal-liberalisme.

Een belangrijk deel van het incentive-mechanisme om een maatschappij goed te laten draaien berust niet op geld en beloning maar op intermenselijke waardering, op schouderklappen die geen geld kosten maar het menselijk hart verwarmen. Helaas is deze cultuur van intermenselijke waardering die mensen motiveerde om zich voor de publieke zaak in te zetten, om kerken en verenigingen te laten draaien, de vrijwillige brandweer te bemannen, burenhulp te geven, enzovoorts in een staat van atrofie verzonken. Dit moet anders. Het is het kraakbeen van de maatschappelijke structuur en zonder dat kraakbeen wordt de maatschappij een onpersoonlijk naast-elkanderleven van consumenten, die slechts in beweging komen om wat voor elkaar te doen, wanneer dat gepaard gaat met een geldelijke beloning. De VVD zou ook aan deze niet-monetaire aspecten aandacht moeten geven. Helaas heeft de VVD voor vele Nederlandse kiezers nu het een-dimensionale imago, dat het slechts 'om geld en inkomen' gaat.

IS LIBERALISME SYNONIEM MET MARKTDENKEN?

De visie op het hedendaagse liberalisme wordt vaak verengd tot *economisch* liberalisme. Het liberalisme wordt door velen, binnen en buiten de VVD, ten onrechte geïdentificeerd met en verengd tot marktdenken, ook al is ironisch genoeg een vertegenwoordiger van het ziel-togende D66 nu de nationale kampioen geworden van het marktdenken. De VVD dient een kritische afstand te houden tot het dogmatische marktdenken. De markt is niet altijd het beste ordeningsprincipe voor onze maatschappij. Wij denken bij voorbeeld aan de ideeën over privatisering van Schiphol, de opsplitsing van openbare nutsbedrijven, of het liberaliseren van de sociale woningsector. Als huiveringwekkend voorbeeld van hoe het niet moet denken we ook aan het vrijmaken van de Amsterdamse taximarkt, een van de troetelprojecten van Annemarie Jorritsma. We zien nu wat ervan terecht is gekomen. Het was dogmatisch gedram, waarmee de VVD zich niet moet willen identificeren.

Wij dienen onze liberale principes niet dogmatisch toe te passen, maar liberaal. De VVD dient in de komende tijd een genuanceerd en doordacht standpunt te formuleren over de betekenis van het marktprincipe. Grofweg gezegd, waar wel en waar niet of slechts onder beperkende voorwaarden. En dan dient dit standpunt ook te worden uitgedragen en consequent te worden toegepast.

LIBERALISME EN TOLERANTIE

De Nederlandse maatschappij evolueert. De dwang van de religieuze dogma's en de zware sociale controle is grotendeels verdwenen en dat is een bevrijding voor velen. De VVD mag er trots op zijn hier een significante bijdrage aan te hebben geleverd. De maatschappij is tolerant geworden, maar misschien op een aantal aspecten té tolerant. Een maatschappij waar 'alles mag' is voor velen wat te veel van het goede. Ook op dit punt dient de VVD een maatschappelijke discussie te entameren. Wat zijn de grenzen van de individuele vrijheid in een maatschappij waar vele verschillende individuen tesamen leven in dichte pakking? Binnen dit kader is de discussie over veiligheid hoogst relevant. Zonder veiligheid is er geen vrijheid van handelen en denken voor het individu.

HET LIBERALISME EN DE TOEKOMST

In onze kringen is er een gezonde achterdocht tegen de mogelijkheid en wenselijkheid van planning door de overheid. Toch is het twijfelachtig of een moderne complexe staat op een aantal punten geen behoefte heeft aan planning om toekomstige ontwikkelingen in goede banen te leiden. Het gaat hierbij dan om een discussie over de toekomst van Nederland en indicatieve planning. Ik denk hierbij met name aan milieuvraagstukken, de vergrijzing en de infrastructuur. De VVD dient het voortouw te nemen bij het denken over de toekomst van Nederland. Het gaat om het klimaat voor bedrijfsinvesteringen, de pensioenen, de investeringen in onderwijs (human capital), gezondheidszorg, milieu, infrastructuur en ruimtelijke ordening en integratie. Naar mijn oppervlakkige beschouwing is er in Nederland op het moment geen enkele consistente visie met betrekking tot deze problematiek. Men laat Gods water over Gods akker lopen en ondertussen verloopt het tij. Wij leven bij de dag en ondertussen verkommert ons onderwijs, ons wege-

stelsel en onze riolering, om maar vrij willekeurig enige voorbeelden te noemen.

Er is dringend behoefte aan een herijking van ons programma in termen van realiseerbare en toetsbare doelstellingen. De VVD heeft hier nog steeds een kans

voor open doel, maar zij moet die kans ook zien en niet 'naast schieten'.

Prof.dr. B.M.S. van Praag is als Universiteitshoogleraar verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

ANDERS KIEZEN, ANDERS DELEN

MARK VAN DE VELDE

Voor het eerst in jaren staat de VVD op winst in de peilingen. Met nog een jaar te gaan tot de verkiezingen hebben peilingen weinig voorspellende waarde, maar niemand zal ons het kwalijk nemen dat we voorzichtig hoop putten uit de omkering van de trend. Elke zetel extra legt bij coalitieonderhandelingen gewicht in de schaal en kan een aantal broodnodige hervormingen dichterbij brengen. Als antwoord op de vraag “Wat moet de VVD over tien jaar bereikt hebben” kies ik voor een tweetal hervormingen die, ten eerste, in eigen kring niet onomstreden zijn en, ten tweede, stelselwijzingen betreffen en dus vermoedelijk wel tien jaar zullen vergen.

BELASTINGSTELSEL

Omdat Gerrit Zalm namens de VVD al lange tijd minister van Financiën is, zou je verwachten dat ons belastingstelsel de afgelopen vijftien jaar aanzienlijk liberaler is geworden. Dat blijkt helaas slechts ten dele het geval. Nog veel te vaak oefent de overheid via het belastingstelsel invloed uit op de keuzes die burgers maken, waardoor zij in hun vrijheid worden beperkt en de werking van de markt verstoord wordt. Door middel van accijnzen, subsidies en gedifferentieerde belastingtarieven laat de overheid doorschemeren hoe wenselijk of afkeurenwaardig zij de aanschaf van bepaalde goederen en diensten acht. Daarmee intervenueert zij niet alleen in het proces van prijsvorming in de markt, met schaarste of overschot als gevolg, maar meet zich tevens een oordeel aan over ons gedrag.

Zomaar een paar willekeurige voorbeelden. De prijs van sommige arbeid, ten eerste, wordt door het minimumloon kunstmatig hooggehouden, omdat de overheid het onjuist acht dat sommige werkers weinig betaald krij-

gen. (Diezelfde overheid houdt ons overigens in televisiespotjes voor dat om niet werken heel nobel is.) De vraag naar schoonmaaksters, tuinmannen, oppasmoeders en dergelijke is daardoor veel kleiner dan mogelijk, want het minimumloon weerhoudt de gewone man er vaak van een andere gewone man in te huren.

De hypotheekrenteaftrek is een tweede voorbeeld dat het gebrek aan ethiek en effectiviteit van overheidsbemoeyenis illustreert. Het voornaamste principiële bezwaar dat liberalen tegen de aftrek moeten hebben, is dat het de overheid niet aangaat of iemand een huis huurt of koopt. Er zijn allerlei redenen, voortkomende uit persoonlijke omstandigheden en wensen, die mensen ertoe brengen een huis te huren of te kopen. De gedachte heeft echter postgevat dat kopen beter is dan huren, en omdat de overheid niet alleen het goede (een huis) maar ook het betere (een koophuis) haalbaar wilde maken voor mensen met een kleinere beurs is de hypotheekrenteaftrek in het leven geroepen. Maar als de overheid financiële prikkels invoert die kopen aantrekkelijker maken dan huren, gaan mensen gedrag vertonen dat zij zonder die prikkels niet hadden vertoond. Het resultaat is een onnatuurlijk grote vraag naar koophuizen en omdat het aanbod niet zo snel uit te breiden is, stijgen de prijzen. De “winst” die de koper met de aftrek denkt te hebben gemaakt, is allang verdisconteerd in de aanschafprijs. Daardoor valt precies de groep consumenten buiten de boot die nu juist van de aftrek hadden moeten profiteren: jongeren en minderverdienenden.

Een derde voorbeeld van kwalijke overheidsbemoeyenis is het zogeheten veronderstelde rendement op spaargelden, beleggingen en dergelijke. Nadat de overheid via een bedenkelijk systeem van progressieve loonbelas-

ting grote invloed heeft uitgeoefend op onze keuze tussen werk en vrije tijd, stimuleert zij het aangaan van schulden (aftrekbaar) en ontmoedigt sparen en beleggen (belastbaar). Of het werkelijke rendement op sparen groter of kleiner is dan het veronderstelde rendement doet niet terzake; het gaat erom dat financieel behoedzame mensen een tweede keer gepakt worden.

Tot slot de gezinspolitiek. Hoewel Nederland die officieel niet heeft, kent ons belastingstelsel vele varianten van overheidsbemoeienis met gezinsvorming, waaronder de kinderbijslag. Onder aanvoering van minister Zalm zijn de mogelijkheden om de kosten van kinderen af te wettelen op wildvreemden helaas drastisch vergroot. Zo moeten werkgevers, die niets hebben uit te staan met de kindervens van hun werknemers, gaan opdraaien voor een deel van de kosten van de kinderopvang. Een kabinet dat meer eigen verantwoordelijkheid wil, moet publieke taken en private wensen uit elkaar trekken, en niet het afschuifgedrag stimuleren.

KIESSTELSEL

Met het aftreden van Thom de Graaf, minister voor Bestuurlijke Vernieuwing, lijkt de discussie over de hervorming van het kiesstelsel tot stilstand te zijn gekomen. In zekere zin is dat gelukkig, want zij bewoog in de verkeerde richting, namelijk naar een districtenstelsel. Weliswaar heeft De Graafs opvolger, Alexander Pechtold, het Burgerforum Kiesstelsel in het leven geroepen, maar vermoedelijk – en hopelijk – legt dit initiatief dezelfde weg af als de Brede Maatschappelijke Discussies die we hebben gekend: je hoort er nooit wat van, totdat het NOS-Journaal meldt dat de discussie vandaag officieel is afgelopen. Nu een van de voornaamste voorstanders van dat stelsel binnen de VVD (lees: Jozias van Aartsen) het veld heeft moeten ruimen, kan de VVD zich weer richten op een liberaal kiesstelsel. In zo'n stelsel blijft Nederland één kiesdistrict, zodat mensen kunnen kiezen uit een

veelheid aan politieke overtuigingen. Zodoende komt het principe van de vrijwillige vereniging, dat liberalen hoog in het vaandel dienen te hebben, het beste tot zijn recht. Mochten kiezers uit een bepaalde regio zich met elkaar verbonden voelen, dan staat hun niets in de weg om op een persoon te stemmen die aan deze verbondenheid uitdrukking geeft. Maar dat is iets anders dan het land bij voorbaat opdelen in districten in de veronderstelling dat mensen die toevallig bij elkaar in de buurt wonen een te onderscheiden politieke gemeenschap vormen.

Een tweede kenmerk van het kiesstelsel moet volledige proportionaliteit zijn; niet alleen in de verdeling van de zetels tussen de partijen zoals die reeds bestaat, maar ook wat de personele bezetting van de zetels betreft. Nu is het nog zo dat de lijstvolgorde, die vaak door een handjevol partijtjagers is vastgesteld, slechts met vereende kracht door de kiezer doorbroken kan worden. De afschaffing van de voorkeursdrempel is uiteraard tegen het zere been van degenen die beter bij de partij liggen dan bij het electoraat, maar voor wie begrijpt wat de essentie van verkiezingen is, mag dat argument geen rol spelen. Voor alle duidelijkheid: de selectie van de kandidaten blijft een taak van de partij. Wie over de kandidaatsstelling ontevreden is, moet maar lid worden van een politieke partij of er zelf een oprichten.

Hoe kiezen we onze vertegenwoordigers en hoe kunnen de financiële middelen voor overheidstaken worden vergaard zonder dat onze keuzes beknot of gestuurd worden? Een antwoord op deze vragen vraagt van veel VVD'ers een broodnodige kennismaking met de geschiedenis van het liberale denken, want daarin nemen *taxation* en *representation* een voorname plaats in. Mocht eventuele politieke tegenslag de hervorming van de stelsels tegenhouden, dan heeft de partij in ieder geval aan liberale diepgang gewonnen.

Drs. M. van de Velde is oud-eindredacteur van Liberaal Reveil.

TOEKOMSTBESPIEGELINGEN OVER DE VVD

In het vorige nummer van *Liberaal Reveil* maakte de kernredactie al melding van het vijftigjarige bestaan van het tijdschrift in 2006. Ter gelegenheid van dit jubileum maakt de kernredactie een selectie van interessante oude artikelen en plaatst deze in de komende nummers. Met het oog op het thema ‘de toekomst van de VVD’ heeft de redactie ditmaal gekozen voor het artikel *Toekomstbespiegelingen over de VVD*. De inleiding is van Fleur de Beaufort.

Het artikel Toekomstbespiegelingen over de VVD verscheen, als redactioneel commentaar, in de zesde jaargang, 1962, naar aanleiding van de Provinciale Statenverkiezingen van dat jaar¹. Bij deze verkiezingen was de VVD de grote verliezer en dat leidde tot een kritisch artikel over de toekomst. De redactie constateerde dat het beter was om het resultaat onverbloemd te benoemen, in plaats van zich te verliezen in geruststellende commentaren. Herstel zou enkel mogelijk zijn als de oorzaken gevonden zouden worden. De redactie liet een dergelijke diepgaande analyse aan de partijleiding en beperkte zich tot suggesties voor de toekomst.

*Het artikel leidde tot discussie binnen de partij. In *Vrijheid en Democratie* verschenen op 13 december 1962, van de hand van de ‘Insider’, tien discussievragen aan Liberaal Reveil. De Insider vroeg zich af of de slechte verkiezingsuitslag niet een logisch gevolg was van de stijgende lijn die vanaf 1947 te zien was geweest. In 1959 was er voor de VVD zelfs een ongekende zeteltoename in de Tweede Kamer van 13 naar 19 zetels. Een dergelijke zeteltoename moest volgens de Insider wel eens afgelopen zijn. Daarnaast wijst de Insider op de noodlottige politieke situatie over het algemeen, in het jaar voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezing van 1962. De*

publieke opinie werd beheerst door de zaak-Van der Putten², de Nieuw-Guineakwestie en de dreiging van de atoombom.

De noodzaak en het nut van het aanwakkeren van de discussie als zodanig werden door de Insider ook in twijfel getrokken. ‘Is het billijk en is het voor de eenheid en voor de met het oog op de verkiezingen van 1963 noodzakelijke stootkracht van de partij naar buiten gunstig om [...] thans plotseling grote tegenstellingen te construeren en de gevoerde politiek als ‘conservatief’, ‘werkgeverspolitiek’, e.d. te diskwalificeren?’ De Insider lijkt dus een voorkeur te hebben voor geruststellende, sussende commentaren ten aanzien van de verloren verkiezingen en noemde het artikel van de Liberaal Reveil redactie zelfs ‘lichtvaardig’.

De Insider riep de redactie van Liberaal Reveil op tot een snelle reactie op zijn discussievragen. ‘Niets is zo funest als het voortbestaan van niet in een redelijk gesprek opgeloste geschilpunten en van tweedracht in de laatste maanden vóór de Kamerverkiezingen’. In haar reactie³ beaamde de redactie dit, maar zij wees er tegelijk op dat het nóg funester zou zijn om de problemen in het geheel niet aan de orde te stellen. Om deze reden waardeerde de redactie het opstellen van de discussievragen door de Insider. Zij proefde echter toch nog te zeer uit de tien vragen de tendens om ‘in een gezapig welbehagen te constateren dat alles in de VVD rustig kan blijven gaan, zoals het gaat.’

Met de constatering dat de verloren verkiezingen logisch zouden volgen uit de alsmaar stijgende lijn van de voorafgaande jaren nam de redactie geen genoegen. De VVD hoeft door het verlies niet in paniek te raken of naar links of rechts te rukken, maar wel meer inhoud geven aan de eigen beginselen.

De publieke opinie als hoofdschuldige aanwijzen achtte de redactie ook te makkelijk. Dat zij mede aan het verlies had

bijgedragen is juist, maar waarom dan juist ten aanzien van de VVD? De Insider constateerde enkel de gevolgen en ging vervolgens met de armen over elkaar zitten. De redactie van Liberaal Reveil wilde juist de oorzaken vinden en deze aanpakken, vandaar dat zij in haar artikel bijvoorbeeld op de partijdiscipline gewezen heeft. De interne geschillen hadden binnen de partij opgelost moeten worden en niet daarbuiten.

Bij haar oprichting stelde het bestuur van de Stichting Liberaal Reveil zich de uitwerking en verbreiding van de liberale beginselen ten doel. Dit zou bereikt moeten worden door de uitgave 'van een op verantwoord niveau staand discussie- en studieorgaan'. Door na de verloren verkiezingen met een kritische blik naar de eigen partij te kijken en niet in een 'gezapig welbehagen' te vervallen volgde de redactie van Liberaal Reveil in 1963 deze doelstelling.

De klap is flink aangekomen. Hoe men de cijfers ook groepeerd, de VVD is bij de laatste verkiezingen de grote verliezer geweest. Voor het herstel is het heilzamer dit onverbloemd te constateren, dan zich te vermeien in geruststellende commentaren. Een stevige longontsteking behandelt men niet als een onschuldige griep.

Herstel dus. Maar hoe? Door het euvel in zijn oorzaken aan te tasten. Maar aan welke euvels lijdt de VVD? En wat zijn daarvan de oorzaken?

Daarover is in de afgelopen maanden in en buiten de partij druk gediscussieerd en geschreven. Enquêtes zijn gehouden. Met resultaten die varieerden van 'De VVD houdt haar woord niet' tot 'X is een flapdrol' en 'Alles is even rot'.

Links-liberaal vond reden tot gramschap in de – letterlijk genomen – nogal behoudende Nieuw Guinea-politiek van de VVD. Vooral dit zal de VVD-uittocht naar de PSP en PvdA (zie de Vrije Amsterdamer d.d. 14 juni 1962) hebben gestimuleerd. Ook is minister Visser beslist geen trekpleister geweest voor – althans naar het uiterlijk – puriteinse schandaalzuiveraars in de partij. Voorts ontevreden ambtenaren. Ontevreden pensioentrekkenden. Ontevredenen overall!

In feite is het zo, dat al deze factoren, plus nog enkele andere, hun aandeel in de teleurstellende uitslag hebben bijgedragen. 'Het is een optelsommetje', zei ons een partijman. Hij had gelijk. Waaraan evenwel nog kan worden

toegevoegd dat dergelijke optelsommetjes voor een partij, die regeringsverantwoordelijkheid draagt, gemeenlijk lager uitkomen, dan wanneer de partij de oppositie had verkozen. Bovendien – om met mevrouw Stoffels-Van Haften te spreken – we waren verwend met onze negentien Kamerzetels in 1959.

Voor de partijleiding is het van het grootste nut, om op grond van een verantwoord opinieonderzoek een nauwkeurig inzicht in deze materie te krijgen. Met een simpele constatering van golf- of slingerbewegingen in de politieke gunst zal men niet kunnen volstaan. In het bestek van dit artikel is echter een dergelijke analyse niet nodig.

Immers alle aanwijzingen leiden tot één en dezelfde conclusie: de VVD is voor het moment niet in staat gebleken, in die mate de wegbereidster voor de Nederlandse liberalen te zijn, als zij enige jaren geleden beloofde te worden. Wil zij dat alsnog, dan dienen de bakens dus te worden verzet.

Toch zouden wij bij deze conclusie meteen een waar-schuwend geluid willen laten horen. Namelijk dat de partijleiding zich ervoor hoede opzettelijke – om niet te zeggen geforceerde – zwenkingen naar rechts of links te maken, om de 'floating vote' te binden. Voor alles blijve de VVD zichzelf! Hetgeen iets anders is dan dezelfde. Het eerste heeft betrekking op haar beginselen, haar intrinsieke waarden, haar doelstellingen; het tweede op haar organisatie, haar extern optreden, op de middelen waarmee zij haar doel wil bereiken. Met dit voorbehoud voor ogen willen wij ons aan enige suggesties wagen:

HET BEGINSEL

De VVD is er niet in geslaagd, in voldoende mate inhoud te geven aan haar grondbeginsel: streven naar een maatschappij, waarin iedereen zich in ideële en in materiële zin zo vrijelijk kan ontplooiën, als in het organisch verband van het geheel mogelijk is.

Haar beginselprogramma is meer beginsel dan programma. Na lezing blijft nagenoeg onbeantwoord de vraag: wat wil de VVD nu eigenlijk in concreto? Winstdeling of niet? In hoeverre een PBO? Welk systeem van bezitsvorming? Hoeveel meer studiebeurzen? Al of niet een derde radioprogramma?

Aan vage vrijheidsbegrippen bestaat niet de minste

behoefte. Zeker niet tegenover die kiezers, die potentiële VVD-stemmers zouden kunnen zijn, als zij maar wisten waar zij bij deze partij aan toe zijn.

HET RELATIVISME

Deze vaagheid wordt nog in de hand gewerkt door het relativistische karakter, dat het liberalisme zichzelf zo gaarne toekent: een voortdurend zich aanpassen aan, en rekening houden met, de omstandigheden van het ogenblik.

Wij zullen de laatste zijn om dit waardevol facet van het liberalisme te kleineren of te ontkennen. Maar naar onze smaak wordt met dit begrip te veel gekoketteerd om gemakkelijk een rookgordijn te kunnen optrekken telkens wanneer besluiteloosheid of inconsequentie (of beide) in de liberale gelederen gemaskeerd moet worden.

Soepelheid en dynamiek? Prachtig. Maar niet ten koste van een 'gerichte' aanpak van zaken.

DE LEDEN

De toewijding, die vele leden aan de partij geven, kan ons niet weerhouden de stelling uit te spreken dat de VVD in de harten van vele (tè vele) andere leden niet of nauwelijks leeft. Men betaalt zijn contributie en daarmee basta. Welk een enorme voorraad aan ervaring, wetenschap en deskundigheid gaat op deze wijze voor de partij verloren!

In zijn boekje 'Om de Vrijheid' vertelt mr. P. Zonderland, dat de heer Van Riel dit probleem in algemene zin heeft behandeld in een Rotary-rede anno 1960. Wij zullen niet in een herhaling daarvan treden. De rede bevat waadevolle aanwijzingen voor een bestuur – vooral ook voor een plaatselijk bestuur – dat in deze situatie verbetering wil brengen. Deze colleges gaat het in de eerste plaats aan. Want het zou onjuist zijn, de oorzaak van deze ontwikkeling uitsluitend bij de afzijdige leden te zoeken.

DE NIET-LEDEN

Nog somberder stemt ons in dit opzicht het feit, dat in Nederland talloze mensen rondlopen, die in denken en doen oprechte liberalen zijn (of zouden kunnen zijn) maar zich van de partij verre houden. Onder hen zijn vaak uiterst bekwame lieden, van wie men veel profijt zou kunnen trekken.

Overigens: wie zijn zij? Heeft de VVD ooit de moeite genomen deze NN's te analyseren? Als men een opinieonderzoek door 'The Observer' (1 juli 1962) mag geloven, ligt de grootste aantrekkingskracht van het Engelse liberalisme in de leeftijdsklasse van 21 tot 34 jaar. Maar hoe zit dat in Nederland?

Wij voeren de naam Volkspartij. Maar zijn wij dat werkelijk in de ogen van al die buitenstaanders? Of zijn wij nog bedroevend ver af van de gepretendeerde klasloosheid? De VVD wil geen werkgeverspartij zijn. Goed, maar dat mag zij dan wel eens een beetje beter accentueren dan tot nog toe is gebeurd.

Kortom: dit schaduwleger der onbekenden tot reële existentie te brengen is een taak waaraan prioriteit behoort te worden verleend.

DE FUNCTIONARISSEN

Vele voortreffelijke partijfunctionarissen niet te na gesproken, moet het ons van het hart, dat er daarnaast in allerlei colleges door de afgevaardigden van de VVD niet een zodanige mate van kunde en beleid aan de dag wordt gelegd, als wenselijk zou zijn.

Dit is trouwens een euvel waaraan elke partij in Nederland lijdt. Zo schreef de bekende katholieke publicist L. Hanekroot in oktober 1961 in het *Financieele Dagblad*, dat men tot het inzicht moest komen, dat – uitzonderingen en varianten daargelaten – 'het gemiddelde Kamerlid een middelmatige figuur is, een kleine man, ambitieus genoeg zich los te werken uit de functie, die hij in de maatschappij vervult teneinde een positie als Kamerlid te aanvaarden, die een levenspositie voor hem wordt en dus een betrekking, waaraan hij zich vastklampt.'

Wat sterk uitgedrukt, maar in wezen toch niet onjuist. Nomina sunt odiosa. Maar elke ingewijde kent de namen van dezulken.

Niet alle schuld daarvoor ligt bij partij-instanties die zich met een al te gemakkelijk aanvaard compromis van de voordracht hebben afgemaakt. Verwijt treft ook hen, die zich aan hun politieke plicht onttrekken, wanneer voor dit doel een beroep op hen wordt gedaan. Aldus noodzaken zij de partij hier en daar haar heil te zoeken in figuren van tweede keuze, die door hun optreden de VVD duizenden stemmen kunnen kosten. En hebben gekost!

PARTIJ-APPARAAT

Wie het partij-secretariaat aan de Haagse Koningin-gracht bezoekt, kan moeilijk onder de indruk komen van de levendigheid en efficiency, die daar heersen. Onze volijverige werkers daar treft hiervoor geen blaam. Wij willen hierop met de meeste nadruk wijzen. Maar zij hebben eenvoudigweg niet de 'tools to do the job'. Enkele voorbeelden: Een bibliotheek over historie en wezen van het liberalisme ontbreekt te eenenmale. Zij schijnt behalve in particuliere verzamelingen in heel Nederland niet te vinden te zijn. Enkele maanden na de verkiezingsuitslagen was men op het secretariaat nog niet toe aan een verantwoord analyse van die uitslagen. Het is voorgekomen dat iemand, die zich daar aanmeldde als lid, drie maanden later nog niet eens een schriftelijke bevestiging had ontvangen, laat staan partijfolders en dergelijke.

Op sommige afdelingssecretariaten is het al niet veel beter. Juist in dagen van tegenspoed moet de organisatie de ruggegraat van de partij kunnen vormen. Maar het merg ontbreekt.

PARTIJDISCIPLINE

Een woord, dat men in VVD-kringen slechts fluisterend uitsprekt, na eerst om zich heen gekeken te hebben of iemand meeluistert. Toch leidt het geen twijfel, dat iets meer partijdiscipline bijvoorbeeld tijdens de jongste defensiedebatten de VVD bepaald geen kwaad zou hebben gedaan. Meer intern overleg, meer oprecht bedoelde coördinatie, meer eenlijnigheid naar buiten. Allemaal nuttige en constructieve vormen van partijverkeer, waardoor het vrijheidslievende geweten van de liberale politicus heus niet verontrust hoeft te worden.

En wat te denken van het kamerlid dat als het ware op eigen houtje vragen aan de minister stelt? Zo bijvoorbeeld de vragen van de heer Couzy, die militairen onmondig achtte om Vrij Nederland te lezen. Misschien nog te verontschuldigen voor de generaal, maar van een liberaal een monstrositeit, die dan ook niet bij alle fractiegenoten instemming vond, en die het prestige van de VVD meer heeft geschaad, dan de legertucht bevorderd.

PUBLIC RELATIONS

Eigenlijk een onjuiste term, wanneer men het oog heeft op propaganda, voorlichting, 'goodwill'-acties, persconfe-

renties, reclame, eigen periodieken, TV-uitzendingen enzovoort.

Hoe 'verkoop' de VVD zich aan het publiek? Met alle eerbied voor het tot dusver gepresteerde: op ontoereikende wijze. De techniek van dit soort verkoop heeft zich tot een aparte wetenschap ontwikkeld. Grasduinen op dit terrein behoort tot het verleden. Zeker bij een politieke partij als de VVD, wier programma men volgens één van haar aanhangers 'tussen de regels door moet lezen' om de grondbeginselen te begrijpen.

TELDERSSICHTING

Als ontmoetingsplaats voor het in de VVD verzamelde intellect – waarlijk geen gering reservoir! – komt de Prof.Mr. B.M.Teldersstichting nog te weinig tot haar recht, al beseffen wij, dat daar met beperkte middelen toch in de afgelopen jaren belangrijk werk is verzet. Maar toch, haar socialistische tegenpool, de Dr. Wiardi Beckman Stichting, roert zich opvallender. En trekt zo meer de aandacht.

Ook met het oog op interne partijdoeleinden lijkt ons voor de Teldersstichting nog een groot terrein van research en informatie braak te liggen. De benoeming van één van haar functionarissen tot contactman met de Tweede Kamer-fractie is een nuttige schrede voorwaarts. Maar pas de eerste.

FINANCIERING

Wie zal dat alles betalen? Inderdaad raakt men hiermede een kern van de zaak. Men behoeft maar te denken aan de beschamende bedelpartijen, die de VVD tegen verkiezingstijd telkens genoodzaakt is te houden, om te constateren dat haar financiële basis ongezond is. Daarbij hebben wij niet alleen het oog op de lidmaatschapsgelden. Het verdient aanbeveling, een systematisch onderzoek in te stellen naar alle passende methoden om baten naar de partij te doen vloeien.

En als leden en geestverwanten niet in staat blijken, een grotere offervaardigheid aan de dag te leggen, zullen zij de partij hebben die zij verdienen: gekortwiekt in haar streven, beperkt van horizon.

Meer dan een vogelvucht kan het bovenstaande in een bondig tijdschriftsartikel niet zijn. Misschien is het voor de partij de moeite waard, op een enkel punt nader

in te gaan door het in commissoriaal verband te laten uitwerken. De recente succesvolle reorganisaties van liberale partijen in het buitenland bieden daartoe mogelijkwijze aanknopingspunten. Dat alles kost evenwel tijd, en daarvan wordt ons weinig gelaten.

De verkiezingen 1963 staan immers al bijna voor de deur. Daarom bepleiten wij nu geen rapporten en geen woorden, maar daden. Ten aanzien van meer dan een onderwerp, hierboven genoemd, kan op korte termijn het nodige verbeterd worden. Vooral daarvan zal afhangen, of men tenslotte tot de conclusie zal komen, dat de klap die de VVD heeft ontvangen haar in staat van verdooving heeft gebracht dan wel heeft gewekt tot een nieuw en bloeiend leven.

NOTEN

- 1 De redactie van *Liberaal Reveil* bestond op dat moment uit Th.H. Joekes, dr. E. Nordlohne, drs. L.D. Oosterveld, mevrouw H.V. van Someren-Downer, mr. C.A. Steketee en H.Vrind.
- 2 De zaak-Van der Putten ging enerzijds om de ambtenaar F.H. van der Putten die het ministerie van Defensie in diskrediet gebracht had. Anderzijds speelde echter de strijd tussen VVD-leider P.J. Oud, partijvoorzitter én fractievoorzitter in de Tweede Kamer, en H. van Riel, fractievoorzitter in de Eerste Kamer. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1959 was de VVD de grote winnaar en deelname aan het kabinet lag daarom voor de hand. Van Riel ambieerde een ministerspost, maar Oud was zich ervan bewust dat de coalitiepartners niet op de provocatieve Van Riel

zaten te wachten, dus hij passeerde hem bij de verdeling van de ministersposten. Toen de minister van Defensie, S. van den Bergh al na enkele maanden moest aftreden passeerde Oud wederom Van Riel, ten gunste van S.H. Visser. De breuk tussen Oud en Van Riel was compleet. Minister Visser kreeg vervolgens te maken met de zaak-Van der Putten. Deze man was in opspraak geraakt vanwege artikelen in *De Leidsche Post* over vermeende corruptie bij de Landelijke Technische Dienst van het Nederlands Indisch Gouvernement. De corruptie werd niet bewezen, desondanks kreeg Van der Putten een nieuwe functie. Van der Putten zou nog enkele keren in opspraak raken en werd uiteindelijk door minister Visser ontslagen. Oud koos openlijk partij voor de minister en dit leidde binnen de VVD tot tumult. Na de verloren Provinciale Staten- en gemeenteraadsverkiezingen werd besloten tot een grondige vernieuwing van de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer. Hierbij wist Van Riel grote invloed uit te oefenen. Het verlies was voor Oud bovendien aanleiding om zijn vertrek, per mei 1963, als fractievoorzitter aan te kondigen. De zaak-Van der Putten deed het imago van de VVD geen goed. Voor een volledige weergave van deze kwestie zie: H. van der Burgt, 'De wraak van Harm van Riel; "De zaak-Van der Putten" en de machtsstrijd binnen de VVD aan het begin van de jaren zestig' in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002; Nieuwkomers in de politiek*, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis Nijmegen, 2002, pp. 80-90.

- 3 *Liberaal Reveil*, 6e jaargang, nr. 4 februari 1963, pp. 21-24.

HET NEDERLANDSE ONDERZOEKSKLIMAAT: OVER DE ONBEREIKBAARHEID VAN DE KABINETSDOELSTELLINGEN

DEREK JAN FIKKERS

Nederland zou tot de voorhoede van Europa moeten behoren als het gaat om hoger onderwijs, onderzoek en innovatie, aldus de regering. De auteur prijst deze doelstelling maar plaatst tegelijkertijd kanttekeningen bij de haalbaarheid ervan. De wensen van het kabinet stroken niet met de realiteit, waarin steeds meer promovendi naar het buitenland vertrekken, als gevolg van de slechte perspectieven in eigen land.

De regering is duidelijk in haar doelstellingen als het om de Nederlandse kenniseconomie en om innovatie gaat. Het regeerakkoord van het tweede kabinet-Balkenende was in mei 2003 wat dat betreft zeer helder: 'Nederland moet tot de Europese voorhoede behoren op het terrein van hoger onderwijs, onderzoek en innovatie'. Het is echter de vraag in hoeverre het Nederlandse onderzoeksklimaat hiervoor geschikt is. Is dit doel bereikbaar?

In haar recente nota *Onderzoekstalent op waarde geschat* gaf minister Van der Hoeven van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) aan dat de Nederlandse kenniseconomie binnen de EU-15 tot de top drie dient te horen. 'Nederland heeft de ambitie om binnen de Europese Unie tot de koplopers te behoren bij het ontwikkelen van een kennissamenleving. Daarvoor zijn hoog opgeleide mensen nodig die in staat zijn om kennis te produceren, te absorberen en te benutten.'¹

Het staat buiten kijf dat wetenschappelijk onderzoekers in het algemeen, maar jonge onderzoekers in het

bijzonder van groot belang zijn voor een gezonde kenniseconomie. Zo gaf de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) in haar Briefadvies aan de minister OCW over onderzoekslaanen van juli 2005 aan dat Nederlandse promovendi essentieel zijn voor de absorptie en benutting van kennis, het verhogen van de arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid, de vernieuwing van onderzoek en de ontwikkeling van talent.² De Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) wees er in haar publicatie *Rijzende sterren: om de kwaliteit van de onderzoeksopleiding* op haar beurt op dat de wetenschap – wil zij haar excellente infrastructuur in stand houden – afhankelijk is van een constante stroom van jonge, talentvolle promovendi.³

In dat licht gezien is het belangrijk dat men – net als de minister van OCW dat onlangs deed – zich realiseert dat promovendi het leeuwendeel uitvoeren van het onderzoek dat op Nederlandse universiteiten wordt gedaan. Mensen die op Nederlandse universiteiten aan hun proefschriften schrijven doen het gros van het wetenschappelijke werk in dit land. Om de kabinetsdoelstelling te behalen heeft Nederland dan ook vooral mensen nodig die goed onderzoek doen: goede promovendi. Zij zouden de ruimte moeten krijgen om op Nederlandse universiteiten baanbrekend onderzoekswerk te doen. De kabinetsdoelstelling is natuurlijk nastrevenswaardig. De Nederlandse kenniseconomie moet tot de Europese top behoren. Het is echter de vraag wat de vooruitzichten zijn: hoe bereikbaar is de Europese top? De vooruit-

zichten zijn niet positief. Hiervoor zijn vijf redenen aan te dragen. In de eerste plaats heeft Nederland relatief gezien weinig gepromoveerden en dus weinig gekwalificeerde onderzoekers. Het aandeel gepromoveerden per 1000 werkenden is in Nederland bijna de helft lager dan in andere EU-landen. Op elke 1000 werkenden zijn er in Nederland 0,34 gepromoveerd. In de rest van de EU-15 is dit 0,56. In landen waar het kabinet zich aan wil spiegelen – met name het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Zweden – ligt deze verhouding drie tot vier maal hoger dan in Nederland.⁴ Sterker nog, in EU-15-verband verkeert Nederland in de onderste regionen. Dit geldt zowel voor promoties in het algemeen als meer specifiek in de bèta/techniek-hoek.⁵ Nederland heeft dus een grote achterstand op de landen waar het kabinet zich mee wil vergelijken. Het is schier onmogelijk om een dergelijke achterstand op korte termijn in te halen.

In de tweede plaats moet gewezen worden op het hoge percentage promovendi van buitenlandse komaf. Universiteiten halen een groot deel van hun wetenschappelijk personeel uit het buitenland. In Delft, Eindhoven en Twente is op veel faculteiten een meerderheid van de promovendi van buitenlandse afkomst. In het *Deltaplan Bèta/Techniek* uit december 2003 werd door Minister Van der Hoeven dan ook aangegeven dat dit op termijn een onhoudbare situatie zal blijken.⁶ Immers, veel buitenlandse promovendi zullen na de afronding van hun proefschrift Nederland verlaten. Hun inbreng op de 'wetenschappelijke handelsbalans' is ronduit negatief. Op deze wijze beperkt hun directe bijdrage aan de positie van Nederland in de Europese top zich tot de jaren dat zij hier aan hun proefschrift werken. Dit probleem zal zich volgens het ministerie van OCW vooral in de vakgebieden Landbouw, Techniek en Natuur en Gezondheid gaan manifesteren.

Het derde probleem betreft de dalende animo onder de Nederlandse studenten voor een promotietraject. Eind 2003 wees het ministerie van OCW op een daling van het aandeel gepromoveerden in de Nederlandse bevolking van 5 procent per jaar. Met andere woorden: het percentage gepromoveerden dat reeds zo laag ligt, daalt nog verder. Zicht op verbetering is er niet. Dit terwijl het aandeel in de ons omringende landen jaarlijks stijgt.⁷ Het is illustrerend dat er in de landen waar het

kabinet zich mee wil vergelijken jaarlijks drie tot vier maal meer promotieplechtigheden per hoofd van de bevolking plaatsvinden.⁸

Ten vierde blijkt dat de uitval en vertraging onder promovendi in Nederland hoog is. Promovendi worden geacht binnen vier jaar hun proefschrift te hebben afgerond. Echter, in 2002 berekende het Promovendi Netwerk Nederland (PNN) in de nota *Behoud Talent* dat gemiddeld 7 procent van de promovendi hier in slaagt.⁹ De Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) ging er in datzelfde jaar van uit dat 11 procent van de promovendi binnen 4 jaar promoveert.¹⁰ In augustus jongstleden hield het onderzoeksbureau EIM het in *Rendement Verkend* op 'minder dan 10 procent'.¹¹ Hoewel de cijfers marginaal verschillen, kan men alleen maar concluderen dat de cijfers schokkend zijn. Zo'n 90 procent van de promovendi slaagt er niet in om hun proefschrift in de voorgeschreven tijd af te ronden. Inmiddels is er veel kennis over het probleem van de lage rendementcijfers opgebouwd. Er is veel bekend over de oorzaken en de remedies. Helaas blijken Nederlandse universiteiten nog niet geneigd om serieus aan dit probleem te werken.

Het vijfde probleem betreft de wetenschappelijke carrièreperspectieven van jonge onderzoekers. Wanneer een onderzoeker zijn proefschrift heeft afgerond, staat hij voor de keuze om binnen de wetenschap te blijven of deze te verlaten. Echter, voor het gros van de gepromoveerden is geen plaats binnen de Nederlandse universiteiten. Het aantal vacatures voor vervolgposities is aanmerkelijk kleiner dan het aantal gegadigden. Hiermee is natuurlijk niks mis: het zou voor universiteiten de mogelijkheid scheppen slechts het neusje van de zalm aan te nemen op vervolgposities.

Helaas is dit echter niet de wijze waarop Nederlandse universiteiten hun talent selecteren. Financiering binnen faculteiten is doorgaans ad-hocfinanciering. Op het moment dat ergens budget beschikbaar is wordt een onderzoeker een tijdelijk contract aangeboden. Het snel vervullen van de vacature wordt daarmee belangrijker dan het structureel binden van jonge en excellente onderzoekers. Uitmuntende jonge wetenschappers hebben doorgaans het nakijken: aan hen kunnen universiteiten vaak niet meer bieden dan opeenstapelingen van

tijdelijke postdoccontracten. De AWT gaf in het eerder genoemde briefadvies ook al aan dat de doorstroommogelijkheden van goede promovendi de laatste jaren aanzienlijk verslechterd zijn. Hun kansen op een goede academische carrière zijn klein. Jonge onderzoekers die na hun promotie aan de universiteit blijven werken, vallen doorgaans van de ene postdocaanstelling in de andere. De minister van OCW erkende dit probleem en sprak van een 'stapelen van postdocs': een probleem waar tot op heden, aldus de Minister, nog weinig aan is gedaan. Jonge excellente onderzoekers gaan op deze wijze in groten getale verloren voor de wetenschap.

Dit laatste gegeven was voor het Promovendi Netwerk Nederland en het Landelijk Postdoc Platform aanleiding voor een uitgebreid onderzoek naar carrièreperspectieven – en wensen – van jonge onderzoekers. Dit onderzoek, in januari 2006 gepubliceerd onder de naam *Tussen wens en werkelijkheid: carrièreperspectieven van jonge onderzoekers*¹² betreft een grootschalig onderzoek onder jonge onderzoekers aan Nederlandse universiteiten. Het onderzoek is uitgevoerd door het Leidse onderzoeksbureau Research voor Beleid. In totaal zijn voor het onderzoek 6436 jonge onderzoekers van alle Nederlandse universiteiten benaderd. 1952 van hen (29,5 procent) vulden de enquête in.

Uit het onderzoek blijkt dat het overgrote deel van de jonge onderzoekers (87 procent) tevreden is met hun huidige baan. Ook over scholingsmogelijkheden, internationale uitwisselingsmogelijkheden, contacten met collega's, en onderzoeksvoorzieningen zijn de onderzoekers positief.

Het blijkt echter ook dat een grote groep promovendi ontevreden is over de loopbaanmogelijkheden op de Nederlandse universiteiten. Over het algemeen schatten zij hun eigen carrièreperspectieven slecht in. Uit het onderzoek blijkt dat slechts één zevende te spreken is over een eventuele toekomst op een Nederlandse universiteit. Opvallend is dat de tevredenheid over carrièreperspectieven in de wetenschap significant daalt naarmate men verder in het promotietraject is. Bovendien blijkt dat men over de carrièreperspectieven buiten de wetenschap aanmerkelijk positiever wordt.

De ontevredenheid over loopbaanperspectieven in de wetenschap staat haaks op de wensen die jonge

onderzoekers hebben. Een kleine 60 procent van de promovendi zou na het aflopen van hun huidige contract het liefst in de wetenschap blijven werken. Wanneer deze mogelijkheid niet aanwezig is, ontstaan er echter twee andere opties. In de eerste plaats kan men zich wenden tot een universiteit in het buitenland. Exacte cijfers over de daadwerkelijke academische emigratie ontbreken echter. Ook kan men zich voor een verdere carrière wenden tot de overheid of het bedrijfsleven. Uit het genoemde onderzoek is gebleken dat onder promovendi een grote belangstelling bestaat om aan een buitenlandse universiteit te gaan werken. Een deel van hen (27 procent) wil in elk geval naar het buitenland, maar voor een nog groter deel (46 procent) lijkt het vooral een reactie op de gebrekkige kans op een vaste aanstelling in Nederland. Slechts 28 procent wenst onder geen beding naar het buitenland te gaan.

Wanneer men kiest voor een contract aan een buitenlandse universiteit, dan kan men daar een aantal redenen voor hebben. In het onderzoek is dan ook gekeken om welke redenen jonge onderzoekers vooral graag naar het buitenland lijken te willen vertrekken. Dit blijken zij vooral te willen doen uit onvrede over de slechte loopbaanperspectieven en de geboden zelfstandigheid.

Populaire alternatieven voor een aanstelling aan de universiteit zijn het bedrijfsleven en de overheid: 39 procent van de jonge onderzoekers vertrekt na afloop van het huidige contract het liefst naar het bedrijfsleven of de overheid. Het spreekt voor zich dat een deel van deze groep een intrinsieke voorkeur voor de wereld buiten de universiteit kent. Niettemin bestaat er een sterk verband tussen de voorkeur voor bedrijfsleven en overheid en ontevredenheid over mogelijkheden op de Nederlandse universiteiten. Promovendi die overheid en bedrijfsleven als alternatief voor de wetenschap noemen zijn vooral ontevreden over hun loopbaanperspectieven, de slechte begeleiding en de tegenvallende maatschappelijke status van de wetenschap.

Samenvattend blijkt uit het onderzoeksrapport *Tussen wens en werkelijkheid: carrièreperspectieven van jonge onderzoekers* dat een groot deel van de promovendi tevreden is over hun huidige functie. Over hun toekomst op een Nederlandse universiteit zijn de jonge onderzoekers echter aanmerkelijk minder te spreken. Een aanzienlijk

deel wil naar het buitenland of naar het bedrijfsleven vertrekken. Op zich is dit in het licht van concepten als kennisvalorisatie en internationalisering geen slechte zaak. Het blijkt echter dat de redenen die men heeft om de universiteit te verlaten zorgwekkend zijn. Gebrekkige loopbaanmogelijkheden op Nederlandse universiteiten scoren hier onrustbarend hoog.

Wanneer Nederland bij de beste kenniseconomieën van Europa wenst te horen, dan is een goede onderzoeksinfrastructuur onontbeerlijk. Nederlandse universiteiten dienen de beste onderzoekers aan zich te binden voor baanbrekend onderzoekswerk. Het blijkt echter dat dit niet lukt. Jonge onderzoekers zijn uitgesproken ontevreden over de mogelijkheden die zij op Nederlandse universiteiten hebben. De vergrijsde universiteiten kennen een uitermate opportunistisch personeelsbeleid. Zij zouden zich in moeten spannen om structureel jonge excellente onderzoekers aan zich te binden. In plaats daarvan lijken die nu te kiezen voor bedrijfsleven, overheid of het buitenland.

In het licht van de vijf genoemde hindernissen voor de Nederlandse kenniseconomie is deze ontwikkeling extra zorgwekkend. Er zijn al zo weinig gepromoveerden, er zijn al zo weinig Nederlandse promovendi en er is al zo veel uitval en vertraging. Juist in dat licht is het kwalijk dat jonge excellente onderzoekers en masse worden gedwongen om de Nederlandse wetenschap te verlaten omwille van gebrekkige carrièreperspectieven. De kabinetsdoelstellingen zijn ambitieus, maar de vooruitzichten zijn weinig hoopgevend.

Derek Jan Fikkers is promovendus aan de Universiteit Twente en voorzitter van het Promovendi Netwerk Nederland. Hij is lid van de VVD.

NOTEN

- 1 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Onderzoekstalent op waarde geschat*, september 2005, p 1.
- 2 Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid, *Briefadvies aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over onderzoeksloopbanen*, juli 2005.
- 3 Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, *Rijzende sterren: om de kwaliteit van de onderzoeksopleiding*, 2000.
- 4 Bron: Eurostat.
- 5 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Onderzoekstalent op waarde geschat*, september 2005, p 7.
- 6 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Deltaplan Bèta/Techniek*, december 2003.
- 7 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Deltaplan Bèta/Techniek*, december 2003.
- 8 Bron: Eurostat.
- 9 Promovendi Netwerk Nederland, *Behoud Talent: een rapportage over de verschillende aspecten die een rol spelen bij de begeleiding van promovendi*, 2002.
- 10 VSNU, KUOZ PROM.
- 11 EIM, *Rendement Verkend: succes- en faalfactoren van promotietrajecten aan Nederlandse universiteiten*, augustus 2005.
- 12 Zie ook: www.hetpnn.nl.

VRIJE MARKT MOREEL VERWERPELIJK?

A U K E L E E N

Het staat tegenwoordig niet meer ter discussie dat de markteconomie, vanwege de materiële voordelen, te verkiezen is boven de centraal geleide economie. De vrije markt zou echter wel een moreel lagere status hebben. De auteur is het daar niet mee eens en komt in onderstaande dialoog met argumenten tegen deze vermeende lage moraliteit van de markt.

In 1847 bestreed Frédéric Bastiat vooroordelen in zijn tijd tegen de vrijhandel.¹ Hij deed dat in de vorm van een fictief debat met vragen en antwoorden.² In onze tijd worden de materiële voordelen van een markteconomie boven een centraal geleide economie en overheidsingrijpen algemeen erkend. Maar velen zijn van mening dat de markt moreel inferieur is aan overheidsingrijpen. Naar het voorbeeld van Bastiat volgt hieronder een aantal argumenten tegen dat vermeende gebrek van de markt.³ De tegenwerpingen beogen de aanvaardbaarheid van de markt in morele zin te vergroten.

Stel iemand zegt tegen je: ‘De markt heeft geen moraal.’

Antwoord: ‘Dat klopt, de markt is amoreel: zij komt niet voor morele beoordeling in aanmerking. De markt is een ruilproces dat even goed of slecht is als de mensen die haar gebruiken. Maar dat laatste geldt ook voor de besluitvorming van de overheid. Zo gezien, is het voor de consument een keuze uit twee kwaden: overgeleverd te zijn aan de overheid dan wel de markt.’

Stel iemand zegt tegen je: ‘De markt kan pas werken als de mensen voldoende moraal hebben.’

Antwoord: ‘De vrije markt biedt het individu de kans

zich moreel te ontwikkelen. Slechts bij eigen keuze en verantwoordelijkheid kunnen individuen bestaande waarden bevestigen, doen groeien en moreel respect verdienen. Een vrije markt met immorele mensen is daarom te verkiezen boven een onvrije samenleving met dezelfde mensen. Te wachten tot mensen voldoende moraal hebben om de vrijheid van de markt aan te kunnen, staat gelijk aan de dwaas die niet in het water wilde gaan voor dat hij had geleerd hoe echt te zwemmen.’

Stel iemand zegt tegen je: ‘De markt is er alleen voor de sterken en niet voor de zwakken.’

Antwoord: ‘Zwakken en sterken zijn er in iedere maatschappij. Waar het op aan komt is dat in een markt de sterken alleen hun macht kunnen uitoefenen door producten te produceren die zwakken in vrijwilligheid kopen. Alleen door de massa van zwakken te dienen, valt er voor de sterke geld te verdienen. De kern van de markteconomie is een vrijwillige wederzijds voordelige ruil. In de voor-kapitalistische maatschappij, daarentegen, was de zwakke het slachtoffer van, bijvoorbeeld, de macht van de roofridder.

Het verwijt staat gelijk aan de angst dat bedrijven hun machtsposities uitbuiten: de winst opdrijven ten koste van de consumenten. Maar in een markteconomie, waar consumenten aan het roer staan, volgen winsten goede producten en diensten. Zolang de toetreding tot een markt vrij is, kan geen producent zijn macht uitbuiten.’

Stel iemand zegt tegen je: ‘Wat nodig is, is een meer gelijke inkomensverdeling.’

Antwoord: ‘Een ongelijke beloning en het marktproces dat rijkdom creëert gaan hand in hand. Je maakt de armen niet rijker door de rijken armer te maken. Er bestaat het idee dat je het ene kunt behouden en aan het

andere kunt gaan sleutelen. Maar de maatschappij is een complex geheel van met elkaar samenhangende elementen. Gelijkheid in beloning ontnemt individuen het morele recht op de vruchten van hun arbeid. Als een individu het recht heeft op zijn eigen leven, heeft hij ook het recht dat in stand te houden en te profiteren van het resultaat van zijn werk. Gelijkheid in beloning ontnemt de mens ook de prikkel om zich in te spannen. Een beleid dat de welvaart voor een ieder vernietigt is immoreel. De materiële vloed van een ongelijke inkomensverdeling tilt ieder bootje op groot of klein. De markt is een ontdekkingsproces waarin producenten de prikkel hebben om aan consumentenwensen te voldoen en te kijken of de dienstverlening goedkoper en beter kan.

We moeten een onderscheid maken tussen de goede bedoelingen van overheidsbeleid en de resultaten op de welvaart die volgen uit de prikkels die van dat beleid uitgaan. De positieve resultaten van beleid zeggen niets over de kosten. Zoals ook het aantal soldaten dat levend van een slagveld komt niets zegt over het aantal slachtoffers.'

Stel iemand zegt tegen je: 'De hoogte van de beloning van productiefactoren behoort moreel te worden getoetst.'

Antwoord: 'Die stelling is niet eens een halve waarheid maar helemaal fout. Een van de centrale kenmerken van de markteconomie is dat de materiële beloning van een activiteit (binnen de wet en gebonden aan concurrentie) in overeenstemming dient te zijn met de waarde van die specifieke dienst voor de gebruiker. Die beloning heeft niets te maken met de waardering die iemand in moreel opzicht als mens heeft in de ogen van anderen.

Van de eerst norm is de vruchtbaarheid aangetoond, theoretisch door de economische wetenschap en praktisch in de markteconomie door groei van de welvaart en bevolking.'

Stel iemand zegt tegen je: 'Winst wordt slechts aangewend voor zelfverrijking en blijft in particuliere handen.'

Antwoord: 'Een kapitalist die zijn winst niet investeert naar de wens van de consument verliest die winst. Eigen-

dom in een kapitalistische economie, voor zover het productiemiddelen betreft, is een publiek mandaat. Een bedrijf heeft waarde, en ook slechts voor zolang, als het investeert daar waar de consumenten dat willen.

Stel iemand zegt tegen je: 'We zijn op de wereld om elkaar te helpen. We kunnen allemaal best iets inleveren en solidair zijn met onze medemens die het niet zo breed heeft.'

Antwoord: 'Volkomen gelijk. Alleen moet dat helpen wel in vrijheid gebeuren. Het idealisme van een doel kan worden betwijfeld als voor de vervulling daarvan het nodig is de middelen die anderen voor zichzelf hebben gecreëerd door middel van belastingheffing te gebruiken. Gedwongen solidariteit, via belastingheffing of het betalen van sociale premies, heeft niets met echte solidariteit te maken. Echte solidariteit dient, wil zij morele waarde bezitten, gebaseerd te zijn op vrijwilligheid.

Bovendien, de private charitatieve hulp die er bij afwezigheid van dwang zal zijn, helpt, zo leert de ervaring, veel meer mensen dan overheidshulp. Er blijft minder aan de strijkstok hangen en het sluit oneigenlijke gebruikers beter uit. We kunnen toe met veel minder hulp.'

Stel iemand zegt tegen je: 'De armen kunnen zich zelf niet helpen.'

Antwoord: 'Daargelaten specifieke groepen zoals zwakbegaafden, chronisch zieken, gehandicapten en ouderen komt dat ten dele door de immoraliteit van de vele regels. Regels die het een arme verhinderen zichzelf te helpen. Vroeger kon een arme zich een auto permitteren door die auto voor een gedeelte van de week als taxi te gebruiken, zoals velen zich nu nog een bepaald huis kunnen veroorloven door er kamers in te verhuren. Wat niet uitsluit dat de oplossing, het ontdekkingsproces van de markt, tijd kost. Maar dat doet overheidsbesluitvorming en de uitvoering daarvan ook.'

Stel iemand zegt tegen je: 'Als democratisch tot een beleid van herverdeling wordt besloten, is dat beleid ook moreel gerechtvaardigd.'

Antwoord: 'We moeten een onderscheid maken tussen politieke en persoonlijke vrijheid. Een besluit dat door een democratische meerderheid wordt genomen,

kan ten koste gaan van de vrijheid van het individu. In extreme gevallen kan men democratisch besluiten om de democratie af te schaffen, hetgeen tot een quasi-onomkeerbaar proces leidt met een verlies aan vrijheid van vrijwel alle individuen, zoals dat in Nazi-Duitsland is gebeurd. Om dat te voorkomen dienen extra waarborgen in de grondwet worden vastgelegd, hetgeen in vele landen het geval is. Deze extra waarborgen vloeien voort uit het mensbeeld dat in een samenleving bestaat. Wordt de mens in de eerste plaats beschouwd als een deel van de gemeenschap of wordt de mens vooral beschouwd als individu met onvervreembare rechten, dat dient te worden beschermd tegen de passies van de meerderheid op een bepaald moment? In een groot deel van de Westerse wereld is het laatste het geval.

Stel iemand zegt tegen je: 'De uitkomsten van het marktproces vragen om een morele toets.'

Antwoord: 'De uitkomsten van het marktproces zijn door niemand te bepalen. Zij zijn het gevolg van kunde en geluk en kunnen dus ook niet moreel worden beoordeeld. Het is even onzinnig om een vulkaanuitbarsting moreel of immoreel te noemen.

Het is juist de kracht van de markt dat deze niet berust op een eenduidig geordende lijst van doelen die moreel kan worden beoordeeld. Op de markt hebben individuen de vrijheid om hun eigen doelen na te streven, zonder dat dit met het nastreven van de doelen van andere individuen in botsing komt. Als doeleinden van individuen

en groepen verschillen geeft de markt een orde van vrede.

Dr. A.R. Leen is econoom en doceert aan de universiteit van Leiden.

NOTEN

- 1 Voor een hedendaags voorbeeld zie: Mary J. Ruwart, *Short Answers to Tough Questions*, Kalamazoo, Mich.: SunStar Press, 1998. www.ruwart.com.
- 2 Frédéric Bastiat, 'The Little Arsenal of the Freetrader,' in: *Economic Sophisms*, Irvington-on-Hudson, NY: Foundation for Economic Education, 1964, pp. 251-257, www.econlib.org/library/Bastiat/basSophContents.html
- 3 Het volgende is voornamelijk gebaseerd op de volgende literatuur:
Friedrich. A. Hayek, 'The Principles of a Liberal Social Order,' in: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge, 1976, pp. 160-177.
Friedrich. A. Hayek, 'The Moral Element in Free Enterprise,' in: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London: Routledge, 1976, pp. 229-236.
Friedrich. A. Hayek, 'The Origin and Effects of Our Morals: A Problem for Science,' in: *The Essence of Hayek*, eds C. Nishiyama en K.R. Leube, Stanford: Hoover Institution Press, 1984, pp. 318-330.
Keith Joseph, *Stranded on the Middle Ground? Reflections on Circumstances and Policies*, London: Centre for Policy Studies, 1976.
Thomas Sowell, *Basic Economics, A Citizen's Guide to the Economy*, New York: Basic Books, 2004.

DE MORAALEN EN DE WERKELIJKHEID

J. VAN DEN DRIESSEN MAREEUW

De eigen verantwoordelijkheid van mensen komt steeds meer in het gedrang door de ontdekking van moreel jargon in de politiek. De auteur betoogt dat sommige politici de moraal op dusdanige wijze manipuleren, dat burgers het gevoel krijgen niet langer zelf verantwoording te dragen voor de eigen situatie. Hij roept op dit tij te keren.

INLEIDING

Sinds morele termen in het politieke jargon zijn toegenomen, dat wil zeggen sinds sommige politici ontdekten hebben dat morele uitspraken electorale winst opleveren en het eigen imago een humaan gezicht geven, wordt politiek voeding gegeven aan de menselijke neiging de weg van de minste weerstand te kiezen. Het wordt voordelig als burger de indruk te wekken dat ik in een positie verkeer waarop een morele uitspraak van toepassing is: ik ben slachtoffer, ik heb reden tot klagen en dergelijke. Ik mag dan aanspraak maken op hulp en bijstand of organiseer zo een legitimatie om gevrijwaard te worden van taken en plichten. De democratie raakt overbelast, de burger verzwakt.

DE MAKKELIJKE MORAALEN EN HAAR RISICO'S

Met de invoering van de verzorgingsstaat werd niet alleen materiële zekerheid ingesteld maar werden ook een deel van de charitatieve moraal en een deel van het eigenbelang als het ware genationaliseerd. En met de uitkleding van het eigenbelang werden ook deugden als bezonnenheid, matigheid, moed of verantwoordelijkheid voor het individu minder belangrijk. Meer hierover in het volgende hoofdstuk. Men kan ook zeggen: zoals gebruikelijk bij nationalisatie neemt de individuele betrokkenheid bij de

genationaliseerde zaken af.

Ook het aantal professionals dat werd ingezet om het welzijn te bevorderen nam toe. Er ontstaat een beroepsgroep die er belang bij heeft dat er werk voor hen is. Zij zullen wijzen op de onvolkomenheden van de samenleving. Zij hebben het daarin gemakkelijk want een samenleving zal nooit een perfect niveau van gezondheid, gedrag, geestelijk welzijn, opvoeding of milieu bereiken. Hierdoor ontstaat echter een klimaat dat bij de burgers te hoge verwachtingen¹ wekt. De verantwoordelijkheid voor hun welzijn zullen zij eerder bij de overheid leggen. De mogelijkheden om welzijn van buitenaf aan te reiken zijn echter beperkt. Het zijn vooral de eigen gedragingen en activiteiten die daartoe bijdragen.

Dat neemt niet weg dat volksvertegenwoordigers die gehoor geven aan de hoge verwachtingen van hun kiezers telkens om meer welzijnsprofessionals en dus om meer geld zullen vragen. De professionals zelf zullen daar uiteraard ook op aandringen wanneer ze door de media worden geïnterviewd naar aanleiding van een probleem dat zich heeft voorgedaan. Omdat het om een probleem gaat is het voer voor de media want vooral slecht nieuws is nieuws. En waar problemen zijn zijn uiteindelijk mensen de dupe. De professionals suggereren dan meestal dat het immoreel is dat er te weinig geld beschikbaar is om de gedupeerden te helpen dan wel om de problemen te voorkomen. Met name de publieke omroep produceert zo een beeld van de werkelijkheid dat een overmaat aan ziekte, ongeluk en mislukking bevat. Een dergelijk beeld vraagt dan weer om een bijpassende moraliteit die hoofdzakelijk samenvalt met het normenstelsel van een zorgethiek, zonder dat de samenleving daarmee gediend is. In tegendeel, het samengaan van uitingen van sommige

politici die te gretig zijn in het signaleren van 'gedupeerden', de media die hetzelfde doen en de klachten uit de zachte sector over de immoraliteit van het tekort aan middelen scheppen de verleiding voor de burger zich inderdaad als gedupeerde voor te doen. Dat is aantrekkelijk omdat het een legitimatie biedt om minder strikt te zijn in het nakomen van verplichtingen en verantwoordelijkheden of om steun te mogen verwachten.

Men zou bijna vergeten dat leven in de eerste plaats dynamiek is. Bij de activiteit die hiermee samengaat is men geen 'consument' van moraal maar zal men vooral drager van moraal moeten zijn. Dat wil zeggen dat men dan zelf deugden als verantwoordelijkheid, moed of betrouwbaarheid in praktijk moet brengen en dat men rekening met anderen moet houden. Dit is de 'moeilijke' moraal omdat die vraagt om grip op zichzelf. Gaan we uit van de algemene opvatting dat moraal bevorderlijk moet zijn voor leven en samenleven², dan is het in de eerste plaats deze moeilijke moraal die om aandacht en toepassing vraagt.

Een ander probleem van de opgeroepen moralistische sfeer is dat in politiek en media economische activiteiten moreel onder vuur komen te liggen. Die veroorzaken immers effecten als concurrentie, afvallers in die race, stress, milieuvervuiling, 'zakkenvullers', geluidshinder of de noodzaak van infrastructuur waardoor Nederland wordt 'volgeasfalteerd'. Economisch handelen wordt als het ware afgesplitst van het normale leven als een zondige activiteit. Maar het zijn dezelfde morele critici van de economie die op een ander moment om meer middelen roepen voor de bekostiging van hun goede werken. Willen zij de staatsschuld steeds verder laten groeien?

Eenzelfde tegenstrijdigheid doet zich voor wanneer de overheid een beleid moet uitvoeren. Beleid brengt onvermijdelijk 'pijnpunten' mee en die worden snel als immoreel bestempeld omdat diezelfde overheid ook solidariteit moet tonen. De democratie komt hiermee in de problemen omdat de burger als het ware de keus krijgt tussen de geborgenheid van de moraal of de kilheid van de noodzaak. De verleiding om voor de geborgenheid te kiezen wordt dan erg groot. (De suggestie dat geborgenheid ook te vinden is in kennis, inzicht of bekwaamheid is kennelijk voor de moralisten te verlicht.) De kritiek richt zich dus niet zozeer op de bestaanszekerheid die de

verzorgingsstaat biedt, maar op het feit dat politici met de achterliggende moraal aan de haal zijn gegaan. Toen zij aan politieke correctheid gingen lijden was kennelijk de weg van de minste weerstand die de moraliteit biedt ontdekt: bespaar de kiezer de confrontatie met de harde werkelijkheid en bespaar jezelf het nemen van impopulaire maatregelen. Door de sociale grondrechten in de grondwet op te nemen ontstond al impliciet deze onevenwichtigheid tussen moraal en noodzaak. Zo dragen de artikelen 19 en 20 aan de overheid de zorg op voor 'voldoende werkgelegenheid, bestaanszekerheid der bevolking en spreiding van welvaart'. Nergens is sprake van zorg voor een gezonde ontwikkeling van de economie. Sociaal zijn kan alleen als de economie de gelden daarvoor kan opbrengen.

Het vreemde is dat we door deze onevenwichtige benadering van de werkelijkheid bezig zijn de Westerse opvatting van moraal te verlaten. De situatie gaat namelijk lijken op die in een theocratie waarin met morele veroordelingen wordt gestrooid zonder dat de samenleving daar iets mee opschiet. In het Westen proberen we er, zoals gezegd, vanuit te gaan dat moraal in dienst moet staan van leven en samenleven en dus moet zijn afgestemd op de werkelijke omstandigheden. Die laten zien dat mensen maximaal mondig en welvarend zijn en maximaal kunnen beschikken over kennis. Gaan we daaraan voorbij door vast te houden aan moraal die wenselijk was in een vroegere dus slechtere sociale situatie dan maken we het de mensen te makkelijk of maken we ze afhankelijk. Wat er feitelijk gebeurt, is dat een oude oplossing wordt toegepast op een nieuwe situatie. We gaan dan uit van een gebrekkig mensbeeld, namelijk dat mensen gelukkig worden wanneer er niets meer te wensen overblijft.³

Het probleem is dat moraal oeverloos is en dat kan ertoe leiden dat de overheidstaak eindeloos wordt uitgebreid waardoor de samenleving wordt verstikt. Meer abstract geformuleerd: waarde is niet hetzelfde als waarheid.⁴ Pas na de inventarisatie van de waarheid dient de moraal aan de orde te komen. Gaan we waarheid in de vorm van beschikbare kennis en feiten negeren uit morele motieven dan wordt alle handelen, beleid en bestuur ontkracht. Terecht merkt Herman Philipse⁵ op dat we zonder waarheid overgeleverd zijn aan macht. Dat betekent dat een democratie waar morele motieven de

boventoon voeren op weg is naar willekeur. Zonder beperking wordt moraal immoreel.

HET VERWATERDE EIGENBELANG

Een voorbeeld hoe op subtiele wijze moraal wordt misbruikt levert het verschijnsel dat linkse politici telkens verwijzen naar het bestaan van voedselbanken overigens zonder dat daarmee enige reële indicatie blijkt te worden gegeven over het bestaan van armoede. Wel wordt de suggestie gewekt dat we leven in een onrechtvaardige samenleving. Naast het beoogde electorale gewin kan deze suggestie bij sommige burgers het neveneffect opleveren dat zij het moreel of maatschappelijk aanvaardbaar gaan vinden om schulden te maken en niet de eigen broek op te houden. Want leven in een onrechtvaardige samenleving maakt het verklaarbaar dat je er niet in slaagt verbetering te brengen in je eigen situatie.

Maar te veel knabbelen aan de druk van het eigenbelang blijkt op zijn beurt weer gevolgen te hebben die moreel bedenkelijk zijn. Het gaat hier om het verschijnsel dat in de verzekeringsliteratuur 'moral hazard' wordt genoemd. De wetenschap dat er altijd wel een vangnet aanwezig is – materieel, medisch of geestelijk – leidt tot een zekere onverschilligheid. Toen bijvoorbeeld de pil zijn intrede deed nam het risico op geslachtziekten toe door een lossere seksuele moraal. En na de invoering van de autogordels nam het aantal aanrijdingen toe door een toegenomen gevoel van veiligheid.⁶ Door het inbouwen van meer zekerheid bleek het eigenbelang een deel van zijn corrigerende werking op iemands gedrag te verliezen.

Meer in het algemeen gesproken verandert het karakter van het eigenbelang door verbetering van de omstandigheden. Dat bestaat dan minder uit het voorkomen van calamiteiten en meer uit het streven naar positieve levenservaringen. De keuzemogelijkheden zijn toegenomen. Maar daardoor wordt het eigenbelang minder dwingend en minder goed herkenbaar. Overleven is meer richtinggevend voor het juiste gedrag dan levensvullend bezig zijn. Karige omstandigheden dicteren vooral discipline, gunstige omstandigheden vragen meer om zelfdiscipline.

De conclusie zou kunnen zijn dat gunstige omstandigheden de corrigerende invloed van het eigenbelang

zodanig verzwakken dat een extra zorgvuldige morele opvoeding gewenst is. Daarnaast nemen belangenorganisaties een deel van het eigenbelang over. Hierdoor wordt het minder noodzakelijk de eigen positie in de samenleving te onderzoeken. Men probeert zijn wensen te laten vervullen door de beschikbare instantie. De relatie met het geheel wordt verzwakt ten gunste van die met de ondersteunende instantie. Het zicht op de maatschappelijke samenhang dreigt af te nemen.

Kortom, naarmate meer eigenbelang wordt overgeheveld naar een collectiviteit gaat meer van de stimulerende, corrigerende en inzicht bevorderende werking ervan verloren. Het ego wordt zwakker en kwetsbaarder doordat mensen minder ervaring hebben in het zelf oplossen van problemen: de paradox van het egoïsme. Tenslotte verschaft het politieke moralisme, nagevolgd door een aantal journalisten aan sommige burgers het gevoel dat ze gelegitimeerd zijn om politici te bedreigen. Doordat (voorgesteld) beleid moreel wordt afgekraakt voelt de dreiger zich een goed mens. Hij kan immers beweren uit morele motieven te handelen. Daarmee bedreigt hij echter de democratie waarin hij leeft en dus zijn eigenbelang: steeds minder capabele medeburgers zijn bereid een politieke functie te aanvaarden. Helaas moeten we constateren dat deze bedreigingen verwant zijn aan de terreur van sommige islamieten die gemotiveerd wordt door het idee dat zij het morele, namelijk religieuze gelijk aan hun kant hebben.

BESCHAVING ALS VORMGEVING VAN ZICHZELF (NIETZSCHE)

Willen Nederland en Europa niet in verval raken – geen verpleeghuis of museumregio worden, om enkele buitenlandse auteurs aan te halen – dan zal de emancipatie van het individu voort moeten gaan of misschien beter, opnieuw ter hand moeten worden genomen.

Verschijselen als het in toenemende mate uiten van grofheden, van sentimentaliteiten of het telkens bezigen van morele termen bij tegenslag waardoor deze eigenlijk als onrechtvaardig (in plaats van als inherent aan het bestaan) wordt geclassificeerd, doet vermoeden dat het individu minder stevig in zijn schoenen staat dan gehoopt. De grote mond werd de schijngestalte van de emancipatie.

Het wegnemen van externe afhankelijkheid is pas een eerste stap naar emancipatie. Zolang het individu zelf zwak blijft, dat wil zeggen zich eigener beweging afhankelijk maakt van anderen, van instanties, van ideologieën, religies enzovoorts draagt het opheffen van externe afhankelijkheid nauwelijks bij aan de emancipatie. We gaan er daarbij vanuit dat emancipatie inhoudt dat iemand grip krijgt op zijn leven en dat betekent dat hij zelfsturend wordt. Na het bereiken van de externe vrijheid moet er dus gewerkt worden aan de innerlijke vrijheid. Spinoza⁷ reikt hiervoor een paar hulpmiddelen aan, namelijk het pogen om je affecten te matigen en te bedwingen en verder het streven naar kennis van de waarheid. En tenslotte zou de energie die een affect oplevert naar een constructief doel geleid moeten worden.

Wat er gebeurt wanneer de afhankelijkheid blijft bestaan is te zien bij het gedrag van moslimextremisten. De energie die de haat jegens de Westerse cultuur oproept wordt gericht op het gemakkelijke doel van de destructie en niet op een constructief doel. De status van aanhanger van een religie gaat dienen als middel om zich af te sluiten van de maatschappelijke werkelijkheid. Daardoor zal de extremist ook weinig leren van ervaringen en levenslessen. De openheid om tot individuele beschaving te komen ontbreekt. Met de moraal valt eenzelfde spel te spelen, namelijk deze gebruiken als vluchtmechanisme om zichzelf niet de baas te hoeven worden.

De conclusie kan zijn dat een cultuur waarin veel uitvluchten worden geboden ter vermindering van een confrontatie met de werkelijkheid de emancipatie belemmert. Deze uitvluchten kunnen van religieuze of ideologische aard zijn maar inmiddels spelen religie en ideologie geen belangrijke rol meer in onze cultuur. Daarvoor in de plaats kwam de gesignaleerde houding van vooral linkse politici die suggereert dat een samenleving waarin burgers tegen problemen en risico's aanlopen moreel verwerpelijk is.

Waarschijnlijk kan het morele perfectionisme van de politiek worden gezien als een overlevingsstrategie. In een relatief welvarende en geordende samenleving kan de politiek een stap terug doen, zoals het liberalisme voorstaat. Maar iedere organisatie wil zijn onmisbaarheid bewijzen om zichzelf in stand te kunnen houden. Zo ook een politieke partij, een ambtenarenapparaat, een

vakbond enzovoorts. Zodra de media dus een probleem, een ongeluk of een risico registreren doet zich een kans voor zich te manifesteren als redder in de nood. Zo ontstaat de illusie van de bereikbaarheid van een perfecte samenleving net als in de tijd van de grote ideologieën. Een betere samenleving is echter afhankelijk van de mate waarin het individu macht heeft over zichzelf, niet van een alles regelende overheid.

Een ander bezwaar van het moralisme is dat het gemak verschaft om te tolerant te kunnen zijn in opvoeding en onderwijs en tot relativisme. Het gevolg is dat begrip wordt opgebracht voor allerlei gedragingen en denkbeelden ook als die een verzwakking van het individu en daarmee het verval van de samenleving bevorderen. Het is niet denkbeeldig dat een bericht in *NRC Handelsblad* van 6 augustus over de groei van een jonge onderklasse samenhangt met deze behoefte overdreven tolerant te zijn en daarom voorbij te gaan aan de waarheid wanneer die voor jongeren niet prettig is om te horen. Veel jongeren blijken namelijk de school te verlaten zonder diploma waardoor ze nauwelijks werk zullen vinden, een ontwikkeling die tendeert naar een zwakke burger en dus een omvangrijke overheid. Zorgwekkend voor de voorstanders van emancipatie. Minder zorgwekkend voor politici die het meeste heil van de overheid verwachten, want zij zullen de stemmen van de nieuwe afhankelijke verwerven.

CONCLUSIES

Het bovenstaande registreert hoe sommige politici door manipulatie met moraal mensen het gevoel geven dat niet zijzelf maar de overheid of anderen verantwoordelijk zijn voor hun situatie. Wouter Bos was zo behulpzaam om in zijn boekje *'Dit land kan zoveel beter'* nog eens te laten zien hoe dat in zijn werk gaat. Volgens enkele citaten hieruit in *NRC Handelsblad* van 17-12-2005 wil hij niet tegen de burgers zeggen dat ze steeds meer zelf moeten regelen en vaker zelf verantwoordelijk moeten zijn. Bos gaat er kennelijk niet vanuit dat er bij de burgers nog vooruitgang mogelijk is. Bij voorbaat dicht hij de overheid een ruimere taak toe dan misschien nodig is. Wanneer hij zich als 'bindend leider' wil opstellen naast mensen die zich onzeker voelen' zullen ze mogelijk onzeker blijven omdat ze dankzij het medeleven van Bos niet gestimuleerd worden zelfvertrou-

wen of zekerheid te putten uit eigen initiatieven. Aan echt leiderschap is behoefte voor het doorhakken van knopen en voor het daarvoor begrip kweken bij de burgers.

Maar de kans is groot dat een leider in het huidige klimaat snel wordt afgebrand, bijvoorbeeld doordat de publieke omroep vooral ruimte geeft aan de morele critici-casters van zijn denkbeelden. Bos betreurt dat mensen niet meer trots zijn maar hij mag dat verwachten na een oppositie waarin bij de burger geen beroep op moed maar op minimalisme werd gedaan. Evenmin is er reden om op landelijk niveau trots te zijn op resultaten, handelingen of besluiten wanneer die uit naam van het goede door media of politiek slechts op onvolmaaktheid worden beoordeeld. Er valt dan nooit meer iets goeds te bespeuren. Uit naam van het goede wordt het noodzakelijke omgepraat of vervormd tot iets minderwaardigs. Wie zich afvraagt waarom beschavingen in verval raken kan hier mogelijk een oorzaak vinden.

NOTEN

- 1 Gabriël van den Brink, *Schets van een Beschavings-offensief*, Amsterdam University Press, 2004. De auteur constateert dat de hoge verwachtingen die leven bij de burger leiden tot onvrede over ondermeer bestuurders of partner p. 94.
- 2 Henk Vos, *Filosofie van de Moraal*, Aula 1995, pag.51: Moraal moet worden beoordeeld op de mate waarin zij bevorderlijk is voor leven en samenleven.
- 3 Aristoteles spoort mensen al aan tot zelfverwerkelijking, tot zijn verstand gebruiken en tot kennis vergaren. Niet tot het extern laten vervullen van zoveel mogelijk wensen. Zie bv. Prisma Filosofie, Jörg Aqufenanger, 1985, p. 39 en 42.
- 4 Andre Comte-Sponville, *Een kleine Verhandeling over Grote Deugden*, Atlas 1997, p.206: Waarde en waarheid zijn twee verschillende categorieën. Waarheid heeft te maken met kennis, waarde met verlangen.
- 5 Uit de bijdragen van Herman Philipse aan de bundel *Praktische Filosofie*, Teleac/NOT, 1997, p. 158 onder de titel *Waarheid en Aardigheid*.
- 6 De gegevens betreffende moral hazard, de pil en de autogordels zijn afkomstig uit *Lusten en Lasten* van Henriëtte Maassen – van den Brink en Wim Groor, Prometheus 2000, p. 33 en 34.
- 7 Zie voor de adviezen van Spinoza bijvoorbeeld in *Prisma Filosofie* (zie onder 3) p. 101 - 104.

WONINGMARKT HET MEEST GEDIEND MET VEEL MINDER OVERHEIDSBEMOEIENIS

EEN LIBERALE VISIE OP DE WONINGMARKT
VRAAGT OM DRASTISCHE HERVORMINGEN

GIJS DRÖGE, MAARTEN DE BOER,

IVO TEN HAGEN, TJAKKO SMIT EN LARS WIERINGA

De hypotheekrenteaftrek ligt binnen de VVD erg gevoelig. Ook de huursubsidie en overheidssteun aan de sociale woningbouw zijn politieke heilige huisjes. Niettemin zit de woningmarkt op slot. Als onze nieuwe lijsttrekker een coalitie met de PvdA in een volgend kabinet niet uitsluit, is een fundamentele discussie over de woningmarkt evenwel onvermijdelijk. De auteurs pleiten voor een liberale visie op de woningmarkt, waarbij alle woonconsumenten gelijke kansen krijgen.

De ultieme liberale woonwens is de mogelijkheid om je vrij te vestigen, voldoende keus te hebben in het woningaanbod, je eigen voorkeur te kunnen uitoefenen in huur of koop, en zelf te kunnen bepalen voor welke prijs-kwaliteitverhouding je wilt wonen. Voorlopig lijkt dat evenwel een utopie, gezien de veelheid aan regelgeving die de woningmarkt verstikt en consumentgedrag beïnvloedt. De liberale wensdroom kan pas uitkomen wanneer er door de VVD en ook andere politieke partijen een verfrissend standpunt wordt ingenomen: allereerst gebaseerd op feitelijke en inhoudelijke argumenten, niet à priori op basis van louter politieke sentimenten.

De problemen op de woningmarkt zijn diepgeworteld: kort samengevat is er kwalitatief en kwantitatief te weinig aanbod, onvoldoende doorstroming en een te hoge drempel voor toetreders tot de markt. Vraag en

aanbod lopen ver uiteen, terwijl de vraag naar woningen voor een groot deel afhankelijk is van subsidie of fiscale aftrek. Het systeem vergt daardoor grote overheidsinspanningen.

DE HUURMARKT: DOMINANTIE VAN GEVESTIGDE BELANGEN

De onwrikbaarheid van het huidig bestel manifesteert zich duidelijk op de huurmarkt, getuige de ophef over de liberaliseringsplannen van Minister Dekker: woonconsumenten, in de rug gesteund door politieke partijen die de gevestigde belangen van lage huren voor iedereen verdedigen, zijn vanzelfsprekend niet bereid meer te betalen, laat staan een reële prijs te betalen voor de huurwoning. Lage woonlasten, in standgehouden op kosten van de sociale verhuurder en de belastingbetaler, lijken een verworven recht. Voor de wederopbouw was het systeem effectief: snelle bouw, lage huren en loonmatiging gingen daarmee hand in hand. Inmiddels leven we in andere tijden. Hoewel bijvoorbeeld de exploitatiesubsidies aan verhuurders al ruim tien jaar zijn afgeschaft, is er nog steeds geen marktgericht huurbeleid. Huurders weten niet wat wonen feitelijk kost, en verhuurders ontbreekt het daardoor aan prikkels om te investeren en te bouwen, als gevolg waarvan de wachtlijsten in stand blijven. Die wachtlijsten zouden er niet hoeven te zijn. In Amsterdam bijvoorbeeld is de voorraad sociale huurwo-

ningen ruim voldoende: circa 60 procent van het totale bestand. Maar ook in Amsterdam zijn de wachtlijsten voor die woningen het langst. Afgaande op de inkomensopbouw in Amsterdam zou een bestand van wellicht 30 procent sociale huurwoningen voldoende moeten zijn.

De praktijk van de woningmarkt in Nederland wordt gekenschetst met een ingezonden brief in *De Telegraaf* dit voorjaar, waarin de scribent reageert op de liberaliseringsplannen van Minister Dekker: 'Als ik met een hoger inkomen een lekker lage huur wil blijven betalen, moet ik dat toch zeker zelf weten?' De briefschrijver beseft waarschijnlijk niet hoe en waarom de huur van zijn woning zo laag kan worden gehouden. En hoeveel starters op de woningmarkt staan te dringen om zijn woning over te nemen. De briefschrijver zal zich vast wel realiseren dat wanneer hij op de koopmarkt of de private huurmarkt een vergelijkbare woning wil krijgen, de prijs daarvoor misschien wel het dubbele is. Hij is wel gek om de woning te verlaten. Mocht hij ooit nog eens noodgedwongen moeten vertrekken, dan kan hij maar beter de woning onderverhuren!

KOOPMARKT: FISCAAL GEDRAG BEPAALT WOONCONSUMPTIE

Zo goed als huurprijoliberalisering op gevestigde belangen stuit, zo is het met het praten over de hypotheekrenteaftrek. Hypotheekrenteaftrek zou moeten blijven bestaan om het progressieve belastingstelsel te compenseren. Net als in de huurmarkt wordt ook in de koopmarkt de vraag ondersteund met overheidsmiddelen, waarmee wordt beoogd het eigenwoningbezit te bevorderen. Overigens staat tegenover de renteaftrek wel de last van onroerendzaakbelasting, overdrachtsbelasting, BTW op nieuwbouw en verbouw en het eigenwoningforfait.

Diverse maatschappelijke organisaties houden je voor dat als gevolg van de mogelijke afschaffing, de koopwoningenmarkt in elkaar zal storten en tot 30 procent prijsdalingen zal leiden, met alle financiële gevolgen voor de huishoudens van dien. In deze bespiegelingen wordt stelselmatig enige vorm van compensatie via lagere belastingtarieven buiten beschouwing gelaten. Dat maakt het ook makkelijk om de angst voor afschaffing in leven te houden. Er zijn ook minstens zo betrouwbare onderzoe-

ken die aantonen dat afschaffing van de hypotheekrenteaftrek een enorme impuls geeft aan de economie en de woningmarkt. Instanties als de OESO, de Nederlandsche Bank en het Centraal Planbureau ondersteunen dat betoog. Zelfs de Vereniging Eigen Huis en de Nederlandse Vereniging van Banken (uitgezonderd de grootste hypotheekverstrekker, de Rabobank) staan open voor een verandering van het huidige systeem van hypotheekrenteaftrek. In de veronderstelling dat op lange termijn binnen Europa verdere belastingharmonisatie zal plaatsvinden, is het typisch Nederlandse systeem op den duur ook niet houdbaar. Europa schrijft ons de wet niet voor, maar we kunnen evenmin een eiland blijven. Vergelijk het met onderwerpen als vennootschapsbelasting of bijzondere verbruiksbelasting voor auto's: ook op die terreinen is Nederland autonoom, maar we kunnen de vergelijking met andere landen niet uit de weg gaan.

Veel huiseigenaren hanteren zo hun eigen redenering: de stijgende prijzen worden welkom ontvangen, zolang het niet de WOZ-waarde betreft. Winst maken op je eigen huis was in de hoogtijdagen, eind jaren '90, vaak financieel attractiever dan een heel jaar werken. Winst stelt je in staat uit te kijken naar een duurderde woning en aldus een stap te zetten in je wooncarrière. De koper bekijkt samen met zijn hypotheekadviseur zijn financiële spankracht op basis van relatief lage rentetarieven, en begeeft zich op de markt liefst uitgaande van zijn maximale potentie. Het is nog niet zo lang geleden dat voor elk huis dat op de markt kwam direct ettelijke kijkers vrijwel meteen een bod deden, tot boven de vraagprijs. Inmiddels is de koopmarkt als gevolg van de economische onzekerheid in een iets stabielere vaarwater terecht gekomen, hoewel de eerste signalen van bovenmatige prijsstijging zich weer aandienen. Elke eigenaar gaat er bij verkoop nog steeds vanuit dat een aantrekkelijke boekwinst kan worden gerealiseerd. Zelfs wanneer binnen korte tijd een verkoop plaatsvindt, zal in elk geval de overdrachtsbelasting moeten worden terugverdiend. Een snelle prijsstijging van ten minste 6 procent is daarmee een feit. Een huis kopen en verkopen is nog steeds een spel waarin het financiële gewin een grote rol speelt.

STARTERS

De starter op de koopwoningmarkt is nu het slachtoffer

van deze ontwikkeling, gezien de geringere mogelijkheden om, met name in de randstad, een betaalbare woning te vinden. Het prijsgat tussen de sociale huurmarkt en de koopmarkt wordt ook allengs groter en dus moeilijker overbrugbaar. In geval de door de politiek voorgestelde beperking van de hypothecaire leensom effectief wordt – je mag niet meer lenen dan de executiewaarde – zal de starter nog meer moeite krijgen de markt te betreden. Hoeveel starters beschikken nu over tienduizenden euro's eigen geld om het verschil te overbruggen en ook overdrachtskosten en eventuele verbouwing te bekostigen?

Deskundigen en politieke partijen, en ook voor- en tegenstanders van hypotheekrenteaftrek of huurliberalisatie, zijn het erover eens dat de woningmarkt in Nederland disfunctioneert: de markt zit op slot, kent geen doorstroming en is daardoor slecht toegankelijk voor starters en vele andere woningzoekenden. Het aanbod van woningen voldoet niet aan de vraag, zowel in kwantiteit als in kwaliteit. De markt is verziekt door de bijbedoelingen van woonconsumenten: 'ik blijf zitten want de huur is laag' of 'hoe maximaliseer ik de fiscale aftrek'. Deze bijbedoelingen zijn door de regulering van de overheid ingegeven, met tot gevolg dat zowel kopers als huurders worden geknot in hun ruimte om zich vrijelijk op de woningmarkt te begeven.

HET OVERHEIDSINSTRUMENTARIUM: EEN LAPPENDEKEN

In de loop der jaren is een complex stelsel van overheidsmaatregelen op de woningmarkt van toepassing geworden: in hoofdzaak om de woningbouwproductie te bevorderen, de sociale huurprijs aanvaardbaar te houden en het eigen woningbezit te stimuleren. Het is dan ook niet verrassend dat er inmiddels een omvangrijk instrumentarium van toepassing is:

1. Om het eigen woningbezit te stimuleren geldt de tot 30 jaar beperkte aftrek van hypotheekrente, waartegenover wel een eigenwoningforfait wordt gerekend. Per saldo kost deze maatregel het rijk jaarlijks (2005) 9,9 miljard euro: 11,7 voor de renteaftrek minus 1,8 miljard voor het eigenwoningforfait. Een gemiddeld huishouden 'ontvangt' per saldo 1.500 euro per jaar aan aftrek (SCP, 2002). Om maximaal van de renteaftrek te profiteren zijn aflossingsvrije, spaar- en beleggingshypotheken populair omdat deze uitgaan van 100 procent aftrek over de volle looptijd. Daarmee wordt niet in hoofdzaak het eigenwoningbezit bevorderd.

2. Bij de aankoop (uitgezonderd nieuwbouw) moet over de koopsom 6 procent overdrachtsbelasting worden betaald. Dit levert het rijk jaarlijks een bedrag op van 2,5 miljard euro.
3. Eigenaren betalen nu nog onroerendzaakbelasting. Gemeenten incasseren daarmee een bedrag van 1,3 miljard euro.
4. Er bestaat ook nog een Wet stimulering eigen woningbezit, maar vanwege de restricties wordt daar spaarzaam gebruik van gemaakt.
5. Veel gemeenten hanteren daarnaast eigen regelingen ter stimulering van het eigen woningbezit, met name in de lagere prijscategorieën.
6. Woningcorporaties bieden in veel gevallen de mogelijkheid de huurwoning te kopen, via speciale regelingen. Aangezien de boekwaarde van de woningen veelal ver beneden de marktwaarde ligt, kan zonder financieel nadelige gevolgen een 'vriendenprijs' worden gevraagd aan de zittende huurder, en zondig ook een zachte lening worden verstrekt, waarvoor wel doorverkoopvoorwaarden gelden.
7. Landelijk geldt voor bepaalde categorieën koopwoningen (tot een gelimiteerde koopprijs) een hypotheekgarantieregeling, op grond waarvan de hypotheekrente iets lager uitkomt.
8. Om woningen van huurders betaalbaar te houden geldt allereerst een huurprijswet en een maximale huurprijsverhoging, gebaseerd op een puntensysteem dat de kwaliteit tot uitdrukking zou moeten brengen. Met de marktwaarde van de woning wordt hierin geen rekening gehouden. Alles bij elkaar, inclusief de apparaatskosten van woningcorporaties, gelden voor sociale huurwoningen huurprijzen die tientallen procenten beneden het reële prijsniveau voor kwaliteit en locatie liggen.
9. Het rijk geeft jaarlijks ruim 460 miljoen euro uit om de woningproductie te stimuleren, (oude) wijken daarvoor te herstructureren en de minimale kwaliteit van woningen te waarborgen. In veel gevallen komt

dit geldt terecht in buurten met een hoog aandeel sociale woningbouw.

10. Woningcorporaties komen bij gemeenten veelal in aanmerking voor kortingen op de grondprijzen, in ruil voor productieafspraken. Zo is de bijdrage van de gemeente Amsterdam per sociale huurwoning gemiddeld liefst 33.000 euro. Vanwege de lege kas heeft het nieuwe college van Burgemeester en Wethouders aangekondigd die maatregel stop te zetten, in de veronderstelling dat de financiële reserves van de corporaties meer dan voldoende zijn om het sociale woningbeleid zelfs te intensiveren. Bij grotere woningbouwprojecten is het inmiddels gebruikelijk dat de lagere grondopbrengst voor de sociale woningbouw wordt gecompenseerd door hogere grondprijzen voor koopwoningen. Binnen één project subsidiëren de kopers derhalve de huurders, opdat de gemeente er financieel niet bij inschiet.
11. Naast alle object gerelateerde subsidies en tegemoetkomingen ontvangt één op de drie huurders afhankelijk van inkomen en huurprijs een individuele huurtoeslag. De uitgaven van het rijk aan huursubsidies hiervoor belopen jaarlijks 1,9 miljard. De gemiddelde huurder ontvangt jaarlijks 1.500 euro aan huursubsidie (SCP, 2002).
12. Als gevolg van het tekort aan woningen, geldt in de lagere prijsklassen in veel gemeenten een woning verdeelsysteem of toewijzingsbeleid, bekend van de wachtlijsten. Wie zich inschrijft doet dat bij voorkeur zo prematuur mogelijk, hetgeen de lengte van de wachtlijst in de hand werkt.
13. De ruimtelijke ordening is eveneens een belangrijke factor in de woningmarkt: de overheid bepaalt waar en onder welke voorwaarden kan worden gebouwd. Gezien de schaarste van bouwgrond en het feit dat grond in elk geval al een bestemming heeft, is het proces van ruimtelijke ordening langdurig en weinig flexibel.
14. Min of meer als verlengstuk van gemeentelijk ruimtelijk ordeningsbeleid wordt eveneens grondbeleid gevoerd: de prijsstelling is daarbij het sturingsmiddel en is afhankelijk van de bestemming (woningbouw, koop of huur), grondexploitatie (kruissubsidies), marktwaarde en verwervingsprijs. Voor de gemiddel-

de nieuwbouwwoning geldt vandaag de dag een grondprijzen van 30 procent ofwel 75.000 euro. In de Randstad is dat aandeel nog hoger. Verhoudingsgewijs is de grondprijs de laatste 10 jaar snel gegroeid: in 1996 bedroeg de grondprijs nog 25 procent van een gemiddelde koopwoning. Gemeenten en projectontwikkelaars hebben niet alleen goed geprofiteerd van de prijsontwikkeling, maar er zelfs actief aan bijgedragen.

Met deze opsomming zijn nog niet alle vormen van overheidsingrijpen genoemd, en in veel gevallen is niet eens exact te achterhalen hoe groot de inspanningen zijn om regulerend op te treden. Met name in begrotingen van gemeenten en in subsidiepotjes bij het rijk blijft veel verscholen. Niettemin blijkt dat, ondanks alle overheidsmaatregelen, de marktimperfecties verder zijn toegenomen.

BEVINDINGEN

De algemene erkenning dat de woningmarkt niet functioneert, vloeit voor een belangrijk deel voort uit de toenevende maatschappelijke onvrede over de kansen van woonconsumenten op de woningmarkt. 'Meer bouwen' is in elk geval bij alle partijen het adagium: het vergroten van het aanbod moet vraag en aanbod beter in balans brengen. Het bevorderen van het eigenwoningbezit is veel meer afhankelijk van de bouwproductie (en verkoop van huurwoningen) dan van de hypotheekrenteaftrek. Minister Dekker heeft zich in deze kabinetsperiode verbonden aan verhoging van de productie tot boven de 80.000 woningen per jaar, maar haastte daarbij aan te geven dat het Ministerie natuurlijk zelf geen woningen bouwt. Na een enkele opleving is de productie niet verder gekomen dan 70.000 woningen per jaar. Hoeveel het er ook zijn, of er voldoende aanbod is kan niet eenvoudig worden vastgesteld: in elk geval geldt dat niet voor een favoriete twee-onder-een-kapwoning in hartje Amsterdam. In sommige gebieden van Nederland loopt de bevolking in aantal terug, en zal overaanbod onvermijdelijk tot leegstand leiden. Het woningtekort waarover wordt gesproken, is daarmee ook een luxevraag: Als alle wensen moeten worden vervuld is er altijd een tekort, en zal een groot deel van de bestaande voorraad, het minst aantrekkelijke deel, leeg worden achtergelaten. Het is daarom prima om meer te bouwen, maar dan zal er tegelijkertijd veel meer

moeten worden gesloopt of drastisch gerenoveerd.

De vraag is nu hoe de stagnatie in de woningmarkt kan worden doorbroken en op de lange termijn een gezond en stabiel functionerende woningmarkt kan ontstaan. Een beetje liberaliseren en de aftrek een beetje beperken zijn voor nu vooral politieke oplossingen, maar houden het bestaande instrumentarium in stand en voegen er mogelijk elementen aan toe. Het woningaanbod moet in elk geval worden verruimd, met name in de koopsector. De kwestie is of er sprake is van een tijdelijke imperfectie die met een groter aanbod kan worden gerepareerd, dan wel een structurele tekortkoming die ingrijpendere maatregelen vereist. De oplossing 'meer bouwen' lijkt een vluchtweg voor een noodzakelijke hervorming van de woningmarkt. Op de lange termijn is het risico reëel dat vraag en aanbod wederom uit de pas lopen, dat leert in elk geval de historie. Enkel en alleen meer bouwen houdt het huidige stelsel in stand waarin consumenten vanwege subsidies en belastingen gecalculerde beslissingen nemen. Hoe meer de overheid regulerend en sturend optreedt op de woningmarkt, hoe groter de kans dat vraag en aanbod elkaar juist ontlopen. Daarvoor is het overheidsinstrumentarium te complex, te traag van begrip en te sterk geënt op deelbelangen en nevenfuncties. Subsidies en aftrekmogelijkheden, verdiensten aan grondverkoop, sturing van woongedrag uit oogpunt van integratie, sturing van corporaties op financiële prikkels, er zijn veel factoren die de verwezenlijking van echte woonwensen vertroebelen en consumenten ervan weerhouden op eigen kracht hun keuze te maken.

Meest invloedrijke element in het functioneren van de woningmarkt is de vermenging met inkomenspolitiek via subsidies, belastingen en renteaftrek. De overheid stuurt daarmee het gedrag van woonconsumenten, zodat zij zich niet vrijelijk kunnen bewegen op de woningmarkt. In een rijk westers land als Nederland is het hoogst wonderlijk dat zo'n kostbaar systeem van belastingmaatregelen en subsidies noodzakelijk wordt geacht om de woningmarkt te laten functioneren. De vraag waarom de woonkeuze bepalend moet zijn voor de compensatie van het progressieve belastingtarief blijft een raadsel.

De problemen op de woningmarkt zijn wel degelijk van structurele aard, en niet op te lossen met incidentele maatregelen zoals het stimuleren van de bouwproductie.

Het totale stelsel is verantwoordelijk voor het disfunctioneren van de woningmarkt, met tal van uitwassen, zoals illegale onderhuur, prijsopdrijving en fiscaal en subsidie gedreven woonconsumptie. In de moderne westerse samenleving, met de wederopbouw na de oorlog al weer ver achter ons, kunnen consumenten heel goed eigen keuzes maken zonder overheidssturing, ervan uitgaande dat de markt volwassen functioneert.

HET WENKEND PERSPECTIEF

Nederland moet in onze ogen gaan werken aan een woningmarkt waarin de markt zonder direct overheidsingrijpen zijn werk doet, vraag en aanbod op elkaar reageren en de markt snel kan inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Niet het (veelal lokale) politieke sentiment, maar de vraag uit de markt moet bepalen wat er gebouwd wordt. Er is daarom een strategie vereist waarin de woonconsument vertrouwen kan hebben en houden.

Voor de VVD zou moeten gelden dat die strategie een gunstig perspectief biedt voor woonconsumenten op de lange duur: een vrije en toegankelijke markt waarop woonconsumenten dankzij een veel hoger besteedbaar inkomen zelf kunnen kiezen welk deel daarvan aan wonen wordt uitgegeven. Het vooruitzicht moet zijn dat dankzij de vele besparingen, elke woonconsument erop vooruitgaat: zowel financieel, en zeker ook qua positie op de woningmarkt. De VVD moet woonconsumenten de zekerheid bieden dat een consistent en betrouwbaar overheidsbeleid resulteert in een stabiele marktontwikkeling. Om dat perspectief te bereiken moeten de komende periode de volgende concrete doelstellingen worden gerealiseerd:

1. Een duurzaam gezond functionerende woningmarkt, waarin de markt zijn werk doet en vraag en aanbod daarin gelijkwaardig kunnen functioneren: een actief bouwbeleid en een flexibel ruimtelijk ordeningsbeleid zijn hiervoor de sleutel. Het overheidsinstrumentarium in de ruimtelijke ordening moet erin voorzien dat snel kan worden gebouwd, gerenoveerd of verbouwd, en het aanbod op lokaal niveau alleen om dringende redenen kan worden bijgestuurd.
2. Het bieden van gelijke kansen aan iedere woonconsument, zodat een eigen vrije keuze kan worden gemaakt en waarbij de prijs van elke woning een uit-

drukking is van de woonkwaliteit en locatie. De woonconsument kiest zelf hoe en voor hoeveel hij of zij wil wonen, en wordt daarin niet gesubsidieerd of belast door de overheid. Het verschil tussen huren, kopen of tussenvormen is daarvoor niet relevant. Dit impliceert een volledige liberalisering van de huurmarkt, het stopzetten van alle vormen van objectge-relateerde subsidies (met name via grondprijnsbeleid) en het afschaffen van overdrachtsbelasting en onroerendzaakbelasting. Het betekent eveneens een ontvlechting van inkomenspolitiek met woningmarktbeleid en het daarvoor afbouwen van de belastingaftrek voor hypotheekrente en het eigen woningforfait.

3. Het instandhouden van het recht op wonen, op een kwalitatief acceptabel niveau en het bieden van steun in de vorm van woontoeslag aan alleen de zwaksten in de samenleving om dat mogelijk te maken. Woontoeslag is eigendomsneutraal (koop, huur of een tussenvorm).
4. Het wegvallen van subsidies en aftrekmogelijkheden wordt ten volle gecompenseerd via lastenverlichting op de inkomensbelasting, derhalve voor een bedrag van ten minste 8 miljard (huidige uitgaven van 14 miljard minus belastingen van circa 5,6 miljard, waarbij winsten uit bijvoorbeeld grondbeleid en lokale subsidies daarin nog niet zijn meegenomen).
5. Gelijkschakeling van woningcorporaties met marktpartijen, uitgezonderd corporaties die zich geheel en alleen toeleggen op maatschappelijke doelstellingen en bereid zijn onrendabel te verhuren.
6. De operatie verloopt voor de overheid budgettair neutraal en heeft als inzet het realiseren van verdere besparingen op vervallen beleidsfuncties en uitvoeringskosten (inning of uitkering van en controle op overdrachtsbelasting, renteaftrek, subsidie en eigenwoningforfait).

DE WEG ERNAAR TOE

Een volledig vrije woningmarkt, vrij van overheidssturing, vergt een zorgvuldige voorbereiding en een lange overgangperiode. Het beeld van de ideale woningmarkt, zoals hierboven geschetst, kan over een periode van circa 30 jaar zijn gerealiseerd, en die periode is nodig om de huidige geldende rechten gedurende die tijd te kunnen blijven

respecteren. Behalve deze rechtszekerheid is de stelselwijziging erop gericht dat de gemiddelde woonconsument er door de budgetneutraliteit financieel niet op achteruit gaat, eerder vooruit. In de koopsector wordt het gemis aan renteaftrek rechtstreeks gecompenseerd via lagere belastingtarieven. Berekeningen van het Sociaal Cultureel Planbureau tonen aan dat bij compensatie zelfs in de laagste belastingschaal (ongunstiger voor hoge inkomens) de lastenstijging als gevolg van het wegvallen van de renteaftrek minimaal is. Op de huurmarkt zal de herstructurering en liberalisering evenzeer financiële verschuivingen tot gevolg hebben. De huren stijgen voor tweederde van alle huurders dan van circa 19 procent van het inkomen naar 30 procent van het inkomen. Ook hier geldt dat alle besparingen op subsidies tot voldoende compensatie in inkomstenstarieven moeten leiden voor de gestegen huurprijzen.

De vraag is hoe de herverdeling wordt ingericht, in welke tempo en op welke wijze veranderingen worden doorgevoerd. Daarin schuilt ook de grote angst van politieke partijen met hun traditionele achterban, maar evenzeer maatschappelijke organisaties als de woonbond, VNO-NCW en MKB-Nederland. Wanneer de hypotheekrenteaftrek en liberalisering van de huurmarkt ter discussie wordt gesteld, resulteert dit in een sterke daling van het vertrouwen van woonconsumenten in de overheid, en in een wantrouwende markt zullen de prijzen van koopwoningen snel dalen, met alle economische en persoonlijk financiële problemen van dien. In die redenering wordt vaak het Zweedse voorbeeld aangehaald: destijds is aldaar de hypotheekrenteaftrek drastisch beperkt, in relatief snel tempo doorgevoerd, en in een conjunctureel ongunstige periode. Dat is niet de manier om het te doen. Er zijn ook betere voorbeelden, zoals het Verenigd Koninkrijk. Na de daling van huizenprijzen in Zweden, heeft de prijsontwikkeling zich later overigens keurig hersteld.

Is deze angst voldoende argument om de herstructurering achterwege te laten? Wanneer de angst regeert zal dat ongetwijfeld het geval zijn. Wanneer wordt uitgegaan van de feiten (zoals het huidige tekort aan woningen waardoor de vraag het aanbod overtreft), het langetermijnperspectief voor de woonconsument gunstig is, en de weg ernaar toe zorgvuldig wordt afgelegd, is die angst

ongegrond.

VERKIEZINGSINZET VAN DE VVD

Het is ook aan de VVD om mede te bepalen hoe het publieke debat erover wordt gevoerd. Onze partij mag zich daaraan niet onttrekken, zoals nu wel het geval is. De VVD moet zich sterk maken voor een goed functionerende woningmarkt en niet blijven steken bij het belang van renteaftrek voor de midden- en hogere inkomens. De VVD moet erop toezien dat de herstructurering in de woningmarkt zeer zorgvuldig plaatsvindt. De wijze waarop de operatie wordt ingericht moet hoge prioriteit krijgen, temeer wanneer Wouter Bos met zijn PvdA als potentiële winnaar van de komende kamerverkiezingen het initiatief zal nemen om de hypotheekrenteaftrek aan te pakken, maar de koppeling tussen woningmarktbeleid en inkomenspolitiek in stand laat: vanuit liberaal perspectief een ongewenst scenario. Alleen al om die reden zal de VVD zich stevig moeten voorbereiden op inhoudelijk debat in plaats van de discussie over de woningmarkt uit de weg te gaan. Op voorhand zou welke maatregel dan ook niet moeten worden uitgesloten, zoals nog wel in het Liberaal Manifest is gedaan. De kiezer ontleent meer zekerheid aan een politieke partij die weet welk perspectief er kan worden geboden en waar de woonconsument aan toe is, dan het standpunt 'er valt niet over te praten'. Want dat laatste is een absolute schijnzekerheid nu de hele wereld debatteert over hypotheekrenteaftrek. De kiezer is goed, maar niet gek!

Gijs Dröge is oud-gemeenteraadslid voor de VVD te Delft, Maarten de Boer is oud-voorzitter van de VVD Amsterdam-Oost, Ivo ten Hagen is oud-wethouder te Boskoop, Tjakko Smit is voorzitter van de VVD Amersfoort en Lars Wieringa is raadsgriffier te Bussum.

BRONNEN

Dit artikel is onder meer gebaseerd op de volgende bronnen:

Naar een nationaal plan voor de woningmarkt. Vereniging Eigen Huis, april 2006.

Uitgerekend wonen, Een model voor de vraag van huishoudens naar wonen en de gevolgen van beleidswijzigingen. Sociaal Cultureel Planbureau, SCP-publicatie 2006/3.

Advies Huurliberalisatie. Raad van Economisch Adviseurs, 28 maart 2006.

Actualisatie varianten fiscale behandeling eigenwoningbezit, Brief Staatssecretaris Wijn, maart 2006.

The recent Dutch Experience, Quarterly Report on the Euro Area. Europese Commissie, maart 2006.

Fiscale aftrekbaarheid hypotheekrente. Advies VNO-NCW en MKB Nederland, maart 2006.

Hypotheekrenteaftrek in perspectief. S.G. Grob (De Nederlandsche Bank) in ESB, 11 maart 2006.

Rijksbegroting 2006, Ministerie van Financiën, september 2005.

Beperking aftrek hypotheekrente heeft ingrijpende effecten. Rapport Ecorys t.b.v Raad voor Onroerende Zaken, september 2005.

Goed wonen, van iedereen, voor iedereen. Rapport Partij van de Arbeid, oktober 2005.

Welke factoren bepalen de ontwikkeling van de huizenprijzen in Nederland? Centraal Planbureau, april 2005.

Hypotheekrenteaftrek moet op de helling. Koen Caminada en Kees Goudswaard, hoogleraren fiscale en economische vakken, faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden, het Financieele Dagblad, 24 maart 2005.

Snelle verandering is onaanvaardbaar. Anne Bijvoet, Nederlandse Federatie van Belastingadviseurs, het Financieele Dagblad, 24 maart 2005.

Nieuw plan afschaffing hypotheekrenteaftrek. Leo Stevens, het Financieele Dagblad, 11 maart 2005.

Woningcorporaties: prikkels voor effectiviteit en efficiëntie. Centraal Planbureau, mei 2002.

Woningmarkt blijft nog jaren overspannen. Dr.ir. A. Feddes, Het Financieele Dagblad, 9 november 2001.

De fiscale behandeling van de eigen woning in EU-landen. Bijlage 4 in Monetaire Monografiën, De Nederlandse Bank, 2000.

NABETRACHTING OP EEN EVALUATIE

GOVERT DEN HARTOGH

In de Wet op de Orgaandonatie is vastgelegd dat mensen uitdrukkelijk kenbaar moeten maken of ze toestemming geven voor orgaandonatie. Doen zij dit niet dan moet in alle gevallen aan de nabestaanden om toestemming gevraagd worden. De auteur is van mening dat een wijziging van het huidige systeem zeer wenselijk is in verband met de toenemende vraag naar organen. Hij pleit voor een geenbezwaarsysteem, waarbij toestemming niet meer uitdrukkelijk gegeven hoeft te worden. Niet registreren betekent dan automatisch instemming met donatie.

Binnenkort wordt de tweede evaluatie van de Wet op de Orgaandonatie na een traject van ruim twee jaar afgesloten, en inmiddels is de volgende evaluatie alweer van start gegaan. Een goed moment voor een terugblik. Het debat over het systeem van donorwerving voor postmortale orgaandonatie heeft sinds jaar en dag een stereotype karakter. Het gaat over het zelfbeschikkingsrecht, de integriteit van het menselijk lichaam en de wens het zuiver altruïstische karakter van donatie te behouden. En ja, het feitelijke aanbod aan organen is veel te laag, terwijl het potentiële aanbod voldoende zou zijn, maar daarom ga je toch niet marchanderen met je principes? In deze zoveelste discussieronde bleek het gevoel van urgentie groter dan tevoren en was er zelfs sprake van enige beweging in opvattingen. Nog vlak voor de uiteindelijke stemming in de Tweede Kamer zag het er begin 2005 naar uit dat er eindelijk een meerderheid te vinden zou zijn voor overgang naar een variant van het geen-bezwaarsysteem. Maar toen de PvdA geen fractiediscipline oplegde, en het CDA en de VVD dat kennelijk wel deden, pakte het toch

nog anders uit. Bij het luiden van de klok voor de volgende ronde kan het zijn nut hebben nog eens kritisch te kijken naar de gang van zaken in de vorige.

DE MINISTER

Met name in het overleg met de vaste Kamercommissie Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft minister Hoogervorst uiteengezet waarom hij er niet voor voelt het systeem te veranderen. Op het ogenblik wordt in het donorregister bijgehouden wie zich als donor aanmeldt, wie donatie uitdrukkelijk uitsluit en wie die beslissing aan derden overlaat. 63 procent van de Nederlanders heeft zich niet laten registreren, in hun geval beslissen de nabestaanden. Die weigeren donatie in 7 van de 10 gevallen. De meeste Europese landen hebben een variant van het geen-bezwaarsysteem waarin die 63 procent als donor zouden gelden. Ook in die landen heeft de familie overigens uiteindelijk het laatste woord, of dat nu wettelijk zo geregeld is of niet.

De minister had geen principiële bezwaren tegen zo'n systeem. Dat is een eerste opmerkelijk gegeven, want zijn voorgangers hadden die altijd wel. Hoogervorst dacht alleen dat het 40 miljoen euro zou gaan kosten om het systeem in te voeren, terwijl de kans dat het een substantieel groter aantal organen oplevert, gering zou zijn. Hoogervorst beriep zich voor die inschatting van de opbrengst op een tweetal onderzoeken die hij had laten uitvoeren door het Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg (NIVEL). Zijn belangrijkste argument ontleende hij aan de internationale vergelijking die het NIVEL had uitgevoerd tussen (welgeteld) drie landen met een toestemmingssysteem als het Nederlandse en zeven landen met een geen-bezwaarsysteem. Die vergelij-

king zou laten zien dat de landen met een geen-bezwaar-systeem het niet beter doen. Ook de minister vond dat een opmerkelijke uitkomst. Maar snel van begrip als hij nu eenmaal is, snapte hij het wel. In die landen worden weliswaar veel meer mensen als mogelijke donor beschouwd dan in Nederland, maar uiteindelijk beslist ook daar de familie, en die zou geen andere keuzen maken dan bij ons. Vol verwachting slaan wij dus het bewuste onderzoeksrapport op om te zien welke gegevens het biedt over de relatie tussen het beslissysteem en het aantal familieweigeringen. Het antwoord blijkt: geen. Het NIVEL heeft die relatie niet onderzocht. Nu suggereren de beschikbare gegevens betreffende landen als België en Spanje dat daar van de overledenen die geschikt zouden zijn als donor ongeveer 20 procent door familieweigeren verloren gaat, terwijl dat percentage in Nederland in de buurt van de 50 ligt. We weten niet hoe betrouwbaar die gegevens zijn, zo zouden in België artsen er wel eens vanaf zien de donatievraag überhaupt te stellen als de kans op een negatief antwoord groot is. Niettemin zou het toch heel goed het geval kunnen zijn dat de situatie met betrekking tot familieweigeringen in België en Spanje gunstiger ligt dan in Nederland, maar die voorsprong weer te niet gedaan wordt door factoren die niets met het beslissysteem te maken hebben, zoals het feit dat in Nederland op veel grotere schaal gebruik gemaakt wordt van zogenaamde Non-Heart-Beating donoren. Een internationale vergelijking die niet differentieert naar relevante en irrelevante factoren heeft nul komma nul bewijskracht.

Als alternatief staat in Nederland op het ogenblik eigenlijk alleen nog de Actieve Donorregistratie (ADR) ter discussie. In dat systeem geeft de overheid de burger eerst alle gelegenheid zijn keuze in het donorregister te laten registreren, en pas als hij dan nog niets van zich laat horen, wordt hij alsnog als donor geregistreerd. Hij krijgt daarna nog regelmatig, bijvoorbeeld elke keer dat hij zijn paspoort laat verlengen, te horen onder welke categorie hij in het register voorkomt, en kan die registratie altijd wijzigen. In het tweede NIVEL-rapport is onderzocht hoe de burger op invoering van dit systeem zou reageren. Terwijl uit het eerste rapport zou blijken dat invoering van het geen-bezwaarsysteem op z'n best slechts enkele donaties per jaar extra zou opleveren, berekende het NIVEL ditmaal tot zijn eigen kennelijke verrassing dat

invoering van de ADR tot een verhoging van 214 tot 248 donaties per jaar zou leiden. Dit terwijl het toch gewoon om een variant van het geen-bezwaarsysteem gaat. Blijkbaar beoordeelt het publiek zo'n systeem niet zozeer in abstracto, maar vooral in een bepaalde verpakking.

De minister beschreef de afweging steeds in deze termen: 40 miljoen voor 34 extra donaties. Dat was misleidend. Bedacht moet worden dat de kosten van invoering van het systeem grotendeels eenmalig zijn terwijl een opbrengstverhoging zich vele jaren voortzet, en dat één donatie gemiddeld drie organen oplevert. Het gaat dus per saldo om een winst van vele honderden organen. Voor de grote meerderheid van de ontvangers betekent transplantatie dat zij behoed worden voor een ontijdige dood of verlost van een leven in de greep van ziekte, in elk geval voor een flink aantal jaren. Extra donaties leveren bovendien ook financiële baten op, in het bijzonder door besparing op de kosten van dialysebehandelingen.

Om uit de gegevens van het publieksonderzoek tot een berekening te komen gaat het NIVEL van allerlei veronderstellingen uit, sommige plausibel, andere dubieus. Van de niet-geregistreerde ondervraagden zegt 80 procent dat ze het registratieformulier alsnog zullen terugsturen. Met de al geregistreerden meegerekend, zou per saldo 88 procent van de Nederlanders dat doen! Ze weten bij het NIVEL zelf ook wel dat dit volstrekt onwaarschijnlijk is. Als het er op aankomt doen de meeste mensen namelijk helemaal niets. Dat is precies de reden waarom de invoering van het donorregister geen succes is geworden: twee derde van de Nederlanders stuurt het formulier niet terug. Het NIVEL stelt die onwaarschijnlijke prognose echter niet bij, integendeel. Ruim 30 procent van de niet-geregistreerde ondervraagden zegt de beslissing uitdrukkelijk aan nabestaanden te zullen delegeren, het NIVEL maakt daar zonder veel motivering 40 procent van. Ook het aantal weigeraars wordt door de onderzoekers nog verhoogd. Een realistische schatting levert echter meteen tientallen extra donaties per jaar op, en dus weer honderden extra organen per saldo.

De berekening van het NIVEL was ongeloofwaardig. Het NIVEL nivelleerde, even opzichtig als de Nierstichting majoreerde. (Die berekende een toename van het

aantal donaties met 59 procent).

De minister meende dat het NIVEL eerder nog te optimistisch was geweest. Hij verwachtte allereerst een nog groter aantal weigeringen. Dat zou het totale aantal registraties echter nog doen stijgen, en 100 procent is toch echt de absolute bovengrens. Bovendien blijkt alleen al uit vergelijking tussen beide NIVEL-rapporten dat mensen die tegenstander zijn van een voorgesteld systeem geneigd zijn aan te geven dat zij zich als weigeraar zullen laten registreren. Dat is dus meer een oordeel over het systeem dan over donatie en heeft weinig voorspellende waarde. In de tweede plaats meende de minister dat nabestaanden die niet weten of de toestemming van de overledene uitdrukkelijk of stilzwijgend is geweest eerder geneigd zullen zijn dan nu zich alsnog tegen uitname van zijn organen te verzetten. Het NIVEL had met dit verwateringseffect ook al rekening gehouden, maar het kan nog veel sterker zijn dan het NIVEL aannam zonder de te verwachten meeropbrengst bij een realistische inschatting van de inzendingen van het registratieformulier te niet te doen. In de derde plaats wees de minister er op dat zijn flankerend beleid er vooral op gericht is het aantal familieweigeringen terug te dringen. Onder een ADR-systeem is het echter in een veel geringer aantal gevallen de familie die beslist, dus heeft het beleid dan minder effect. Daarbij ziet de minister echter zelf het zojuist genoemde verwateringseffect over het hoofd. Een meer professionele aanpak van het stellen van de donatievraag zou ook dat effect kunnen dempen.¹

Tientallen jaren lang is de invoering van een geen-bezwaarsysteem geblokkeerd door principiële bezwaren. Maar nu de minister die blokkade opgeeft, laat hij zich alsnog weerhouden door een slordige kosten-batenanalyse. Dat het daar nu op vastzit is voor de wachtende nier-, hart- en leverpatiënten misschien nog wel moeilijker te verteren.

DE ULTRA-LIBERALEN

Die vijf dissidenten van de PvdA die Hoogervorst aan zijn meerderheid hielpen, zongen het oude liedje: het geen-bezwaarsysteem is in strijd met het zelfbeschikkingsrecht en met het recht op lichamelijke integriteit. Ook de VVD zong uiteindelijk in het kamerdebat als vanouds mee in dit koor, hoewel in het vooroverleg een veel pragmati-

scher toon was aangeslagen. Merkwaardig is altijd weer dat de meeste van deze liberalen geen enkel probleem hebben met andere beperkingen op het zelfde zelfbeschikkingsrecht. Zo mogen donoren geen restricties aanbrengen op de categorie van patiënten die voor ontvangst van hun organen in aanmerking komen, ook niet de restrictie dat zulke ontvangers zich ooit zelf als donor moeten hebben laten registreren. En ze mogen geen honorering vragen voor een geëffectueerde donatie. Mogelijk berusten al zulke inperkingen op respectabele overwegingen, maar waarom die zoveel zwaarder wegen dan het belang van patiënten die lijden aan orgaanfalen wordt ons nooit duidelijk gemaakt.

Hoe ingrijpend is in vergelijking met zulke restricties trouwens de inperking van het zelfbeschikkingsrecht die door het ADR-systeem wordt gemaakt? Op het eerste gezicht lijkt er eigenlijk nauwelijks sprake te zijn van inperking. De enige effectieve vrijheidsbeperking die het systeem introduceert is immers dat wie geen donor wil zijn of de keuze wil delegeren, er niet aan ontkomt een formulier in te vullen en ongefrankeerd op de brievenbus te doen. Het was bepaald pijnlijk om te zien hoe de woordvoester van de VVD, Jelleke Veenendaal, zich uitdrukkelijk voor dit Vrijheidsrecht van de Mens en de Burger sterk maakte. Pijnlijk als men zich realiseert welk belang daarvoor wijken moet.

Ik erken wel dat het te gemakkelijk is om alleen naar de effectieve vrijheidsbeperking te kijken. Aan een geen-bezwaarsysteem ligt immers de gedachte ten grondslag dat mensen die een transplantatie-orgaan nodig hebben in beginsel hulp van hun medeburgers mogen verwachten. Daarom geldt iedere burger als donor tenzij hij aangeeft dat niet te willen zijn. Door het systeem in te voeren maakt de overheid die norm tot de hare, terwijl in een toestemmingssysteem doneren en niet-doneren wat de overheid betreft moreel gezien op één lijn staan.

Maar als in dit debat één ding duidelijk is geworden, dan wel dat de overheid haar neutraliteit in dit opzicht al volledig heeft opgegeven. Het 'flankerend beleid' van Hoogervorst stelt zich immers uitdrukkelijk ten doel zoveel mogelijk donaties te verkrijgen. Terugdringing van het aantal familieweigeringen is inmiddels zelfs een prestatie-indicator geworden waarop ziekenhuizen worden afgerekend. Dat zal er natuurlijk niet toe bijdragen dat de

donatievraag vrijblijvend wordt gesteld. Ook in de voorlichting wordt steeds het grote belang van donatie benadrukt: alleen de vrees dat een al te uitbundige propagandatoon contraproductief zou kunnen werken, leidt nog tot enige terughoudendheid. Tegen deze doelstelling van het overheidsbeleid heeft niemand in de Kamer zich verzet.

Het overheidsbeleid drukt dus een morele voorkeur voor donatie uit. Dat gebeurt echter op een manier die het zelfbeschikkingsrecht niet werkelijk aantast. De essentie van dat recht is immers dat er niets gedaan wordt met wat van jou is – in dit geval met jouw organen – zonder jouw toestemming. Onder het ADR-systeem is elke burger die als donor geregistreerd staat daarvan in beginsel op de hoogte. Het wordt hem immers uitdrukkelijk door de overheid meegedeeld, en de motie-Kant die om invoering van het systeem vroeg, voorzag zelfs in een voorlichtingscampagne voor analfabeten. Wie dan nalaat bezwaar te maken, mag geacht worden toestemming te geven. Hoe toestemming wordt gegeven, is een kwestie van pure conventie, bij een veiling volstaat een licht bewegen van hoofd of duim, en in andere contexten is zwijgen voldoende. Toestemming kan alleen maar gegeven of niet gegeven worden, niet half gegeven. Als stilzwijgen volgens de wet als toestemming geldt, is stilzwijgende toestemming voor iedereen die de wet kan kennen daarom echte en volledige toestemming.

Dat is ook van belang voor de overwegingen van de nabestaanden. De advocaten van het zelfbeschikkingsrecht accepteren thans zonder blikken of blozen dat in 63 procent van de gevallen een donatie zonder enige vorm van toestemming van de overledene kan worden uitgevoerd. De overledene heeft in die gevallen zijn beslissing ook niet zelf aan zijn nabestaanden gedelegeerd. Onder het ADR-systeem is daarentegen altijd bekend wat de positie van de overledene zelf was. Hij heeft, uitdrukkelijk of stilzwijgend, toestemming tot donatie gegeven, bezwaar aangetekend of de beslissing uitdrukkelijk gedelegeerd. Per saldo komt het zelfbeschikkingsrecht dus onder het ADR-systeem beter tot zijn recht dan onder de nu geldende onzuivere variant van het toestemmingssysteem. Het was om die reden dat zelfs Henk Leenen, de grote kampioen van het zelfbeschikkingsrecht als basisbeginsel van het hele Neder-

landse gezondheidsrecht, een voorstander was van het geen-bezwaarsysteem.

RECIPROCITEIT

Er is de laatste jaren toch wel wat verschoven. Allereerst heeft de overheid in haar beleid met algemene instemming de schijn van neutraliteit volledig opgegeven. Bij de bezwaren tegen het geen-bezwaarsysteem zien we voorts een lichte verschuiving van principiële naar pragmatische argumenten, het meest pregnant bij de minister. In de volgende ronde zal het succes van het flankerend beleid een grote rol spelen. In 2005 is om te beginnen het aantal postmortale donaties, ondanks verdere stijging van de NHB-donaties, helaas alleen maar verder teruggelopen.

Nog opvallender is misschien dat er, afgezien van de christelijke partijen, niet langer een volstrekt taboe rust op het voorstel elementen van reciprociteit in te voeren. Om te beginnen stelde Evelien Tonkens (Groen Links) voor om op het donatieformulier allereerst de vraag te stellen of de betrokkene zelf indien nodig een orgaan van een ander zou willen ontvangen. De minister vond dat wel een aantrekkelijk idee, 'hoewel het één eigenlijk niets met het ander te maken had'. Enkele weken later was hij er achter gekomen dat er misschien toch een verband bestond. ('Alleen wie nooit denkt, verandert nooit van gedachten.') Hij bleek er nu zelfs een voorstander van te zijn een flinke stap verder te gaan en bij de toedeling van organen bonuspunten te geven aan geregistreerde donoren. Helaas gaf hij daarbij als primaire reden op dat de Nederlandse moslims zich zelden als donor opgeven maar wel altijd bereid zijn zonedig een orgaan te ontvangen. Dit is op zichzelf ongetwijfeld juist, maar met een percentage geregistreerde donoren van 20 procent voor de gehele Nederlandse bevolking is er weinig reden één bevolkingsgroep speciaal verwijten te maken.

De gedachtegang achter het reciprociteitidee is als volgt. Weliswaar kan wie teveel drinkt of rookt, zijn lever of zijn longen zo onherstelbaar beschadigen dat hij alleen nog met een donororgaan kan overleven, maar in het algemeen heeft toch iedere Nederlander, ongeacht zijn levenswijze, een min of meer vergelijkbare kans om ooit op orgaantransplantatie aangewezen te zijn. Gegeven dat feit is het merkwaardig dat orgaandonatie gewoonlijk

wordt opgevat als een door zuiver altruïsme gemotiveerde gift aan een behoeftig medemens. In feite is het een bijdrage aan een 'pool' van organen waarvan iedereen, ook de gever zelf, kan profiteren. Als voldoende mensen hun bijdrage zouden leveren zouden allen daarvan zelfs profiteren, al was het alleen maar door de geboden zekerheid dat er, mocht de nood ooit aan de man komen, een geschikt orgaan voor transplantatie beschikbaar zal zijn.

Uit enquêtes blijkt dat de gedachte 'ik kan zelf ook ooit een orgaan nodig hebben' inderdaad een hoofdrol speelt in de overwegingen van mensen die zichzelf als donor laten registreren, die 20 procent van de Nederlandse bevolking dus. Vermoedelijk komt de gedachte bij de andere 80 procent niet op, daarom was het eenvoudige voorstel van Tonkens zo'n schot in de roos. 86 procent van de Nederlanders geeft aan zo nodig inderdaad een beroep te willen doen op een donororgaan, een percentage dat, zodra een orgaan het werkelijk af laat weten, snel oploopt tot bijna 100. Er is dus op grote schaal sprake van parasiteren op de donatiebereidheid van anderen, hoezeer dat ook doorgaans onbewust gebeurt. Dat is ook het geval bij bloeddonatie, maar daar is het minder erg omdat in de behoefte aan bloed voor transfusies kan worden voorzien. Maar er zijn bij lange na niet voldoende organen voor transplantatie.

Ik heb daarom twee jaar geleden in mijn boek *Gift of Bijdrage?* voorgesteld een element van reciprociteit in te voeren in het systeem van toewijzing van donororganen.² Mensen die zich als donor laten registreren zouden de mogelijkheid krijgen aan te geven dat ze er een voorkeur voor hebben dat hun organen naar geregistreerde donoren gaan. Als een potentiële donor dat niet heeft aangevinkt, worden zijn organen toegewezen volgens het nu geldende Wujciak-Opelz puntensysteem. Maar bij de toedeling van organen van een donor die wel voor deze optie heeft gekozen zou rekening worden gehouden met bonuspunten die worden toegekend aan geregistreerde donoren. Het aantal bonuspunten zou afhangen van het aantal, dat voor deze optie hebben gekozen.

In het tweede evaluatierapport betreffende de Wet op de Orgaandonatie (april 2004) is dit voorstel met een summiere motivatie afgewezen, en dat standpunt is door de minister in een brief aan de kamer van juni 2004 overgenomen, kennelijk nog voordat hem de discrepantie

tussen donatiebereidheid en ontvangstbereidheid althans bij een bepaalde groep Nederlanders was opgevallen. Het rapport en de minister erkennen dat er een gereede kans bestaat dat het systeem tot vergroting van het aantal beschikbaar komende organen zou leiden. Uit een enquête van het Rathenau Instituut blijkt inderdaad dat meer mensen zich als donor zouden laten registreren, en hoewel zulke enquêteresultaten in het algemeen met de nodige scepticisme moeten worden bekeken, is dit gegeven toch wel significant, omdat tegelijk de grote meerderheid van de geënquêteerden het systeem afwees.

Het eerste argument van het rapport en van de minister voor hun afwijzing was dat het in strijd is met 'het principe van donatie om niet'. Nu is donatie om niet een prachtig ideaal. Het zou ook heel fijn zijn om in een samenleving te leven waarin publieke taken zouden kunnen worden gefinancierd uit vrijwillige bijdragen in plaats van belastingmiddelen. Maar ook het CDA bepleit niet om die reden de belastingheffing af te schaffen en dan maar te zien hoe de dijken en de wegen er bij komen te liggen. De vraag rijst dus waarom dit ideaal juist in dit ene geval moet worden vertaald in een 'principe' dat kennelijk door dik en dun moet worden gehandhaafd ongeacht de gevolgen voor nier-, hart- en leverpatiënten. Ook is het moeilijk te begrijpen dat het zelfbeschikkingsrecht op geen enkele manier beperkt zou mogen worden om de dringende nood te verlichten van patiënten met orgaanfalen, maar de overheid wel iedere vorm van donatie mag verbieden die in haar ogen niet zuiver altruïstisch zou zijn.

Het is helaas gewoonte geworden om de reciprociteoptie aan te duiden met het etiket 'voor wat hoort wat'. Die formulering betekent weliswaar letterlijk: ik geef omdat ik ontvang, maar wordt algemeen opgevat als: ik geef omdat ik ontvang. In mijn voorstel wordt aan niemand de kans om een donororgaan te krijgen ontnomen, geregistreerde donoren krijgen alleen een onbekend aantal bonuspunten. Maar de kans op een toekomstig orgaanfalen is voor een achttienjarige die het donorformulier krijgt toegestuurd, zo gering en zo ver weg in de tijd dat het vooruitzicht op een paar bonuspunten bij de toedeling nauwelijks gewicht in de schaal zal leggen bij zijn beslissing zich al of niet als donor te laten registreren. Mijn voorstel beoogt dan ook vooral om, nog iets indrin-

gender dan het voorstel van Tonkens, zichtbaar te maken dat voor die beslissing de overweging dat je zo nodig ook zelf een orgaan zou willen ontvangen uit moreel oogpunt relevant is. Voorzover 'het principe van donatie om niet' wordt aangetast, is dat dus slechts in bescheiden mate het geval.

In elk geval in geringere mate dan in de inmiddels algemeen aanvaarde praktijk van gepaarde donorruil. Daarin staat A bij leven een nier af aan de partner van B, en B aan de partner van A, omdat bij beide paren zelf de organen niet van een compatibel weefseltype zijn. In dat geval staan beide donoren hun nier slechts af om daarvoor een eenzelfde orgaan terug te krijgen. Vreemd genoeg is zelfs het CDA daar niet tegen.

Een tweede 'principe' dat door het rapport en in eerste instantie door de minister tegen het reciprociteit-systeem werd aangevoerd is 'het principe van gelijke toegang' tot de zorg. Het is, of was tot voor kort, inderdaad kenmerkend voor ons zorgstelsel, dat mensen die werkelijk behoefte hebben aan medische zorg dat krijgen, ongeacht hoe die behoefte ontstaan is (als gevolg van eigen gedrag of niet), en ongeacht of ze die zorg kunnen betalen of daarvoor verzekerd zijn. Maar het maakt toch wel verschil, zou ik denken, of de behoeftige alleen verantwoordelijk is voor het ontstaan van zijn eigen behoefte, of ook medeverantwoordelijk voor het tekort aan beschikbare zorg. In elk geval zouden we er niet over piekeren om aan het principe van zorg naar behoefte vast te houden en tegelijk de beschikbaarheid van de zorg te laten afhangen van vrijwillige bijdragen. Juist omdat we vinden dat zorg verdeeld moet worden naar behoefte, leggen we tegelijk aan iedereen die niet in staat is de kosten van de zorg uit eigen zak te betalen de verplichting op zich daarvoor te verzekeren. Geen mens zou op het idee komen zorg te verdelen naar behoefte, vervolgens die zorg te financieren uit vrijwillige bijdragen, en dan maar rustig af te wachten hoe het sterftecijfer zich ontwikkelt. Een fraai behoefteprincipe zou dat zijn. Wie dus voor de toedeling van organen het algemene model van de gezondheidszorg kiest, moet consequent zijn en voor de verkrijging van organen uitgaan van een strikte donatieplicht. En wie daar niet aan wil zal een compromis tussen de relevante beginselen moeten aangaan, en in het bijzonder naar andere middelen moe-

ten zoeken om liftersgedrag tegen te gaan.

Tenslotte voeren rapport en minister onder verwijzing naar de al genoemde Rathenau-enquête nog aan dat er voor het reciprociteitsysteem onvoldoende draagvlak is onder de bevolking. Nu is bij die gelegenheid aan de ondervraagden alleen de meest radicale vorm van dat systeem ter beoordeling voorgelegd, waarin niemand een aanspraak kan maken op een orgaan die niet zelf als donor geregistreerd staat. Daar zou ik ook tegen zijn. In de eerste plaats omdat bij de afweging van de relevante principes ook aan het beginsel van zorg naar behoefte zoveel mogelijk recht gedaan moet worden. Maar bovendien omdat er voor mensen die bereid zijn tot donatie zonder voorkeur voor een bepaalde categorie ontvangers net zo goed ruimte moet zijn als voor donoren die bezwaar maken tegen free-riding.

Overigens is het best mogelijk dat ook voor mijn voorzichtige bonuspuntensysteem het enthousiasme onder de bevolking niet groot is. Het systeem beoogt immers een meerderheid van de bevolking te confronteren met het feit dat men zich feitelijk schuldig maakt aan parasitisme, ook al heeft men zichzelf dat nooit zo generaliseerd. Je kunt niet verwachten dat de betrokkenen het enorm zullen waarderen op deze tekortkoming te worden gewezen. Maar als dat een reden moet zijn om invoering van het systeem na te laten, gebruikt men het bestaan van het probleem als een argument om het niet op te lossen.

De minister heeft de kamer toegezegd zijn standpunt in het kabinet te zullen bespreken en er daarna op terug te komen. Dat is tot nu toe niet gebeurd. Maar ook dit thema zal bij de Derde Evaluatie ongetwijfeld terugkeren.

G. den Hartogh is hoogleraar Ethiek aan de Universiteit van Amsterdam.

NOTEN

1. Ik heb mijn kritiek op de beide NIVEL-rapporten uitvoeriger uiteengezet in *Medisch Contact* 59 (2004), nr. 36, 3 sept., 1401-1404; en het *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen* 83 (4/2005), 241-243.
2. G. den Hartogh, *Gift of Bijdrage*, Den Haag, Rathenau Instituut, 2003.

ZIN EN ONZIN OVER DE ELEKTRICITEITSVOORZIENING

FLORUS WIJSENBEEK

Het ontbreekt op de Europese elektriciteitsmarkt aan visie en een helder beleid. Door een gebrek aan sturing is het tot op heden nog niet gelukt om een open Europese markt te creëren. De auteur vindt dit zorgelijk en roept op tot een realistische en vooral werkbare lange-termijnvisie voor de Europese energiepolitiek.

Het rommelt op de Europese elektriciteitsmarkt. Over en weer worden bedrijven ge- en verkocht. Regeringen staan als kemphanen tegenover elkaar om hun 'nationale kampioenen' te verdedigen. Gelegenheidswetgeving wordt, als ging het om een echte crisis, door parlementen gejaagd. De Europese Commissie bij monde van de voorzitter Barroso en de commissarissen Piebalgs voor energie, Kroes voor mededinging, Verheugen voor industrie en McCreevy voor interne markt doet allerlei tegenstrijdige opvattingen rondgaan. De energiebedrijven zelf, de consumentenorganisaties, de eigenaren/aandeelhouders en de vakbonden nemen standpunten in die overeenkomen met hun tegenstrijdige belangen in deze bedrijfstak. Verwarring alom, waarin misschien met de afstand van een niet betrokkene enige orde gebracht kan worden.

ENERGIEVOORZIENING

Op zich heeft het in de niet al te verre toekomst dreigende tekort aan grondstoffen weinig met de turbulentie in de elektriciteitsmarkt te maken. Door de koppeling van de gasprijs aan die van olie loopt de prijs van elektriciteit wel op.

Van olie weten we dat er meer van gebruikt wordt dan er nieuwe voorraden worden gevonden. Met aardgas is dat in mindere mate het geval, maar het is eindig en het

wordt steeds duurder en gecompliceerder – bijvoorbeeld door de barre omstandigheden in Siberië – om het te vinden. Steenkool is er nog meer dan genoeg, maar het beroep mijnwerker is niet populair, open mijnbouw verwoest het landschap en als grondstof is het nogal vervuilend, ook als het vergast wordt. Wat de merites van het Kyoto Verdrag ook zijn, moeten we toch voorzichtig het milieu omgaan.

Er zijn hernieuwbare en schone energiebronnen: wind, water, zon en biomassa. Allemaal heel duur en hoogst onbetrouwbaar. Ondanks alle Don Quichotterie van de huidige regering, met name van de Minister van Economische Zaken, zal een giga windmolenpark op de Noordzee nooit onze elektriciteitsproductie van voldoende en constante energie kunnen voorzien.

Blijft over kernenergie. Schoon, betrouwbaar, relatief goedkoop en niet direct eindig, minder afhankelijk van allerlei schurkenstaten. Nadelen zijn er toch ook wel aan verbonden. De bouw van een kernenergiecentrale duurt heel erg lang en het afval, alhoewel veel minder dan vroeger, moet wel eindeloos en veilig opgeslagen worden. Duidelijk is dat de wereld-energiesituatie noopt tot herijking van de elektriciteitsproductie en dat stijgende kosten dwingen tot rationalisatie en synergie.

MARKTDEFINITIES

Electriciteit is een volatiel maar essentieel product. Onze maatschappij kan niet meer zonder. Dat product is volatiel, omdat het niet hergebruikt kan worden. Opslag en voorraadvorming zijn ook niet mogelijk. Transport is 'one way' en loopt via hoogspanningsleidingen en een fijn vertakt kabelnet met veel tussenstations over een betrekkelijk korte afstand. Nederland heeft wel hoog-

spanningstransport verbindingen met de buurlanden, maar verder dan dat is technisch moeilijk vanwege het grote transportverlies nauwelijks economisch rendabel. Wanneer de Europese Commissie dus over de wenselijkheid van één Europese markt voor elektriciteit spreekt is dat in feite onzin. Wel is het zo dat prijsvorming en –zetting zou winnen bij een echte open en transparante markt, maar dat is voornamelijk even ver in de toekomst als de productie bij meerderheid uit kernenergie, dat nu overigens wel al de grootste bron voor elektriciteitsopwekking in Europa is.

Die Europese markt kan namelijk slechts een feit worden wanneer het gehele Europese hoogspanningsnet zonder enige hindernis aan elkaar gekoppeld en storingsvrij kan functioneren. Alleen al voor ons eigen land is slechts 20 procent van de netcapaciteit verbonden met onze beide buurlanden Duitsland en België. Die grensoverschrijdende marktcapaciteit, die wel voor import en export fungeert, is door langlopende contracten voor het grootste deel reeds voor jaren bezet en kan dus eigenlijk niet voor noodgevallen of dagelijkse transacties gebruikt worden. Hoeveel moeilijker is die grensoverschrijding over zee of over bergen niet. Toch schijnen wij binnenkort een onderzeese hoogspanningsverbinding met Noorwegen te krijgen. Kortom er is geen fysieke Europese markt, maar wel een soort dakpan constructie waarbij buurlanden en -regio's elkaar telkens een stukje overlappen.

LEVERINGSZEKERHEID

In de recente discussies is veel gedebateerd over de leveringszekerheid. Het spookbeeld van de grote stroomstoring in Californië eind jaren negentig spookt daar bij velen nog door het hoofd, maar ook het voorbeeld van het Münsterland en het nabijgelegen Haaksbergen in ons land deze winter, waar een enkel sneeuwbuittje vele consumenten dagenlang van stroom verstoken liet zitten, was een waarschuwing hoe afhankelijk van leveringszekerheid we zijn geworden.

Dat is dus ook een argument voor allerlei nationalisten, of in de terminologie van de Franse premier de Villepin 'economische patriotten', om productie en netwerk in eigen veilige nationale handen te willen houden. Het zou wel eens zo kunnen zijn zeggen zij, dat wanneer er

schaarste is, een buitenlandse eigenaar van de productie of van het netwerk eerst de eigen nationale consumenten gaat bedienen en de cliënt over de grens laat stikken. Dat is een onzinargument, zo werkt het toch bij andere producten ook niet. Gelukkig is de Europese integratie inmiddels zo ver voortgeschreden dat een dergelijk 'eigen volk eerst' houding niet alleen self-defeating zou zijn maar tevens forse schadevergoedingen met zich zou brengen, die geen onderneming wil riskeren. Dit neemt overigens niet weg, als hierboven reeds gesteld, dat het grensoverschrijdende netwerk verbeterd moet worden noch dat zekerheden in grensoverschrijdende contracten ingebouwd zouden kunnen worden. Wanneer dat gebeurt is er geen enkele reden te bedenken waarom een Franse consument uitsluitend EdF-stroom zou moeten krijgen en een Nederlandse bij voorkeur van Essent of Nuon.

Iets heel anders is dat de consument bij storingen waarschijnlijk eerder geneigd is de gemeente of de provincie, nu nog de aandeelhouders van onze nationale nutsbedrijven, aan te spreken dan de marktpartij, maar dat zal heus wel wennen.

EIGENDOMSVERHOUDINGEN

Oorspronkelijk waren alle elektriciteitsmaatschappijen monopolist. De gebruikers waren 'captive customers', want ze hadden geen alternatief voor de afname van stroom dan via het net van de lokale, regionale of nationale maatschappij. Nog steeds zit de consument vast aan dat net, maar door de liberalisatie, die door Europese wetgeving is opgelegd, is er nu een open markt, waarin ieder die aan de technische voorwaarden voldoet, elektriciteit mag maken of inkopen, vervoeren en leveren. Dat levert concurrentie, dus scherpere prijzen voor de consument en concentratie, volume en synergie voordelen voor de producent en de leverancier. Door vrijwel elk van de lidstaten is een toezichthouder aangesteld om de markt en het gedrag van de spelers daarop te controleren. Hier is dat een apart onderdeel van de Nederlandse Mededingingsautoriteit (Nma), de Dienst Uitvoering en Toezicht Energie (Dte).

Door Europa is er (nog) geen privatisering opgelegd, met als gevolg dat er nu een lappendeken aan eigendomsverhoudingen in Europa bestaat. Het Verenigd Koninkrijk

is zowel geliberaliseerd als geprivatiseerd. Dat heeft gunstig voor deze geïsoleerde eilandmarkt gewerkt. In ons land zijn de nutsbedrijven wel verzelfstandigd, maar niet geprivatiseerd. De gedecentraliseerde overheden zijn nog eigenaar, maar zouden hun aandelen best willen verkopen. De verzelfstandigde maatschappijen hebben niet alleen hun directiesalarissen aan marktomstandigheden aangepast, maar ook hun netwerken, met gebruikmaking van een Amerikaanse fiscale regeling, verkocht en weer teruggehuurd.

De discussie in de nationale politiek is recentelijk wel scherp van toon geworden over het voorstel van Minister Brinkhorst om bij de liberalisering en privatisering van elektriciteitslevering het eigendom van leveringsbedrijf en vervoermaatschappij, dat wil zeggen netbeheer, te scheiden. Volgens hem wordt daarmee pas een echt open markt gecreëerd. Wat dat eventueel aan claims uit Amerika voor de 'sale and lease-back' contracten zal betekenen is nog een open vraag.

Over de liberalisering zijn we het in Europa al eens. De privatisering is (nog) niet afgesproken. Als gebruikelijk willen we in dit land weer voorop, maar wel achter de Britten aan, lopen. Er is overigens principieel niets tegen privatisering. Het is waar dat voor onze maatschappij essentiële diensten als gas, water en licht traditioneel door onze lokale of provinciale overheden werden geleverd. Dat maakte het niet goedkoper of efficiënter en dat is nu juist wat we als consument wel willen en slechts in een echte open markt verwezenlijkt kan worden.

Dat gemeenten en provincies iets nuttigers kunnen doen met ons collectief bezit dan er enkele schamele dividenden in nutsbedrijven mee te verdienen of als aandeelhouders gratis kaartjes voor het Vitesse-Nuon Gelredome mee verwerven staat vast. Als je dan dat tafelzilver gaat verkopen, en dat kun je maar één keer doen, moet je wel zeker weten dat je het erfdeel niet verpatst om er mee naar het Casino te gaan of het aan consumptieve bestedingen uitgeeft, dan moet je er iets voor kopen waar onze erfgenamen ook nog iets aan hebben. Wij hebben immers die aandelen ook van onze erfpaters.

Maar ter zake van de recente fusiegolf, roepen de politici van conservatieve snit, PvdA en CDA, mogen die gemeenten en provincies hun aandelen al helemaal niet meer verkopen. Stel je voor dat Fransen, Italianen of

Spanjaarden die kopen. Het lijkt wel of de tachtigjarige oorlog nog aan de gang is. Wat is er mis met die volkeren? Toch ben ook ik van mening dat je ook niet tot de 'Gekke Henkie' van Europa moet opstellen. Eigenlijk is er geen steekhoudend bezwaar tegen buitenlandse kopers van nutsbedrijven, maar dan moet het niet zo zijn dat zij wel hier mogen kopen, maar wij daar niet. Ook de Italianen roepen dat nu over de Fransen, nadat een nog niet gedaan bod van ENEL op Suez werd verijdeld.

In dat opzicht ben ik ook niet zo beducht voor een fusie hier te lande van de grote vier vaderlandse elektroboeren: Delta, Eneco, Essent en Nuon. Europees zijn ze dan nog altijd maar een kleintje, maar doen wel mee. Als je ze dat niet toestaat en er in andere lidstaten wel monopolies op dit terrein mogen zijn, dan is de regering dus verkeerd bezig.

Dat is ook het bezwaar dat ik eerder heb geuit tegen de splitsingwet. Je mag Europees denken, daar is bij Brinkhorst geen twijfel over, maar je moet daarom nog niet je eigen bedrijven met gebonden handen de boksring in sturen. Als er in de andere lidstaten wel een eigendom van net, inderdaad openbaar toegankelijke infrastructuur – maar niet gratis –, en leveringsbedrijf samen mag zijn, waardoor een grotere leencapaciteit ontstaat, maar hier niet, creëer je een ongelijkheid, dat in de verste verte geen level playing field meer is. In dit verband moet ook de vraag gesteld worden, zoals de Raad van State dat reeds deed, of het wel in overeenstemming is met het Europese recht van een vrije kapitaalmarkt om nationale producenten en leveranciers van elektriciteit uit te sluiten van het eigendom van netten, maar buitenlandse producenten en leveranciers niet. Als ik zo behandeld werd zou ik regelrecht naar het Europese Hof van Justitie in Luxemburg gaan om deze discriminatie aan te vechten.

CONCLUSIES

- Vooralsnog is er geen reden tot paniek over een dreigend tekort in de elektriciteitsvoorziening. Evenmin zou de Nederlandse politiek zich ernstige zorgen behoeven te maken over de consolidatie die op de Europese markt begint te komen.

- Wel zorgelijk zijn het gebrek aan sturing van de zijde van de Europese Commissie om een echte open Europese markt te creëren en van de zijde van de netbedrijven om

daarvoor voldoende grensoverschrijdende hoogspanningsverbindingen aan te leggen.

- Slechts wanneer aan die beide voorwaarden is voldaan is er geen nationale – zo niet nationalistische – reflex meer nodig om over de nationale elektriciteitsvoorziening allerlei opportunistische en vanuit Europees inzicht rammelende wetgeving te construeren. De Europese Commissie begint dat ook te beseffen en heeft nu maar liefst zeventien van de vijftieng lidstaten tot liberalisatie aangespoord.

- Het mag dan juist zijn dat de netwerken, als infrastructuurle voorzieningen, toegankelijk voor alle marktpartijen moeten zijn, maar dat is nog geen enkele valabele reden die netwerken noch de productie tot publiek bezit te verklaren, waarbij lagere overheden niet vrijelijk over hun aandelenbezit zouden mogen beschikken, of de regie noodzakelijkerwijs een overheidstaak zou moeten blijven, zolang er maar goed toezicht is. Maar juist die toezichthouders staren zich blind op nationale markten, terwijl een werkelijk Europese toezichthouder niet voldoende vuist kan maken en er evenmin een realistische en werkbare Europese energiepolitiek voor de lange termijn is. Alle recente voorstellen hiertoe werden tot nu toe door de lidstaten afgewezen. Het zou van werkelijk leiderschap getuigen wanneer Commissie en Raad van Ministers zich daarover zouden kunnen verenigen. Er is wel een visie op Trans Europese (energie) Netwerken, dat bij lange na nog niet is verwezenlijkt.

- Er is wel een aanzet tot een Europees beleid, zoals verwoord in het groenboek 'A new energy policy'¹ als gepresenteerd aan de Raad van Ministers dit voorjaar, maar dat is niet voldoende voor leveringszekerheid, noch een keuze voor gemeenschappelijke samenwerking voor een goede mix van groene, klassieke en nucleaire brandstoffen.

- Het zou wel tijd worden dat er een gecoördineerd Europees beleid op de elektriciteitsmarkt wordt toegepast anders ontstaat er wellicht toch een oligopolie van een paar grote bedrijven, die de consument, particulier en bedrijf, een veel te hoge prijs kunnen opleggen, zonder dat er één Europese toezichthouder is. Daar heeft onze economie geen voordeel van te verwachten en lopen we het gevaar uiteindelijk toch het slachtoffer te worden van een paar prijsopdrijvers.

De Europese Commissie, die wel de competentie heeft om over prijzen en markten te waken, heeft nog niet aangegeven hoe de Europese grensoverschrijdende energiemarkt er uit moet gaan zien. Mogen er, zoals sommigen denken, slechts vier grote elektriciteitsmaatschappijen overblijven? Hoe moeten die omgaan met de leveringszekerheid van anderen dan de consumenten in hun kernregio's bij storingen?

- Evenmin heeft de Commissie een visie of er – in afwachting van een werkbare kernfusie – op kernenergie moet worden ingezet, of groene stroom wel of niet gesubsidieerd dan wel verplicht moet worden. Moeten met de leveranciers van klassieke energiedragers, olie, gas en kolen, als Rusland, Algerije en het Midden Oosten, langlopende gemeenschappelijke contracten worden afgesloten door overheden, Europees of nationaal, of juist door die vier à vijf grote grensoverschrijdende maatschappijen?

Vooralsnog zijn er nog veel vragen en weinig zekerheden. In afwachting daarvan zou de Nederlandse regering er wijs aan doen geen onomkeerbare, op de lange duur overmatig dure, nationale scheiding van infrastructuur (netwerken), productie en levering op te leggen.

De minister van economische zaken Brinkhorst heeft in de discussie met de Kamer ook een validatie-rapport van onafhankelijke derden voorgelegd.² Dit rapport van een commissie onder leiding van AFM-lid, oud-Nma-DG, Mr.A.W.Kist, beweert dat de splitsingswet initieel enkele kosten met zich brengt maar op den duur juist voordelig is voor producenten en consumenten. Deze Commissie vergeet daarbij zowel mogelijke rentestijgingen als claims van Amerikaanse neteigenaren mee te berekenen. Kist c.s. stellen expliciet dat zij geen Europees-rechtelijke toets als opdracht meegekregen hebben. Juist daar wringt bij de splitsingswet de schoen, omdat de splitsingswet binnen het vrije Europese kapitaalverkeer onrechtmatige beperkingen oplegt, die naar mijn (en bijvoorbeeld van Prof. Mr. P.J.Slot³) oordeel forse schadevergoedingseisen zouden kunnen veroorzaken.

Wanneer die scheiding van netten met productie en leverantie bovendien nog gepaard gaat met een samenwerkingsverbod tussen de grote nationale leveranciers die hen op zijn minst iets weerbaarder zou maken tegenover de overnamedrift van staatsbedrijven uit andere

lidstaten, zouden de consumenten terecht enige vrees moeten hebben dat leveringszekerheid tegen een redelijke prijs in dit land niet haalbaar is.

F. Wijsenbeek is oud Lid Europees Parlement.

NOTEN

- 1 Groenboek 'a European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy' COM (2006)105 final, 8/3/2006.
- 2 Rapport: Bevindingen van de Commissie Validatie 'Splitsing Energiebedrijven' 20/3/2006.
- 3 Advies op basis van de jurisprudentie van het HvJEU als vermeld in de Volkskrant op 3/12/04.

AFGHANISTAN, OPIUM EN HET PRIJSMECHANISME

PHILIP RUIJS

Veel westerse landen zijn van mening dat naast de strijd tegen terroristen in Afghanistan ook de illegale papaverteelt aangepakt zou moeten worden. De auteur is het hier niet mee eens, enerzijds omdat drugsbestrijding nog nooit een definitieve overwinning heeft opgeleverd en anderzijds omdat de veronderstelde verzwakking van het terrorisme, als gevolg van de bestrijding, dubieus zou zijn. Hij is zelfs van mening dat de 'war on drugs' schadelijk is voor de economische opbouw van Afghanistan.

In Afghanistan bevinden zich vele verschillende militaire eenheden van westerse landen die veiligheid en stabiliteit moeten brengen, opdat vrijheid en democratie de nieuwe maatstaven worden in het bestuur van dat land. Hoewel de Amerikanen er de eerste jaren schijnbaar nog niet veel aan gedaan hebben, vinden vele westerse landen dat in het kielzog van de strijd tegen de terroristen ook de illegale papaverteelt en de daaraan gekoppelde opiumproductie moet worden aangepakt. Men wil niet dat Afghanistan tot een narco-staat vervalt, de grootste exporteur blijft van opium en het bekendste derivaat ervan, heroïne, dat het westen importeert. Tevens zouden terroristische organisaties als de Taliban en al-Qaida zich met deze handel financieren, wellicht een belangrijkere reden om papaverteelt en drugshandel in Afghanistan tegen te gaan: zo moeten de economische levensaderen van de terroristen worden afgesneden. Maar drugsbestrijding heeft nog nooit een overwinning opgeleverd en de verzwakking erdoor van het terrorisme is hoogst dubieus. Het beste advies voor Afghanistan en het westen is dan ook om de opiumhandel daar te laten voor wat het is.

HET FALEN VAN DRUGSBESTRIJDING

Bij het bestrijden van terrorisme of het voeren van een conventionele oorlog ben je succesvol als je een deel van je tegenstander uitschakelt. Die tegenstander wordt daar ontegenzeggelijk zwakker van. Wie echter een drugsbende oprolt en een partij drugs vangt heeft tijdelijk het aanbod van drugs in het geheel doen afnemen, maar in geen geval een alomvattende smokkelorganisatie een slag toegebracht, een dergelijke organisatie bestaat immers niet. Het is juist in het voordeel van concurrerende drugsbendes, doordat zij door de afname van het aanbod de marktprijs omhoog zien gaan en het werkterrein gaan opvullen dat de opgerolde bende achterliet. Voor papavertelers geldt hetzelfde, de vernietiging van papaverplantages brengt de marktprijs van opium omhoog en dit resulteert in meer investeringen in papaverplantages elders.¹ Met het gebruik van het prijsmechanisme is het contraproductieve element van drugsbestrijding dus uit te leggen. Tevens wordt vanuit de vraagzijde bij drugshandel een ongebruikelijke invloed uitgeoefend. Zou de overheid appelsap verbieden, dan zullen consumenten niet snel een hogere zwartemarktprijs ervoor betalen, maar een substituuut zoeken. Consumenten van drugs zullen echter door hun 'verslaving' zelfs bij sterke prijsstijgingen blijven kopen en zo blijft de markt interessant voor zwarthandelaren. De vraag is relatief inelastisch, de preferenties van de consument zijn hier nauwelijks te beïnvloeden.

Doordat de drugs niet verdwijnen, komt aan het voeren van drugsbestrijding of de 'war on drugs', zoals de Verenigde Staten het op militaire manier praktiseren, nooit een eind. Er is altijd nog meer te doen. Dat geeft ambtenaren en politici bij elke drugsvangst weer het idee

dat ze op de goede weg zitten, door het ogenschijnlijke succes. Men denkt dat met die gevangen drugs de eventuele terroristen geen geld meer kunnen verdienen en die drugs niet op straat zijn beland. Zo gaan ze fanatiek door met waar ze mee bezig zijn. De organisaties die de drugs moeten onderscheppen zijn echter uit zich zelf natuurlijk niet waterdicht. Laat ik een voorbeeld geven: Als men een stuk grens moet bewaken tegen smokkel, dan zou je op het eerste gezicht denken dat je dat beter met tien dan met drie man kunt doen. Echter, drie man die niet corrupt zijn kunnen die grens wellicht beter bewaken, dan tien man, want bij tien man is de kans groter dat er een paar corrupte bewakers bij zitten, die het werk van de anderen teniet doen. Elke extra persoon die wordt aangenomen voor de drugsbestrijding vormt een vergroting van het risico op corruptie. De eerste personen die zich bij een drugsbestrijdingorganisatie aansluiten zullen waarschijnlijk 'ideologisch' gemotiveerd zijn, maar naar mate de organisatie groter wordt zullen er mensen bijkomen die het meer en meer voor het geld doen. Ook die 'ideologen' kunnen in een wereld belanden waarvan de realiteit anders is dan ze zich hadden voorgesteld. Hun aanvankelijk fanatisme in drugsbestrijding veranderd in pessimisme door de hopeloosheid van het actie ondernemen tegen de drugshandel. Zowel de ideologisch gemotiveerden als de financieel gemotiveerden kunnen de verleidingen van corruptie niet weerstaan. Niet iedereen is om te kopen, maar het prijsmechanisme heeft ook invloed op de cultuur van de drugsbestrijdingorganisatie. We weten allemaal dat er jaarlijks politiemensen, marinepersoneel en douaniers worden opgepakt vanwege betrokkenheid in de zaken die ze eigenlijk zouden moeten bestrijden. Politici en de mensen die aan het hoofd staan van deze organisaties roepen altijd om meer controle bij deze affaires en blijken niet in staat te zijn de processen die dit veroorzaken te begrijpen.

DE STRIJD TEGEN DE TALIBAN

Als de Taliban in de drugshandel zit en niet in de rijsthandel dan is de reden daarvan duidelijk: de zwarte markt biedt hogere winsten doordat er als het ware een gevaarpremie mee te verdienen valt.² Er is verhoogde schaarste doordat er minder productiefactoren beschikbaar zijn wegens de illegaliteit. Het zaken doen binnen

een crimineel milieu en het geweld dat vaak gepaard gaat met een zwarte markt leent zich uitstekend voor een bandietenorganisatie als de Taliban, die zo de illegale handel plaatselijk kan domineren. Hoe dan ook, de Taliban is in dat geval natuurlijk niet de enige producent of handelaar. Volgens de United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) zat in 2005 ongeveer 8,7 procent van de plattelandsbevolking in de opiumteelt en besloeg de illegale opium export een aandeel gelijk aan ongeveer 52 procent van het legale Bruto Binnenlands Produkt.³ Als één derde van de economie draait om opium export, dan duidt dat erop dat we het hebben over een wijdverbreide zwarte markt, waar heel veel Afghanen bij betrokken zijn. Deze markt functioneert niet alleen in een duistere onderwereld. Waar de gevaren groter zijn, zoals bij grens-smokkel, gaat de handel en doorvoer natuurlijk ondergronds. Dat opiumhandel voor de Taliban (of al-Qaida) wellicht een hele belangrijke financieringsbron van terrorisme is, zou natuurlijk heel goed kunnen, maar omdat zij lang niet de enige zijn is het helemaal niet duidelijk of de onderschepping van bepaalde partijen opium de inkomsten van de Taliban (of al-Qaida) doen afnemen. Dat we de opiumhandel in het algemeen moeten bestrijden, omdat er terrorisme gefinancierd wordt met opiumhandel, is gelijk aan het beargumenteren dat de tarwehandel moet worden aangepakt wanneer zou blijken dat terrorisme werd gefinancierd met tarwehandel. Gedogen van de opiumhandel betekent dat de Taliban moeilijker kan concurreren in vergelijking met een beleid van felle drugsbestrijding. De laatste benadering speelt ondergrondse of gewelddadige organisaties in de kaart. De Taliban kunnen de gevaren trotseren, waar anderen dat niet kunnen. Open handel drukt de marges, de Taliban zullen juist in opiumhandel zitten omdat de illegaliteit de concurrentie van vreedzame burgers belemmert en het dus mogelijk en extra lucratief maakt voor hen.⁴ Het ondermijnen van financiering voor terrorisme is dus niet gebaat bij de 'war on drugs'.

De gevolgen van de drugsbestrijding in strategisch opzicht voor de 'oorlog' tegen het terrorisme zijn dus contraproductief terwijl het gebruik van capaciteit van militairen en inlichtingendiensten voor drugsbestrijding de directe inzet tegen terreurnetwerken en overgebleven Talibani's zal verminderen. Als de Taliban in de tussenhan-

del zit en westerse militairen leggen de papaverplantage van de ene boer in de as, dan gaat de Taliban wel naar een andere boer. Maar de schade die wordt toegebracht aan de plattelandsbevolking en daardoor ook aan het imago van de westerse militairen is niet te compenseren met een twijfelachtige verzwakking van de Taliban. Dat de Amerikanen de eerste jaren sinds de invasie nog geen prioriteit aan de drugsbestrijding hebben gegeven in Afghanistan is waarschijnlijk doordat het Pentagon eerst maar eens orde op zaken probeerde te stellen. In de directe confrontatie met de Taliban en al-Qaida werden de beschikbare middelen ingezet. Op het Pentagon weten ze waarschijnlijk als geen ander deze dagen dat de middelen beperkt zijn. Zou het westen de drugsbestrijding in Afghanistan extreem gaan opvoeren, dan zal het haar respect waarschijnlijk geheel en al verliezen bij de Afghaanse bevolking; het betekent alleen nog maar meer oorlog.

DE CONSEQUENTIES VAN DRUGSBESTRIJDING VOOR EEN ECONOMISCH ONDERONTWIKKELD LAND

Afghanistan is natuurlijk een arm land waar landbouw de belangrijkste bron van inkomsten is. De oorlogen hebben haar infrastructuur en ander kapitaal vernietigt. De opbrengst van de papaverteelt is hoger ten opzichte van het verbouwen van andere gewassen.⁵ Het is daardoor vaak de enige reële optie voor grote delen van de bevolking om te overleven. Het prijsmechanisme stuurt middelen in de richting van productie van goederen die de meeste winst opleveren. In een economie met een verscheidenheid aan kapitaalgoederen kun je wellicht een leuke winst met drugshandel behalen, de risico's van de concurrentie uit de onderwereld en vervolging door de overheid doen verreweg de meeste mensen de talloze andere mogelijkheden benutten. In tegenstelling tot landen met een verder ontwikkelde economie hebben mensen in Afghanistan minder middelen en daardoor minder keuzes in de economische activiteiten die ze kunnen ontplooiën. Papaverteelt en -export zijn hierdoor de te overwegen opties waarvan de risico's moeten worden afgewogen tegen de mindere opbrengst van andere activiteiten.⁶ In de economisch minder ontwikkelde landen met een geschikt klimaat voor het verbouwen van

gewassen waarmee illegale drugs geproduceerd kunnen worden zal drugsbestrijding dan ook relatief zwaarder vallen in vergelijking met de meer ontwikkelde landen. Het verbieden van één van de weinige door het Afghaanse volk te ondernemen economische activiteiten, die tevens het meeste opbrengt kan nooit goed zijn voor een markteconomie. Het land zal met een intensief gevoerde drugsbestrijding meer dan een paar Colombiaanse trekjes krijgen.

Er worden natuurlijk ook een hoop plannen bedacht om Afghaanse boeren vrijwillig andere gewassen te laten verbouwen, door dit met subsidies en andere voorzieningen te gaan stimuleren. Deze alternatieve drugsbestrijdingstrategieën hebben echter alleen zin als de marktprijs van andere gewassen die van papaver benaderd, maar op dit moment is dat nog slechts een fractie.⁷ Wat naast dit enorme opbrengstverschil die plannen niet haalbaar maakt is dat als ze wel een bepaald succes zouden hebben, ze de opbrengst van opium weer zouden verhogen door de vermindering van het aanbod. Ook het tunnelen van papaverteelt voor het gebruik van opium als grondstof voor de legale medicijnindustrie⁸ kan slechts gedeeltelijk een alternatief voor de papaverteelt voor andere doeleinden worden, want het zou de vraag naar teelt voor andere doeleinden simpelweg niet wegnemen of de opbrengst daarvoor verminderen. Alleen een wereldwijde legalisering van de opiumhandel, zal de winstmarges op papaverteelt drastisch doen verminderen.

DOELEN EN MIDDELEN VAN DRUGSBESTRIJDING

Als we beleid beoordelen op de geschiktheid om de door zijn makers gestelde doelen te bereiken, dan zullen we eerst eens moeten kijken naar het doel van de drugsbestrijding. We kunnen er niet anders van uit gaan dat het doel van drugsbestrijding aanvankelijk het doen verminderen of verdwijnen van het aanbod drugs was. Het verminderen van het aanbod werkt niet omdat een vermindering van het aanbod de prijs doet stijgen en dus ook de gevarenpremies die zwarthandelaren kunnen gebruiken om de handel weer uit te breiden. Hieruit volgt dat het doen verdwijnen van drugsaanbod een onmogelijkheid is. Het ligt immers niet in de menselijke mogelijkheden een

werkelijk almachtige staat te creëren die een dergelijke taak aankan. Wat dit betreft heeft de drugsbestrijding duidelijk gefaald. Maar legalisering als alternatief voor drugsbestrijding zal natuurlijk ook niet de gewenste doelen kunnen bereiken. De ongewenste nadelen van de drugsbestrijding, zoals de gigantische kosten, de 'onderwereld' en stelende junks⁹ worden dan echter wel vermeden. Tegenwoordig wordt drugsbestrijding dan ook omwille van de drugsbestrijding zelf gevoerd. Drugsdealers worden gezien als de oorzaak achter de situatie van verslaafden, de onderwereld met haar liquidaties en het criminele milieu in het algemeen. Toen drugshandel tot een misdrijf werd verklaard, was het idee een drugsdealer op te pakken *als middel* om de drugshandel te beëindigen. Nu is het een doel op zich, een moreel noodzakelijke daad. Drugshandel wordt vergeleken met moord of roof. Maar behalve dat het bestraffen van moordenaars en dieven een morele dimensie heeft in de zin van de behoefte aan wraak, heeft het ook een onafscheidelijke nuttige dimensie voor de maatschappij. De bestrijding en bestraffing – mits juist uitgevoerd – van misdrijven als moord en roof benadeeld mensen die baat kunnen hebben bij een dergelijke handeling en daarom heeft het een positief effect op de preventie daarvan. Een samenleving kan niet zonder vervolging van deze daden waarbij mensen slachtoffer worden van andermans handelen, anders zou de samenleving desintegreren. Maar het toelaten van drugsgebruik zal niet leiden tot een desintegratie van de samenleving. De berechting van een moordenaar is niet ten voordele van een andere moordenaar, maar de berechting van een drugsdealer is ten bate van andere drugsdealers. De ethiek achter het bestrijden van drugshandel moet gebaseerd zijn op de aanname dat het deze daden niet beloond, maar bemoeilijkt. De aanhangers van deze ethiek zijn inconsistent doordat de gevolgen van hun handelen weer leid tot datgene wat hun handelen moet uitroeien.

Vanuit medisch oogpunt is drugsgebruik schadelijk, maar of het een maatschappelijk probleem is, is een discussiepunt op zichzelf. Als sommigen dat bevestigend beantwoorden volgt voor hen de vraag of het te verhelpen is. Iedereen is het erover eens dat tornado's een probleem zijn, maar we kunnen ze niet uitbannen. De kleingeestigheid van de politici en de bureaucraten van de

drugsbestrijdingorganisaties, die denken dat de onderwereld tot stand komt doordat bepaalde figuren niet luisteren naar hun decreten en dat ze hen, met meer geld en bevoegdheden, wel tot gehoorzaamheid kunnen slaan, is de wortel van het probleem.¹⁰ Het falen van de 'war on drugs' is misschien wel de duidelijkste manifestatie van het feit dat er economische wetten aan het werk zijn. Alleen het besef dat men niet kan kiezen voor een Utopia van een drugsvrije samenleving in de verre toekomst, maar dat de keuze alleen is tussen de zwarte markt of een vrije markt, kan dit waanbeleid doen afbrokkelen. Het in Afghanistan najagen van de westerse dagdroom van een drugsvrije samenleving maakt de toch al zware taak om er een vrij en welvarend land te ontwikkelen onmogelijk. Het westen toont tevens zijn hypocrisie door de individuele vrijheid in woord uit te dragen en de Afghanen te verbieden opium te exporteren omdat dat in het vrije westen niet gebruikt mag worden. Het gedogen of legaliseren van opiumhandel in Afghanistan is simpelweg een *conditio sine qua non* voor de ontwikkeling van dat land.

Ph. G. Ruijs studeert economie aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

NOTEN

- 1 Zie ook: M.L. Veilinga, 'De War on Drugs: wat haalt het uit?', in: *Internationale Spectator*, Mei 2000 p.264. In de 2^e paragraaf wordt dit als een *Catch 22* situatie beschreven in verband met dit verschijnsel in Columbia, waar blijkt dat na de vernietiging van cocoplantages in een bepaalde regio de prijs stijgt van de oogst van verbouwers elders en dat dit het weer aantrekkelijker maakt om de productie uit te breiden of er op over te gaan. De rapporten over illegale teelt van de United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), waarin men dit ook kan constateren, schrijven het verschijnsel dan echter niet toe aan marktwerking, maar aan onvoldoende repressie in de regio's met stijgende productie. (www.unodc.org/unodc/en/crop_monitoring.html)
- 2 M.N. Rothbard, *Power & Market*, Kansas City: Sheed Andrews and McNeel, 1970, p. 35.
- 3 Afghanistan Opium Survey 2005, November 2005,

- UNODC (www.unodc.org) pp. 7-9. Deze cijfers zijn natuurlijk lang niet zo hard, omdat het om een zwarte markt gaat.
- 4 T.G. Carpenter, 'How the Drug War in Afghanistan Undermines America's War on Terror', in: *Cato Foreign Policy Briefing*, No.84, 10 November 2004, Cato Institute (www.cato.org) p. 4, 2^e alinea.
  - 5 *Afghanistan Opium Survey 2004*, November 2004, UNODC (www.unodc.org) p. 4.
  - 6 *Afghanistan Opium Survey 2005*, November 2005, UNODC (www.unodc.org) Inleiding, iv: Uit regel 3 t/m 8 blijkt dat de UNODC zich er nog wel enigszins van bewust is dat mensen kosten-batenanalyses maken.
  - 7 *Afghanistan Opium Survey 2005*, November 2005, UNODC (www.unodc.org) p. 7. Papaversteelt levert 10 maal zo veel op als het verbouwen van tarwe.
  - 8 P. Ham en J. Kamminga, 'De Afghaanse drugsindustrie: Brug tussen ontwikkeling en stabiliteit?', in: *Internationale Spectator*, januari 2006, pp. 73-77. In dit artikel wordt dit alternatief besproken. Er is op dit moment nog geen papaversteelt voor de geneesmiddelenindustrie in Afghanistan.
  - 9 Veel junks stelen natuurlijk een hoop door de hoge drugsprijzen op de zwarte markt.
  - 10 Regerings- en parlementsleden en ook wetenschappers hebben het dagelijks over het invoeren of afschaffen van wetgeving, dat betekent dat ze wetgeving op ethische gronden en/of doelmatigheid beoordelen. En dat impliceert dat ze hun waardeoordelen niet altijd aan de wet verbinden, anders zou men nooit overwegen deze wetten te veranderen. Er zijn redenen te over om de discussie over legalisering open te breken.

KORTOM

OPPERHOOFD SEATTLE

In het jongste nummer van *Liberaal Reveil* refereren Van Egmond en Woittiez in hun artikel over 'De kwaliteit van de wereld' aan de 'indringende rede' van opperhoofd Seattle uit 1854 'Hoe kun je de lucht bezitten'. Deze redevoering stelt de 'achterliggende vraag naar de verhouding tussen publiek en privaat eigendom van ecologische kwaliteit'.¹

De redevoering 'Hoe kun je de lucht bezitten' werd in 1980 in Nederland uitgegeven door de radicale milieustrategie Aktie Strohalms. In 1988 werd de rede ook aangehaald in een kritiek van een groep Nederlandse NGO's op het Brundtland-rapport, een kritiek die ook in het Engels werd vertaald.² Greenpeace heeft jarenlang een t-shirt met daarop een bekende zin uit deze speech ('The earth does not belong to us, we belong to the earth'), te koop aangeboden. De redevoering 'Hoe kun je de lucht bezitten' werd mede aangehaald door de voormalige vice-president Al Gore in zijn groene bestseller *Earth in the Balance* uit 1993.

Een beroemde speech, inderdaad, of moeten we zeggen berucht? Deze speech van opperhoofd Seattle is namelijk nep. Hij is in 1971 ontsproten aan het brein van de scriptschrijver Ted Perry en diende voor de film *Home*. Het was de bedoeling van Perry om de tekst in de film te laten uitspreken door een journalist, maar de regisseur vond het aardiger om hem in de mond te leggen van een oude en wijze 'chief'.

Opperhoofd Seattle heeft inderdaad een speech gehouden in 1854. Hij betreurde hierin de ondergang van zijn volk maar iedere verwijzing naar ecologische problemen ontbreekt in het origineel. Het siert Aktie Strohalms dat zij dit origineel, samen met de pseudo-tekst, in 1988 óók heeft uitgegeven. Maar daar valt desalniettemin wel een kanttekening bij te plaatsen. De nep-speech heet in

deze herziene uitgave nu een 'prachtige vrije bewerking', hetgeen toch eigenlijk neerkomt op het aanprijzen van een Van Meegeren als een Vermeer. Je kon toen bij de organisatie nog altijd tegeltjes bestellen waarop de wijsheden van de pseudo-chief Seattle prijken (vergezeld van een tekening van een indianenhoofd met indringende blik).

Vijf jaar later, in 1993, publiceerde *De Volkskrant* een column waarin het fake-gehalte van de Seattle-speech nog eens uit de doeken werd gedaan, maar ook die is Van Egmond en Woittiez ontgaan.

Wie meer wil weten over hoe Indianen werkelijk met de natuur omgingen, neme het onlangs in vertaling verschenen ijzersterke boek *1491* van Charles Mann ter hand. Hieruit blijkt dat veel van de 'wilde natuur' in Amerika vermoedelijk niet veel ouder is dan 500 jaar. De massale hoeveelheden trekduiven, elanden en bizons die het continent bevolkten in de 19^e eeuw waren het resultaat van een 'bevolkingsexplosie' onder deze soorten die optrad nadat ruim 90 procent van hun 'natuurlijke' vijanden, de Indianen, was bezweken aan door de Europese kolonisten meegenomen ziektes. Wie de echte chieft Seattle recht wil doen, moet die Indiaanse tragedie gedenken, maar in een discussie over wereldbeelden en duurzaamheid hoort hij niet thuis. Belangrijker is nog dat de weerzin tegen het privé-bezit die uit deze pseudo-speech spreekt niet Indiaans, maar authentiek westers is. Die aversie is afkomstig van Jean Jacques Rousseau die, net als later Karl Marx, de ongelijkheid en het onrecht in de wereld in een beroemd essay in 1755 toeschreef aan het ontstaan van het privé-bezit.³ Een analyse van deze intellectuele traditie is voor een discussie in *Liberaal Reveil* over 'De kwaliteit van de wereld' relevanter dan de vermeende wijsheden van 'nobeles wilden'.

NOTEN

- 1 Klaas van Egmond en Reinout Woittiez, 'De kwaliteit van de wereld' in: *Liberaal Reveil*, februari 2006, p. 27.
- 2 Thijs de la Court, *Onze gezamenlijke toekomst. Milieu, ontwikkeling en ontwapening. Het Brundtland-rapport kritisch bekeken*, 's Hertogenbosch, november 1988.
- 3 J.J. Rousseau, *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, herdruk Librairie générale Française, Paris 1996.

DE KWETSBARE GROEP

Het rumoer rond de spotprentenkwes­tie lijkt voorlopig te zijn bekoeld, maar wat zijn we wijzer geworden van deze wrange episode? Wat is er geconcludeerd?

De discussie in de media over wat wel en niet gezegd mag worden over de Islam, zijn profeet in het bijzonder, is ontstaan naar aanleiding van een aantal spotprenten in een Deense krant. Deze kwestie is vervolgens geëscaleerd door een Deense imam die in Iran zijn verontwaardiging hierover heeft getoond, waarna de ophef en uitbarsting van geweld door Teheran kundig is gemanipuleerd in een conflict tussen de gelovigen en het Westen. De ontstane discussie over vrijheid van meningsuiting versus godslastering is zo'n vijftig jaar geleden ook al gevoerd naar aanleiding van het beledigen van Katholieken in een van de geschriften van W.F. Hermans (en later ook Gerard Reve). De rechter besliste toen in het voordeel van de vrijheid van meningsuiting, en recenter, bij uitspraken van een imam over homoseksuelen, is het pleit ook in het voordeel van het vrije woord beslecht. Met een groeiende groep moslims in onze samenleving lijkt deze vraag, mede door de onderhavige kwestie van de spotprenten, weer actueel te zijn geworden. Moeten we inderdaad niet rekening houden met specifieke gevoeligheden, in het bijzonder met die van moslims? Je zou je dan eveneens af kunnen vragen of alle vormen van religie niet ontzien moeten worden in kritiek (c.q. spot). Maar hier is een wezenlijker punt aan de orde. Hier wringt iets. De moslims in het vrije Westen maken gebruik van de vrijheid hier om zelf hun geloof zo maximaal mogelijk te belijden. Daarbij hebben ze doorgaans meer vrijheid in

hun geloofsuitoefening dan in het land van herkomst, maar tegelijkertijd accepteren ze niet dat die vrijheid ook het incasseren van kritiek met zich mee kan brengen.

Van moslimzijde wordt hard geschreeuwd, hun argumenten zijn echter pover. Daarbij wordt de discussie zo veel mogelijk vertroebeld. De Deense vlag wordt verbrand en 'en passant' is ook de Amerikaanse en Israë­lische in de fik gestoken, maar verontwaardiging ten aanzien van de politiek van Amerika of Israël is een andere discussie. De handreiking van moslimkant door te stellen dat zij grappen over de holocaust ook niet correct zouden vinden, is weer een voorbeeld van de zaken uit zijn verband trekken. Kritiek op religie op gelijke voet plaatsen met de uitroeiing van een volk is een absurde bewering.

De Arabische wereld schuwt dreiging en geweld niet. Europa heeft als antwoord hierop weer eens gefaald in eensgezindheid, in juist een onderwerp als dit, waar een van de kernwaarden waar Europa voor staat bedreigd werd. In Nederland zijn gewelddadigheden uitgebleven en daarom complimenteerde de minister-president de moslimgemeenschap om hun verantwoordelijk handelen. Merkwaardig dat mensen worden gecompimenteerd vanwege het feit dat ze zich aan de wet houden; ik dacht dat dat vanzelfsprekend was. De moslimgemeenschap wordt gezien als een kwetsbare, licht ontvlambare groep, die men in dit geval liever prijst dan op de Westerse waarden wijst. De vraag hier is volgens mij deze: gaan we voor de vrijheid of voor de lieve vrede? Het antwoord uit Europa is vooralsnog dubbelzinnig.

Een van de moslimvertegenwoordigers heb ik horen zeggen dat ze zich dubbel gekwetst voelden: zowel door de spotprenten, als door hun geloofsgenoten die ambassades in brand staken. Je zou bijna medelijden met ze krijgen. Van de gematigde moslims in het Westen zou ik verwachten dat zij hun waardering over de Europese waarden, waaraan zij eveneens hun rechten ontlene­n, verdedigen tegenover hun intolerante moslimbroeders (uit het Oosten). Ik hoor daar weinig van. Indien betogingen van die strekking er al waren, zijn ze in elk geval in het rumoer verstomd geraakt. Los van deze cartoonkwestie is dit een algemene constatering.

Indien men een levensovertuiging heeft waarbij men handelt naar de geschriften van een profeet, ongeacht of

die Mozes of Mohammed heet, is dat een keuze uit vrije wil. Absolute waarheid die men aan deze leer toekent, bestaat niet. Het is hooguit een persoonlijke keuze die te veronderstellen. In zo'n overtuiging stelt men zich per definitie kwetsbaar op, is men vatbaar voor kritiek, dus ook spot. Het wordt tijd dat ook kritiek in de moslimgemeenschap meer ruimte krijgt, in plaats van kritiek van buiten het zwijgen te willen opleggen.

Wat spot betreft, de kracht van humor ligt in de wijze waarop deze wordt toegepast. De meest geestige spotprent vond ikzelf die naar aanleiding van deze affaire, een potlood dat invliegt op twee minaretten. Treffend. Wat een paar spotprenten al niet vermogen om commotie te veroorzaken. Tegelijkertijd is het verontrustend te moeten vaststellen dat een specifieke groep moslims, ze lijken in de meerderheid te zijn gezien de hoeveelheid stampij die ze kunnen maken, niet in staat is gebleken om zichzelf boven de spot te verheffen; kunnen relativeren ligt kennelijk nog niet in hun vermogen.

De verontwaardiging betreft hier om een paar spotprenten, maar er zijn ook andere voorbeelden van kritiek te noemen: in boekvorm, als toneelstuk, op celluloid, waar men ook aanstoot aan genomen heeft en in de toekomst aanstoot aan zou kunnen nemen. Er is daarom ook door moslims een ontwikkeling vereist om zichzelf te verheffen tot kritische, weerbare individuen; een noodzaak, gelovig of niet.

Kristian Keller is natuurkundig ingenieur.

HET NEDERLANDSE ONDERZOEKSKLIAMAAT REACTIE OP DE BIJDRAGE VAN DEREK JAN FIKKERS

In deze aflevering van *Liberaal Reveil* staat een artikel over het Nederlandse onderzoeksklimaat en de onbereikbaarheid van de kabinetsdoelstellingen om van Nederland een kennisland te maken. De auteur van het artikel, Derek Jan Fikkers, gaat vooral in op het gegeven dat maar weinig promovendi doorstromen naar (semi-)vaste posities in de wetenschappelijke wereld in Nederland. Dat gegeven is op zichzelf naar ons inzicht onvoldoende om de kabinetsdoelstellingen aan af te meten voor de mate waarin Nederland een koploper is als kennissamenleving.

Het aantal promovendi is op zich een noodzakelijke voorwaarde in het streven om tot de koploper te behoren. Maar het is geen voldoende voorwaarde. Een goede habitat voor onderzoekers met als resultaat kwalitatief belangrijk onderzoek is cruciaal. Ondanks alle beperkingen, lijkt Nederland op dit laatste punt het helemaal nog niet zo slecht te doen.

Allereerst een opmerking over de habitat. Buiten kijf lijkt te staan dat de Nederlandse onderzoekers bloot staan aan grote regeldruk van continue en indringende verantwoording. Dit perkt een groot deel van hun speelruimte in, zoals ook dat bij andere professionele kenniswerkers gebeurt.¹ Toegegeven moet worden dat deze inperking juist voor hoogwaardige kenniswerkers klemt. Paradoxaal genoeg is het juist de kennis- en informatie-maatschappij die de grote verantwoordingsdruk, ook bij kenniswerkers, uitlokt. Alles wat geweten wordt en kan worden, wordt helaas ook in de sturing en verantwoording gebruikt. Wij kunnen begrijpen dat aankomende kenniswerkers niet geïnspireerd worden door de regeldruk-omgeving in universiteiten en researchinstututen, en dat ze hun heil elders in binnen- en buitenland zoeken. Dat alles vormt op zichzelf nog geen basis om te spreken van een falend kabinetsbeleid terzake de kennissamenleving. Geef onderzoekers de gelegenheid om tot discussies bij de koffieautomaat te komen.

Dan de vraag naar de feitelijke output – de toetssteen voor de kennissamenleving. Wij beperken ons daarbij tot enkele gangbare, internationaal erkende, methoden om de onderzoeksproductie en onderzoekskwaliteit te meten. Daarmee hebben we een indicatie om de kwaliteit van Nederland als kennissamenleving te meten. Op basis van die benadering komen wij tot een beeld van de mate waarin Nederland erin slaagt om zich tot hoog technologisch kennisland om te vormen.

Wij hebben de site www.minocw.nl maar eens bezocht en troffen daar de Science & Technology Indicators 2005, met een zeer leesbare summary.² Deze gaat in op parameters als het percentage van het Bruto Nationaal Product dat Nederland aan Research and technological Development (R&D) besteedt, de mate waarin Nederlandse onderzoekers scoren in wetenschappelijke citaten, het percentage kenniswerkers in Nederland, het aantal patenten per miljoen inwoners, het

aantal artikelen per onderzoeker per jaar etcetera. Finland is binnen Europa op vele punten een koploper, onze buurlanden Duitsland en België scoren op sommige punten middelmatig tot laag, en Nederland zit vrijwel continu onder in de middenmoot of bij de achterblijvers. Wij geven u enkele grove indicaties:

- In 2003 produceert Nederland 2.5 procent van de wereldwijde publicaties die in de Science Citation Index opgenomen zijn, en krijgt daar in ruil 3 procent van alle citaties voor terug.
- Nederland besteedt 1.85 procent van zijn Bruto Nationaal Product in 2003 (8 Miljard euro, het aandeel is dalende) aan R&D. Finland zit op 4 procent, en dat aandeel stijgt, net als bij Duitsland en België (beide 2.5 procent). Nederland toont een afnemende diepte-investering in R&D.
- Nederland heeft in 2003 15 procent kenniswerkers, tegen 18 procent in Finland, 14 in België en 12 in Duitsland.
- Nederland produceert in 2003 0.7 artikel per jaar per onderzoeker, tegen Finland 0.2, Duitsland 0.3 en België 0.4. Wij zijn hoog-productief (zie ook eerste punt) per kenniswerker.
- Nederland kent 255 patenten per miljoen inwoners, tegen Finland 377, Duitsland 320 en België 160.

Niet alles is negatief. Er ontstaat een heel ander beeld als gekeken wordt naar de *kwaliteit* van de wetenschappelijke productie. Een maat daarvoor wordt gevormd door de zogeheten *citation impact score*. Die is relatief hoog. Sterker nog: Nederland behoort tot de beste van de referentie groep, na Zwitserland.

Kortom, leest u zelf meer in de Indicator. Gemeten naar genoemde indicatoren zit Nederland als kennis-

menleving laag in de middenmoot als het gaat om feitelijke output en glijdt naar beneden, er doen zich dus getalsmatig aantoonbaar verslechtingen voor. Lichtpunt is dat het kwalitatieve niveau hoog is. Toch is de situatie zorgelijk voor de hoog-technologische kennissamenleving die we nastreven. De kwaliteit van de kennissamenleving hangt immers op termijn ook enigermate samen met het totale wetenschappelijke productie volume.

De trends dat Nederland als kennissamenleving op onderdelen naar beneden glijdt moet worden omgeboegen. Het vooruitgangsgeloof dat ons als liberalen kenschetst kan alleen waargemaakt worden in een samenleving die talenten uitdaagt en uitnodigt. En daarop moet beter geïnvesteerd worden in Nederland.

Wij komen met dhr. Fikkers tot de conclusie dat het qua kennissamenleving beter moet in Nederland. Maar wij baseren ons op internationaal geaccepteerde criteria. En zo hoort het ook naar ons gevoel, juist in een beschouwing over de internationale kennismaatschappij en hoe Nederland zich daarmee verhoudt.

Prof.dr.ir. Th. De Vries is bijzonder hoogleraar Toekomststudie gezondheidszorg aan de Universiteit van Twente en lid van de kernredactie van Liberaal Reveil. Dr.ir. R.D. Woittiez is directeur van de sector Milieu en Veiligheid van het RIVM en lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Wetenschappelijk Instituut CDA, Christen Democratische Verkenningen themanummer Beroepszeer, zomer 2005.
- 2 <http://www.minocw.nl/documenten/Scienceandtechnologyindicators2005.pdf>

TELEURSTELLINGEN, FRUSTRATIES, VERLANGENS EN AMBITIES IN DE NEDERLANDSE POLITIEK

URI ROSENTHAL

Naar aanleiding van:

Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*, Uitgeverij Bert Bakker, 2005.

Theo van den Doel, *Binnenhof 1a - Haagse belevenissen 1991-2003*, Uitgeverij Aspekt, 2005.

Mat Herben, *Vrij denken over religie, politiek en vrijmetselarij*, Uitgeverij Synthese, 2005.

Jos van der Lans, *Koning Burger - Nederland als zelfbedieningszaak*, Uitgeverij Augustus, 2005.

Rob Oudkerk, *Geen weg terug*, Uitgeverij Prometheus, 2005.

Bert de Vries, *Overmoed en onbehagen - Het hervormingskabinet-Balkenende*, Uitgeverij Bert Bakker, 2005.

Marja Wagenaar, *Het einde van de buitenspelcultuur - een democratisch antwoord op het populisme*, Uitgeverij Bert Bakker, 2005.

Er wordt veel geklaagd over de kloof tussen de politiek en de burgers: de mensen hebben geen belangstelling meer voor de politiek, ze wenden zich van de politiek af, ze herkennen zich niet meer in de volksvertegenwoordigers, ze gaan niet meer stemmen. Als dit allemaal waar zou zijn, zou je verwachten dat er ook geen empoel meer is voor allen die schrijven over de politiek. Want wie over de politiek schrijft, wil lezers hebben. En als er geen belangstelling meer is voor de politiek, valt ook niet te verwachten dat de mensen zitten te wachten op boeken over de politiek.

Maar kennelijk valt het wel mee met dat gebrek aan belangstelling voor de politiek. Want het aanbod van boeken over de Nederlandse politiek is de afgelopen jaren

enorm toegenomen. Weliswaar laten we de verkoopcijfers buiten beschouwing – slechts enkele politieke boeken halen echt een forse oplage – maar we mogen in elk geval constateren dat veel Nederlandse uitgevers bereid zijn politieke boeken te publiceren en daar soms ook nog een behoorlijke marketinginspanning tegenaan te zetten.

Toen ik een aantal maanden geleden de redactie van *Liberaal Reveil* de toezegging deed enkele boeken over de Nederlandse politiek te bespreken, kon ik niet bevroeden dat er tussen het moment van die toezegging en het moment van schrijven zoveel nieuwe publicaties het licht zouden zien. Het gaat dan vooral om boeken van ex-politici en actieve politici. Bovendien presenteren ook sommige journalisten hun mening over de Nederlandse politiek in boekvorm. Uiteraard is er nog een categorie auteurs: de wetenschappers, dus politicologen, politieke sociologen en historici. In dit overzichtsartikel beperk ik mij tot boeken van ex-politici en actieve politici.

DE EX-POLITICI

Ex-politici blijken steeds vaker de behoefte te voelen hun ervaringen in boekvorm vast te leggen. Zonder volledigheid te pretenderen, staan op mijn lijst van ex-politici CDA-prominent Bert de Vries, de voormalige Tweede Kamerleden Marja Wagenaar (PvdA) en Theo van den Doel (VVD), en voormalig Amsterdams wethouder Rob Oudkerk. De beweegredenen voor die boeken lopen sterk uiteen. Bij Bert de Vries proef je oprechte bezorgdheid over de koers van het CDA onder leiding van Jan Peter Balkenende. Marja Wagenaar zegt haar boek geschreven te hebben uit groeiende bezorgdheid over de heersende politieke cultuur. Wie het boek leest, ziet dat

ook erin terug. Theo van den Doel wil vooral een boekje open doen over wat zich achter de schermen van het politieke toneel afspeelt, dus juist ook wanneer parlementariërs zoals hij ineens als lid van de geruchtmakende enquêtecommissie Bijlmerramp in de frontlijn terechtkomen. Zijn boek herinnert in dat opzicht aan dat van voormalig Tweede Kamerlid Bert Middel (PvdA), dat ik in *Liberaal Reveil*, oktober 2003, besproken heb.¹ Tenslotte Rob Oudkerk wiens boek vooral, alle verdere beschouwingen daargelaten, als een poging tot verantwoording voor zijn doen en laten in de eigen Amsterdamse wethouderscrisis van begin 2004 gelezen moet worden.

Wat hebben deze ex-politici te melden? Ze hebben allen forse kritiek op de gang van zaken in de politieke arena waarin zij zelf, de een langere tijd dan de ander, geacteerd hebben. Bert de Vries, voormalig voorzitter van de Tweede Kamerfractie van het CDA en ex-minister van Sociale Zaken, richt zijn pijlen vooral op de inhoudelijke koers van het CDA. Hij kritiseert Balkenende vanwege diens 'neoconservatieve koers met bijpassende hervormingsagenda'.² Daar hoeft hij het niet mee eens te zijn, maar om zijn beschouwingen af te doen als een rancuneuze wraakoefening op de huidige machthebbers in het CDA, zoals sommigen in die partij hebben gedaan, is te gemakkelijk. De Vries analyseert een groot aantal sociaal-economische onderwerpen (de zorgkosten, pensioenen, hypotheekrenteaftrek, WAO, ontslagbescherming) en doet dat met kennis van zaken. Hij probeert zijn tegenwoordige standpunten ook met kwantitatieve gegevens te onderbouwen.

Dit wil niet zeggen dat zijn kennis van zaken hem steeds op het rechte pad houdt. De onderbouwing mag dan uitgebreid zijn, ze is op veel punten ook erg selectief.

Zijn betoog tegen de 'mythe van de staatsschuld' en tegen overheidsmaatregelen om op de vergrijzing te anticiperen, is allerm minst overtuigend. De Vries wijst maximale arbeidsparticipatie af. Zonder er openlijk voor uit te komen, heeft hij vooral het klassieke CDA-beeld van de zorgzame moeder in het hoofd. Bovendien laat hij zich meeslepen door zijn kritiek op het huidige beleid. Treffend is de passage over het verschil tussen Balkenende en Willem Aantjes, de exponent van de linkervleugel in het vroege CDA: 'De omslag in het CDA-denken komt heel scherp tot uitdrukking wanneer we de Bilderbergre-

de van Balkenende vergelijken met de Bergrede van Aantjes van bijna dertig jaar geleden. Centraal in de Bergrede van Aantjes stond de notie van de overheid als schild van de zwakkeren. In de Bilderbergrede van Balkenende komen we de verliezers in onze samenleving niet meer tegen als slachtoffer van een kapitalistisch marktstelsel, maar uitsluitend nog als slachtoffers van een tot passiviteit stimulerende verzorgingsstaat'.³

Ik kan mij wel voorstellen dat de woordkeuze hier en daar zijn CDA-partijgenoten in het verkeerde keelgat schiet. Het zal je gezegd zijn uit de mond van een van je coryfeeën: 'Dat alles roept het beeld op van een partij die de afbraak urgenter vindt dan de opbouw'.⁴ Bovendien zou enige zelfkritiek De Vries wel gesierd hebben, gezien zijn eigen rol in een aantal netelige, al te lang onopgeloste kwesties. Bijvoorbeeld de mislukte inperking van de WAO tijdens het derde kabinet-Lubbers. Desondanks, Bert de Vries is teleurgesteld over de koers van zijn partij, steekt dat niet onder stoelen of banken, maar geeft ook duidelijk aan welke koers zijn CDA volgens hem moet varen.

Marja Wagenaar en Theo van den Doel kijken met gemengde gevoelens op hun tijd in de Tweede Kamer terug. Ze hebben beiden de schokgolf van de Fortuynrevolte meegemaakt en kort daarna de politiek verlaten. De een heeft het over een crisis in de democratie, de ander over een samenleving op drift waarop de politiek geen antwoord heeft. Wagenaar wil de politici vooral aanspreken op de wijze waarop zij met elkaar omgaan, en op het buitensluiten van de kiezers. Haar boek geeft een aardig kijkje in de keuken van de Haagse politiek, vooral ook dankzij goed gekozen, en niet altijd verheffende voorbeelden. Het pleidooi voor het einde van de buitenspelcultuur mondt uit in een aantal nieuwe politieke spelregels en staatkundige ingrepen die niet echt nieuw zijn en integendeel al decennia lang doorgesproken worden: ander gedrag van de politici – gemakkelijker gevraagd dan gedaan – , dualisme, openbaarheid, referenda, een ander kiesstelsel, rechtstreeks gekozen bestuurders. Misschien kan de Nationale Conventie van minister Pechtold er iets mee. De passages over de veranderende rol van de media smaken naar meer. Dat geldt in het bijzonder voor de jammer genoeg korte beschouwing over internet en de nieuwe media. Veel politici blijken nog steeds moeite te

hebben met de invloed van de klassieke media, maar het kan zijn dat ze met behulp van de nieuwe media geheel eigen wegen inslaan. Dankzij eigen internetsites, web-logs, i-pod en hyves trekken ze het initiatief naar zich toe. De communicatie en verantwoording via deze nieuwe media zijn vluchtiger dan die aan de stamtafel.⁵ Of ze daarmee volledig aan de behoeften van de burgers voldoen, valt te betwijfelen.

Marja Wagenaar is niet teleurgesteld of gefrustreerd. Zij pleit vanuit een aantal jaren praktische ervaring in de Nederlandse politiek voor een aantal veranderingen. Mogelijk kan ze op de invloed van de nieuwe media op de politiek nog eens doorgaan.

Theo van den Doel beschrijft zijn Haagse belevenissen (1991-2003), met als belangrijkste episode de parlementaire enquête naar de vliegcrash in de Bijlmermeer. Aan het einde van die enquête kwam hij in conflict met zijn medeleden en overwoog hij op te stappen uit de enquêtecommissie. Van den Doel schetst een akelig beeld van de gang van zaken in die commissie. Ongetwijfeld zullen zijn medeleden van toen hun eigen versie hebben van de wrijvingen en conflicten, maar er blijft genoeg over om je te verbazen over de wijze waarop sommige politici met elkaar omgaan. Zie ook de klacht van Wagenaar. Van den Doel: 'Het had alles te maken met de ego's van Meijer en Oudkerk (voorzitter respectievelijk lid van de commissie). Beiden zagen de commissie als een middel om aan hun eigen profiel te werken. Zij wilden blijkbaar de commissie als springplank voor hun politieke loopbaan gebruiken. Meijer had zelfs een kledingadviseur in de arm genomen en liet zich door een schoonheidsspecialist behandelen. Oudkerk was elke dag druk bezig met het turven hoe vaak hij in de kranten werd geciteerd'.⁶ Maar ach, zij zullen wel net zoiets over hun belevenissen met Van den Doel terugzeggen. Van den Doel heeft weinig op met allerlei staatkundige vernieuwingen. Resteert een reeks 'politieke oplossingen' die het vooral moeten hebben van een appel op het algemeen belang. Maar of we daar veel mee opschieten, is ook weer de vraag.

Theo van den Doel kijkt tevreden terug op de mees- te 'dossiers' die hij in bijna tien jaar Tweede Kamerlid- maatschap heeft gedaan. Maar er klinkt ook onvrede door over de hardheid van de politieke professie en de onderlinge verhoudingen in de politiek – waaraan hijzelf

overigens al die jaren deel heeft gehad.

Rob Oudkerk schrijft van zich af, niet alleen over de crisis die hem begin 2004 zijn wethouderschap kostte maar ook over zijn entree en verblijf in de Haagse poli- tiek. De bekende affaire – hoerenbezoek, de columns van Heleen van Royen, zijn politieke val – heet bij Oudkerk 'de afrekening', net even iets anders dan verantwoording. Bij verschijnen van het boek ging de aandacht vooral hier- naar uit. Veel meer dan we al wisten, lezen we niet. Het blijft genoeg voor blijvende verbazing over de wethouder en diens opvattingen over wat wel en niet kan als je zo'n publieke functie hebt. En – laat het ook gezegd zijn – wat wel naar voren komt, is hoezeer feiten en vermeende feiten in zo'n affaire door elkaar heen kunnen lopen. Maar toch: blijft de verbazing. Oudkerk beschrijft voor het overige uitvoerig zijn Haagse jaren en zijn politieke werkzaamheden in Amsterdam. Uiteraard heeft ook hij het over de Bijlmercrash-enquête. Hij verdenkt Theo van den Doel van het doorspelen van informatie aan een van de te horen politici, Annemarie Jorritsma, en beticht hem van insinuaties. Hij voelt zich gesterkt door een familielid van Van den Doel die hem liet weten: 'Er zijn ook nog aardige Van den Doelen op de wereld'.⁷ Voorwaar, hoe (ex-)politici met elkaar omgaan.

Rob Oudkerk geeft geen direct antwoord op de vraag die velen in het boek beantwoord hadden willen zien. Dat is de vraag naar de politieke ambities en plannen van de auteur. Daarover hebben we na het verschijnen van het boek wel het nodige gehoord, maar het is duidel- ijk dat die plannen en ambities ook afhankelijk zijn van wat anderen in de PvdA vinden.

DE POLITICI

Sommige politici schrijven veel. In de VVD is het vooral Frits Bolkestein die in functie een aanzienlijk aantal boe- ken gepubliceerd heeft. De afgelopen jaren hebben steeds vaker aanstormende politici op deze manier hun visie op maatschappelijke en politieke ontwikkelingen gepresen- teerd. De herinnering gaat terug naar Pim Fortuyn en zijn 'Puinhoppen van Paars'. Wie verder keek dan de ronkende titel en het spektakel, waarmee het verschijnen van dat boek gepaard ging, kon wel degelijk een visie op de Nederlandse maatschappij ontwaren: afkeer van grote structuren en organisaties, en een pleidooi voor het

lokale, het vertrouwde van de wijk, de buurt, de kleine school, de bank op de hoek. Ook Jan Peter Balkenende kwam op weg naar zijn premierschap begin 2002 met een programmatisch boek: 'Anders en beter'. Na zijn politiek-wetenschappelijke publicaties uit eerdere jaren lifte dat boek vooral mee op de golven van de anti-Paarse stemming die met de opkomst van Pim Fortuyn was ontstaan.

Nu is het de beurt geweest aan Wouter Bos. De titel van zijn boek doet aan die van Balkenende denken: 'Dit land kan zoveel beter'. Het gaat voor de helft over toen en nu, voor de helft over wat er volgens Bos moet gebeuren. Het toen en nu wordt gebracht als 'mijn verhaal'. Ik ben er niet van onder de indruk. Daarvoor blijft het verhaal teveel aan de oppervlakte. Mogelijk zal het ook niet de bedoeling zijn geweest dieper te graven, want een politicus die voluit naar het premierschap streeft, zal nog niet toe zijn aan een diepgravend egodocument over wat daaraan voorafging. Maar dan is 'mijn verhaal' wel een zware titel voor wat verteld wordt. De socialistische socialisatie van Bos doet in de verte denken aan die van Joop den Uyl: een calvinistisch nest, het verlangen de wereld te verbeteren en de politieke stap naar de sociaal-democratische partij. Een glanzende carrière bij Shell stokt als Bos, temidden van collegae die pronken over hun dure horloges en auto's, merkt dat 'dit nooit mijn wereld (zal) worden'.⁸

Het tweede deel gaat over 'een toekomst voor Nederland'. Voorzichtig, zoals het bij Bos hoort: een toekomst, niet de toekomst. Opties moeten open blijven. Vandaar ook dat het, om te beginnen, erom moet gaan hoop en houvast te bieden. Bos haalt de lessen van Pim Fortuyn over de menselijke maat naar zich toe. En hij voegt eraan toe dat hij, weer net als Joop den Uyl, de boel bij elkaar wil houden. Sterker nog in de samenleving moeten lotsverbondenheid en saamhorigheid centraal staan. Bos laat weten hoe het niet moet: geen valse zekerheden, zoals afscherming van ons land tegen de concurrentie uit lagelonenlanden; geen lege hulzen zoals eigen verantwoordelijkheid; geen machopolitiek. En hoe het wel moet: hoop en houvast; een fatsoenlijk bestaan; en inderdaad lotsverbondenheid, saamhorigheid en solidariteit (kennelijk iets anders dan saamhorigheid). A la Fortuyn moet er maatwerk geleverd worden, en er moet werk komen dat loont. De rechtsstaat moet weerbaar zijn en

Europa moet vertrouwen wekken. Nederlanders moeten 'weer trots kunnen zijn op hun land'.⁹

Het vervelende is alleen dat hoe het niet moet en hoe het wel moet, gepaard gaat met een onafgebroken reeks mitsen, maren, en enerzijds-anderzijds formules. Twee voorbeelden. Het eerste: het afschrijven van eigen verantwoordelijkheid. In het hoofdstuk over hoe het niet moet, treffen we als prominent gecursiveerd voorbeeld eigen verantwoordelijkheid aan. Dat is zo gezien een stevige boodschap aan de Nederlandse bevolking. En inderdaad komen de nodige bezwaren langs tegen die eigen verantwoordelijkheid. Maar na een lange reeks verwijten begrijpt Bos natuurlijk heel goed dat hij het daar niet bij kan laten. Het zou wat zijn om de mensen in deze 21ste eeuw echt hun eigen verantwoordelijkheid te ontnemen. Dat kan Bos niet bedoeld hebben. Hij zou er waarschijnlijk een eervolle plaats in de rij van de pure collectivisten uit de vorige eeuw mee verdienen. Het valt uiteindelijk dan ook mee met die ogenschijnlijke afwijzing van de eigen verantwoordelijkheid. Het blijkt per slot van rekening een 'mooi begrip' te zijn en het zou 'ook het begin kunnen zijn van een verhaal dat mensen sterker maakt'.¹⁰ We kunnen tevreden zijn. Eigen verantwoordelijkheid hoort dus eigenlijk in het andere rijtje thuis: hoe het wel moet.

Het tweede voorbeeld: de weerbare rechtsstaat. Hier komt Bos in kort bestek terzake, en zo weten we meteen dat hij keuzes uit de weg gaat. Ja, terrorismebestrijding is noodzakelijk. Ja, we kunnen niet alles bij het oude laten. Ja, 'we moeten de rechtsstaat van morgen niet met de bril van gisteren beoordelen.' Maar: 'de grenzen die niet overschreden mogen worden, moeten wel helder blijven... dus toetsbaar, controleerbaar en omkeerbaar'.¹¹ Geeft dit het houvast waar Bos zo op uit is? Ik betwijfel het. We moeten de rechtsstaat van morgen niet met de bril van gisteren beoordelen. Prachtig, maar betekent dit dat Bos het rechtsstatelijk evenwicht tussen de rechten van verdachten, criminelen en gedetineerden – de afgelopen zestig jaar zwaar opgetuigd – en die van wetsgetrouwe burgers – in diezelfde periode ernstig verwaarloosd – wil herstellen. Dat is de kernvraag, maar die gaat hij angstvallig uit de weg.

Bos houdt de kaarten op zak. Met zijn mitsen, maren en enerzijds-anderzijds kan hij nog alle kanten op. Als het

gaat om hoe het niet moet, blijkt dat het voor een groot deel eigenlijk wel kan en zelfs gewenst is: bijvoorbeeld eigen verantwoordelijkheid. Als het gaat om hoe het wel moet, wemelt het van – laten we die term in ruime zin opvatten – open-eind voorstellen. Oplossingen ontbreken. Het blijft vaag. Dat zal ook wel de bedoeling zijn. Duidelijk is wel de ambitie: het premierschap. Het boek staat, aldus de achterpagina, volledig in het teken van 'hoe hij ertoe is gekomen zich te kandideren voor het minister-presidentschap'.

Voor het schrijven van een boek hoeft je als politicus niet de ambitie te hebben om premier te worden. En marge valt te wijzen op een geschrift van Tweede Kamerlid Mat Herben en een markante publicatie van Eerste Kamerlid Jos van der Lans (GroenLinks). Herben beschrijft onder meer zijn belevenissen tijdens de stormachtige opkomst en net zo turbulente neergang van de LPF. Dat relaas bevat enkele nieuwtjes, zoals de gang van zaken in oktober 2002 bij de val van het eerste kabinet-Balkenende. Niet Gerrit Zalm maar Maxime Verhagen trok de stekker uit het kabinet, aldus Herben. Dat weten we dan, en het is recentelijk ook met zoveel woorden door Verhagen zelf bevestigd.

Het aardige van Herbens verhaal is dat hij zelfkritiek niet uit de weg gaat. Ook aardig is te merken hoe hij zijn politieke werk verbindt met zijn stevige engagement in de vrijmetselarij. Mat Herben windt er in zijn boek geen doekjes om. Hij heeft weinig tot niets te winnen of te verliezen. Hoewel – je weet nooit wie of wat zijn pad nog zal kruisen.

En dan het boek van Van der Lans. Hij kritiseert, verrassend genoeg voor een voorman van GroenLinks, de buitensporige dienstbaarheid van de politici aan Koning Burger. Daar hebben de politici het zelf naar gemaakt door de burger overal bij te betrekken. De burger raakt hierdoor alleen maar steeds gefrustreerder, 'omdat het zich niet of zelden vertaalt in een tastbaar privaat rendement'.¹² Van der Lans zoekt de oplossing in meer zeggenschap voor professionals (leraren, politieagenten, personeel in de gezondheidszorg, etcetera), omdat die in hun

contacten met de burgers wel doeltreffend bezig zijn. Voor de herwaardering van die professionals wordt langzamerhand vanuit alle politieke stromingen gepleit. Maar het probleem dat hij op tafel legt, vraagt ook om oplossingen van andere aard. Bijvoorbeeld dat de politicus aan de burgers duidelijk maakt wat hij wil, vervolgens op gezaghebbende wijze de koers bepaalt en die ook houdt, en daardoor het vertrouwen van de burgers verdient. Maar dat is voor GroenLinks, dat het moeilijk heeft zijn positie aan de linkerkant te bepalen, nog een brug te ver.¹³

Prof.dr. U. Rosenthal is hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Leiden. Hij is voorzitter van het COT; Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement en voorzitter van de VVD-fractie in de Eerste Kamer.

NOTEN

- 1 Uri Rosenthal, 'Drama's, intriges en blinde ambitie: wat (ex-)socialisten vinden van de politiek. Naar aanleiding van Bert Middel, Politiek handwerk, Meulenhoff, 2003', in: *Liberaal Reveil*, oktober 2003, pp. 195-199.
- 2 Bert de Vries, *Overmoed en onbehagen – het hervormingskabinet Balkenende*, p. 8.
- 3 Ibidem, p. 25.
- 4 Ibidem, p. 29.
- 5 Zie: W. Breedveld, *De stamtafel regeert*, Spectrum, 2005.
- 6 Theo van den Doel, *Binnenhof 1a – Haagse belevenissen 1991-2003*, pp. 142-143.
- 7 Rob Oudkerk, *Geen weg terug*, p. 150.
- 8 Wouter Bos, *Dit land kan zoveel beter*, p. 38.
- 9 Ibidem, p. 157.
- 10 Ibidem, p. 133.
- 11 Ibidem, p. 154.
- 12 Jos van der Lans, *Koning Burger, Nederland als zelfbedieningszaak*, p. 16.
- 13 Luuk van Middelaar, 'Lichtzinnig liberaal, naar aanleiding van Femke Halsema, Bart Snels e.a., Vrijheid als ideaal, Boom, 2005' in: *Liberaal Reveil*, augustus-oktober 2005, pp. 182-185.

De filosofische grondslagen van het liberalisme

Van **28 tot en met 31 augustus 2006** organiseert de Teldersstichting wederom haar befaamde **summer course** over de filosofische grondslagen van het liberalisme.

De zomerschool vindt plaats in de Internationale School voor Wijsbegeerte tussen Amersfoort en Leusden en is bedoeld voor getalenteerde gevorderde studenten en zojuist afgestudeerden uit verschillende disciplines.

Inleiders zullen onder meer zijn directeur van het Instituut voor veiligheid en crisismangement (COT) en VVD-senator **Uri Rosenthal**, filosoof **Herman Philipse**, arabist **Hans Jansen**, president-cruator van de Teldersstichting **Frits Bolkestein**, staatssecretaris **Mark Rutte**, econoom **Auke Leen**, Kamerlid/bedrijfskundige **Stef Blok**, directeur van de Wiardi Beckman Stichting **Paul Kalma**, socioloog **Anton Zijderveld** en vele andere sprekers – wetenschappers en politici – uit liberale en niet-liberale hoek. Na de inleidingen wordt gediscussieerd door deelnemers en sprekers en door deelnemers onderling.

Thema's zullen onder andere zijn:

- het liberale mens- en maatschappijbeeld
- de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme
- kritiek op het liberalisme uit sociaal-democratisch perspectief
- liberalisme en de genetische wetenschap
- de staat, religie en de multiculturele samenleving
- terrorisme
- liberalisme en milieu

De deelnamekosten zijn € 100,- (inclusief vier dagen volpension, exclusief drankjes aan de bar)*.

Ben je minimaal derdejaarsstudent of zojuist afgestudeerd en heb je affiniteit met het liberale gedachtegoed? Dan kun je je belangstelling voor de zomerschool kenbaar maken door je CV en een motivatie voor deelname te sturen naar de directeur van de Prof.Mr. B.M.Teldersstichting:

Dr. P.G.C. van Schie
Koninginnegracht 55a
2514 AE Den Haag
info@teldersstichting.nl

Er is een beperkt aantal plaatsen beschikbaar. Selectie van kandidaten zal eind juni / begin juli plaatsvinden op basis van de aanmelding en eventueel een persoonlijk gesprek.

Meer informatie vindt u op WWW.TELDERSSTICHTING.NL

* Er is een regeling voor mensen voor wie de deelnamekosten aantoonbaar een obstakel voor deelname zijn.

Liberaal Revue

veil Liberaal Revue
raal Revueil Liberaa
il Liberaal Revueil
al Revueil Liberaal

Verkiezingen 22 november

Liberaal Revueil Li

Sociaal-liberalisme

Revueil Liberaal Re

Liberaal Bestuur

iberaal Revueil Libe

Revueil Liberaal Re

iberaal Revueil Libera

veil Liberaal Revuei

47e jaargang, oktober 2006 (3)

INHOUDSOPGAVE

Interviews verkiezingen 22 november

De VVD, het liberalisme en Nederland

Interview met Mark Rutte

124

De VVD en de toekomst

Interview met Jan van Zanen

128

Politiek in klare taal

Interview met Ben Verwaayen

132

Sociaal-liberalisme

De sociaal-liberale reactie op het negentiende eeuwse liberale gedachtengoed

Fleur de Beaufort

135

Klassiek liberalisme plus

Interview met Joris Voorhoeve

139

Stromingen binnen de VVD

Interview met Melanie Schultz van Haegen

144

Emancipatoir liberalisme

Interview met Jet Bussemaker

148

Links en de markt

Interview met Bart Snels

151

Sociaal-liberale warmte

Interview met Lousewies van der Laan

156

Liberaal bestuur

Column: Zoekers naar het goede leven: over bestuurders en politici

Heleen Dupuis

159

Wat maakt de Burgemeester

Luigi van Leeuwen

161

Binnenlands Bestuur: op weg naar honderdvijftig jaar Thorbecke

Uri Rosenthal

166

In gesprek met Uri Rosenthal n.a.v. 'Binnenlands bestuur: op weg naar honderdvijftig jaar Thorbecke'

172

Liberalen en hun waardering van religie

Patrick van Schie

175

Naar een effectief en transparant jeugdbeleid

Nahied Rezwani

179

Schooluitval? Huiswerk voor ons allen

Joris Blankers

184

Boekbesprekingen

Een realistisch klimaatbeleid?

Hans Labohm

187

Speelruimte: Raymond Aron, of de politiek tussen vrijheid en noodzaak

Luuk van Middelaar

193

Voor u ligt het derde nummer van de 47e jaargang van *Liberaal Reveil*. In dit nummer wordt aandacht besteed aan een drietal thema's: de aanstaande Tweede Kamerverkiezingen, het sociaal-liberalisme en het 60-jarig jubileum van de Bestuurdersvereniging van de VVD. Daarenboven vindt u achterin nog enkele artikelen buiten de thema's en een tweetal boekbesprekingen.

Met het oog op de verkiezingen van 22 november aanstaande hebben er interviews plaatsgevonden met VVD-lijsttrekker en voorzitter van de Tweede Kamerfractie, Mark Rutte; met partijvoorzitter Jan van Zanen; en met de voorzitter van de verkiezingsprogramma-commissie, Ben Verwaayen. Mark Rutte vertelt hoe hij de lijsttrekkersverkiezingen heeft ervaren en hoe de VVD onder zijn leiding de toekomst tegemoet zal treden. Jan van Zanen geeft zijn visie op het verschijnsel politieke partij en haar toekomst, de vernieuwende elementen en op de ideeën- en debatcultuur in de VVD. Ben Verwaayen vertelt over de totstandkoming en achtergronden van het verkiezingsprogramma.

In het tweede thema wordt aan de hand van interviews het sociaal-liberalisme nader belicht. Voorafgaand aan de interviews treft u een korte historische schets van het sociaal-liberalisme aan. Joris Voorhoeve ziet het sociaal-liberalisme als een klassiek liberalisme met enkele toevoegingen. Melanie Schultz van Haegen heeft moeite met

de bijvoeglijk naamwoorden die aan het liberalisme worden gekoppeld en meent dat er niet zo'n duidelijke scheiding tussen bijvoorbeeld klassiek liberalen en sociaal-liberalen aan te brengen is. De sociaal-democrate Jet Bussemaker ziet het sociaal-liberalisme vooral als een stroming die opkomt voor bepaalde groepen en zo de emancipatie van minderheden bevordert. De directeur van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks Bart Snels vindt het sociaal-liberalisme een verwarrende term en spreekt liever van een links-liberalisme. Bovendien is hij van mening dat vrijheid van oorsprong een klassiek links ideaal is. Tot slot, D66-fractievoorzitter Lousewies van der Laan. Zij geeft aan dat de toevoeging van het begrip sociaal het liberalisme een menselijker gezicht zou geven. Alle interviews zijn uitgewerkt door de eindredacteur.

Het derde thema tot slot, is gewijd aan het 60-jarig jubileum van de bestuurdersvereniging van de VVD. In de column gaat Heleen Dupuis in op de taak van bestuurders en politici om het goede leven te zoeken. Luigi van Leeuwen geeft vanuit zijn ervaring als burgemeester een visie op liberaal besturen. Tot slot kijkt Uri Rosenthal terug op zijn artikel *Binnenlands bestuur: naar honderdvijftig jaar Thorbecke* en geeft in een interview een reactie op zijn bevindingen uit 1986.

Redactie *Liberaal Reveil*

DE VVD, HET LIBERALISME EN NEDERLAND

INTERVIEW MET MARK RUTTE

Mark Rutte (39) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden. Tussen 1992 en 2002 vervulde Mark verschillende functies bij Unilever. Hij was staatsecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in de kabinetten Balkenende I en II en werd in juni 2004 staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Sinds juni 2006 is Mark voorzitter van de VVD-fractie in de Tweede Kamer.

EEN LIBERALE STRIJD

‘Eigenlijk vond ik de lijsttrekkersverkiezingen heel raar; ik heb er een dubbel gevoel aan overgehouden. Het had nuttige kanten voor mijzelf omdat het een goede leerschool was. Je wordt bijvoorbeeld steeds beter in het kort en bondig formuleren van je mening; toen ik begon had ik zes zinnen nodig, nu zeg ik hetzelfde in drie zinnen. Wat dat betreft is het een goede opmaat naar de verkiezingen. Ik ben zeker beter geworden in het debat en daar zal ik nog veel voordeel van hebben. Anderzijds had het iets gekunstelds, met name omdat Rita Verdonk en ik elkaar persoonlijk heel goed liggen en er inhoudelijk tussen ons weinig verschil was, er zat geen diepe koersdiscussie achter. Het is veel leuker om Wouter Bos of Jan Peter Balkenende tegenover je te hebben dan iemand uit je eigen partij. Het is ook vreemd om mensen binnen je eigen organisatie voor je te winnen. Je dwingt dan mensen die tot dezelfde partij horen tot een keuze binnen die partij.

Maar een volwassen partij als de VVD moet een interne strijd om het lijsttrekkerschap wel aankunnen. Het geloof in de democratie, in de kracht van het grote aantal, maakt ook dat je een dergelijke verkiezing niet uit de weg moet gaan. Het ledental van de VVD, op dit moment 40.000, is net groot genoeg voor zo’n interne verkiezing.

Het aardige is ook dat het de VVD enorm veel publiciteit opgeleverd heeft. Mede doordat we geen ledenlijsten hadden moesten we als kandidaten eindeloos bij Paul de Leeuw en Albert Verlinde optreden om alle 40.000 leden te bereiken. We hebben dus eigenlijk 16 miljoen Nederlanders lastiggevalen om 40.000 mensen te bereiken.

De pers probeerde natuurlijk een richtingstrijd te ontdekken. Het zou dan zijn: kies je Mark Rutte dan gaat de VVD naar links, kies je Rita Verdonk, dan gaat de VVD naar rechts, maar zoals ik al zei, we verschilden inhoudelijk niet veel en daarom zat er geen diepe koersdiscussie in onze debatten. Het is denk ik ook niet zo ééndimensionaal dat iemand ‘links’ of ‘rechts’ is. De VVD heeft altijd een ‘linkse’ koers gevaren als het gaat om de immateriële thema’s, zoals het homohuwelijk of euthanasie. Bij de economie en de welvaartsverdeling daarentegen koerst de VVD wel ‘rechtser’ omdat wij geloven dat mensen het ook een beetje mogen voelen als het goed is gegaan. Dat zit in onze liberale genen, natuurlijk wel met open ogen voor de zwakkeren, maar niet zodanig dat het uitsluitend leidt tot herverdeling van vermogen van rijk naar arm.

Ik heb dan ook niets met kreten als links-, rechts-, klassiek of sociaal-liberaal, het zijn volgens mij volstrekt verouderde begrippen. Ik zou niet in zo’n etiket willen wonen. Neem bijvoorbeeld het sociaal-liberalisme, dat is toch net zoiets als het groene gras. Is liberalisme niet sociaal ofzo? Of klassiek liberalisme, dan raak je toch in een negentiende-eeuwse filosofische discussie verzeild die tegenwoordig elke relevantie verloren heeft. Volgens mij zijn we als VVD de partij die zegt dat de staat er in de eerste plaats is om de vrijheidsbelemmeringen weg te nemen, maar er zijn geen mensen binnen de VVD die vinden dat er daarnaast niet ook ruimte moet zijn voor positieve vrijheden. We kunnen de uitkomsten van de

race niet garanderen, maar we kunnen er wel voor zorgen dat iedereen aan de start verschijnt. Ik ken géén VVD'er die zegt dat we de sociale zekerheid maar helemaal moeten afschaffen.

Nee, die etiketten zijn niets voor mij, ik zie veel meer in de discussie die Isaiah Berlin en Ralf Dahrendorf aangaan rondom de negatieve en positieve vrijheid. Enerzijds moeten de vrijheidsbeperkingen zoveel mogelijk worden weggenomen, dus de garantie van de negatieve vrijheid, maar anderzijds moet er ook naar de positieve vrijheden gekeken worden. Als je echt in de problemen zit, dan mag de staat je best even helpen, een duwtje in de rug geven, zonder dat dit meteen heel hospitaliserend wordt. Als ik mezelf dan toch zou dwingen richting een etiketje, dan zou ik me meer thuis voelen bij het klassiek liberalisme, maar nogmaals, ik word helemaal kriebelig bij de gedachte dat ik voorgoed in dat etiket moet wonen. Het mooie aan het verkiezingsprogramma vind ik ook dat het woord liberalisme er niet één keer in wordt genoemd. Het geeft een moderne uitleg aan de liberale principes zonder in een irrelevante discussie over soorten liberalisme te vervallen.

Liberalisme is voor mij in de allereerste plaats vrijheid. Mensen mogen zo min mogelijk door de staat gehinderd worden in het bevorderen en najagen van hun eigen geluk. Ik denk dat mensen sociale wezens zijn en naast hun eigen geluk ook oog hebben voor hun omgeving. Mensen zullen dus onderling elkaar helpen als dat nodig is en voor de staat is daarin ook een rol weggelegd, zodat iedereen aan de start kan verschijnen. Iedereen die er echt iets van wil maken hoort bij ons, ik heb dat eerder gezegd. Van de Marokkaanse buurtvader tot de bijstandsmoeder, ze horen bij de VVD. Wij zijn er voor mensen die ervoor willen knokken en die mensen horen dus niet bij de PvdA die zegt "u bent gecertificeerd zielig, gaat u daar maar zitten dan zorgen wij wel voor u".

De VVD heeft echt een eigen niche, een eigen positie in het partijpolitieke spectrum. Kijk maar naar ons verkiezingsprogramma, dat roept reacties op. Over de andere programma's hoor je vrijwel niets. Een inhoudelijke vergelijking leert ook dat we op fundamentele punten van mening verschillen. We gaan uit van een afwijkend mensbeeld en maatschappijbeeld en dat maakt ons uniek. Als je je voor de verkiezingen van 22 november afvraagt, gaan we vooruit of achteruit dan zul je tot de conclusie komen dat je met de

VVD vooruit gaat en met de anderen niet. We laten iedereen voelen dat het beter gaat. We maken concrete beloftes en het verleden leert dat we die ook nakomen.'

POLITIEK LEIDERSCHAP

'Een politiek leider moet een wenkend perspectief geven. Hij moet in staat zijn om een puntje aan de horizon te schetsen waar we naar toe gaan en dan ook de stappen ondernemen om daar te komen. Een politicus mag wat mij betreft best op de troepen vooruit lopen, maar hij moet tegelijkertijd wel de pols van de samenleving blijven voelen. Door die combinatie kan een goed politiek leider woorden geven aan gedachten die wel al in de samenleving aanwezig zijn, maar nog niet zijn doorgedrongen tot het debat. Toen Frits Bolkestein het integratiedebat agendeerde was het iets wat eigenlijk onbewust wel leefde, maar wat nog geen woorden had gekregen. Als je dat kunt, dan heb je als politiek leider een enorme relevantie. In de combinatie zit denk ik de kracht. Kun je het geheel dan ook nog in metaforen schetsen, dan wordt het ook nog eens begrijpelijk en aardig om naar te luisteren.

Het huidige partijpolitieke stelsel heeft denk ik zeker nog bestaansrecht. Het is vreemd want uit allerlei onderzoeken blijkt dat mensen zich nog wel thuis voelen in het huidige meerpartijenstelsel maar ze worden geen lid meer van een partij. Ze kiezen sneller voor one-issue bewegingen in plaats van brede politieke partijen die het hele politieke spectrum proberen te bedienen. Het afnemende ledental is zeker geen afserving van het partijpolitieke stelsel zoals wij dat kennen. Ik denk dat we weer tot een dergelijk stelsel zouden komen als we nu opeens met persoonlijke mandaten zouden gaan werken, uiteindelijk zoek je elkaar toch op voor samenwerking. In de partijen worden de ideeën gegeneerd, de politici opgeleid en de lijsten samengesteld. In de jaren '70, ten tijde van Wiegels, had de VVD 100.000 leden. Ik sluit niet uit dat zoiets weer kan gebeuren.

De VVD is altijd een mengvorm geweest van een ouderwetse kiesvereniging en een moderne politieke partij met fractiediscipline. We gaan weer steeds meer naar het laatste en ik denk ook dat dat noodzakelijk is in een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Debat is heel goed, maar op een gegeven moment komt er een meerderheidsstandpunt naar voren en daar moet je dan ook met z'n allen voor staan. Het is duidelijk dat in een

partij met 40.000 leden en duizenden actieve politici niet iedereen over alles precies hetzelfde denkt, dat weten we allemaal. Politiek gaat echter ook om machtsverwerving, je hebt als politieke partij de ambitie om steeds groter te worden. In dat opzicht denk ik dat het schadelijk is voor een partij als er regelmatig gescheiden gestemd wordt. De buitenwacht zal daar ook niets van begrijpen. Uiteraard kan er bij hele principiële zaken die het persoonlijke geweten raken, wat milder met de fractiediscipline worden omgegaan, maar over het algemeen moet je daar heel terughoudend in zijn.

Fractiediscipline tast niet het ideaal van de VVD aan om een ideeën- en debatpartij te zijn. Er is voldoende ruimte voor inhoudelijke discussies, zowel binnen als buiten de fractie. Als lid heb je immers in ieder geval niets met de discipline te maken, maar ook binnen de Kamer kunnen de fractieleden in de aanloop naar de standpuntbepaling inhoudelijk in debat gaan en zo invloed uitoefenen op het uiteindelijke fractiestandpunt. Het is een kwestie van tijd, er zijn verschillende fases waarin voldoende ruimte is voor debat en verdeeldheid. Uiteindelijk komt daar dan een visie uit naar voren en vanaf dat moment moet er eenheid zijn. Vanaf dat moment wegen, in het kader van de machtsvorming van de partij en het zijn van een machtsfactor in het parlement, de eenheid en de effecten daarvan zwaarder dan het hebben van een eigen idee.

In principe wordt de koers ook in de fractie bepaald. De partij heeft aan de fractieleden gevraagd om de fractie te vormen en daarmee het VVD-geluid in de kamer te vertegenwoordigen. Het verkiezingsprogramma, door de partij vastgesteld, wordt aan de fractie meegegeven als leidraad. Alles waarin het verkiezingsprogramma niet voorziet wordt door de fractie besproken en vastgesteld. De fractie is dan ook de arena voor de discussie over zaken die buiten het programma om gaan, net zoals de partij de arena is voor de discussie rondom het verkiezingsprogramma. Volksvertegenwoordigers lopen niet aan de hand van de partij, dat zou te gek zijn.'

DE TOEKOMST VAN NEDERLAND, HET LIBERALISME EN DE VVD

'We staan bij de verkiezingen van 22 november voor een historisch moment. We hebben de meest op orde zijnde sociale zekerheid en gezondheidszorg van West-Europa. We hebben de snelst groeiende economie van West-

Europa en voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog daalt het aantal mensen met een uitkering. Alle randvoorwaarden zijn voorhanden, de basis ligt er en daarom zijn de aankomende verkiezingen heel fundamenteel. Over acht jaar kunnen we op wezenlijke punten significante vooruitgang geboekt hebben.

Voor de toekomst zou ik willen dat de VVD, en dan hopelijk een dominante VVD, erin geslaagd is om het ambitiegevoel van Nederland en de Nederlanders te vergroten. Ik vind dat een liberale partij, met zoveel vertrouwen in mensen, altijd de taak heeft om optimisme uit te stralen. Uit dat optimisme komt ambitie voort. We zouden het bestpresterende land van de democratische wereld kunnen zijn, met een economische groei die significant hoger is dan het gemiddelde, mits we dat ook echt ambiëren. We kunnen een baken zijn voor talent, maar ook een land waar de welvaart gebruikt wordt voor kunst, cultuur en wetenschap, dus een land dat op allerlei terreinen voorop loopt.

Ik hoop dat we in de nabije toekomst als partij aantrekkelijk zullen zijn voor talent. Dat mensen met een succesvolle carrière, bijvoorbeeld in het bedrijfsleven, er ook voor kiezen om vier of acht jaar de politiek in te gaan. Het lukt al steeds beter, dat werd al zichtbaar bij de vorige verkiezingen, en ook op de huidige lijst staan mensen met indrukwekkende maatschappelijke carrières die dan opeens toch voor het openbaar bestuur kiezen. Daarnaast hoop ik dat de dalende lijn in het ledental is omgezet in een stijgende. Ik ben ervan overtuigd dat dat mogelijk is, dat er toekomst is voor politieke partijen.

Tot slot hoop ik dat we er in de toekomst als liberalen in slagen om de clichébeelden van het liberalisme te doen verdwijnen. Dat er geen schoolboekje meer bestaat waar in staat dat het liberalisme een stroming is die zegt dat je het zelf maar uitzoekt, of dat het liberalisme alleen voor mensen met een bepaald inkomen is. Dat soort onjuiste en onterechte beelden moeten vervangen worden door het terechte beeld dat het liberalisme er is voor iedereen die iets van zijn of haar leven wil maken.'

HET VERKIEZINGSPROGRAMMA

'Wat ik mooi vind aan het verkiezingsprogramma is dat men steeds weer vanuit een bepaalde *believe* tot een standpunt komt. Er worden fundamentele keuzes

gemaakt en het programma is de *onliner* voorbij. Neem bijvoorbeeld de kinderopvang. We willen als liberalen graag dat meer mensen werken. Als je niet wilt werken, als je als vader of moeder bij de kinderen wilt blijven, dan is dat prima, daar doen we verder niets aan. Als je echter wel wilt werken, dan moet er geen beletsel zijn. Kinderopvang vormt vaak wel het beletsel en bovendien brengt het een enorme bureaucratie met zich mee. Vanuit de *believe* dat iedereen die wil werken ook moet kunnen werken, kiest het programma voor gratis kinderopvang. Misschien opmerkelijk voor de VVD, maar ik begrijp het, en ik vind het heel liberaal.

Uit de *believe* dat je je talenten volledig tot uiting moet laten komen als je dat zelf wilt, komt ook de prioritering van artikel één van de grondwet voort. Stel je komt hier als allochtoon en je bent ingeburgerd, dus je spreekt de taal, je beoefent je godsdienst zonder anderen te intimideren en je begrijpt ook nog waarom wij hier zo raar doen op 5 december zonder dat je daar zelf aan mee hoeft te doen, dan mag je niet gediscrimineerd worden. Je moet dus evenveel kans maken op een baan als ieder ander. Dingen die de uitoefening van een functie objectief niet in de weg staan – huidskleur, seksuele geaardheid of een bepaalde handicap – mogen niet meewegen bij de keuze voor een werknemer. We leven nu nog in een samenleving waarin mensen steeds weer moeten vechten tegen allerlei vooroordelen, en zeggen ik wil wel, maar ik krijg de kans niet eens. Vandaar prioriteit voor artikel één van de grondwet.

Het beeld dat immigratie en integratie voor deze verkiezingen niet belangrijk zijn is onjuist. Dat er in het verkiezingsprogramma weinig woorden aan gewijd zijn zegt nog niets. De erfenis van Frits Bolkestein is in goede handen. In de afgelopen vier jaar is VVD-minister Rita Verdonk erin geslaagd om het aantal asielzoekers dat binnen kwam sterk te verminderen. Nu komen er vooral mensen binnen die terecht om asiel vragen. Wij zullen vasthouden aan deze lijn, net als aan het inburgeringsstelsel.

Ik denk ook dat je als immigrant best trots kunt zijn op Nederland, zelfs als het niet je geboorteland is. We zijn een heel bijzonder land, we hebben in het verleden hele bijzondere dingen bereikt en zullen dat ook in de toekomst blijven doen. Nationaal besef is heel belangrijk en het leeft ook onder allochtonen, soms zelfs nog meer dan

bij de Nederlanders zelf; ze kennen na de inburgeringscursus de Nederlandse geschiedenis vaak beter. Je kunt pas een open land zijn als je ook trots bent op je land. Die nadruk op het belang van een nationaal gevoel is niet in strijd met de liberale nadruk op de individuele vrijheid.

Ten aanzien van de Europese Unie ben ik enigszins terughoudend en zou ik graag zien dat we een pragmatische koers varen. Bijvoorbeeld de Europese grondwet, laten we eerst eens kijken naar de bestaande verdragen en waar deze het bestuur van de unie in de weg zitten. Ik denk dat we met verdragsaanpassingen een heel eind komen en niet persé een grondwet nodig hebben. Ook ten aanzien van de uitbreiding moeten we terughoudend zijn, anders dreigt Europa een soort alternatieve Verenigde Naties te worden en dat is nergens goed voor. Als er dan al uitbreiding is, dan moeten we onconditioneel aan de Kopenhagen Criteria vasthouden en geen concessies doen als het gaat om de scheiding van kerk en staat, de positie van het leger of ontwikkeling van de economie. Gedurende het proces van toetreding zou je wellicht elke twee jaar kritisch kunnen kijken hoe ver een land is en als er onvoldoende voortgang is dan moet je het proces ook stop kunnen zetten.

Europa is voor mij ook een beperkt project, er zijn een aantal zaken die op Europees niveau geregeld moeten worden en een heleboel zaken die nationaal moeten blijven. Juist in die beperking kun je heel succesvol zijn als Europese Unie. Mede om die reden ben ik er niet voor om verdragsaanpassingen of uitbreidingen altijd aan de bevolking voor te leggen. Je moet kritisch kijken of een bepaalde kwestie referendumwüdig is of niet. Eigenlijk ben ik sowieso geen voorstander van referenda. Ik kan me altijd erg vinden in de uitspraak van Geertsema die zei dat het referendum als een bijl aan de wortel van de democratie is. Zwakke politici kunnen het referendum misbruiken als ze een moeilijke beslissing niet zelf willen nemen en daarom liever aan het volk voorleggen. De bevolking heeft echter de vertegenwoordigers gekozen juist om de beslissingen te nemen. Als je dan steeds maar via referenda alsnog de besluitvorming teruglegt bij de bevolking kunnen ze ook alles wel onderling regelen.

Een andere fundamentele *believe* in het verkiezingsprogramma, is dat we van wantrouwen naar vertrouwen moeten. Dat vertaalt zich concreet bijvoorbeeld in de

norm die we voor de bureaucratie willen vaststellen, 15 procent van de uitgaven mag naar bureaucratie gaan en niet meer. Wij hebben vertrouwen in de leraar, de politieagent en de arts. Die mensen willen gewoon hun vak uitoefenen en daarbij niet gehinderd worden door allerlei bureaucratie, laat staan dat ze hogerop willen komen via die bureaucratie. Wij geloven dat een goede leraar ook een goede leraar kan zijn door zich steeds beter te kwalificeren in lesgeven en niet in allerlei taken eromheen. Als je bijvoorbeeld kijkt naar het HBO dan blijken de uitgaven van de bureaucratie met 37 procent gestegen, terwijl die van het onderwijs met 1 procent toenamen.

Ik ga de komende verkiezingen met vertrouwen tege-

moet. Wij kunnen als VVD aan de kiezers vertellen dat we niet alleen maar ideeën voor de toekomst hebben, maar dat we ook een partij zijn die beloftes nakomt. We hebben beloofd de staatsschuld onder controle te krijgen, en dat is gebeurd. We hebben beloofd de immigratie onder controle te krijgen, en dat is gebeurd. We hebben beloofd het aantal uitkeringen onder controle te krijgen, en dat is gebeurd. We hebben als VVD het voordeel dat we betrouwbaar zijn en daar kunnen we van profiteren.'

Dit interview is afgenomen door dr. P.G.C. van Schie en drs. F.D. de Beaufort. Patrick van Schie is directeur van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

DE VVD EN DE TOEKOMST

INTERVIEW MET JAN VAN ZANEN

Jan van Zanen (45) groeide op in Edam-Volendam, studeerde rechten, eerst in Amsterdam en daarna in de Verenigde Staten. Na zijn studie werkte Van Zanen als jurist bij de vereniging Gamma te Utrecht, waar hij in 1998, na een periode als bestuurs- en directiesecretaris van de landelijke ondernemersvereniging VOG, wethouder werd. Sinds 1 juli 2005 is hij burgemeester van Amstelveen. Van Zanen is sinds midden jaren '70 actief binnen de VVD en JOVD. Van 1990 tot 2002 was Van Zanen VVD-gemeenteraadslid in Utrecht en van 1998 tot 2005 was hij wethouder met de portefeuilles financiën, economische zaken, openbare ruimte en monumenten. Op 28 november 2003 werd hij de eerste rechtstreeks door de leden gekozen partijvoorzitter. Van Zanen is getrouwd en vader van twee kinderen.

LIJSTTREKKERSVERKIEZINGEN

'Binnen de VVD is er een nieuwe trend in gang gezet die onvermijdelijk was en die op de lange termijn bon ton zal

worden in de Nederlandse politiek. Na de opkomst van Pim Fortuyn ontstonden er allerlei vernieuwingsdiscussies in de Nederlandse politiek en de VVD heeft dit in 2003 opgepakt. Bottomline bij deze vernieuwingen was steeds dat de leden meer invloed zouden krijgen ten aanzien van de inhoud, want daar zijn we van, de inhoud. Het kapitaal is de inhoud en daarna komen de personen. De lijsttrekkersverkiezing was een duidelijk voorbeeld van de nieuwe trend. Toen de fractievoorzitter, Jozias van Aartsen, na de gemeenteraadsverkiezingen zijn verantwoordelijkheid nam en opstapte, hebben we als partij ingezet op een verkiezing van zijn opvolger. Het is ondenkbaar dat politieke partijen in de toekomst nog op de oude manier, in de achterkamertjes, bepalen wie er lijsttrekker of partijvoorzitter moet worden. Dat is echt niet meer van deze tijd.

Hoewel lang niet iedereen het aanvankelijk zag zitten vind ik het resultaat van deze trend zeer bemoedigend. Uiteraard zijn er beginnersfoutjes gemaakt, en ging het er soms hard aan toe, maar dat hoort er allemaal bij. Erop terugkijkend zie ik dat het enorm veel heeft losgemaakt,

enthousiasme bij de leden, veel publiciteit voor de partij en netto 2000 nieuwe leden. Ja, het is de moeite waard. Daarnaast is het resultaat ook voor de kandidaten positief en zo kijken zij er zelf ook tegenaan. De drie lijsttrekkerskandidaten, Mark Rutte, Jelleke Veenendaal en Rita Verdonk, moesten zich eerst intern profileren en hun standpunten verdedigen in onderlinge debatten. De winnaar is nu als het ware klaar voor het 'echte' werk, hij is overal geweest, heeft alle rottige vragen al een keer gekregen en is dus straks goed voorbereid op de strijd voor de Tweede Kamerverkiezingen.

De vernieuwingen zijn een teken van kracht voor de liberalen als partij en passen ook goed bij de liberale traditie. Uiteraard loop je er ook risico mee, maar dat hoort er nu eenmaal bij. Als je voorop wilt lopen en je nek durft uit te steken, zowel voor wat betreft de inhoud, als qua personen en de gebruikte methodieken dan kan dat soms zeer doen. Bovendien duiken de media daar, zoals altijd, direct bovenop. Zoals Frits Bolkestein echter al eens zei 'wij liberalen, wij zijn niet van suiker', en dit geldt zeker ook voor de VVD. Wij moeten die risico's niet uit de weg gaan en dat blijkt ook uit de waardering die we van de leden hebben gekregen, dat we op de goeie weg zitten.

Gedurende de lijsttrekkersverkiezingen en bij de presentatie van het verkiezingsprogramma was er een discussie gaande over de volgorde van beide fenomenen. In principe is dat een interessante discussie, maar dan wel voor een eventuele volgende procedure. De huidige lijsttrekkersverkiezingen waren al in volle gang toen de discussie ontstond en op zo'n moment is het niet meer relevant. Voor de toekomst kun je er echter wel naar kijken, zeker met de ervaring van de huidige procedure. Dit keer werd de lijsttrekker onafhankelijk van het programma gekozen, maar het is natuurlijk niet zo geweest dat de verkiezingsprogramma commissie zich niets van de lijsttrekker aan heeft getrokken. Er is wel degelijk contact geweest. Andersom als je eerst het programma vaststelt en daarna pas de lijsttrekker erbij kiest, dan is er ook het gevaar dat de lijsttrekker niet bij het programma past. Er is nog wel een derde mogelijkheid, eerst het concept-verkiezingsprogramma opstellen, daarna de lijsttrekker kiezen en tot slot het definitieve programma aannemen.

De invloed van de leden is ook toegenomen als je kijkt naar de vaststelling van het verkiezingsprogramma.

Als er vroeger 1000 mensen in de zaal zaten die ergens tegen waren, dan kon het zo zijn dat 19 mensen met een enorme hoeveelheid stemmen het toch nog in het programma kregen. Dat was natuurlijk weinig bevredigend. Nu is het zo dat ieder individueel lid, aanwezig op het congres, zijn of haar stem kan uitbrengen bij wijzigingsvoorstellen. Dat is al een hele positieve ontwikkeling en geeft de leden veel meer invloed.

Ik vind het dan heel redelijk dat amendementsvoorstellen niet door een individueel lid kunnen worden ingediend. Heb je als lid een bepaalde mening dan kun je die via je afdeling indienen, daarnaast kunnen ook kamercentrales en partijcommissies amendementsvoorstellen indienen. Een ledenvergadering van een afdeling of kamercentrale kan als eerste toets dienen voor wijzigingsvoorstellen. Het is als het ware een filter voor allerlei individuele meningen en het zorgt ervoor dat er op het congres niet duizend voorstellen liggen. Dat zou praktisch ook niet haalbaar zijn.'

POLITIEKE PARTIJ

'De vernieuwingsbeweging binnen de partij is voor een deel het resultaat van een discussie over het functioneren van een politieke partij. In 2002 stond de VVD er aanvankelijk heel goed voor, toen kwam Pim Fortuyn en weg was de winst. De kiezer heeft een signaal afgegeven en dat kun je als partij niet zomaar naast je neerleggen. Lokaal maakte ik dit, in Utrecht, ook al eerder mee met Leefbaar Utrecht onder leiding van Henk Westbroek. De gevestigde politieke partijen waren de feeling met de kiezers kwijt. Ook binnen de VVD gingen we onszelf afvragen of we nog wel voldoende in staat waren om datgene wat buiten leeft ook naar binnen te halen.

Er is toen in 2003 een commissie opgericht die moest onderzoeken hoe de partij functioneerde tegen de achtergrond van de reeds ingezette vernieuwingen, wat de ontwikkelingen konden vertellen over het fenomeen politieke partij en hoe de partij de toekomst tegemoet kan treden. Daaruit is toen het rapport *Idee voor Structuur*¹ voortgekomen. Hoewel het rapport wat weinig aandacht heeft gekregen door de voorzittersverkiezingen die gehouden werden is het wel nuttig voor de discussie over de toekomst van de partij.

Allerlei mogelijkheden passeerden in de discussies de

revue. De politieke partij als donateursbeweging. Dan zou je je als het ware bij de feiten neerleggen en accepteren dat van de 40.000 leden er maximaal 4000 actief zijn. Bedien in ieder geval die 4000 leden optimaal en de rest gelooft het allemaal wel. Je kan er ook voor kiezen om de partij veel meer tot een gezelligheidsvereniging te maken. Als de leden het maar leuk hebben dan is goed. Of doet een politieke partij er wellicht helemaal niet toe en is het voldoende om je uitsluitend op de campagne te richten. Dit laatste werd goed duidelijk bij Paul van Buitenen die zich kandideerde voor het Europees Parlement. Hij had geen van de drie P's, geen poen, geen podium en geen partij en toch haalde hij 4,2 procent van de stemmen. Je zou dan als partij drie maanden voor de verkiezingen actief moeten worden en na de verkiezingen alle activiteiten weer staken.

Uiteindelijk was onze conclusie dat de partij ook in de toekomst in ieder geval bestaansrecht heeft. Je hebt de leden, al dan niet actief, nodig, bovendien is er meer nodig dan alleen een korte campagnetijd. In de toekomst zou de VVD zich echter veel meer moeten onderscheiden. We moeten onze nek durven uitsteken en om die reden willen we van de VVD een ideeën- en debatpartij maken. Als je bereid bent te debateren, en dan niet alleen in Den Haag maar overal, dan laat je als partij zien dat je naar de samenleving wilt luisteren, de nieuwe signalen wilt opvangen en er ook mee aan de slag wilt gaan. Bovendien vindt debat altijd tussen mensen plaats en geef je de leden de kans om invloed uit te oefenen op de partij.

Eén voorbeeld van deze vernieuwing is het *Liberaal Manifest* wat vorig jaar opgesteld is. Toen ik eind jaren '70 als jong lid actief was binnen de partij maakte de discussie die toen gevoerd werd rondom het *Liberaal Manifest* enorm veel indruk op mij. We hebben ons 20 jaar na dato afgevraagd of we deze discussie niet opnieuw zouden moeten voeren. In de samenstelling van de commissie die het Manifest zou gaan schrijven en door de wijze waarop het besproken is in de partij hebben we de vernieuwing van het debat direct in de praktijk gebracht. Dit was ook terug te vinden in de samenstelling van de verkiezingsprogrammacommissie onder leiding van Ben Verwaayen. Daarin zaten mensen die de VVD door en door kennen en mensen die van buiten kwamen. Die mix is erg goed en belangrijk voor het inhoudelijk debat.

Sommige mensen worden zenuwachtig van de vernieu-

wingen binnen de VVD. Daar waar de één zegt dat er veel te veel debat plaatsvindt is het voor de ander nog lang niet genoeg. Je kunt het als partij ook nooit goed doen. Enerzijds wordt er angstig geroepen dat de partij toch vooral bij elkaar gehouden moet worden. Anderzijds bijvoorbeeld schrijft Gerry van der List in *Elsevier* dat Jan van Zanen er direct bovenop zit zodra er één klein zuchtje wind opsteekt binnen de partij. Ondanks het feit dat je het nooit iedereen naar de zin zal kunnen maken, ben ik van mening dat de liberalen de afgelopen twee jaar zeer verdienstelijke pogingen hebben gedaan om een ideeën- en debatpartij te worden.

Zolang er geen beter alternatief betaamt voor de politieke partij als meningsvormer voor een deel van die 16 miljoen Nederlanders is het investeren in politieke partijen zeer de moeite waard. Politieke partijen hebben een hele belangrijke functie in het recruterende van mensen voor de politiek en die functie zal blijven bestaan. Tegelijkertijd denk ik wel dat partijen zich moeten realiseren dat ze zich verder moeten ontwikkelen in reactie op de veranderingen die in de maatschappij plaatsvinden. Tegenwoordig geloven mensen nog veel minder dan vroeger dat iedereen het overal maar over eens is, je mag best wat discussie laten zien, zonder dat daarmee de partij direct uiteenvalt. Het is altijd zo geweest dat liberalen hun nek hebben uitgestoken. Uit het verleden kunnen we leren dat vooral op de momenten dat de VVD tegen de stroom in roeide, onder Oud, Wiegels en Bolkestein, het succes het grootst was.'

LIBERALISME EN DE VVD

'Juist de veelkleurigheid en veelvormigheid trekken mij heel erg aan in de VVD. Om deze reden is het ook niet juist dat er zoveel etikettes geplakt worden, het is heel onliberaal om mensen in hokjes te plaatsen. Het liberalisme is voor mij een stroming die een democratisch georganiseerde samenleving voorstaat, waarin het vrije woord gewaarborgd is en waarin mensen worden aangesproken op de dingen die ze kunnen. Het is in die zin een levenshouding vanuit de gedachte; "we gaan ervoor!" Liberalen zijn optimistisch, ze geloven in creativiteit en spontaniteit en geven elkaar de gelegenheid om het beste eruit te halen wat erin zit. Ieder individu moet kansen krijgen, maar vervolgens moet je die kansen ook nemen, zo goed als dat gaat. Fairplay hoort voor mij ook bij het liberalisme, laat duizend bloemen bloeien, gun elkaar wat.

Er zijn denk ik nog voldoende thema's waarmee de VVD

zich onderscheidend kan profileren ten opzichte van de andere partijen in Nederland. Tegelijkertijd wil ik echter benadrukken dat we eens moeten ophouden met steeds benadrukken dat alles wat andere partijen doen slecht zou zijn. Dat is helemaal niet zo. Mensen zitten daar ook helemaal niet op te wachten, de oude tegenstelling van links en rechts zegt niemand meer iets. Het is eerder realistisch om in te zien dat in een welvaartsstaat als Nederland de politieke stromingen het op een aantal hoofdpunten eens zijn. Elkaar verketteren enkel om het verketteren, dat is ontzettend ouderwets. Concentreer je liever op die punten waarop er nog wel onderscheid bestaat tussen christen-democraten, sociaal-democraten en liberalen.

Laten we ons daarom ook open opstellen, het debat breder aangaan en in andere vijvers vissen. De VVD zou projectmatiger kunnen werken en zich meer als een netwerk opstellen. De vernieuwingen zijn misschien deels enkel *kurieren am symptom*, maar we kunnen er niet meer omheen dat de persoonlijke factor met de jaren belangrijker is geworden. Je kunt dan ook beter wat ruimte laten aan persoonlijkheden binnen de partij. Als je individuen niet de ruimte laat voor hun persoonlijkheid, hun achtergrond, hun cultuur of hun ervaring dan gaan personen er met de partij of met de kiezers vandoor.

Ik zie voor de VVD vier thema's waar de komende tijd aan gewerkt moet worden. Ten eerste is dat de cultuuromslag die bewerkstelligd dient te worden. De mentaliteit in Nederland, de 'als dat maar goed gaat' samenleving, dat moet veranderen, positiever worden. Het tweede is kansen nemen en het thema daarbij is onderwijs. Wij willen als VVD graag dat iedereen meedoet en ook mee kan doen, de

broedplaats van deze ambitie ligt bij het onderwijs, dat is de basis. Onderwijs begint heel jong maar houdt eigenlijk nooit op, het is een steeds voortgaand proces, iedereen blijft altijd leren. Ten derde moeten we ook kansen bieden en dan komen we bij de economie. We willen echt iedereen laten meedoen, dat houdt de samenleving voor een belangrijk deel bij elkaar. Je moet bijvoorbeeld starters helpen in de beginfase bij het nemen van hun kansen. Tot slot, het vierde thema, de veiligheid. Veiligheid is een essentiële levensvoorwaarde en om dit te garanderen pleiten we als VVD voor een minister van Veiligheid.

Voor de toekomst denk ik dat de VVD de vruchten kan plukken van de vernieuwingen die we sinds 2002 hebben doorgevoerd. Te verwachten is dat de instrumenten, zoals de lijsttrekkers- en voorzittersverkiezingen en het *Liberaal Manifest*, die in de eerste tijd nog tot wat ruis geleid hebben in de toekomst geen problemen meer zullen opleveren. Dat voordeel hebben we alvast als je kijkt naar de andere grote partijen, Wouter Bos had bijvoorbeeld geen tegenkandidaat voor het lijsttrekkerschap dus voor de PvdA en niet te vergeten het CDA zal het de volgende keer anders zijn als er wel een tegenkandidaat is. Het zal binnen de partij en voor de leden vanzelfsprekend geworden zijn. De VVD zal er, op z'n liberaals, veelkleurig en veelvormig zijn, als stevig en goed georganiseerde partij.'

Dit interview is afgenomen door drs. F.D. de Beaufort.

NOOT

I Het rapport *Idee voor structuur* is te downloaden van de VVD-site www.vvd.nl.

POLITIEK IN KLARE TAAL

INTERVIEW MET BEN VERWAAYEN

Ben Verwaayen (54) was voorzitter van de commissie die het onlangs gepresenteerde verkiezingsprogramma van de VVD samenstelde. Hij is al 37 jaar lid van de VVD, heeft in het hoofdbestuur gezeten en organiseerde voorheen ook verkiezingscampagnes van de VVD. Destijds was hij echter niet betrokken bij het verkiezingsprogramma. In het dagelijks leven is Verwaayen bestuursvoorzitter van British Telecom, daarvoor werkte hij ruim zes jaar in Amerika en daarvoor bij KPN in Nederland.

LIJSTREKKERSVERKIEZINGEN

'Tussen realiteit en idealen is over het algemeen een groot gat zichtbaar. Dat was ook het geval bij de lijsttrekkersverkiezingen. In een ideaalmodel heb je eerst een verkiezingsprogramma dat aan iedereen wordt voorgelegd. Politici kunnen dan kijken of ze het kunnen onderschrijven en pas daarna worden de poppetjes erbij gezocht. Na de kabinetscrisis is de realiteit op dit moment sowieso niet ideaal. Maar heel eerlijk gezegd vond ik het prachtig, dat interne gedoe.

Als je echter gaat kijken naar wat de kiezer ervan vindt dan moet je concluderen dat het hem allemaal niet zoveel uitmaakt. Wij als actieve partijleden maken ons vaak druk vanuit de optiek die we zelf hebben, maar dat hoeft niet noodzakelijkerwijs dezelfde visie te zijn als die van de gewone kiezer. Die wil eigenlijk maar één ding en dat is goed beleid. Hij wil begrijpen waar het om gaat en daarnaast ook nog het gevoel hebben dat er naar hem geluisterd wordt, naar de problemen die hij in zijn dagelijks leven ervaart. Van daar dat wij gekozen hebben voor *politiek in klare taal*.

De vraag naar de volgorde in de lijsttrekkersverkiezingen heeft twee kanten. Enerzijds is het goed om een intern debat te hebben, de partij wordt daar ook volwassen van en kan daarvan leren. Het is ook goed dat de leden inspraak hebben bij een dergelijke kwestie. Anderzijds zag je al snel dat de discussie alleen nog over de

richting van de partij ging. Met Mark Rutte zouden de leden voor een linksere koers kiezen, met Rita Verdonk voor een meer rechts georiënteerde richting. Ik denk persoonlijk dat het verschil hem vooral in stijl lag en niet zozeer in politieke richting. Het is jammer dat er dan door de media een heel verkeerd beeld wordt geschetst, dat door iedereen wordt overgenomen. De publiciteit die door zo'n lijsttrekkersverkiezing wordt gegenereerd kan zowel positief als negatief uitwerken voor de partij. Persoonlijk heb ik met dat aspect niet zoveel, maar ik kan me heel goed voorstellen dat er andere argumenten dan de verwachte publiciteit overheersen bij de keuze om tot een lijsttrekkersverkiezing over te gaan.

De lijsttrekkersverkiezing als zodanig helpt niet bij het schrijven van een verkiezingsprogramma, maar het schaadt ook niet. Ik heb vanaf het begin gezegd dat ik er niet ben om mensen naar de mond te praten, danwel het verleden goed te praten. Het draait in die zin volgens mij ook niet om één persoon, in dit geval Mark Rutte, maar om de partij, die beslist uiteindelijk. De discussie rondom de richting was voor mij niet relevant. De richting van de partij staat immers al vast. We zijn een liberale partij, we kijken vanuit de liberale grondbeginselen wat er in de samenleving plaatsvindt en welke maatregelen er nodig zijn. Politiek is voor een groot deel reactief.

Het was voor mij, toen ik aan het verkiezingsprogramma begon, een basisvoorwaarde dat ik voldoende ruimte zou krijgen. Mede daarom was de invloed van de lijsttrekkersverkiezingen niet zo groot. Als de invloed wel groot geweest zou zijn, dan zouden zich twee kwalijke ontwikkelingen hebben voorgedaan. Ten eerste zouden wij als commissie één persoon, de lijsttrekker, naar de mond geschreven hebben. Ten tweede zouden we hebben meegedaan aan de vermeende richtingstrijd, die er volgens mij niet is, maar die door de media zo graag benoemd wordt.

Ik heb het eigenlijk niet zo op het woord ideologie, het is te beperkend, als een soort raamwerk waar je binnen moet blijven. Ik zie zelf meer in de filosofische uit-

gangspunten, vanwaaruit je verder kan redeneren. Ik ben wel bereid om bij de start een antenne uit te zetten om te zien waar je ongeveer moet uitkomen, maar ik hou er niet van om heel strikt ideologisch te redeneren. Ik wil blijven leren vanuit de filosofische uitgangspunten en niet binnen de ideologie vast komen te zitten. Ik noem dat leren wel eens stuitend intellectueel vooruit komen.

Van een afstand beschouwd zijn de grote partijen in Nederland het min of meer met elkaar eens. Er zijn wel duidelijke accentverschillen tussen geloof in de maakbaarheid van de samenleving van bovenaf, het vermogen van de mensen om individuele keuzes te maken, maar uiteindelijk willen we allemaal hetzelfde, een stabiel Nederland. Er is bij de kiezers een vermoedelijkheid waar te nemen ten aanzien van ideologisch gefundeerd geruzie. Vroeger had je daar een mooi woord voor, gekissebis. Er staan teveel belangrijke zaken op het spel om je als partij te verliezen in ideologisch getinte debatten op de vierkante millimeter. Ik zie veel meer in een pragmatische aanpak met de filosofische uitgangspunten als basis.

Tussen de partijen is zeker voldoende onderscheid waar te nemen vanuit de filosofische uitgangspunten. Partijen creëren dat onderscheid ook bewust voorafgaand aan de verkiezingen, vanuit het oogpunt van marketing. Als bijvoorbeeld de VVD zich helemaal niet weet te onderscheiden van het CDA of de PvdA, waarom zou een kiezer dan voor een bepaalde partij kiezen. Gezonde concurrentie is goed, met name voor de verkiezingen. Het tweede onderscheid gaat dieper en heeft betrekking op de onderbouwing. Via welke weg wil je bepaalde maatregelen doorvoeren en doelen bereiken. Achter deze pragmatische kant schuilt een heel breed middenveld, waarop de grote partijen het in grote lijnen eens zijn.

VVD

‘Onlangs haalde ik met Hans Wiegel oude herinneringen op. Toen ik 21 jaar was heb ik hem ooit de historische vraag gesteld hoe het met de vleugels van de VVD zat. Hans Wiegel gaf toen het fantastische antwoord; “Meneer Verwaayen, de VVD heeft geen vleugels, de VVD heeft hooguit vlerken”. De waarheid is natuurlijk dat er gradaties zichtbaar zijn binnen de VVD, zoals deze in iedere partij waarneembaar zijn.

Politieke partijen hebben tegenwoordig te kampen met het grote probleem van het afnemende ledental.

Interessant genoeg hebben vrijwel alle partijen met dit probleem te maken. Geleidelijk is er daardoor een andere dynamiek ontstaan tussen de mening van de partij als zodanig en datgene wat het electoraat vindt. De kern van de VVD, de 40.000 leden, is niet per definitie representatief voor het kiezersbestand van de partij. Het is dus zaak om als partij oog te houden voor de gehele achterban en niet alleen je leden te bedienen, er is meer dan de harde kern. Toen de partij nog 100.000 leden had waren alle meningen wel op enigerlei wijze vertegenwoordigd, nu er slechts 40.000 leden zijn mag de partij en dus ook de verkiezingsprogramma commissie daar niet meer zonder meer vanuit gaan.

Om deze reden was het ook erg goed dat we in de verkiezingsprogramma commissie zoveel verschillende mensen bijeen gebracht hebben. Er waren mensen die direct uit hun ervaringen in de politieke praktijk konden putten, maar ook mensen uit bijvoorbeeld het bedrijfsleven en de rechterlijke macht. Een deel van de commissie kon met stomme verbazing luisteren naar de mening van bijvoorbeeld politici en door die verwondering daar weer op een hele andere manier op reageren. Op deze wijze was het denk ik mogelijk om bij die discussies rondom het programma een goede afspiegeling van de VVD-achterban te creëren.

Ga je te zeer aan de slag met de vermeende richtingen in een partij dan bedien je op geen enkele wijze je volledige achterban en dat is nu juist waar een partij naar zou moeten streven. Ik vind het om die reden ook een hele goede ontwikkeling dat de VVD een discussie- en debatpartij wil zijn en dat middels ledeninspraak ook actief bevordert. De VVD is over het algemeen een lerende partij en heeft ook het vermogen om te leren. In het dagelijks leven mogen we allemaal fouten maken, dat wordt als heel gewoon gezien. In de politiek is dit anders, daar worden fouten altijd direct uitvergroot. Ik ben van mening dat fouten maken moet kunnen, ook in de politiek, zolang je er maar wel van leert. Eén van de dingen die in de politiek vaak fout gaan is het uitstellen. Dit komt steeds terug en politici lijken daar niet van te willen leren.’

HET VERKIEZINGSPROGRAMMA

‘Toen mij gevraagd werd om het voorzitterschap van de verkiezingsprogramma commissie op mij te nemen heb ik

natuurlijk wel even gearzeld of ik het moest doen. Ik ben inmiddels tien jaar weg uit Nederland en heb wel even stilgestaan bij de vraag of ik voldoende feeling heb gehouden met Nederland. Maar, zoals Henk Kamp tegen me zei toen hij mij hierover belde, “je hebt altijd een grote mond en dan moet je ook weer eens wat doen”. Bij de eerste inpraatsessie haakte ik echter na de eerste zin al af. Er werden zoveel afkortingen gebruikt, zoveel vakjargon dat ik de draad direct helemaal kwijt was. Toen werd mij duidelijk dat we vooral een helder programma moeten schrijven dat voor iedereen die het wil lezen te begrijpen is, vandaar de *politiek in klare taal*. Het is denk ik ook één van de grote frustraties van de kiezers dat ze niet begrijpen waar het om gaat in de politiek. Daarom hebben wij een helder en kort verkiezingsprogramma geschreven in plaats van een honderdtwintig pagina's dik rapport. Daarvan zou je nog één keer horen, als het met een klap in de onderste bureaula verdwijnt, that's it. Dit programma daarentegen is handzaam, makkelijk te lezen en begrijpen. Ik kan je garanderen dat dit verkiezingsprogramma tot op de dag van de verkiezingen helemaal in het middelpunt van de discussie zal staan.

Het verkiezingsprogramma moet voor Mark Rutte ook meer een handvat zijn dan een keurslijf. Uiteraard zijn we als commissie niet helemaal onze eigen gang gegaan, maar hebben wel degelijk uitvoerige discussies gevoerd, alvorens het programma te schrijven. Toen bleek al dat er een aantal bewindslieden op enkele punten fors van mening verschillen, maar dat is nu juist het mooie ervan. Ik zie het verkiezingsprogramma voornamelijk als een taakstelling voor de politici. Zodra de leden het hebben aangenomen moeten de politici ermee aan de slag. Er staan hele heldere concrete punten in, die niet richtinggevend maar taakstellend zijn, richtinggevend vind ik te vaag. Na de volgende kabinetsperiode kunnen deze concrete punten worden afgevinke met een potloodje, wel gehaald, niet gehaald etcetera.

Een belangrijk punt dat in het verkiezingsprogramma naar voren komt is de vitalisering van het onderwijs. Vandaag de dag zijn scholen strak bestuurde organisaties, die volgens schema mensen klaarstomen voor de maatschappij en om daarna iedere band met deze mensen te verliezen. Er moet weer een band ontstaan tussen scholen en (oud-) leerlingen. Beschouw scholen als een voortdurende ken-

niskluis, waar iedereen ten alle tijden van kan profiteren. Leraren hebben een kernberoep in onze samenleving. Behandel ze dan ook als professionals en zorg dat ze zich met hun core-business kunnen bezighouden, te weten het lesgeven. Hogerop komen lukt als docent alleen via allerlei managementtaken en niet met lesgeven. Om kennis up-to-date te houden zouden docenten elke vijf jaar een stevige, betaalde opfriscursus van drie maanden moeten krijgen waarin ze hun vakkennis weer op niveau kunnen brengen. Je kunt geen les in techniek geven als je in vijftientig jaar tijd nooit een bijscholingscursus hebt gevolgd. Als docent moet je de kans krijgen om je steeds weer te ontwikkelen.

Ten aanzien van veiligheid schrijven we ook een aantal zaken die zeker tot discussie zullen leiden. Zo zou de staat als incassobureau moeten optreden voor slachtoffers van geweld. Tegenwoordig moet iedereen dat nog zelf doen, terwijl de staat hier veel beter voor is uitgerust. Vandelen krijgen een asobon en moeten de schade tot de laatste cent terugbetalen. Bij minderjarige daders worden de ouders aangesproken op de financiële gevolgen van het gedrag van hun kinderen. Daders moeten voelen dat hun gedrag niet kan en slachtoffers en gezagsdragers moeten zich gesteund weten door de overheid. We pleiten voor een minister van Veiligheid, een andere rol voor de politie, nationaal daar waar het om nationale taken gaat en regionaal, dicht bij de burger daar waar dat nodig is. Daarnaast willen we een buurtofficier van Justitie die steeds op dezelfde plaatsen komt en daar de mensen en de problemen kent. Hierdoor kan hij adequaat reageren op de problemen.

Eén punt, de persoonlijke verantwoordelijkheid van ambtenaren, heb ik er niet in gekregen, maar ja een commissie is altijd wijzer dan de voorzitter. Ik zou heel graag zien dat degene die een bepaalde nota schrijft ook daarna nog identificeerbaar is en aanspreekbaar op de inhoud van de nota. Identificeerbare verantwoordelijkheden zouden een heleboel transparantie in het binnenlands bestuur scheppen. Hoe dan ook ik ben al blij als het verkiezingsprogramma zoals het er nu ligt wordt doorgevoerd.'

Dit interview is afgenomen door dr.ir. R.D. Woittiez en drs. F.D. de Beaufort. Reinout Woittiez is directeur van de sector Milieu en Veiligheid van het RIVM en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

SOCIAAL-LIBERALE REACTIE OP HET NEGENTIENDE-EEUWSE LIBERALE GEDACHTENGOED

FLEUR DE BEAUFORT

‘De edele en veredelende strijd om het leven moet niet worden voorkomen, maar de wonden moeten worden verzacht en gelenigd’.

Cort van der Linden, 1886

De verkiezingen voor het lijsttrekkerschap van de VVD waren voor de pers en anderen aanleiding om heftig te speculeren over de koers van de partij. De kandidaten zouden richtingen vertegenwoordigen, een keuze voor een bepaalde kandidaat zou tot een koerswijziging leiden, rechts, links, conservatief-liberaal, sociaal-liberaal, links-liberaal, rechts-liberaal, progressief-liberaal, het kon alle kanten op. Het opvallende aan deze discussies was dat eigenlijk niemand helder voor ogen had wat de termen nou precies inhielden. Wat is precies links en wat is rechts? Was er wel sprake van een richtingenstrijd tussen de kandidaten, zelf gaven ze immers aan dat het verschil vooral in de stijl zat en niet zozeer in de inhoud.

Daarnaast leek het de afgelopen tijd wel in de mode om als politieke partij de termen vrijheid en ‘liberalisme’, al dan niet voorafgegaan door een bijvoeglijk naamwoord, te claimen. D66 noemt zich sinds 1998 sociaal-liberaal, zonder veel inhoud aan het woord te geven¹ en Groen-Links bleek opeens vrijzinnig-liberaal.² Voor de redactie van *Liberaal Reveil* gaf dit aanleiding om het begrip sociaal-liberaal nader te belichten. Wat houdt het begrip sociaal-liberalisme nu precies in en hoe kijken mensen uit verschillende stromingen er tegenaan? De interviews worden voorafgegaan

door een korte inleiding en historische schets van het sociaal-liberalisme als stroming.

ONTSTAAN VAN DE
SOCIAAL-LIBERALE STROMING

In 1886 verscheen het boekje *Richting en beleid der Liberale Partij* geschreven door de liberale politicus en hoogleraar Cort van der Linden. Hierin maakte hij op heldere wijze kenbaar voor welke uitdaging het liberalisme aan het einde van de negentiende eeuw in zijn ogen stond, namelijk de veranderingen in staat en samenleving als gevolg van het moderniseringsproces. Gerrit Voerman noemt Cort van der Linden in zijn bijdrage aan de bundel *Van Thorbecke tot Telders* de ‘doodgraver van het negentiende-eeuwse liberalisme’. Deze karakterisering ontleent Voerman aan een uitspraak van de liberale journalist Elout die in Cort van der Linden degene zag die ‘den gadenstoot heeft gegeven....aan de liberale partij, wier advocaat hij was geweest’.³

Cort van der Linden was eind negentiende eeuw één van de vertegenwoordigers van de sociaal-liberale reactie op het liberalisme. Een nieuwe generatie liberale politici keerde zich al snel na de dood van Thorbecke tegen diens liberalisme, ook wel aangeduid als oud-liberalisme of doctrinair-liberalisme. Het was Samuel van Houten die in 1872 met de publicatie van zijn boekje *De Staatsleer van Mr. J.R. Thorbecke* de nieuwe generatie liberalen inluide. Hij verweet Thorbecke behoudzucht en noemde hem een ‘tevreden liberaal’. De oude generatie liberalen zou teveel vasthouden aan de verworvenheden van 1848 en onvoldoende oog hebben voor de uitdagingen die door de modernisering aan het liberalisme gesteld werden. Een

nieuwe, jonge generatie, waarin mannen als Cort van der Linden, Treub en Goeman Borgesius vertegenwoordigd waren, wilde eind negentiende eeuw het liberalisme en de liberale politiek weer op tempo brengen.

Het sociaal-liberalisme kan als antwoord op het opkomende socialisme gezien worden of als reactie op de maatschappelijke veranderingen als gevolg van de modernisering die eind negentiende eeuw inzette. De sociaal-liberalen zelf waren van mening dat het laatste het geval was, de socialisten daarentegen zagen meer in de eerste verklaring. Uiteraard werd dit, mijns inziens niet helemaal onterecht, door de sociaal-liberalen bestreden. Zonder beide ontwikkelingen helemaal los te koppelen, kan gesteld worden dat het sociaal-liberalisme veel meer was dan alleen een reactie op het opkomende socialisme. Toen de eerste socialistische partij, de Sociaal-democratische Bond van Domela Nieuwenhuis, in 1881 werd opgericht, bestond het links-liberale tijdschrift *Vragen des Tijds* al enige jaren.⁴ In dit tijdschrift werd de sociale kwestie veelvuldig ter sprake gebracht. Bovendien was het *Comité ter bespreking der Sociale Quaestie* reeds in 1870 opgericht met de bedoeling de sociale kwestie in Nederland op de agenda te krijgen. De leden waren voornamelijk liberaal, op zes handwerkers na.

Het negentiende-eeuwse liberalisme ging in zijn streven het individu te bevrijden uit knellende sociale verbanden en te beschermen tegen overheidsingrijpen enigszins voorbij aan het belang van omgevingsinvloeden en de noodzaak van staatsinterventie in sommige gevallen. Goeman Borgesius waarschuwde in 1878 in een beschouwing over de Duitse sociaal-democratie voor de oud-liberale 'vergoding van het individualisme'; als in de praktijk bleek dat de toepassing van de liberale leuze 'laissez-faire' op elk gebied gevaarlijk was, dan was het plicht 'daarmede niet slechts in naam, maar ook in werkelijkheid te breken'.⁵ De opkomst van het sociaal-liberalisme moet vooral begrepen worden als een correctie op het liberalisme wat niet meer aan de 'vragen des tijds' voldeed, wat als het ware blind was voor ontwikkelingen die om een reactie vroegen.

De opkomst van het sociaal-liberalisme ging gepaard met een wijziging op het toen heersende mensbeeld van de zelfstandige burger die er op eigen kracht wel zou komen, mits hij de handen uit de mouwen stak. Met de

verandering van het mensbeeld wijzigde ook het inzicht op de verhouding tussen individu, staat en gemeenschap. Daar waar voor de oud-liberalen de individuele vrijheid vooraf ging aan interventie van de staat, meenden sociaal-liberalen juist dat positief staatsingrijpen noodzakelijk was wanneer individuen buiten hun eigen schuld om in de problemen raakten. Individuele vrijheid ging niet meer enkel vooraf aan staatsingrijpen maar werd veeleer mogelijk gemaakt dankzij staatsingrijpen. De staat werd in deze visie een voorwaarden en kansen scheppende instantie in plaats van een instrument van beperkende dwang jegens burgers.⁶ Cort van der Linden verdedigde staatsingrijpen toen hij zei dat het 'een publiek belang [is] dat de ergerlijke noodtoestanden, waardoor vlijtige arbeiders proletariërs worden, ophouden (...) het geldt hier geen armenzorg, maar voorzorg'.⁷

Sociaal-liberalen bewogen zich eind negentiende eeuw tussen het klassiek liberalisme en het socialisme, tussen individualisme en sociologie, in, maar bleven daarbij dicht bij het liberalisme. Het sociale zou voor de sociaal-liberalen nooit de overhand krijgen op het individu. Individen werden in hun ogen nooit volledig door de maatschappij bepaald, er was veeleer sprake van een wisselwerking tussen beiden. Het individu en de gemeenschap moesten als het ware met elkaar in evenwicht gebracht worden. De beperking van de vrijheid van enkelen zou moeten leiden tot een vergroting van de vrijheid van allen. Het sociaal-liberalisme is daarom niet zozeer een reactie op het liberalisme, maar een modificering ervan. Cort van der Linden gaf in die zin de liberale partij ook niet zozeer de 'genadenstoot', maar een nieuwe richting.

Toen de sociaal-liberalen zich geleidelijk waagden aan een parlementair politieke invulling van hun ideeën, bleek al snel dat het sociaal-liberalisme eind negentiende eeuw niet losstond van het liberalisme. Het liberale kabinet-Pierson/Goeman Borgesius (1897-1901) bracht vele sociale wetten tot stand, zoals de ongevallenwet en de leerplichtwet, en kreeg daarom de bijnaam 'kabinet van de sociale rechtvaardigheid'. Het kabinet kende echter een brede samenstelling, alle schakeringen van het liberalisme waren erin vertegenwoordigd. Pierson schreef naar aanleiding van de formatiebesprekingen in zijn dagboek: 'Volkomen werd bevestigd, wat zoo dikwijls is gezegd, dat verschilpunten tusschen Rechts- en links-liberalen zeer

veel kleiner worden, zoodra men met elkander aan 't spreken komt.⁸ De meningsverschillen rondom de sociale kwestie waren dan ook niet zozeer inhoudelijk maar veeleer gradueel van aard.⁹

In 1901 werd de Vrijzinnig-Democratische Bond opgericht, die bestond uit een afsplitsing van de Liberale Unie en uiteindelijk samenging met de Radicale Bond. Deze VDB wordt nogal eens als links-liberale partij aangeduid, maar de VDB-ers noemden zichzelf bij voorkeur vrijzinnig-democratisch en schuwden het woord liberaal. De VDB stond ook tussen het liberalisme en het socialisme in, maar anders dan de sociaal-liberalen, stond de VDB aanzienlijk dichter bij het socialisme, zonder daar ooit helemaal voor te kiezen. Tekenend voor de middenpositie is wel het feit dat de VDB aanvankelijk in 1946 met de SDAP en de CDU opging in de Partij van de Arbeid, maar dat een aantal van hen, waaronder Oud, één van de drijvende krachten achter de oprichting van de latere VVD, die partij al gauw de rug toe keerden. D66 kan, door haar positie in het partijpolitieke spectrum, als ware erfgenaam van de Vrijzinnig-Democratische Bond gezien worden, al zouden VDB-ers van het eerste uur zich niet kunnen vinden in de sociaal-liberale avances van de partij.

SOCIAAL-LIBERALISME ANNO 2006

Het begrip sociaal-liberalisme kent tegenwoordig, ondanks veelvuldig gebruik van de term, eigenlijk geen duidelijke definitie. D66 geeft, in een pamflet uit 2005 van de hand van voormalig fractievoorzitter Boris Dittrich, aan dat we 'aan het begin van de nieuwe eeuw staan voor grote uitdagingen waarvoor progressieve, sociaal-liberale politiek noodzakelijk is'.¹⁰ Waaruit die noodzakelijke sociaal-liberale politiek precies bestaat wordt vervolgens niet helemaal duidelijk, temeer daar de partij zich als anti-ideologisch presenteert. Er moet, aldus het D66-pamflet, een nieuwe samenhang in de geïndividualiseerde samenleving gecreëerd worden, waarbij van de kracht van de mens wordt uitgegaan, zonder dat egoïsme de boventoon gaat voeren. De partij plaatst zichzelf daarbij in het midden van het partijpolitieke spectrum en zet zich af tegen zowel links als rechts.

Startpunt van het sociaal-liberalisme is een individu dat niet los gezien kan worden van de gemeenschap. Dit betekent echter niet zonder meer dat het huidige soci-

aal-liberalisme altijd precies tussen het liberalisme en de sociaal-democratie, en daarmee tussen links en rechts, in te positioneren is. D66 doet dit, anders dan de VDB, uitdrukkelijk wel door zowel de term liberalisme te gebruiken, als de positie tussen VVD en PvdA te kiezen. Op deze manier lijkt het een poging om het echte gemeenschapsdenken te combineren met het individualisme. Het sociaal-liberalisme neemt, net als het liberalisme, altijd het individu als startpunt, maar houdt daarbij oog voor de samenleving waarin het individu zich beweegt en waardoor het individu tot op zekere hoogte gevormd wordt.

Bij de praktische uitwerking van het sociaal-liberalisme blijkt al snel dat het zowel tot linkse als tot rechtse standpunten kan leiden. Het sociaal-liberalisme past dan ook volledig binnen het liberalisme en is te begrijpen als amendering op het oorspronkelijke liberalisme, waarin het individu als volledig op zichzelf staand beschouwd werd. Daarom streefde het klassiek liberalisme met name de negatieve vrijheidsrechten na, terwijl het sociaal-liberalisme in vergaande mate ook naar de positieve vrijheidsrechten wil kijken.

Nemen we het thema veiligheid, van oorsprong een klassiek liberaal thema, het was immers één van de kerntaken van de minimale staat dat er zowel voor de binnenlandse als de buitenlandse veiligheid gezorgd werd. Daarbij mocht de vrijheid van het individu zo min mogelijk worden aangetast. In de huidige tijd, waarin de dreiging van terroristische aanslagen steeds groter wordt, slaat de balans tussen de vrijheid van het individu en de veiligheid van de samenleving, steeds vaker positief uit ten gunste van de samenleving. Het recht op privacy was altijd een groot goed voor liberalen die uiterst kritisch stonden ten opzichte van elke inbreuk op de persoonlijke levenssfeer. De keuze voor de veiligheid van de gemeenschap ten koste van de privacy van het individu zou dus een sociaal-liberale benadering zijn van het thema veiligheid, terwijl deze benadering in de praktijk juist als rechts gezien wordt.

Op het gebied van de sociale zekerheid kan het sociaal-liberalisme juist weer tot standpunten leiden die meer links georiënteerd zijn. Individuen hebben hun ontwikkeling niet altijd helemaal zelf in de hand, maar krijgen daarbij ook te maken met omgevingsfactoren waarop ze weinig tot geen invloed hebben. Vanuit sociaal-liberaal oogpunt moet je die omgevingsfactoren door staatsingrijpen

enigszins opvangen, zodat iedereen eenzelfde startpositie krijgt. Het klassiek liberalisme gaat uit van een sterk individu en is uiterst terughoudend in de mate van hulp die aan een individu geboden wordt. De sociaal-liberaal zal daar eerder verder in gaan, vanuit de gedachte dat er zoveel factoren zijn waar een individu geen greep op heeft. Het sociaal-liberalisme heeft, anders dan de klassiek liberaal, over het algemeen meer oog voor de positieve vrijheden en voor de noodzaak tot staatsingrijpen om deze te bevorderen.

Het sociaal-liberalisme blijkt een moeilijk te plaatsen begrip. Dit beeld komt ook uit de interviews duidelijk naar voren. Is het niet een contradictio in terminis, impliceert sociaal-liberalisme niet het bestaan van een asociaal-liberalisme? Probeert het niet het onmogelijke, namelijk de verbinding tussen het liberalisme en de sociaal-democratie, te bereiken? Kunnen we überhaupt nog wel iets met etiketten in de politiek? Geen van de geïnterviewden blijkt zich bij één specifiek begrip echt thuis te voelen en allen geven ze er hun eigen uitleg aan. Voor diegenen die zich expliciet sociaal-liberaal noemen ligt er een enorme uitdaging te wachten; tot een theoretische definiëring van het begrip sociaal-liberaal komen, alsmede de praktische invulling onderzoeken die daar dan aan gegeven kan worden.

Drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de prof.mr. B.M. Teldersstichting en eindredacteur van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Zie hiervoor het meest recente pamflet van D66; Boris Dittrich, *Op weg naar nieuwe solidariteit. Pamflet voor verandering, vrijheid en verantwoordelijkheid*, 2005.
- 2 Bart Snels (red.), *Vrijheid als ideaal*, Amsterdam, 2005.
- 3 G.Voerman, 'P.W.A. Cort van der Linden (1846-1935)' in: G.A. van der List en P.G.C. van Schie (red.), *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940*, Assen en Maastricht, 1993, pp. 123-124.
- 4 Het maandblad werd in 1874 onder andere door Samuel van Houten opgericht. Het tijdschrift droeg bij aan de theoretische onderbouwing van het vooruitstrevende liberalisme en stond daarmee ter linker zijde van de meer 'Thorbeckiaans' gerichte Gids.
- 5 Geciteerd in: S. Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Amsterdam, 1992, p. 306.
- 6 S. Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, p. 372.
- 7 Cort van der Linden, minister van Justitie, 26 oktober 1899.
- 8 Geciteerd in: P.G.C. van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940*, Amsterdam, 2005, p. 44.
- 9 G. Taal maakt dit punt terecht in zijn boek *Liberale en radicalen in Nederland 1872-1901*, Den Haag, 1980.
- 10 Boris Dittrich, *Op weg naar nieuwe solidariteit. Pamflet voor verandering, vrijheid en verantwoordelijkheid*, p. 1.

KLASSIEK LIBERALISME PLUS

INTERVIEW MET JORIS VOORHOEVE

Prof.Dr.Ir. J.J.C. Voorhoeve is econoom, politicooloog en sociaal wetenschapper. Hij was lid van de Tweede Kamer voor de VVD en later onder meer fractievoorzitter van de VVD en Minister van Defensie in het eerste kabinet-Kok. Sinds 1999 is hij lid van de Raad van State en hoogleraar Internationale Organisaties.

‘Het bevorderen van de ontplooiing van mensen wordt door alle vormen van het liberalisme nagestreefd, alleen op verschillende manieren. Het klassieke liberalisme moet worden geplaatst in de strijd tegen de grote macht van de soeverein en de staat. Deze strijd vond plaats in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw en is, vanuit het oogpunt van de politieke filosofie, gestreden en overtuigend gewonnen door het liberalisme. Inmiddels is dat liberalisme gemeengoed geworden van de meeste politieke stromingen, al geven ze er hun eigen interpretatie aan en voegen ze er een aantal dingen aan toe, waarvan je je kunt afvragen of dat wel past bij het klassieke liberalisme, maar dat is hun eigen vrijheid.

Het sociaal-liberalisme zie ik als het klassieke liberalisme *plus* een aantal elementen die van belang zijn voor politiek en bestuur in de twintigste en eenentwintigste eeuw. De vraag is dan natuurlijk: wat is dat *plus*? Dat is de zorg van diverse gemeenschapsorganen voor de verschillende leden van de samenleving, plus de zorg voor natuur en milieu. Terwijl het klassieke liberalisme vooral de nadruk legt op de rechten van het individu en daardoor ook op het inperken van de bevoegdheden van de staat ten aanzien van dat individu, voegt het sociaal-liberalisme daar de zorgverantwoordelijkheden van gemeenschapsorganen voor verschillende groepen van individuen aan toe. Anders gezegd: in het klassieke liberalisme gaat het

vooral om de politieke vrijheden en de grondrechten en in het sociaal-liberalisme gaat het daarnaast ook om het zoveel mogelijk verminderen van ongerechtvaardigde verschillen in kansen tussen de leden van de samenleving.

Ik zeg het zoveel mogelijk verminderen van ongerechtvaardigde verschillen in kansen want de staat en samenlevingsorganen kunnen niet verantwoordelijk gesteld worden voor het wegnemen van alle kansverschillen omdat dat weer tot nieuwe onrechtvaardigheden leidt. Er moeten dus keuzes gemaakt worden. Waarom het wegnemen van die ongerechtvaardigde verschillen in kansen? Omdat dat tot een zo groot mogelijke ontplooiing en ontwikkeling van individuen en daarmee van de samenleving leidt.

In het liberalisme wordt wel eens de fout gemaakt van overdrijving in de richting van een hyperindividualisme, alsof het individu staat tegenover de staat. Je bent als individu mens omdat je deel bent van een gemeenschap, met allerlei gemeenschappelijke organen. De staat is een belangrijk gemeenschapsorgaan en daarom is een algemene tegenstelling tussen individu en staat een te simplistische gedachte. De staat kan voorts niet functioneren zonder allerlei non-statelijke gemeenschapsorganen. Een gemeenschap ontwikkelt zich pas goed als de individuen in die gemeenschap zich goed kunnen ontplooien.’

HET ONDERSCHIEDENDE KARAKTER VAN HET SOCIAAL-LIBERALISME

‘Wat ik tot nog toe gezegd heb zal voor een groot gedeelte ook door mensen van andere politieke stromingen worden omarmd; het zijn ethische doeleinden van politiek en bestuur die zij niet zullen bestrijden. Omdat het sociaal-liberalisme uit het klassieke liberalisme voortkomt, is er nog wel een punt van verschil met de sociaal-

democratie. Dit is de vraag hoe om te gaan met de middelen voor de collectieve voorzieningen. Mijn visie is dat de staatsschuld nooit groter mag zijn dan het cumulatieve effect van wat moet worden geleend door de overheid ter financiering van investeringen in collectieve kapitaal-goederen. Bovendien mag het begrotingstekort nooit groter zijn dan het rendement dat de overheidsinvesteringen voor de maatschappij genereren. Als je het begrotingstekort zo benadert en dus ook de staatsschuld als cumulatief daarvan opvat, leen je geen groter bedrag van toekomstige generaties dan wat die toekomstige generaties ten goede komt. Met andere woorden is dit het principe van het niet doorschuiven van rekeningen van consumptieve aard naar volgende generaties. Daar moet je bij betrekken wat de staat aan baten geniet uit exploitatie op lange termijn van natuurlijke hulpbronnen van de maatschappij die ook voor toekomstige generaties moeten worden bewaard. Dus bijvoorbeeld het niet consumptief inzetten van aardgasbaten. Sociaal-liberalen zijn in mijn ogen financieel zuinig. Daar waar de PvdA vooral solidariteit van de huidige generatie met de huidige generatie kent, gaat het bij het sociaal-liberalisme om solidariteit door de tijd heen.

In het huidige Nederland zouden we een begrotingsoverschot moeten hebben om de staatsschuld te verkleinen, in verband met die inter-generationale solidariteit. Als je kijkt naar de demografische ontwikkeling zitten we nu in Nederland op een hoogtepunt van de participatiegraad. Door de vergrijzing zal de participatiegraad waarschijnlijk gaan dalen. Door de technologisering van de economie krijg je bovendien een tweedeling in technologisch actieven – zij die de ontwikkeling kunnen bijbenen – en technologisch passieven – zij die dat niet kunnen en daardoor relatieve productiviteit en inkomenskansen verliezen.

De staat en allerlei gemeenschapsorganen hebben de taak om ongerechtvaardigde en onnodige kansverschillen tussen mensen te verkleinen. Hierbij gaat het om het bieden van faire kansen, géén gelijke kansen omdat dat niet altijd mogelijk is. Het zijn meer de externe hindernissen voor kansarmen die voorwerp van zorg van de staat en andere gemeenschapsorganen zijn. Die taak manifesteert zich vooral in het aanbod van goed onderwijs. Onderwijs biedt mensen de mogelijkheid om ten volle mee te doen en zich verder te ontwikkelen. Bij het wegnemen van

kansverschillen moeten we altijd goed in gedachten houden dat kansverschillen niet alleen ontstaan door aanleg, geboorte en omgevingsfactoren. Mensen zijn op zeer diverse wijze gemotiveerd en zullen aangeboden kansen dus niet altijd en in gelijke mate benutten. De overheid kan dan wel een motiverend beleid voeren, maar dit kan niet zo ver gaan dat mensen gedwongen worden om dingen te doen waartoe ze niet gemotiveerd kunnen worden. Wel moeten mensen zelf de gevolgen aanvaarden van de keuzes die ze maken.

Naast het stimuleren van onderwijs moet de staat ook werkgelegenheid bevorderen. In dat beleid moet worden uitgegaan van een aantal harde economische waarheden: de wereldbevolking groeit nog steeds, er is een enorm aanbod van arbeid en daardoor een relatief grote vraag naar investeringsgoederen, kapitaal, grondstoffen en energie. In deze situatie heeft arbeid de neiging goedkoop te zijn. In een open wereldeconomie moet je uitgaan van de internationale concurrentieverhoudingen tussen de productiefactoren van arbeid, kapitaal en natuurlijke hulpbronnen inclusief energie en ondernemerszin. Uit een studie van het Centraal Plan Bureau kwam naar voren dat het netto werkgelegenheidseffect het grootst is als de sociale voorzieningen gericht worden op diegenen die het echt nodig hebben en de hoogte ervan bovendien rekening houdt met de internationale arbeidsconcurrentie. In Nederland wordt de werkgelegenheid in banen die weinig opleiding vragen teveel afgeremd door een internationaal gezien te hoog niveau van minimumloon en sociale voorzieningen. Hierdoor worden de gevolgen van de technologische tweedeling versterkt omdat de groei van werkgelegenheid vooral voor laagopgeleiden enorm wordt afgeremd. Het is dus kiezen tussen meer banen of meer uitkeringen.

Het klassieke liberalisme legt zich toe op de vrijheden van het individu en concentreert zich op alles wat in het verdrag van de rechten van de mens staat op het punt van politieke en burgerlijke vrijheden. Het sociaal-liberalisme neemt daar de sociaal-economische en culturele vrijheden bij en erkent dus meer zorgplichten. Ik zie geen tegenstelling tussen beide; het klassieke liberalisme past in de politieke strijd van de afgelopen eeuwen die leidde tot de moderne staat en het sociaal-liberalisme gaat uit van de resultaten en voegt daar een aantal dingen aan

toe. Voor mij is het sociaal-liberalisme wat moderner dan de klassieke voorganger.

Als je kijkt naar de beginselverklaring van de VVD dan zou je kunnen zeggen dat er binnen de VVD niet zoveel verschil is tussen het klassieke liberalisme en het sociaal-liberalisme. De vijf uitgangspunten zijn: vrijheid, verantwoordelijkheid, sociale rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid en verdraagzaamheid kunnen zowel door liberalen als ook door anderen onderschreven worden. Hierin ligt het succes van het liberalisme als stroming. Het gaat er echter om hoe de uitgangspunten in de praktijk gebracht worden en waar de accenten gelegd worden. In de VVD worden de vijf principes niet altijd evenwichtig en tegelijkertijd toegepast. Overigens zij opgemerkt dat ik gelijkwaardigheid interpreteer als *gelijkberechtigting*, want mensen verschillen allemaal van elkaar.

Onevenwichtige toepassing van de vijf principes door VVD woordvoerders zie je bijvoorbeeld terug in de discussie omtrent overheidsvoorlichting ten aanzien van preventieve gezondheidszorg. Er zijn klassieke liberalen die vinden dat de overheid niets te maken heeft met preventieve gezondheidszorg. Als iemand zich naar 150 kilo wil eten, dan zou hij dat zelf moeten weten, zeggen klassiek liberalen. Dat is echter een te eenzijdige benadering. Natuurlijk heeft ieder het recht op persoonlijke keuzes en "gezonde dwangmaatregelen" zijn zeker uit den boze. Maar goede voorlichting door de overheid over de gevolgen van dagelijkse keuzes en levensgewoontes is heel nuttig voor de maatschappij en haar leden. Het is een individueel maar ook een collectief belang dat van een optimale gezondheid kan worden genoten. In de discussie rondom de preventieve gezondheidszorg zit de VVD soms in de achterhoede en dat komt denk ik doordat de vijf principes in deze kwestie niet evenwichtig en tegelijkertijd worden toegepast. En voorbeeld van zo'n achterhoedegevecht was dat de VVD veel te langzaam tot het inzicht kwam dat reclame voor tabak moest worden beperkt.

Een van de grondleggers van het liberalisme, Adam Smith, legde in zijn boek *The theory of moral sentiments* enorm de nadruk op de ethische waarden die van belang zijn voor het goed functioneren van een maatschappij. Hier maken sommige VVD liberalen wel eens de vergissing dat ze te makkelijk zeggen: "Goed burgerschap, dat is ethiek en daar heeft de staat niets mee te maken." Dat de

staat zich niet met ethiek mag bemoeien is onzin. In het *Liberaal Manifest* is op dit terrein een merkwaardige tegenspraak te vinden. Enerzijds wordt de nadruk gelegd op het belang van burgerschap en de rol van goed onderwijs daarbij. Anderzijds wordt burgerschapsvorming in het onderwijs afgewezen omdat dit tot ijl geklets zou leiden. Maar burgerschapsvorming is heel belangrijk voor het goed functioneren van een liberale samenleving en het onderwijs en de voorlichting die de staat geeft kan daarin een belangrijke rol spelen.'

SOCIAAL-LIBERALISME, GLOBALISERING EN ONTWIKKELINGSSAMENWERKING

'Het sociaal-liberalisme moet heel sterk rekening houden met de globalisering. In het beleid moet ook worden uitgegaan van mondiale realiteiten zoals die zich aan ons voordoen. Je kunt je niet verschuilen achter grenzen en tariefmuren. De toenemende internationalisering leidt tot een behoefte aan een heel actief internationaal beleid. Op dit punt is het *Liberaal Manifest* ook nog niet af, het stuk is geschreven vanuit het oogpunt van binnenlands bestuur. Het woord internationalisering komt er één keer in voor, het woord ontwikkelingssamenwerking helemaal niet. Bizar!

Liberalisme is in zijn aard internationalistisch, doordat het de nadruk legt op mensenrechten. Liberalisme en de rechten van de mens houden niet op bij de grenzen van de nationale staat. Het zijn de staatsinstellingen die het waar moeten maken. Op Europees niveau hebben we het hof van de rechten van de mens. Op mondiaal niveau ontbreekt een dergelijke instelling nog. Maar je ziet dat de druk heel duidelijk die richting uit gaat en dat het liberalisme in die zin een sterke taak heeft buiten de landsgrenzen. Daarom is het ook zo jammer dat het *Liberaal Manifest* er helemaal niet op in gaat.

Het vraagstuk doet zich ook voor bij de ontwikkelingssamenwerking. In Nederland wordt dit nog steeds geïnterpreteerd als sociaal-economische hulp, terwijl ontwikkeling toch eigenlijk realisering van de mensenrechten is. Als liberalen zouden we daarom moeten pleiten voor het opbouwen van instituties voor een rechtsorde die de rechten van de mens kunnen realiseren. Internationale hulpverlening zou van het economische naar het institutionele moeten verschuiven. Naast deze klassieke liberale beginselen spelen ook de sociaal-liberale beginselen een

rol bij de ontwikkelingssamenwerking. Met malaria en een lege maag is het moeilijk om van de klassieke grondrechten te genieten. Andersom zijn de grondrechten wel een voorwaarde voor goed bestuur en sociaal-economische en culturele ontwikkeling op de lange termijn.'

PRAGMATISME EN ONTIDEOLOGISERING

'Het sociaal-liberalisme kan pragmatisch worden ingevuld. In al het politiek en bestuurlijk handelen is de uiteindelijke test het resultaat. Terwijl in de persoonlijke verhoudingen ook sterk rekening gehouden wordt met de intentie, gaat het bij overheidsorganen met name om resultatenpolitiek. Max Weber maakt onderscheid tussen *Gesinnungsethik* en *Verantwortungsethik*. In de politiek gaat het om de *Verantwortungsethik*. In die zin kun je het sociaal-liberalisme pragmatisch noemen.

Pragmatisme moet echter niet overdreven worden, het ideeëngoed erachter blijft wel degelijk van belang. Je kunt zeggen dat het liberalisme uit zijn aard een anti-ideologische visie is als je met ideologie een ideeëndogmatiek bedoelt die alles probeert te verklaren en waar leerstellig aan moet worden vastgehouden in het beleid. Dit geldt bijvoorbeeld voor het communisme. Maar als je met ideologie, veel breder, bedoelt een samenhangend stel ideeën over politiek en bestuur, dan zeg ik dat is noodzakelijk om tot weldoordacht beleid te komen.

Dat ideeënstelsel moet een soort blauwe draad zijn, zoals de beginselverklaring van de VVD. De beginselverklaring is in 1980 geformuleerd en vele malen herbevestigd. Er valt eigenlijk weinig aan te verbeteren. Liberale Manifesten komen en gaan maar beginselverklaringen blijven bestaan.

Anderen hebben veel van het liberale gedachtegoed overgenomen, zonder erkenning van bronnen in voetnoten, maar dat is het succes van het liberalisme. Dit kan leiden tot spastisch zoeken naar nieuw contrast met de andere partijen, omdat we ons willen blijven onderscheiden. Dat is riskant. Natuurlijk heb je contrast nodig in verkiezingen, maar als je contrast gaat zoeken ten opzichte van degenen die jouw gedachtegoed juist hebben omarmd, loop je het risico van verkeerde keuzes en overdrijving. Ik zou zeggen laten we ons juist verblijden in het feit dat velen zo voor het sociaal-liberalisme zijn.

Een groot deel van het electoraat zoekt bij zijn poli-

tieke keuze aansluiting bij een bepaalde identiteit die men aansprekend vindt. Vandaar ook de ontideologisering en de personalisering van de democratie. Politieke partijen zoeken om deze reden ook constant naar vernieuwing. Een constante vernieuwing van politieke gezichten, waardoor je de afgelopen vijftien jaar een enorm verloop ziet in de Kamerfracties. Het is een welbewust beleid van partijbesturen die een heel groot deel van de fractie steeds willen vernieuwen. Nadeel hiervan is het gebrek aan politieke ervaring.

Het sociaal-liberalisme zoals we dat nu besproken hebben is een brede stroming die je ook in de sociaal-democratie en D66 tegenkomt. Een aantal grondbeginselen wordt ook door het CDA en GroenLinks onderschreven. Als je naar de fundamentele politiek-filosofische tegenstellingen in de Nederlandse politiek kijkt moet je hard zoeken. De tegenstellingen doen zich vooral voor in de vraagstukken van week tot week.

Het zijn dan ook de praktische consequenties die ons tot de verschillen leiden. Dan komen we weer bij het begrotingstekort en de natuurlijke rijkdommen zoals de aardgasvoorraad. Op een aantal punten is GroenLinks, voor mij als sociaal-liberaal, heel goed bezig, maar heeft het te weinig oog voor financiën op de lange termijn. Ik mis soms de financieel-economische solidariteit met de toekomstige generaties. Ook de PvdA heeft een wat te ontspannen houding ten aanzien van het begrotingstekort. Hier ligt een meningsverschil, uitgaande van mijn definitie van wat nog verantwoord is. Dit discussiepunt bleek ook in de paarse coalities, waar de VVD-ministers over het algemeen aandrongen op een zuiniger beleid dan de ministers van PvdA en D66.

Het CDA heeft ook veel overgenomen van het sociaal-liberalisme en voegt daar vanuit het eigen gedachtegoed de transcendente inspiratie aan toe. Liberalen zeggen dat veel mensen die inspiratie voor zichzelf zo kunnen aanvaarden maar dat het moeilijk is te accepteren als uitgangspunt voor een politieke partij. Het liberalisme benadrukt juist dat iedereen zijn eigen filosofische of spirituele inspiratie heeft en dan komt tot bepaalde staatkundige en maatschappelijke principes Om die te realiseren kom je dan tot politieke samenwerking en partijvorming.

Het is opmerkelijk dat het kiezersverkeer en de concurrentie tussen partijen nog steeds sterk is tussen CDA

en VVD. Als je kijkt naar de oorsprong van het CDA dan bestond deze vooral uit KVP- en ARP-stemmers. Een groot deel van de CHU-stemmers is naar de VVD gegaan. Het gaat vooral om het appèl dat voorlieden hebben op het electoraat en dat is bij het CDA enorm kwetsbaar geworden ten opzichte van de tijd dat het georganiseerde geloof nog heel belangrijk was.'

LIBERALISME EN DE ISLAM

'Liberaal kun je zijn als atheïst, als gelovige en vanuit diverse filosofieën. Wij zouden als VVD moeten bevorderen dat mensen van bepaalde geloofsovertuigingen juist ook VVD kunnen stemmen. Mijn interpretatie van het liberalisme is dat islamieten welkom zijn in de VVD zolang zij de vijf grondbeginselen van het liberalisme onderschrijven. In die zin moeten we ook respectvol omgaan met de islam. Als politieke partij moet je niet de fout maken die eigenlijk het omgekeerde van de scheiding van kerk en staat is, nl. je vanuit de politiek hevig gaan bemoeien met dingen die jij fout vindt in de spirituele basis van geloofsovertuigingen. Waar je je wel mee mag en zelfs moet bemoeien is alles in een geloofsovertuiging dat strijdig is met de rechten van de mens. Dat kun je doen met respect voor de spirituele kern. Als je mensen van een bepaalde geloofsovertuiging of een bepaalde filosofie gaat kwetsen in het diepste van hun overtuiging, dan overtuig je hen nooit van de waarden van het liberalisme. Je creëert daardoor alleen vijanden en bevordert zeker geen liberalisering.

Het zou heel mooi zijn als er in Europa, in de verschillende landen, maar ook in het Europees Parlement een democratisch islamitische stroming zou ontstaan. Met het verschuiven van een paar letters kom je van liberalisme naar liber-islam. Een groot deel van de islamitische denkers in de islamitische landen zelf verzet zich tegen een dergelijke stroming. Toch zijn er in West-Europa vele miljoenen islamieten die zich ontwikkelen als moderne West-Europeanen en dat heeft ook invloed op hun politieke opvattingen of hun visie op bijvoorbeeld de scheiding van staats- en geloofszaken. De VVD doet er goed aan om ook eens wat meer uit te dragen dat we een liberale interpretatie van een islamitisch geloof willen helpen bevorderen. Ik ken een aantal islamieten die lid zijn van de VVD en die zich toch in de VVD erg ongemak-

kelijk voelen omdat ze het idee krijgen dat de VVD een anti-islamitische partij aan het worden is. Dat kan nooit de bedoeling van het liberalisme zijn.

Het heeft echter wel tijd nodig om een liberaal islamitische stroming binnen de VVD te laten groeien. Dogmatiek en liberalisme zijn niet te verenigen. Het liberalisme kent immers niets anders aan dogmatiek dan vijf anti-dogmatische beginselen. Naar een politieke bijeenkomst neem je de filosofische en spirituele motivatie die je hebt wel mee, maar het gaat op die bijeenkomst over beleid, staatsinrichting en grondrechten. De oorspronkelijke inspiratie is iets persoonlijks en daarin zullen een aantal islamieten nog een ontwikkeling doormaken. Degenen die aanhanger zijn van een nogal filosofisch Soefisme in de islam zullen die stap makkelijk zetten omdat zij eigenlijk in hun interpretatie van de islam al een ontwikkeling naar vrijzinnigheid en tolerantie hebben doorgemaakt.

Het is moeilijk uit te leggen aan de niet-vrijzinnige islamieten, die hun leerstellingen willen opleggen aan anderen. Daarvoor is het nuttig dat liberalen begrip hebben voor de ontwikkeling die islamieten doormaken in hun stroming. Dat begrip kan toenemen als we kijken naar de ontwikkeling die de joods-christelijke en humanistische traditie in West-Europa heeft doorgemaakt. Die is ook slechts stap voor stap in de richting van het liberalisme gekomen. Er zal in Europa een vrijzinnige islam komen, met vallen en opstaan.

Een felle manifestatie van gebrek aan begrip zoals in de discussie over het recht op beledigen, dat zou voortkomen uit het recht op vrijheid van meningsuiting, werkt volstrekt averechts. Er bestaat geen recht op beledigen. Je kunt een politieke overtuiging op een kwetsende en een niet-kwetsende manier overbrengen. Als je kiest voor een kwetsende manier moet je rekening houden met de averechtse effecten. Je overtuigt nooit iemand van het belang van jouw uitgangspunten door de betrokkene in het hart van zijn of haar spirituele overtuiging te treffen, want daarmee krijg je onmiddellijk een defensieve of agressieve reactie waardoor de discussie dichtklapt. Als je anderen wilt overtuigen van het belang van jouw liberale uitgangspunten moet je een benadering en redeneertrant kiezen waardoor zij ingaan op een dialoog.

Voor zowel het klassieke liberalisme als het sociaal-liberalisme is de rechtvaardigheidstheorie van John Rawls

van groot belang. In deze theorie wordt het vraagstuk, hoe we rechtvaardigheid kunnen definiëren, op een rationele manier opgelost. In de politiek draait er veel om de verschillende onrechtvaardigheden en rechtvaardigheidsopvattingen. Rawls lost dit op door de gedachte-exercitie uit te voeren, wat voor soort regels we zouden ontwerpen voor een maatschappij die we allemaal als rechtvaardig zouden ervaren, zonder dat we zelf weten in welke positie we terecht komen. Die gedachte-exercitie is natuurlijk kunstmatig omdat de maatschappij zelf historisch groeit en niet wordt ontworpen. Toch is het nuttig omdat je zelf tot een rechtvaardigheidsopvatting komt

zonder dat je de kunstgreep nodig hebt van verschillende ideologieën en godsdiensten, waarbij je de rechtvaardigheid afleidt uit een geloof dat niet te bewijzen is. Daardoor kun je er geen anders-gelovigen mee overtuigen, terwijl de redenering van Rawls tot overtuigende conclusies voor iedereen kan komen, ongeacht de inspiratie die mensen hebben.'

Dit interview is afgenomen door dr. P.G.C. van Schie en drs. F.D. de Beaufort. Patrick van Schie is directeur van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

STROMINGEN BINNEN DE VVD

INTERVIEW MET STAATSSECRETARIS

MELANIE SCHULTZ VAN HAEGEN

Drs. M.H. Schultz van Haegen-Maas Geesteranus studeerde bestuurskunde in Leiden en Rotterdam. Zij was in Leiden gemeenteraadslid voor de VVD, voorzitter van de fractie en van 1999 tot 2002 wethouder. Momenteel is Schultz van Haegen staatssecretaris van Verkeer en Waterstaat in het Kabinet-Balkenende III, deze functie bekleedde zij ook in de twee voorgaande kabinetten-Balkenende.

ETIKETTEN PLAKKEN

'Etiketten als links, rechts, sociaal, klassiek worden te pas en te onpas gebruikt om verschillende stromingen binnen het liberalisme aan te geven. Personen en partijen worden zo neergezet om hen van anderen te onderscheiden. Zo hebben ze wel een functie, maar eenduidig is het gebruik niet. Twee jaar geleden begon de discussie over de richting van de VVD en daarbij kwamen vele typeringens langs, van links-liberalisme tot rechts-liberalisme en van sociaal-liberalisme tot klassiek liberalisme. Op een gegeven moment denk je, wat is nou ook alweer het originele begrippenkader. Je

hoort bijvoorbeeld nog maar weinig van de oude tweedeling tussen utilitaristisch liberalisme en ontplooiingsliberalisme. Doordat de begrippen steeds veranderen zijn ze niet altijd even zinvol. Zelf vind ik 'liberaal' het mooiste etiket, zonder alle bijvoeglijk naamwoorden die er in de loop van de tijd aan toegevoegd werden. Desondanks is het natuurlijk wel zo dat er binnen het liberalisme verschillende stromingen zijn.

Met de begrippen links en rechts loop je echter al snel vast. Als het links is om meer overheidsingrijpen toe te willen laten dan kun je zeggen dat het sociaal-liberalisme of het ontplooiingsliberalisme met haar nadruk op de rol van de overheid om individuen in een vergelijkbare uitgangspositie te brengen meer ter linkerzijde thuishoort. Daartegenover staat het rechtse adagium van een zo klein mogelijke overheid en zo min mogelijk invloed op het individu, wat meer overeenkomt met het klassiek liberalisme. Tegelijkertijd willen rechtse liberalen ook een sterke rechtshandhaving en dit vergt dan juist weer een sterkere staat en dus grotere overheid en zou daarmee links zijn. Er is, met andere woorden, geen duidelijke waterscheiding tussen de diverse bijvoeglijke naamwoorden die in combinatie met het liberalisme

gebruikt worden. De waarde van het etiketten plakken is dus erg beperkt. Ook moet altijd in gedachten gehouden worden dat de meeste liberalen er een mengvorm op nahouden van verschillende vormen van het liberalisme, het is nooit geheel zwart-wit. Ik geloof enerzijds in de werking van de markt en steun daarom de privatisering van Schiphol en een grote mate van zelfregulering in de luchtvaart. Dit is een heel klassiek liberaal standpunt. Anderzijds hecht ik ook sterk aan meer sociaal-liberale programmapunten zoals de verbetering van het onderwijs en speciale trajecten in de jeugdzorg voor mensen in achterstandposities die dreigen af te glijden.

Ik zal mezelf om deze reden niet zonder meer een bepaald etiket opplakken. Ik ben niet alleen maar voor beperking van de overheid en maximale vrijheid van het individu. Eén van de redenen waarom ik lid geworden ben van de VVD is juist de emancipatie van het individu die nagestreefd wordt: het idee dat iedereen ook echt vrij kan zijn en zijn verantwoordelijkheid kan nemen als je zorgt voor voldoende ontplooiingsmogelijkheden voor het individu. Het is dit mensbeeld dat mij voor de VVD deed kiezen en niet belastingverlaging of vermindering van het aantal regels in Nederland. Ik noem mezelf dus voluit liberaal, zonder een bepaald etiket of andere toevoeging, maar als jullie het toch niet kunnen weerstaan, maak me dan maar een ontplooiingsliberaal met oog voor het klassieke.'

SOCIAAL-LIBERALISME EN DE VVD

'Electoraal gezien is het funest voor een partij om een éénzijdige keuze te maken voor een bepaalde stroming. De keuze lijkt wel aantrekkelijk te zijn omdat je je dan als partij duidelijker kunt profileren, maar het kan je een hoop kiezers schelen. Bij de lijsttrekkerverkiezingen zag je overigens dat Rutte en Verdonk aangaven programmatisch niet zozeer van elkaar te verschillen, maar de leden stemden toch bijna fifty-fifty. Hierdoor wordt duidelijker dat men meer op de persoon van de lijsttrekker stemt dan op diens programma.

De personificatie van de politiek vind ik geen goede ontwikkeling. In eerste instantie zou het om de politiek-ideologische uitgangspunten moeten gaan. Vorig jaar heeft de VVD haar ideologische uitgangspunten vastgelegd in het nieuwe *Liberaal Manifest*. Daar staan een heleboel goede punten in waar mijns inziens te weinig mee gedaan wordt. Het verkiezingsprogramma van de partij zou vervolgens hieraan

getoetst moeten worden. Tot slot komen dan pas de poppetjes, de vertegenwoordigers in beeld. Deze moeten uiteraard een zekere mate van populariteit genieten onder de kiezers, maar zij zijn wel de vertegenwoordigers van een partij met een bepaald uitgangspunt en niet andersom.

Er waren echter mensen die zeiden dat de lijsttrekkerverkiezingen er helemaal niet toe doen, omdat de winnaar zich aan het verkiezingsprogramma dient te houden. Dit vind ik wel weer erg kort door de bocht. De lijsttrekkerkandidaten zullen altijd (in een vroeg of later stadium) proberen om ook het programma te beïnvloeden en daarmee meer eigen te maken. Daarnaast is het nu eenmaal van deze tijd dat gezichten meer stemmen trekken dan programma's.

Binnen de VVD vindt overigens te weinig discussie plaats over onze politiek-ideologische achtergrond, de politieke theorie is maar voor een paar mensen interessant. Politici bedrijven de politiek toch vooral vanuit de praktijk en het komt niet vaak voor dat zij de tijd nemen om stil te staan bij de ideologische uitgangspunten. Ik merk dat zelf ook. Ik ben hier op het ministerie de hele tijd bezig met praktische zaken als dijkversterkingen, de overlast van vliegtuigen en dienstregelingen voor het spoor, waardoor de ideologische discussie naar de achtergrond verdwijnt. Eigenlijk zou de partij haar bewindslieden steeds weer aan het jasje moeten trekken: 'en wat is nou de liberale insteek die je hebt gekozen?' Bij het luchtvaartbeleid kan ik nog wel eens zeggen 'dit is nou een typisch liberale invalshoek', maar bij water is dat al een stuk lastiger.

Het is wel degelijk van belang dat er binnen een partij een discussie omtrent de politieke ideologie plaatsvindt. Hierbij gaat het niet zozeer alleen maar om de stroming of richting van de partij maar ook om de praktische vraag, wat dit nou betekent voor het programma. Dit gebeurt overigens meer voor de klassiek liberale punten als minder regels en belastingen dan voor de meer sociaal-liberale vraagstukken als onderwijs, milieu, ruimtelijke ordening en duurzaamheid. Er zouden meer thema's benoemd moeten worden waarop andere, vaak linkse, partijen nu een soort alleenrecht claimen. Als VVD moeten we op die onderwerpen een goed liberaal antwoord kunnen geven in plaats van ze simpelweg te negeren.

Neem bijvoorbeeld het thema milieu, van oudsher een thema voor linkse partijen. Zij gaan daarbij uit van een doemscenario; het gaat mis, dus mag er opeens niets

meer of er moet zelfs van alles teruggedraaid worden om de toekomst veilig te stellen. Liberalen grijpen juist eerder innovatie aan als oplossing voor de problemen van het milieu; we zullen uiteindelijk overal wel weer een oplossing voor vinden. Zelf zit ik in deze discussie ertussenin. Ik geloof heel erg in de kracht van innovaties maar ben wel van mening dat je daarbij bepaalde harde grenzen in acht moet nemen.

De bebouwing van de diepste polder van Nederland, de Westergouwe, is hiervan een mooi voorbeeld. Vanwege de lage ligging van de polder (-5 of -6 meter NAP) zou je bebouwing in deze polder kunnen verbieden. Minister Dekker en ik hebben echter besloten om bebouwing niet te verbieden. Er mag in de polder gebouwd worden mits ervoor gezorgd wordt dat er geen negatieve effecten op de toekomst, toekomstige generaties of het omliggende gebied worden afgewenteld. Alleen bestendig bouwen dus. Dit vereist innovatief bouwen, bijvoorbeeld met drijvende woningen of paalwoningen. Als een innovatieve oplossing uitblijft, dan wordt er ook niet gebouwd. Zo dwingt de overheid tot innovatie door middel van een harde grens.

Als liberalen benadrukken we nu soms nog te zeer de onbepaalde vrijheid, waardoor we dergelijke grenzen niet durven te stellen. Ik vind het echter ook belangrijk om de vrijheid voor de toekomstige generaties te waarborgen. Op financieel terrein doen we dit wel. Gerrit Zalm gebruikt veelvuldig zijn 'toverwoorden' als hij zegt dat we financiële problemen niet op toekomstige generaties mogen afwentelen. Op het gebied van milieu zouden we dat ook moeten doen. We moeten veel meer dan nu het geval is kijken hoe we ons verder kunnen ontwikkelen zonder de mogelijkheden van toekomstige generaties al te zeer aan te tasten. Zo kan je als liberaal goed meepraten over milieubeleid. Tegelijkertijd moeten we ook blijven kijken naar het hier en nu en zorgen dat de huidige generatie het goed heeft. Ik geloof heel erg in vooruitgang en innovatie, maar denk wel dat we als huidige generatie moeten uitkijken om te makkelijk te zeggen: 'nou dat zien we dan wel weer'. We moeten zowel voor het heden als voor de toekomst oog hebben.'

HET BREDE SOCIAAL-LIBERALISME

'Tegenwoordig wordt het liberalisme en meer specifiek het sociaal-liberalisme door veel partijen omarmd. Desondanks zie ik wel verschillen tussen het liberalisme van de VVD en het (sociaal-)liberalisme dat de andere partij

en zeggen aan te hangen. Daar waar het liberalisme alle individuen wenst te vertegenwoordigen zetten de overige partijen zich juist meer in voor bepaalde groepen van individuen. Zij zijn veel sterker dan de VVD cliëntelistisch van aard.

Wouter Bos zegt wel dat hij er voor iedereen wil zijn, maar in de praktijk valt dat tegen. In zijn onlangs verschenen boek geeft hij aan dat hij er ook voor het grote bedrijfsleven wil zijn. Maar bij de discussie omtrent de aanpassing van de vennootschapsbelasting bleek hij dit alweer vergeten te zijn. Opeens mocht alleen de echt kleine man binnen het midden- en kleinbedrijf hiervan profiteren. Een algehele verbetering van het ondernemingsklimaat voor het bedrijfsleven was niet nodig.

Bij D66 vind ik het moeilijk om ze te typeren, omdat ze zo ongrijpbaar zijn. Ze zeggen het sociaal-liberalisme als uitgangspunt te nemen en geven tegelijkertijd aan anti-ideologisch te zijn. Hoewel D66 erg pragmatisch is, kun je bijvoorbeeld in de door Lousewies van der Laan gevoerde discussie over de scheiding van kerk en staat wel degelijk een ideologische lading terug vinden. Er vindt echter binnen de partij weinig discussie plaats over het mensbeeld en hoe je met individuen zou moeten omgaan. Dat maakt dat ze moeilijk te plaatsen zijn.

Dit ligt bij GroenLinks heel anders. Zij hebben enerzijds het individu voorop staan als het gaat om de ontwikkeling van de talenten van het individu. Aan de andere kant heeft GroenLinks nog veel meer een cliëntelistische visie dan de PvdA. De zelfverwerkelijking van het individu is bij GroenLinks altijd gericht op bepaalde groepen en niet op de samenleving als geheel. Naast liberale trekjes op het gebied van ethische kwesties en bij staatsrechtelijke zaken kent GroenLinks ook een conservatieve kant. Als het gaat om het toekomstperspectief en duurzaamheidsconcepten keert die partij zich tegen innovatieve oplossingen en kiest zij heel vaak voor het verbod.'

SOCIAAL-LIBERALE FILOSOFIE

'Het sociaal-liberalisme kan deels wel gezien worden als een antwoord op de communitaristische stroming die in de jaren '90 opkwam. Maar er is een belangrijk verschil. In het sociaal-liberalisme blijft het uitgangspunt het individu, en dit individu wordt op weg geholpen onafhankelijk van een groepslidmaatschap. Het sociaal-liberalisme wil er

voor iedereen zijn en niet slechts voor een bepaalde groep mensen. Bovendien gelooft het sociaal-liberalisme in de vrijheid, zolang individuen zoveel mogelijk vrijheid krijgen kunnen ze de toekomst aan, aldus het sociaal-liberalisme. Het communitarisme richt zich toch veel meer op de versterking van de sociale verbanden, dus het oude groepsdenken. In praktijk blijkt echter dat er bij veel mensen een angst voor de toekomst bestaat. Het communitarisme speelde daar op in en het sociaal-liberalisme in zekere zin ook met het geloof in de toekomst.

Bij het sociaal-liberalisme passen filosofen als bijvoorbeeld John Stuart Mill en John Rawls. Mill gaat er in zijn theorie vanuit dat mensen zich met behulp van hun talenten kunnen ontwikkelen en dat ze daarbij soms een beetje op weg geholpen moeten worden. Hij gebruikt de metafoor van de boom die zich ontwikkelt, afhankelijk van de potentie die hij heeft. Eenzelfde idee heeft Rawls uitgewerkt in zijn *theory of justice*. We hebben allemaal verschillende talenten en moeten ons met behulp van die talenten ontwikkelen. Omdat de talenten echter niet eerlijk verdeeld zijn zal de een wat meer op weg geholpen moeten worden dan de ander, om tot een eerlijke verdeling voor zoveel mogelijk mensen te komen.

Aan de andere kant moet er natuurlijk ook grens aan de hulp aan het individu zijn en de mate van herverdeling. De filosoof Robert Nozick illustreert deze grens treffend met het volgende voorbeeld. Een mens heeft twee nieren en twee longen, als er een individu is zonder nieren of longen betekent dat nog niet dat we de twee nieren of longen moeten herverdelen, aldus Nozick. Er zijn dus grenzen aan de hulp en het uitgangspunt is nooit helemaal gelijk te maken. Het sociaal-liberalisme gaat er dan ook vanuit dat er een zo groot mogelijk vrijheid verstrekt moet worden, waarna mensen zelf de verantwoordelijkheid moeten en kunnen nemen voor hun ontwikkeling.'

SPEERPUNTEN VOOR DE VVD

'Een belangrijk thema voor de VVD vind ik nog steeds het onderwijs. Als je iets verwacht van mensen en de nadruk legt op zelfstandigheid en verantwoordelijkheid dan moet je zorgen dat het onderwijs goed is. Via die weg bereik je mensen in eerste instantie. Al geruime tijd worden de programma's voor het onderwijs elke paar jaar volledig

omgegooid, waardoor iedere structuur ontbreekt. Bovendien zou er veel meer voor de leerkrachten gedaan moeten worden, zij zijn essentieel voor het onderwijs.

Een tweede speerpunt zou wat mij betreft duurzaamheid zijn. We doen als VVD nog veel te weinig met dit thema en dat zou in de toekomst moeten veranderen. Als ik in mijn eigen portefeuille kijk hoe kunstmatig ons land in stand gehouden wordt met steeds hogere dijken, stijgende zeespiegel en dalende bodem dan weet je dat dit systeem het op den duur niet zal houden. Willen we een toekomst hebben, dan zullen we ons daar nu zorgen over moeten maken.

Ik ben ervan overtuigd dat er oplossingen zijn en dat economische vooruitgang en groei niet belemmerd zal worden als er aan een duurzame toekomst gewerkt wordt. In het belang van een duurzame toekomst grijp je in eerste instantie in de economische vrijheid in om uiteindelijk een verbetering daarvan te krijgen. Kijk naar New Orleans: als daar in een eerder stadium een paar miljoen extra was geïnvesteerd, dan zouden ze nu niet met zo'n 300 miljard aan schade zitten.

De veiligheid zou tot slot het derde speerpunt van de VVD moeten zijn. Van oorsprong ben ik lokaal bestuurder en in die tijd heb ik gemerkt dat het voor de burger toch het allerbelangrijkste is dat hij zich veilig kan voelen op straat. Met veiligheid bedoel ik dus niet zozeer het terrorisme en de bedreigingen die eigenlijk vrijwel ongrijpbaar zijn, maar veelmeer de problemen die iedereen dag in dag uit in zijn of haar omgeving tegenkomt.

In principe zouden deze drie VVD-speerpunten het beste tot hun recht komen in een coalitie met het CDA. Ondanks het feit dat er op ethisch vlak grote verschillen zijn tussen beide partijen is het CDA voor wat betreft onderwijs, duurzaamheid en veiligheid de beste regeringspartner. Kijkend naar bijvoorbeeld het duurzaamheidsprobleem kom je bij het CDA ook de combinatie van innovatie en behoud, het rentmeesterschap, tegen. PvdA pakt het duurzaamheidsprobleem minder innovatief aan.'

Dit interview is afgenomen door dr. P.G.C. van Schie en drs. F.D. de Beaufort. Patrick van Schie is directeur van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

EMANCIPATOIR LIBERALISME

INTERVIEW MET JET BUSSEMAKER

Jet Bussemaker (45) studeerde politicologie in Amsterdam en was daarna geruime tijd als onderzoeker en docent verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit. Daar hield zij zich met name bezig met de verzorgingsstaat en politieke theorie. Sinds 1998 heeft zij voor de PvdA zitting in de Tweede Kamer, waar zij woordvoerder sociale zaken en werkgelegenheid is. Bussemaker komt uit een vrijzinnig-liberale traditie. 'Ik mocht het altijd met alles oneens zijn, daarin kreeg ik veel vrijheid, maar ik moest het wel kunnen beargumenteren'. Bussemaker is getrouwd en heeft een dochter.

VRIJHEIDSTRIJD

'Ik zou het liberalisme willen duiden als een stroming waarin mensen vrij moeten kunnen zijn. Die vrijheid werkt twee kanten op, vrij van dwang, maar ook vrij van economische of anderszins ongewenste afhankelijkheid. Ik schaar me dan ook bij de indeling die Isaiah Berlin maakte met het onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid. Het klassiek liberalisme grenst vooral de vrijheid van het individu ten opzichte van de overheid af en gaat daarmee uit van de negatieve vrijheid. Berlin zei echter dat het liberalisme niet alleen over die negatieve vrijheid ging, maar ook over de positieve vrijheid. Dan kom je toch al meer richting de sociaal-liberale traditie.

Bij een partij als de VVD zie ik veel meer juist het klassiek liberalisme gekoppeld aan een economische definitie van het begrip liberalisme. Het vrije markt denken overheerst binnen die definitie. Vrijheid is dan vooral voor diegenen die het zich kunnen permitteren, diegenen die toch al economisch vrij zijn. Ik vind bijvoorbeeld dat de VVD veel te weinig doet om een bijstandsmoeder vrij te maken door haar kans op een baan te geven en daar dan ook de noodzakelijke voorwaarden voor te creëren,

zoals kinderopvang en meer zeggenschap over arbeidstijden. Een ander voorbeeld zijn vluchtelingen, die mogen hier wel blijven, maar krijgen nooit de kans om echt vrij te worden, omdat ze geen onderwijs mogen volgen en niet mogen werken.

Voor mij bestaat het liberalisme uit veel meer, het gaat ook om de ontplooiing van mensen en het bevorderen van de positieve vrijheid voor iedereen. Ik voel me historisch gezien vooral thuis bij de liberalen van het einde van negentiende eeuw. Die hebben uiteindelijk, via de doorbraak, een belangrijke vertaling gekregen in de PvdA. In ons beginselprogramma wordt op diverse plaatsen heel treffend verwoord dat de vrijheid er voor *iedereen* moet zijn. Ik zie dat als ons belangrijkste beginsel en vind daarom dat wij de echte partij van de Vrijheid zijn. Grote filosofische inspiratiebronnen zijn voor mij John Stuart Mill en Alexis de Tocqueville. Mill is echt een fantastisch mooi voorbeeld van een sociaal-liberaal. Hij bepleitte als geen ander de vrijheid voor groepen die het nog niet hadden, in het bijzonder vrouwen. Zo beargumenteerde hij dat we nooit kunnen weten of er beroepen zijn die vrouwen niet kunnen uitoefenen, tot we hen de vrijheid geven alle opleidingen te volgen en alle beroepen uit te voeren. Tocqueville wordt door heel veel mensen als inspiratiebron genoemd, voor mij gaat het er vooral om dat hij goed aangeeft hoe mensen bindingen aangaan en vrijheid nooit los van de omgeving staat waarvan men deel uitmaakt.

Het liberalisme als politieke stroming kwam pas in de negentiende eeuw op, maar er waren al veel eerder mensen die de beperking van vrijheid ter discussie stelden. Mary Wollstonecraft, bijvoorbeeld, publiceerde in 1791 *A Vindication of the Right of Women*, terwijl iedereen het tijdens de Franse Revolutie over de rechten van de man had. In dezelfde tijd kwam Condorcet op voor de vrijheidsrechten van de slaven. Hoewel dat destijds nog geen liberalisme genoemd werd zou je het met terugwerkende

kracht zo kunnen benoemen. Het zijn hele belangrijke inspiratiebronnen voor de strijd om vrijheid en de gedachte dat die vrijheid ook altijd bevochten moet worden.

Die strijd voor de vrijheid, en dan met name de positieve vrijheid, is ook een constante in de sociaal-democratie. We begonnen met de emancipatie van de arbeidersklasse, later kwamen de vrouwen. Helaas liep de sociaal-democratie bij de laatste groep aanvankelijk niet altijd voorop, maar gaandeweg werd het toch een belangrijke motor bij de verbetering van de rechten van vrouwen. Tegenwoordig gaat het vooral om de vrijheid van allochtonen, van vluchtelingen of van gehandicapten. Er zijn nog altijd groepen die niet vrij zijn.

Anderzijds moeten we ook weer uitkijken dat we groepen niet in zijn geheel als zielige groep gaan benoemen. We moeten ook kijken naar de krachtige figuren en zorgen dat zij voldoende ruimte krijgen. Hierbij vind ik bijvoorbeeld de discussie over allochtonen heel belangrijk. Hoe lang noemen we een allochtoon nog allochtoon. Dat is een beetje onze achilleshiel want op een gegeven moment is het geen allochtoon meer en wordt het een individu. Ik snap wel dat de term soms nuttig kan zijn, scholen met veel allochtonen hebben bijvoorbeeld meer middelen nodig omdat ze tegen heel veel problemen aanlopen. Toch moeten we uitkijken met het benoemen van groepen.'

DE SOCIALE KANT VAN DE MENS

'Mensen zijn volgens mij niet van nature egoïstisch, maar juist heel sociaal en ik vind het een uitdaging om dat sociale in de mens aan te spreken. Momenteel heerst er een enorm wantrouwen van de overheid naar haar burgers, dat komt duidelijk naar voren in het politieke debat. Minister de Geus zei een keer dat het een nationale sport was geworden om misbruik te maken van uitkeringen. Alsof alle burgers alleen maar erop gericht zijn om zoveel mogelijk voor zichzelf binnen te halen. Ik weet best dat er in het verleden teveel misbruik is geweest en dat moet ook keihard aangepakt worden, maar ik wil daarnaast ook verder kijken. Er zijn zoveel mensen die zich voor hun omgeving willen inzetten door middel van vrijwilligerswerk of mantelzorg.

Er is zeker een rol voor de overheid in het aanspreken van de sociale kant van mensen, bijvoorbeeld door

het goede voorbeeld te geven. Dat gebeurt de laatste jaren veel te weinig. De econoom Lans Bovenberg zei naar aanleiding van Prinsjesdag dat het net leek alsof gezinnen in dienst staan van de economie, in plaats van andersom. Iedereen moet werken, maar ondertussen wordt er nauwelijks meer in de zorg geïnvesteerd. De mens wordt als homo economicus behandeld, terwijl er meer dan dat in het leven is. Ik neem dat niet alleen de kabinetten-Balkenende kwalijk, maar ook de paarse kabinetten daarvoor, want ook die hebben flink wat cadeautjes uitgedeeld en te weinig geïnvesteerd in de sociale agenda, ten aanzien van de kwaliteit van leven.

Er zijn voldoende mensen die het allemaal wel zelf kunnen en die moeten daartoe ook alle ruimte krijgen. Ik ben daarom ook heel erg tegen de vervlakking op universiteiten. Excellente kennis moet de kans krijgen zich daar te ontwikkelen. Dat doe je niet persé door te selecteren aan de poort, maar je kunt na een jaar wel kijken of iemand verder kan of niet. Hetzelfde geldt voor ondernemers die met nieuwe ontwikkelingen en uitvinden bezig zijn, die moeten de ruimte krijgen om hun creativiteit en kennis verder te ontwikkelen. In ons beginselprogramma staat heel mooi verwoord dat degene die het kan die moet alle ruimte krijgen om zich te ontwikkelen.

Maar daarnaast zijn er ook mensen die een steuntje in de rug nodig hebben. De overheid moet voor deze mensen de voorzieningen treffen die dat steuntje geven. Het kan bijvoorbeeld om arbeidsgehandicapten gaan die een rolstoel nodig hebben om naar hun werk te gaan of mensen die braille nodig hebben. Deze mensen zullen nooit voor de volledige honderd procent kunnen functioneren, maar als je ze als overheid steunt dat krijgen ze wel de kans om naar vermogen mee te draaien op de arbeidsmarkt. Tot slot is er een groep die echt niet meer kan en zij moeten de zekerheid hebben dat de overheid er voor hen is.

Als overheid verzorg je een bepaalde basis en mensen die het daarna zelf kunnen die laat je los, maar mensen die meer moeite hebben, die bied je zekerheid. Het sociaal-liberalisme ziet de mens wel als individu, maar dat individu ontleent zijn plaats wel aan de context waarin hij is opgegroeid. De mens is daarom geen homo economicus die puur gericht is op zijn eigen belang, maar heeft ook een sociale kant.'

'Het sociaal-liberalisme is denk ik uiteindelijk een onderdeel geworden van de sociaal-democratie. De Vrijzinnig-Democratische Bond was denk ik een sociaal-liberale partij en die is opgegaan in de PvdA, hoewel ook D66 van deze partij zegt af te stemmen. D66 zou in theorie de sociaal-liberale partij van Nederland kunnen zijn, maar ik vind dat ze nooit de sociaal-liberale thema's hebben ontwikkeld die passen in deze tijd. Het toppunt van sociaal-liberalisme is voor mij niet de gekozen burgemeester of het districtenstelsel. Zoiets kan prima onderdeel zijn van een sociaal-liberale politiek, maar toch niet het belangrijkste.

Een echt sociaal-liberaal thema is voor mij de emancipatie van vrouwen en gezinnen. Nu wordt steeds benadrukt dat de vrouwen de arbeidsmarkt op moeten, maar als we niet uitkijken dan werken we alleen nog maar en staan gezinnen in dienst van de economie in plaats van andersom. We hebben in de politiek het gezin te lang aan het CDA overgelaten. Bij gezinnen bedoel ik overigens niet alleen het traditionele gezin. In een modern gezinsbeleid moet enerzijds de basisvoorwaarde van kinderopvang gegarandeerd zijn, zodat wie wil werken ook kan werken. Anderzijds is het ook belangrijk dat er gestimuleerd wordt dat ouders tijd met hun kinderen kunnen doorbrengen, bijvoorbeeld via ouderschapsverlof.

Een tweede belangrijk thema voor het sociaal-liberalisme is de globaliseringsdiscussie. De vraag is dan hoe geven we ontwikkelingslanden de kans om mee te komen op de wereldmarkt. Het is echt ongelooflijk hoe wij als Europa nog steeds via landbouwsubsidies onze eigen markt beschermen en vervolgens verbaasd zijn als al die mensen op een bootje stappen en naar de Canarische eilanden komen. De uitdaging hierbij is hoe we de emancipatie van ontwikkelingslanden koppelen aan de sociale markteconomie.

Daarnaast blijf ik het erg belangrijk vinden dat we in onze op prestatie gerichte samenleving oog blijven houden voor mensen die minder goed meekomen. Het lijkt soms alsof mensen die niet honderd procent arbeidsproductief zijn heel makkelijk worden afgeschreven. Dat kunnen

gehandicapten zijn, maar ook mensen die de taal niet machtig zijn, of mensen die vanwege hun leeftijd fysiek minder aan kunnen. We moeten er met zijn allen voor zorgen dat ook de emancipatie en positieve vrijheid van deze mensen ontwikkeld wordt en gewaarborgd blijft. Juist ook door de globalisering staat dit steeds meer onder druk.

Tot slot is de kloof tussen burger en politiek een problematische ontwikkeling. Het is misschien niet zozeer sociaal-liberaal, het gaat tenslotte iedereen aan, maar je kunt wel naar sociaal-liberale oplossingen zoeken. Ik geloof niet erg in de gekozen burgemeester, maar zie veel meer in stimuleren van onderop. Het burgerinitiatief past heel goed in deze gedachte. Mensen kunnen zelf problemen aandragen, waar de politiek dan mee aan de slag moet. Ook op lokaal niveau kan er nog veel verbeterd worden, zoals buurtexperimenten waarbij burgers inspraak krijgen en kunnen aangeven tegen welke problemen ze aanlopen. Het persoonsgebondenbudget is ook zo'n voorbeeld van initiatief bij het individu leggen. Mensen weten zelf vaak het beste welke zorg ze nodig hebben. De burger moet van onderop de ruimte krijgen om het zoveel mogelijk zelf te doen, lukt dat niet, dan is er wel een overheid om op terug te vallen.

In de huidige politiek zie ik wel voorbeelden van echt sociaal-liberale politici. Wouter Bos geeft heel goed aan dat we het veel meer over de vrijheid moeten hebben en niet meer over de gelijkheid, zoals vroeger altijd in de sociaal-democratie werd benadrukt. Binnen de VVD was Hans Dijkstal een goed voorbeeld, maar ook Clemens Cornielje, beide waren heel principieel in hun liberale beginselen maar ook sociaal in de manier waarop ze tegen samenleven aankeken. Ségolène Royal in Frankrijk vind ik ook een heel mooi voorbeeld van een vrijzinnig sociaal-liberaal. Hoewel de Parti Socialiste eigenlijk nog buitengewoon ouderwets is en echt nog in termen van klassen denkt is het haar als moderne geëmancipeerde vrouw gelukt om naar de top door te groeien.'

Dit interview is afgenomen door drs. F. de Graaf en drs. F.D. de Beaufort. Frans de Graaf is wetenschappelijk medewerker bij de prof. mr. B.M. Teldersstichting.

LINKS EN DE MARKT

INTERVIEW MET BART SNELS

Bart Snels is directeur van het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Hij studeerde economie en werkte onder meer op het Ministerie van Financiën en aan de Universiteit van Twente. Hij was journalist bij FEM Business en fractiemedewerker bij GroenLinks. Hij noemt zichzelf 'econoom met een fascinatie voor het politieke spel'. De rode draad door mijn hele werk is de relatie tussen politiek en economie.

'Ik gebruik de term sociaal-liberalisme zelf nooit omdat ik het een verwarrende term vind. Ik heb het liever over links-liberalisme daar er op de politieke schaal nog steeds wel een verschil is tussen links en rechts. Eigenlijk is sociaal-liberalisme een contradictio in terminis. Bestaat er soms ook een asociaal-liberalisme? Dat lijkt me niet, maar er bestaat wel een rechts-liberalisme, tegenover het links-liberalisme.

Binnen de Nederlandse politiek en ook op politiek-filosofisch vlak heb je een scheidslijn tussen de liberalen en de communitaristen, de gemeenschapsdenkers. De term sociaal-liberalisme is volgens mij een poging om deze twee groepen te verenigen en dat vind ik wringen. Enerzijds is de tegenstelling inderdaad niet meer zo groot. Politiek-filosofisch hebben de liberalen allang toegegeven dat individuen altijd individuen in gemeenschappen zijn. Individueen vormen daarop ook hun identiteit en ontleen er hun politieke macht aan.

Anderzijds is er nog wel een verschil tussen beide stromingen. Denken vanuit gemeenschappen, vanuit het sociale, hoe mensen zich in groepen bewegen staat tegenover denken vanuit het individu. Het links-liberalisme gaat uit van het individu. Dat is het oriëntatiepunt van waaruit je politiek bedrijft. Daarom vind ik ook de vrijheid een ideaal dat links niet aan rechts moet overlaten. Vrijheid is

volgens mij een van oudsher klassiek links ideaal. Dat was ook de aanleiding voor het boek *Vrijheid als ideaal*. De vrijheid wordt door velen, van Geert Wilders tot Bart Jan Spruyt en ook door de VVD, als rechts ideaal geclaimd, dat moet links niet zonder meer toelaten.'

LINKS-LIBERALE INVALSHOEK IN DE ECONOMIE

'Neem mijn eigen vakgebied, de economie, daarin heb je niet meer die klassieke tegenstelling tussen socialisme en liberalisme, waarbij de politieke stromingen een eigen economische theorie hebben. Dit is allemaal steeds meer naar elkaar toegeschoven in de loop der tijd. Het knalharde marktdenken van het neoliberalisme, zoals dat in de jaren tachtig hoogtij vierde, bestaat net zo min nog als de keynesiaanse theorie met een enorm sturende overheid. Het is om deze reden lastiger je als denker of politicus op basis van grote ideeën of ideologieën te onderscheiden. De onderscheiding komt veel meer voort uit de wijze waarop je je idealen zou willen bereiken en de motivatie die je hebt om politiek actief te zijn.

Ik ben zelf links en noem mijzelf ook altijd links omdat ik voor een invalshoek kies bij het nemen van politieke beslissingen, die verschilt van rechts. Voor mij gaat het bij links-liberalen in eerste instantie om de mensen die moeilijk hebben. Met dat uitgangspunt ga je bedenken hoe je politiek zou moeten bedrijven, met welke voorstellen je moet komen. Als links-liberaal neem je dan andere beslissingen dan als rechts-liberaal.

Neem bijvoorbeeld de versoepeling van het ontslagrecht. Ik begin een debat over deze kwestie niet vanuit de visie dat het bedrijfsleven in de internationale economie geholpen moet worden om mensen makkelijker te ontslaan. Ik constateer dat er iets fout zit op de arbeidsmarkt, er is segmentatie waardoor een aantal mensen

geen kansen krijgt. Vanuit deze analyse denk ik dan na over de arbeidsmarkt. Rechts-liberalen zouden het debat vanuit het bedrijfsleven beginnen, maar kunnen daardoor onvoldoende duidelijk maken waarom het zo nodig is om het verslagrecht te versoepelen. Zij komen enkel met een sec economisch argument, namelijk dat de arbeidsmarkt flexibeler moet om de concurrentie op de internationale markt te verbeteren.

Mijn invalshoek is veel meer vanuit de kansen die er al dan niet voor mensen zijn. Hoe komt het dat we aan de ene kant een grote groep mensen hebben die beschermd worden door een vast contract en goede sociale zekerheid en aan de andere kant een hele grote groep mensen die afhankelijk is van flexwerk en alle klappen van de conjunctuur moet opvangen. Dit komt door een vreemde constructie op onze arbeidsmarkt. Enerzijds hebben we een hele flexibele markt, maar aan de andere kant ook een beschermende, waardoor grote groepen geen toegang krijgen tot die markt. Dit probleem werd zichtbaar toen Paars II op zijn einde liep en de werkloosheid onder allochtonen enorm gedaald was. De toenmalige minister van Sociale Zaken, Ad Melkert, was hier heel enthousiast over, maar inmiddels is die hele winst weer verdwenen. Dit probleem constaterende, daarbij de groep kanslozen als uitgangspunt nemen en van daaruit tot oplossingen komen, dat vind ik op een linkse manier nadenken over rechtse economie. Hoewel de uitkomst hetzelfde is, is het uitgangspunt een hele andere. Rechts zal het individu makkelijk op zijn of haar eigen verantwoordelijkheid wijzen, je moet het zelf doen. Links, daarentegen, zal iets sneller tot paternalisme geneigd zijn.

Er zijn bij de economische politiek dus eigenlijk geen hele grote fundamentele verschillen meer. Het is niet meer zoals in de jaren tachtig dat de markt van rechts was en de overheid van links. Markt en overheid staan ook niet meer tegenover elkaar. Dit geldt zowel voor de klassiek liberalen als voor de linkse mensen. Ik gebruik links en rechts nu wel heel makkelijk. Zeker bij de SP bestaat klassiek oud links nog wel, zij die denken dat een socialistische economie wel degelijk mogelijk is. Je ziet dit soms ook nog wel terug bij de PvdA en bij GroenLinks. Over het algemeen is links echter wel breder gaan nadenken over de praktische consequenties van het beleid en de rol van de overheid. Elke markt werkt weer

anders en geen enkele markt is perfect. Je moet je altijd afvragen of er sprake is van marktfalen en of de overheid al dan niet moet ingrijpen. Daarbij moet je je echter ook afvragen of de overheid niet faalt. Want de overheid kan net zo goed falen, en dit is altijd onderschat. Tegenover de overheid moet je net zo wantrouwend zijn als tegenover de markt.'

STROMINGEN IN DE POLITIEK

'In politieke partijen spelen altijd verschillende stromingen een rol, dat geldt zeker voor GroenLinks. Daar zijn bijvoorbeeld nog wortels terug te vinden van de Vrijzinnig-Democratische Bond, de links-liberale voorouders als het ware. De anarchistisch en klassiek linkse wortels liggen bij de Communistische Partij en de Pacifistisch Socialistische Partij. Een dergelijke golfbeweging zie je bij alle partijen wel een beetje door de tijd heen. Lees het beginselprogramma van de VVD uit de jaren '50 er maar eens op na, dat was vrij sociaal-democratisch getint. Deze golfbeweging is ontstaan uit een combinatie van ontwikkelingen in de sociale wetenschappen en allerlei maatschappelijke ontwikkelingen.

Dat werd bijvoorbeeld duidelijk bij de wederopbouw van Nederland na de Tweede Wereldoorlog. De overheid speelde een belangrijke rol bij de wederopbouw en moest deze rol ook spelen, daar was iedereen het over eens, ook de liberalen. Het was in die tijd nodig dat de overheid zich niet enkel met het aanleggen van wegen bezighield, maar bijvoorbeeld ook een geleide loonpolitiek voerde. Tegenwoordig kun je je dat als liberaal maar moeilijk voorstellen. Er is, denk ik, een golfbeweging waarneembaar die niet alleen van invloed is op individuele partijen, maar ook daarbinnen werkt.

Voor de toekomst van het politieke landschap vond ik het bijvoorbeeld erg interessant om te zien wie er lijsttrekker van de VVD zou worden. Binnen de VVD is er sprake van een conservatieve stroming en een meer progressieve. De indeling conservatief-progressief is een andere manier op het politieke speelveld te schetsen dan de links-rechts indeling. De SP is bijvoorbeeld erg conservatief, maar wel links. Het CDA daarentegen is deels conservatief, maar niet links. De indeling progressief, conservatief gaat ook door de partijen heen, zoals je ook bij de VVD kan waarnemen.

Als je op dit moment het politieke landschap op een bord zou moeten tekenen vanuit het niets, dan zou je zeker niet bij huidige partijen uitkomen. Ik kan me goed voorstellen dat er dan een wat meer liberaal progressieve partij is waar delen van de VVD samengaan met delen van de PvdA, D66 en GroenLinks. Daarnaast een rechts-conservatieve partij met de Groep Wilders, een deel van het CDA en een deel van de VVD. Tot slot een links-conservatieve partij waarin de SP met delen van de PvdA en GroenLinks samengaat. Zelf zou ik me dan bij de progressief liberale partij thuisvoelen.'

VRIJHEID

'We spraken eerder al over de aanleiding voor het boek *Vrijheid als ideaal*, namelijk de vrijheid. Het begrip wordt door rechts geclaimd, maar tegelijkertijd gaat rechts er heel slordig mee om. We hebben het nu veel over economie gehad, maar de aanleiding lag veel meer in de culturele invalshoek. Bij debatten over migratie en terrorismebestrijding bijvoorbeeld werd er door klassiek liberale partijen heel slordig omgesprongen met het vrijheidsideaal.

Anderhalf jaar geleden organiseerde de Teldersstichting ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum de conferentie *Het liberalisme in de 21^e eeuw*. Gerrit Zalm hield daar een verhaal waarin hij tussen neus en lippen door zei dat er een databank moest komen met DNA-gegevens van alle Nederlanders. Het argument voor een dergelijke databank was dat je niets te vrezen hebt als je niets hebt misdaan. Dit standpunt is later ook in het *Liberaal Manifest* opgenomen. Op dat moment stelde niemand in de zaal dit standpunt ter discussie.

Vanuit een klassiek liberale visie vind ik dit onbegrijpelijk. De liberale opvattingen over de rol van de staat en het wantrouwen dat je als burger ook moeten hebben tegen de staat worden hier volledig vergeten. Thorbecke is er druk mee in de weer geweest en heeft er notabene een grondwet voor gemaakt en dan is er niemand die bij dergelijke standpunten vraagtekens zet. Die zich afvraagt wat een dergelijk voorstel eigenlijk betekent voor de verhouding tussen de individuele burger en de machtige staat. Dit soort voorbeelden gaven aanleiding tot het schrijven van een boek en het claimen van het vrijheidsideaal.

We hebben het debat over deze zaken aan willen wakkeren, ook binnen GroenLinks zelf. We wilden de vrijzinnigheid verdedigen en daarbij nadenken over de rol van de overheid in sociaal-economische zaken. Dat hebben we veel te lang aan rechts overgelaten. We waren te defensief daarin. Als linkse politicus mag je wel eens nadenken over de uitwerking van je politiek. Werken die sociale regels, die sociaal bedoeld zijn, ook daadwerkelijk sociaal uit? Zitten de mensen die je wilt helpen niet vast in diezelfde regels waarmee je ze wil helpen en in de bureaucratie van de overheid?'

INSPIRATIEBRONNEN

'De rode draad door mijn hele werk is de relatie tussen economie en politiek. Ik ben econoom met een fascinatie voor het politieke spel. Het is daarbij erg mooi om vanuit mijn positie commentaar te kunnen geven op het spel en soms ook als deelnemer mee te doen aan dat politieke spel. Ik haal veel inspiratie uit de Amerikaanse 'liberals', zoals John Rawls en Amartya Sen, dat zijn voor mij ook links-liberalen.

John Rawls was enkel politiek filosoof. Amartya Sen daarentegen is een echte intellectueel, die economie altijd combineert met filosofie. Daarbij geeft hij ook altijd praktische politieke voorstellingen weer, wat zou de overheid concreet moeten doen? Hij vraagt zich af wat nou de voorwaarden zijn voor mensen om een echt vrij burger te kunnen zijn. Hierin zitten ook verschillen tussen links en rechts. In ontwikkelingslanden gaat het dan om basisvoorzieningen, zoals goed onderwijs en goede gezondheidszorg. Meisjes moeten gelijke kansen krijgen, de basisvoorzieningen moeten dus voor iedereen in gelijke mate toegankelijk zijn. Zijn boek *Development as freedom* is een echte aanrader.

Sen verhoudt zich ook altijd tot zijn tegenstanders. Hij verwijst bijvoorbeeld expliciet naar Hayek, waarvan hij het wantrouwen jegens de overheid heeft geleerd. Daarnaast wijst Sen er echter wel heel duidelijk op dat we ook moeten nadenken wat we bijvoorbeeld concreet kunnen doen voor mensen in sloppenwijken. Hoe kunnen we zorgen dat ook deze mensen zich tot geëmancipeerde burgers kunnen ontwikkelen. De voorwaarden waarop mensen vrij kunnen zijn, dat is volgens mij ook heel veel sociale politiek, en daar zitten denk ik de meningsverschillen tussen links en rechts.'

JONGEREN IN DE POLITIEK

'De jongeren van GroenLinks, verenigd in Dwaars, waren over het algemeen positief over het boek *Vrijheid als ideaal*, evenals het pamflet van Femke Halsema en Ineke van Gent, *Vrijheid eerlijk delen, vrijzinnige voorstellen voor sociale politiek*. Jongeren staan over het algemeen anders in het leven, ze kijken anders tegen de rol van de overheid aan. Jongeren gaan er bijna automatisch vanuit dat zij niet hun hele leven lang de maximale hypotheekrenteaftrek krijgen of de maximale AOW. Ze gaan er niet vanuit dat ze op hun zestigste met pensioen kunnen gaan, daar ga ik zelf al niet eens meer vanuit. Er is een hele generatie die deze ideeën wel heeft gehad in de verzorgingsstaat zoals we die toen hadden.

De jongere generatie gaat daar veel relaxter mee om. Die weet dat de maatschappelijke ontwikkelingen wat wijzigingen in het sociale stelsel met zich meebrengt en dat zij niet alles van de overheid kan verwachten. Ze vinden dat ook helemaal niet erg, zijn veel meer gewend om het zelf te moeten doen. Dat zie je bijvoorbeeld aan de flexibele instelling op de arbeidsmarkt, het jobhoppen. In hun visie moet je vanuit een emancipatie-ideaal, zelf je kansen grijpen in het leven.

Deze levensstijl past wel bij een links-liberale politiek. Uiteraard zijn jongeren wel heel verschillend, zo heb je ook de wat conservatieve jongeren, die zich meer thuis voelen bij het CDA. Deze CDA-jongeren zijn over het algemeen wel wat progressiever dan de CDA-achterban in het algemeen. Over het algemeen staan de jongeren open voor debatten over hypotheekrenteaftrek en milieupolitiek. Daar waar de CDA-achterban al jaren zegt, daar willen we het niet over hebben, zeggen de jongeren juist, die discussie willen we aangaan.

Er zit bij alle jongeren wel iets van het links-liberalisme, ze zijn niet erg bevattelijk voor het neoconservatisme. Je ziet wel bij de allochtone jongeren een moeilijke strijd tussen de traditie en de moderniteit. Worden deze jongeren teruggedreven in de waarden en normen van de oude gemeenschap, of krijgen ze steun voor hun emancipatieproces. Dit is een moeilijk proces voor deze jongeren en in het huidige politieke klimaat zijn ze niet echt geholpen.'

PRAGMATISCH OF IDEOLOGISCH

'In het huidige neoconservatisme zie je niets terug van de ontideologisering van de politiek. Integendeel het gaat

heel sterk uit van een maakbaarheidsdenken, dat zie je bijvoorbeeld in de wijze waarop Rita Verdonk het immigratiebeleid voert. Ze heeft daarbij de pretentie om met een aantal maatregelen en wat draaien aan de knoppen het integratieprobleem op te lossen. Bush dacht op eenzelfde wijze de democratie wel even naar Irak te brengen. Het is allemaal hartstikke ideologisch en heeft bijna dat ouderwetse linkse maakbaarheidsdenken in zich.

Links heeft dit nou juist achter zich gelaten en is in die zin veel pragmatischer geworden. De idealen en de verschillen in de idealen zijn er nog wel, daarom heeft het ook nog steeds zin om te zeggen; 'ik ben links'. Ik kan met Mark Rutte makkelijk praten over sociale politiek en werk, toch zal hij andere keuzes maken dan ik doe. Het was toch ook niet voor niets dat Rita Verdonk tussen de ondernemers stond toen ze zich kandidaat stelde als lijsttrekker. Dat zou Wouter Bos of Femke Halsema nooit doen. In de praktijk zijn er dus nog steeds belangentegstellingen.

Als Mark Rutte in zijn programma zegt 'minder regels en lagere belastingen', dan ben ik daar niet tegen, maar uiteindelijk gaat het erom, wat doe je met die belastingopbrengsten. Zijn die zinvol besteedt, zuinig en verantwoord en kun je daarmee de politiek bedrijven die je wilt bedrijven en waarvan je vindt dat je die moet bedrijven. Wat is rechtvaardigheid en de daarbij behorende politiek. Rechts en links hebben daarbij nog steeds een verschillende invalshoek vanuit een anders beleefde conceptie van idealen. In de politieke voorstellen is het echter wel pragmatisch geworden. Daarom durft Femke Halsema ook hard mee te doen in het debat over hervorming van de verzorgingsstaat, sterker nog, ze durft vooruit te lopen.

Als politicus moet je ondanks pragmatisme in politieke voorstellen toch duidelijk kunnen maken waar je voor staat. Welke belangen en idealen verdedig je, voor welke mensen kom je op en hoe verhoudt jouw politiek zich tot die van andere politici? Het echte scherpe politieke debat voeren, dat is echt belangrijk, en dat is was de PvdA tijdens de Paarse kabinetten fout heeft gedaan. Ze waren vooral bezig met pragmatisch besturen en konden daarbij niet meer duidelijk maken dat de PvdA toch echt een andere partij was dan de VVD. Dat zij andere belangen in het kabinet verdedigden dan de VVD. Op zo'n manier ben je niet meer herkenbaar voor de kiezers en heb je een

politiek probleem. Politiek gaat uiteindelijk toch om het verschil. Dit is iets anders dan het grote ideologische verhaal. Kok had in principe wel gelijk dat hij z'n ideologische veren van zich afschudde. Ik geloof niet meer in het grote verhaal achter de ideologieën, in de blauwdrukken. Maar ik geloof nog wel in de idealen waar politici voor strijden. Deze idealen verschillen, omdat je verschillende groepen vertegenwoordigt. Als partij moet je je ook altijd afvragen voor wiens vrijheid je vooral opkomt.'

*TOEKOMSTIGE THEMA'S VANUIT
PROGRESSIEF LIBERALE INVALSHOEK*

'We staan aan het begin van de hervorming van de verzorgingsstaat. De verbouwing van de verzorgingsstaat is heel breed, daar horen de sociale politiek, de fiscale politiek en het onderwijs bij. Minister de Geus van Sociale Zaken zei op een gegeven moment dat hij klaar was met de uitbouw van de verzorgingsstaat. Drie weken later wees hij op de twee miljoen mensen die volgens hem kansarm zijn. Op de arbeidsmarkt hebben we aan de ene kant te weinig hoogopgeleiden voor de kenniseconomie, maar aan de andere kant een overschot aan lager opgeleiden. Deze beide uitspraken kunnen nooit in drie weken tijd door dezelfde minister gezegd worden.

Ik wil graag iets aan die twee miljoen kansarmen van Minister de Geus doen. Zij moeten een kans krijgen op de arbeidsmarkt. Eerder sprak ik het al over de inmiddels weer dramatisch gestegen werkloosheid onder allochtone jongeren. Je kunt lang praten over integratie, maar zonder kans op de arbeidsmarkt schiet je daar niets mee op. Hier ligt ook voor links een belangrijke taak, door bijvoorbeeld het ontslagrecht bespreekbaar te maken. Het ontslagrecht ontnemt met name allochtone jongeren een eerlijke kans op de arbeidsmarkt, dan moet je dat, ook als linkse politicus, aan de orde durven stellen. Hoe-

wel de situatie hier niet gelijk is aan die in Frankrijk zijn de problemen, zoals we ze daar in de banlieu's zagen, ook voor Nederland niet ondenkbaar zolang er zo'n grote groep kansarmen bestaat.

Het onderwijs hoort ook bij de hervorming van de verzorgingsstaat. De herzieningen mogen veel diverser, de plannen van Mark Rutte voor het hoger onderwijs gaan mij eigenlijk nog niet ver genoeg. Als je echt een venster op de toekomst wilt dan moet je naar een Europese onderwijsmarkt. Juist in het onderwijs zouden we moeten experimenteren met meer marktwerking. Als bijvoorbeeld de London School of Economics een dependance in Nederland begint en dan mag concurreren met de Universiteiten van Amsterdam en Rotterdam. Daarmee zou je toptalent naar Nederland kunnen halen. Kijk naar de universiteiten in China. Steeds meer westerse studenten gaan in China studeren en dat doen ze echt niet omdat ze dan aan een door de staat gecontroleerde universiteit kunnen studeren. Ze doen dat omdat grote delen van die universiteiten gedereguleerd zijn en China graag toptalent naar de universiteiten lokt. In Nederland moet je als student eerst moeilijk gaan doen over een verblijfsvergunning, ieder jaar opnieuw. Hier ligt dus ook nog een rol voor de integratiepolitiek.

Ik heb het altijd leuk gevonden om binnen mijn eigen partij een beetje te stoken, met name als ik weer eens met *de markt* kom. GroenLinks is echter wel al vijftien jaar voor marktwerking in de milieupolitiek. Via rekeningrijden, energieheffingen, verhandelbare energierechten en dergelijke. Deze voorstellen maken allemaal gebruik van de markt. Eigenlijk zijn wij dus hartstikke liberaal.'

Dit interview is afgenomen door dr.ir. R.D. Woittiez en drs. F.D. de Beaufort. Reinout Woittiez is directeur van de sector Milieu en Veiligheid van het RIVM en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

SOCIAAL-LIBERALE WARMTE

INTERVIEW MET LOUSEWIES VAN DER LAAN

Lousewies van der Laan (40) studeerde rechten in Leiden en Internationale Betrekkingen in Bologna. Na een Europese carrière, waarin zij onder andere lid was van het kabinet van Europees Commissaris voor Buitenlandse Betrekkingen Hans van den Broek, en fractievoorzitter van D66 in het Europees Parlement, werd zij gekozen in de Tweede Kamer. Sinds 2003 heeft zij voor D66 zitting in de Tweede Kamer, tot begin 2006 was zij ook vice-fractievoorzitter van de partij, inmiddels is ze fractievoorzitter van D66.

TWEE STROMINGEN

Al dat gedoe rondom die terminologie vind ik niet terzake doen. Ik weet nog dat wij in 1994 met *Opschudding* kwamen en we D66 een ondertitel wilden meegeven, zodat mensen de partij in het politieke spectrum konden plaatsen. Allerlei termen, sociaal-liberaal, vrijzinnig-liberaal, links-liberaal, vrijzinnig-democratisch en liberaal-democratisch kwamen toen als mogelijkheden voorbij. We kozen voor sociaal-liberaal, maar het had net zo goed vrijzinnig-liberaal kunnen zijn. De essentie zit hem niet in het label, maar in de filosofie die eronder zit. Ik zie ook niet zoveel in ideologische discussies, die zijn wetenschappelijk wel interessant, maar in de praktijk heb je er minder aan. Concrete oplossingen voor concrete politieke problemen laten zich niet zo makkelijk in een ideologie vangen.

Als ik dan toch een onderscheid moet maken, dan kun je binnen het liberalisme denk ik, twee stromingen onderscheiden. Ten eerste het conservatief-liberalisme, waarbij het vooral gaat om het maximaliseren van de economische vrijheid. Daar komt een bepaald wantrouwen tegenover de mens bij, wat zich uit in strenge regelgeving, bijvoorbeeld bij binnenlandse zaken. De laatste jaren zie je binnen deze stroming ook een steeds groter

geloof in maakbaarheid, vooral op het gebied van veiligheid. De tweede stroming, het links-, sociaal-, of vrijzinnig-liberalisme gaat uit van een vertrouwen in de mens en wil de vrijheid niet alleen maximaliseren, maar ook stimuleren. Daarom zet deze stroming vooral in op onderwijs en emancipatie, waarbij de begrenzing, die weliswaar noodzakelijk is, anders benaderd wordt.

Het verschil zit hem ook in politieke speerpunten. Je hebt in de politiek de materiële as en de immateriële as. Op de materiële as bewegen alle partijen zich ergens rondom het midden, zonder al te grote verschillen. Bij de immateriële as daarentegen zijn de verschillen veel groter. Het gaat daarbij om zaken als euthanasie, abortus, directe democratie etc. Dan merk je dat conservatief liberalen heel terughoudend zijn. Ten aanzien van democratische vernieuwing bijvoorbeeld, daarover stond wel iets in het *Liberaal Manifest*, maar daar hoor je niemand meer over, zeker niet meer sinds wij uit het kabinet gestapt zijn. Een ander voorbeeld is de homo-emancipatie. Wij beginnen altijd over dat soort zaken en pas als het dan echt moet, dan wil de VVD wel meegaan, maar het gaat nooit van harte. Het emancipatoir denken zit er niet echt in en dat vind ik het grote verschil. Ik vind dat alle mensen gelijke kansen moeten hebben en je moet wel een hele goede reden hebben om die te gaan beperken.

Eigenlijk zou toch het liberalisme de grootste stroming in West-Europa moeten zijn en niet de sociaal-democratie of de christen-democratie. Dat zijn beide enorm betuttelende stromingen die de samenleving of een bepaald instituut, zoals de vakbonden of de kerk, centraal stellen in plaats van het individu. Terwijl de historische ontwikkeling toch juist een individualisering liet zien, waaruit logisch zou moeten volgen dat het liberalisme de grootste politieke stroming is. Soms denk ik wel eens dat het liberalisme een 'window of opportunity' gemist heeft. De val van de muur, de groeiende immigratie en de globa-

lisering brengen een onzekerheid met zich mee, waardoor mensen een groeiende behoefte aan Vaders Staat lijken te hebben en de 'window of opportunity' zich langzaam sluit.

Ik vroeg eens aan mijn Duitse collega's van de FDP waarom zij de ondertitel 'die Liberalen' niet meer gebruikten. Zij zeiden me toen dat het liberalisme in Duitsland geassocieerd wordt met een 'soziale Kälte'. Eigenlijk kun je dat ook voor Nederland zeggen, het idee dat de liberalen je aan je lot overlaten bestaat ook hier. De keuze voor de toevoeging 'sociaal' is ook om die kou eruit te halen en te laten zien dat je ook hart hebt voor het individu dat niet mee kan komen en dat je in onzekere tijden in de behoefte aan zekerheid kan voorzien zonder te betuttelen.

SOCIAAL-LIBERALE PARTIJVORMING

Het onderscheid tussen de stromingen in de politiek zie ik nog steeds wel heel sterk. Ik geloof wel dat individuen steeds belangrijker worden in de politiek, het persoonlijke krijgt langzamerhand de overhand. Het zou om deze reden ook goed zijn als politici veel meer individuele keuzes kunnen maken, ook binnen hun eigen partij. Iedereen weet dat er binnen een partij verschillende stromingen zijn dus waarom zouden kamerleden niet de mogelijkheid krijgen om bijvoorbeeld te zeggen ik ben pro-Europeaan of ik ben dat juist niet. Ik zou het veel beter vinden als kamerleden veel meer naar eigen geweten gaan stemmen en niet langer in de partijdiscipline achter hun partijleider aanhobbelen. Individuele kiezers kunnen zich op die wijze ook veel meer verbonden voelen met het kamerlid op wie ze hun stem hebben uitgebracht.

Onlangs dat het hebben van een partijbasis toch wel een randvoorwaarde is ben ik van mening dat partijen nooit een doel op zich zijn, maar een middel om een ander doel te bereiken. Het doel is de wereld te veranderen en de problemen op te lossen, als we dat zouden kunnen zonder de partijen, dan lijkt me dat prima. Neem de sociaal-liberalen, die vind je tegenwoordig in alle partijen. Joop Wijn bijvoorbeeld, is volgens mij een sociaal-liberaal, maar Femke Halsema ook, en toch staan deze twee politici aan weerskanten van het politieke spectrum. Het zou volgens mij verstandig zijn om de progressieve krachten te bundelen en samen de strijd voor de

toekomst aan te gaan in plaats van elkaar politiek alleen de vliegen af te vangen. Ik denk dat we er als sociaal-liberalen samen wel uit zouden komen als we niet voortdurend gevangen zouden zijn in oude partijstructuren.

Desondanks zie ik dan ook niets in een tweepartijstelsel voor Nederland. Juist de pluriformiteit in onze meerpartijdemocratie vind ik belangrijk en ook erg mooi. De essentie van democratie is toch dat we in de zaal elkaar met woorden de hersens in slaan zodat het op straat niet hoeft te gebeuren. Daarvoor heb je die pluriformiteit wel nodig. Neem bijvoorbeeld de SGP, dat is natuurlijk een seksistische, homofobe partij die een theocratie op aarde wil stichten, maar het weerspiegelt wel een heel klein percentage van onze bevolking, dus laat die stem meepraten. Ik vind het ook ontzettend jammer dat we nog steeds geen islamitische partij hebben, orthodoxe moslims zouden ook onderdeel van de democratische dialoog moeten zijn.

Het is voor een nieuwe club heel erg moeilijk om de start te maken binnen de bestaande machtsstructuren. Ik zie bijvoorbeeld elke vijf jaar een nieuwe sociaal-liberale club ontstaan, maar uiteindelijk zet het nooit door omdat niemand over zijn partijpolitieke schaduw heen durft te springen. Het is D66 uiteindelijk wel gelukt om een plaats te veroveren, intussen zitten de sociaal-liberalen overal, dus daarin zijn we wel geslaagd. Het beeld naar buiten toe is helaas, onterecht, nog wel teveel dat we ons alleen maar met bestuurlijke vernieuwing zouden bezighouden.

Toch is de behoefte voor een brede sociaal-liberale beweging er wel degelijk, dat zie je aan de vele initiatieven, zoals bijvoorbeeld Niet Nix en LuxVoor. Zij hebben wel de sociaal-liberale idealen, maar die nemen ze onvoldoende serieus doordat ze aangeven hun doel te willen bereiken zonder politieke macht. Dat is veel te vrijblijvend. Ze hadden op zijn minst een website kunnen maken waarop ze individuele kamerleden op hun stemgedrag toetsen aan sociaal-liberale punten en daaruit een stemadvies voor 22 november geven. Als je dat niet eens doet dan kun je het heel gezellig hebben, een leuke praatclub zijn, maar je idealen zul je nooit bereiken. Op die manier is het een beetje politieke zelfbevrediging.

SOCIAAL-LIBERALE POLITIEK

Een heel belangrijk sociaal-liberaal thema voor de toe-

komst vind ik de zorg voor onze planeet. Dat probleem is op dit moment echt onderbelicht, terwijl het broeikas-effect juist voor Nederland killing is. Wij zullen het als eerste voelen wanneer het water stijgt. De milieuproblematiek wordt onterecht in de geitenwollensokkenhoek geduwd. Het thema is bij uitstek geschikt voor een liberale partij. Het is goed te combineren met een economische agenda, want zorg voor de aarde betekent innovaties en investeringen, er zullen nieuwe ondernemingen en meer banen ontstaan.

Een tweede thema is de ontplooiing van het kind. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat ieder kind, onafhankelijk van zijn of haar achtergrond, zich maximaal kan ontwikkelen? Iedereen roept nu om gratis kinderopvang, maar dat is niet voldoende. We moeten er bijvoorbeeld voor zorgen dat kinderen niet al met een taalachterstand aan de basisschool beginnen. Daarnaast voorkom je een heleboel problemen door goed onderwijs, dus ook uit het oogpunt van preventie is het erg belangrijk. Ten aanzien van de criminaliteit en de gezondheidszorg kan veel voorkomen worden door te zorgen voor een goede ontwikkeling.

Eenzijds willen we dus dat kinderen zich maximaal kunnen ontplooiën door ze goed onderwijs te geven, maar anderzijds wil je ook de keuzevrijheid van de ouders waarborgen bij het uitzoeken van een opleiding voor hun kind. De ene ouder zal een school willen kiezen waarbij veel ruimte is voor creativiteit, terwijl de ander juist ruimte wil voor de muzikaliteit van het kind. Het is een hele fundamentele discussie over de vrijheid van de

ouders versus de vrijheid van het kind. Een belangrijk onderdeel van die discussie is natuurlijk artikel 23. Ik vind het jammer dat iedereen nu juist die discussie uit de weg gaat. Het aangaan van deze discussie is een echte uitdaging voor de toekomst.

Economische groei is ook een belangrijk sociaal-liberaal thema, omdat het een randvoorwaarde is voor het open en tolerante samenleving. Je zag dat heel duidelijk tijdens Paars II, toen ging het goed met de economie, waardoor er opeens ruimte was voor zaken als het homohuwelijk en een ruimhartiger asielbeleid. Op het moment dat mensen zich zorgen moeten maken om hun bestaansrecht, hun baan of hun pensioen, hebben ze opeens geen zin meer om buitenlandse arbeidskrachten of immigranten. Daar moet je als liberaal dus over waken, daarbij is de economische groei voor mij een middel om die open en tolerante samenleving te behouden en nooit een doel op zich.

Een economisch sterk, open en tolerant Nederland kan ook een voorbeeldfunctie richting het buitenland vervullen. Op deze manier kun je ervoor zorgen dat de vrijheid en de welvaart waar wij zo van genieten uiteindelijk overal ter wereld genoten kan worden. Als een zonnetje dat ergens begint te stralen en dat langzaam overal doorbreekt.

Dit interview is afgenomen door drs. C.L.C. Richert en drs. F.D. de Beaufort. Cornélie Richert is wetenschappelijk medewerkster bij de prof.mr. B.M. Teldersstichting.

ZOEKERS NAAR HET GOEDE LEVEN: OVER BESTUURDERS EN POLITICI

HELEEN DUPUIS

Het wezen van moraal – Aristoteles wist het al – is het zoeken naar het goede leven. Deze algemene term verwijst naar een fundamentele zoektocht van mensen, hoe zo te leven dat de essentie van het mens-zijn, namelijk het inzetten van geestelijke vermogens en saamhorigheid, volop tot hun recht komen. Kenmerk van de mens is immers – in de Aristotelische en liberale filosofie – dat mensen een rede hebben en sociale wezens zijn. Dit betekent dat de samenleving zo ingericht behoort te zijn dat de mens inderdaad op deze wijze mens kan zijn.

Zoals van artsen wordt verwacht dat zij hun best doen om juist te dokteren, en van bestuurders dat zij juist besturen, mogen mensen van elkaar verwachten dat zij juist 'mensen' (deze term als werkwoord opgevat). Aangezien mensen op elkaar zijn aangewezen is de vormgeving van de sociale omgeving een relevante factor bij het invullen van het goede leven.

Bestuurders en politici zijn dus – daarvoor is geen bestuurskundige kennis nodig – van aanzienlijk belang bij het reilen en zeilen van de burgers en hun omgeving. We hebben het nu uiteraard over het publieke domein. In dit domein geldt de zoektocht naar het goede leven van bestuurders en politici niet alleen henzelf, maar juist ook anderen. Dat is niet simpel en het is begrijpelijk dat de filosoof Plato (voorganger van Aristoteles) een voorkeur had om filosofen het bestuur van de samenleving toe te vertrouwen. Het zoeken naar het goede leven voor 'allen' impliceert immers de aanwezigheid van denkkraft en inzicht in de werkelijkheid.

Hoe staat het nu met deze competenties bij degenen die in onze samenleving besturen en politiek bedrijven? Zijn zij zich bewust van deze opdracht, om naar het goede leven voor allen te zoeken, en zoveel mogelijk voorwaarden daartoe te scheppen? Is dit werkelijk hun motivatie

om deze beroepen te kiezen? Ik vind eigenlijk dat wij de motivatie van deze beroepsgroepen keer op keer weer zouden moeten toetsen. Gaat het hen alleen om henzelf, om macht, of werkelijk om de samenleving, om de publieke zaak? Zouden bestuurders en politici niet echt onderzocht moeten worden naar hun morele basis?

En wat moeten wij dan voor capaciteiten bij hen verwachten? Vanuit moreel perspectief in elk geval dit: 'feitenkennis' en bereidheid om te luisteren naar argumenten. Wie in complexe situaties de feiten niet kent, en ook niet wil en kan luisteren, kan nauwelijks een begin maken met het streven naar het goede. Het goede is immers nooit iets abstracts, maar een concrete handeling, een concreet oordeel, een concrete oplossing in vaak complexe, maar concrete omstandigheden. (We hebben het nog steeds over het publieke domein). In welke publieke context komen de fundamentele belangen van de burgers het best tot hun recht, en wiens fundamentele belangen, en hoe zien die fundamentele belangen eruit? Waar zijn zij strijdig? Zonder veel feitenkennis – ook omtrent de perceptie van de burgers van hun eigen belangen, kom je er als bestuurder niet uit.

Hoe gemakkelijk de formule 'zoeken naar het goede leven' ook kan worden uitgesproken: het is geen geringe opdracht om daarmee zelfs maar een begin te maken. Een ding is daarbij zeker: wie niet echt een altruïst is, wie niet echt geeft om anderen, ook onbekende anderen, wie niet het functioneren van de publieke zaak werkelijk wil bevorderen, kan beter een ander vak kiezen.

Is er daarbij nog een onderscheid te maken tussen bestuurders en politici? Dat lijkt me onweerlegbaar. Immers: bestuurders moeten wel hun eigen politieke achtergrond (hun visie op het goede leven) meenemen, maar bij het praktisch handelen geldt dat zij de belangen van

allen zullen moeten afwegen en behartigen. Geldt dat dan voor de politicus niet? Ook, maar pas in laatste instantie. Politici kunnen in debatten over de inrichting van een samenleving elkaars visies te lijf gaan door hun eigen visie te profileren, en pas in een later stadium is er de noodzaak om tot een vergelijk te komen, dan wel via een meerderheidsbesluit zaken te regelen. Een bestuurder die zich bij besluitvorming te veel profileert inzake zijn politieke overtuiging, gaat snel te ver.

Liberalen hebben, zoals wij weten, een uitgesproken en onderscheidende visie op het goede leven voor de

mens, voor zover dat het publieke domein betreft. (Wat betreft het privé domein is de liberale visie dat de overheid daar zo ver mogelijk uit weg moet blijven). Deze visie behoeven we niet onder stoelen of banken te steken. Ook bestuurders hebben politieke idealen nodig – zij zijn immers niet enkel uitvoerders –, maar tegelijk zijn zij er voor allen. Dat zou nog wel eens behoorlijk lastig kunnen zijn.

Prof.dr. H.M. Dupuis is lid van de Eerste Kamer voor de VVD en voorzitter van de redactie van Liberaal Reveil.

WAT MAAKT EEN BURGEMEESTER?¹

LUIGI VAN LEEUWEN

Is een sociaal-democratische burgemeester sociaal-er dan een liberaal, geeft een liberale burgemeester meer vrijheid dan een socialist? Bepaalt de politieke kleur van deze gemeentelijke ambtsdrager hoe hij of zij bestuurt? Om deze vraag te beantwoorden is het allereerst van belang om te kijken naar een aantal ontwikkelingen in het ambt en de politiek.

*VAN BURGEMEESTER-AMBTENAAR
NAAR BURGEMEESTER*

Er is veel veranderd in de 40 jaar, waarin ik als bestuurder in de gemeentepolitiek werkzaam ben. Over de Nederlandse burgemeesters zijn boeken vol geschreven. Het ging daarbij vaak over de aanstellingswijze. Wordt hij of zij benoemd of moet de burgemeester worden gekozen. En als deze gekozen wordt dient dat dan door de burger of door de raad te geschieden. Terwijl die discussie vele jaren woedde, werd de aanstellingswijze per circulaire veranderd. En dan niet alleen de openstelling per advertentie, maar ook het benoemingsproces. Zo kwam er de door de gemeenteraad vastgestelde profielschets en de vertrouwenscommissie uit de raad, die de door de Commissaris der Koningin voorgeselecteerde kandidaten mocht spreken. En het kon niet uitblijven: de gemeenteraad doet sinds enige tijd een aanbeveling van twee te benoemen kandidaten, waaraan de Commissaris der Koningin en de regering zich steeds meer conformeren. En de burgemeestersbenoeming is zelfs referendabel geworden. De ontwikkeling van, wat de Belgen zo mooi noemen, 'de burgemeester-ambtenaar' naar de burgemeester zoals wij deze nu kennen, is in sterke mate verpolitiekt. Dit is een constatering en geen veroordeling.

De laatste burgemeester zonder politieke kleur heeft

al geruime tijd geleden afscheid van zijn ambt genomen. Daarmee kwam een eind aan een tijdperk. Personen met grote bestuurlijke vaardigheden doch zonder politiek profiel komen nu niet meer voor het ambt in aanmerking. De politieke kleur van een burgemeester is kennelijk van belang. En gelet op de eerder genoemde ontwikkeling is daar ook een lokale politieke dimensie bij gekomen.

BURGEMEESTERLOBBYISTEN

De landelijke politieke dimensie dateert al van lang geleden. Waarschijnlijk hebben kabinetten altijd wel een 'favourite son' benoemd. Zo was de VVD tot eind jaren '50 oppositiepartij, hetgeen er in resulteerde, dat die partij aanzienlijk minder burgemeesters had dan met het landelijke verkiezingsresultaat overeenkwam. Het was dus wel nodig dat zij, net als andere partijen in de jaren '70, een Tweede-Kamerlid als lobbyist aanwezen. Een lobbyist die zich bezig hield met de benoeming van burgemeesters (en andere functionarissen). Uiteraard om er zo voor te zorgen dat er meer burgemeesters van de eigen kleur de begerenswaardige keten mochten omhangen. Zo waren in die tijd Henk Koning voor de VVD, Piet van der Sanden voor de KVP en Huub Franssen voor de PvdA als lobbyist actief. De vervulling van belangrijke burgemeestersposten was bij diverse kabinetsformaties een punt van bespreking.

Nu de burgemeestersaanstelling qua uiteindelijke invloed een lokale aangelegenheid is geworden en de rol van de centrale overheid in het overgebleven benoemingsproces geminimaliseerd is, is de lokale politieke dimensie van groot belang geworden. Het zijn nu de raadsleden die beslissen en dus een partij-politieke afweging maken. Dat vind ik overigens geen ideale situatie. Een lokale gezagdrager als de burgemeester kan, als het erop

aan komt, alleen onafhankelijk zijn ambt uitoefenen, als zijn te hernieuwen ambtstermijn niet afhankelijk is van de raad, maar hij zijn mandaat rechtstreeks ontleent aan de stem van de meerderheid van de burgers.

BESTUURDER ZONDER PORTEFEUILLE

Daarnaast is de verdeling van de portefeuilles in de colleges van burgemeester en wethouders ook van belang geweest in de ontwikkeling van het burgemeesterschap. De benoemde burgemeester zou geen politieke portefeuilles mogen beheren. Dit 'Nieuwlinkse' dictaat uit de jaren '60 kwam onder andere voort uit de regenteske wijze van handelen van de socialistische burgemeester Van Hall tijdens deze roerige jaren in Amsterdam.

In de gemeentewet is naar aanleiding hiervan expliciet geregeld dat de burgemeester te allen tijde door de raad ter verantwoording geroepen kan worden. De portefeuillekwestie heeft niettemin het bestuurlijke klimaat in de jaren '70 danig verpest. En nog steeds speelt deze kwestie bij de collegeformatie een rol, al blijkt eigenlijk altijd dat de omvang van de gemeente van grotere invloed is. Bij kleinere gemeenten beheren burgemeesters wel politieke portefeuilles; bij de grotere hebben zij hun handen vol aan de coördinatie van de werkzaamheden.

VERANDERDE MAATSCHAPPIJ

De afgelopen 30 jaar dat ik burgemeester ben geweest zijn de maatschappelijke verhoudingen danig veranderd. Denk aan de gestegen welvaart van de grote delen van de bevolking, het verbeterde opleidingsniveau van de burgers, de indringender rol van de media en de gevolgen van de komst van de nieuwe Nederlanders. En niet te vergeten de, sinds de jaren '70, herwaardering van de marktsector en de verdwenen onaantastbaarheid van de overheid. Deze ontwikkelingen hebben er aan bijgedragen dat de burgers de afgelopen jaren steeds minder tevreden zijn over de overheid. Hoe ga je daar als burgemeester mee om? Ik denk dat de kwaliteit van het burgemeesterskorps zodanig is, dat in het algemeen de burgemeesters nog steeds goed functioneren. Hierbij moet zeker worden bedacht, dat er door allerlei instanties veel aandacht wordt besteed aan de professionalisering van de ambtsdragers. Dit was vroeger zeker niet het geval. Onze jarige bestuurdersvereniging heeft op het gebied

van de professionalisering van benoemde en gekozen bestuurders een bescheiden, doch waardevolle bijdrage geleverd.

DE ROLLEN VAN EEN BURGEMEESTER

Alle ontwikkelingen in ogenschouw nemend is het goed om te kijken welke verschillende rollen een burgemeester allemaal verenigt. In zijn proefschrift *Burgemeester en democratie* onderscheidde Sytze Faber vijf rollen die een burgemeester heeft. Het zijn: gezagshandhaver, volgzzaam bestuurder, hoofd van het gemeentelijk apparaat, promotor en eerste burger. Bij mijn installatie in Capelle aan den IJssel in 1975 besprak ik deze rollen en was ik mij hiervan bewust. Bij die gelegenheid ging ik ook uitvoerig in op de vraag 'uit welke visie uw burgemeester gewend is zijn werk te verrichten. Wat is zijn roeping, wat is zijn ideaal?' Ik heb toen gerefereerd aan de laatste redevoering van Oud op het VVD-jubileumcongres van 1968. Hij richtte zich speciaal tot de liberale jeugd met de volgende woorden:

'Liberaal is wat een vrij man 'waardig' is. Laat ons dat altijd goed voor ogen houden. De vrije man zal bovenal uit zijn op de ontwikkeling van zelfstandige kracht. Daarom ben ik nooit moe geworden erop te wijzen dat het ons doel moet zijn het zwakke sterk te maken. Natuurlijk is onze plicht het zwakke te beschutten, maar de beste weg is het sterk te maken. Met dit doel zal het liberalisme moeten opkomen voor alles wat economisch zwak is... Wij verlangen van de overheid een verstandige leiding, doch waarschuwen ertegen dat zij zich zal gedragen als de voorged over een onmondig volk.'

Ik onderschreef deze woorden van harte en voegde er aan toe, dat ik èn objectief voorzitter van de raad en het college èn geëngageerd bestuurder wilde zijn, 'sociaal en rechtvaardig' en zo te proberen de vijf rollen te verenigen. Als ik dat na ruim 30 jaar nog eens nalees, dan hoop ik dat de burgers en politici van Capelle aan den IJssel, Zoetermeer en nu Wassenaar daarvan iets herkend hebben.

DE KLEUR VAN EEN BURGEMEESTER

Dan kom ik op de kernvraag. Zijn er verschillen tussen de ambtsdragers van verschillende politieke huize? De beantwoording is niet eenvoudig. Ondanks het feit, dat je als burgemeester in verschillende gremia met elkaar opeert, is het toch heel moeilijk een objectief beeld te krij-

gen van de wijze waarop de collega's in andere gemeenten omgaan met de hierboven beschreven ontwikkelingen en hoe ze invulling geven aan de vijf verschillende rollen.

Om de verschillen te kunnen duiden is het eerst van belang om te kijken welke positie een burgemeester inneemt in de lokale politiek en het college. Hierbij is de verhouding tussen de burgemeester en de wethouders van eminent belang. Vaak dient zich onder de wethouders een politieke leider aan, meestal een door ervaring gelouterde wethouder van de grootste politieke fractie. (Een kanjer, die je met beleid en charme moet benaderen.) Veel hangt af van het gezag en de behendigheit van de burgemeester om in zo'n situatie het college tot een succes te maken.

Recent, ik heb dat sinds de gemeentewetswijziging van 2002 nog kunnen meemaken, is de rol en het imago van de burgemeester veranderd door de invoering van het dualisme. De burgemeester zou door zijn dubbelrol van voorzitter van de raad en van het college in een spagaat zijn terechtgekomen. In de bestuurlijke praktijk blijkt zijn rol te zijn veranderd van regent, de onafhankelijke en vaderlijke figuur, geworden tot manager, iemand die met beide gemeentelijke organen meedenkt en stuurt. En de burgemeester is van een afstandelijke (Bram Peper noemde dat toberige) figuur geworden tot een medespeler. In dit verband is zijn gezag over de lokale politie een belangrijk ingrediënt voor zijn positie in het bestuurlijke proces. Overigens vraag ik mij wel eens af in hoeverre sommige van mijn collega's de reikwijdte van bovengenoemde veranderingen van het speelveld verdisconteren in hun ambtsvervulling.

Het is onvermijdelijk, dat hun relatie tot de wethouders hierdoor is veranderd. Bovendien heeft het dualisme de wethouders ontheemd. Zij zijn het slachtoffer geworden van hun relatieve onbekendheid bij de bevolking. Vroeger waren zij (sommigen in een soort anonimiteit) de baas van de fractie en stuurden zo de besluitvorming in de gemeenteraad. Nu wordt men als het even kan nog wel uitgenodigd in de fractie, echter zij hebben geen stem meer in het kapittel. En dan staan wethouders van buiten de raad op nog meer afstand dan hun collega's, die uit de fracties zijn gerekruteerd.

STIJL VAN BESTUREN

In dit bestuurlijke speelveld stelt elke bestuurder zich anders op. Men heeft een stijl van besturen. Het gaat dan over de wijze, waarop men zijn zaken aanpakt. Wij kennen

gedreven collega's (Leers!) en wat meer rustige types. De vraag is wie meer effectief is. Het antwoord op deze vraag is niet te geven. Het is waarschijnlijk afhankelijk van tijd en plaats. Het maakt nogal uit of men geconfronteerd wordt met een ramp, zoals in Volendam of Enschede of als burgemeester in de rol van 'volgzaam bestuurder' met een Schiphol-brand wordt geconfronteerd.

Deze volgzame bestuurder kan worden beschouwd als een verlengstuk van de centrale overheid. Via hem wordt onder andere de eenheid in de gedecentraliseerde eenheidsstaat gewaarborgd. De burgemeester mag in moeilijke situaties rekenen op een willig oor bij ministers en/of secretarissen-generaal. Dat loopt echter niet altijd even soepel. Soms is de burgemeester in een ivoren toren opgesloten en aan zijn eigen inzicht overgelaten. Op zijn ervaring, intuïtie en ook wel brutaliteit komt het dan aan.

Zelf ben ik in Capelle aan den IJssel begin jaren'80 in zo'n situatie verzeild geraakt. Molukkers huurden daar van een lokale onafhankelijke woningcorporatie, die na verloop van tijd wel de huurpenningen van een groot aantal van deze huurders wilde innen. De sociale positie van de groep was zwak; hulp van de betrokken departementen kwam aanvankelijk niet los. Dat gebeurde pas nadat de deurwaarders tevergeefs – overigens wel met politieassistentie – hun werk wilden doen en er gedurende weken van een grimmige situatie sprake was. Toen pas heeft het hoger bestuur op mijn voorstel een serie maatregelen (van extra uitkeringen tot de zgn. Rietkerkonderscheiding) genomen. Zo heeft het nadeel van de aanvankelijke onwil om aandacht aan de Molukkers in Nederland te schenken na veel turbulenties wel geleid tot het voordeel van de oplossing van deze problemen.

EEN TYPERING VAN BESTUURSTIJLEN

De bestuursstijlen van wethouders zijn door Gerard Schouw in beeld gebracht. Schouw onderscheidt: leiders, managers, verbinders, ambassadeurs en beheerders.

Waarschijnlijk zal deze onderverdeling de gemiddelde man op straat niet interesseren, maar de politieke partijen moeten hier des te meer opletten. Hetzelfde onderscheid zal straks namelijk ook voor de gekozen burgemeesters gelden. Maar het hangt mijns inziens af van de persoonlijke kwaliteiten van de burgemeesters of zij in

hun ambt slagen. Volgens mij is het niet te voorspellen of een sociaal-democratische burgemeester het beter doet dan een liberaal of christen-democraat? Als ik naar de woorden van Oud verwijst, (dan) hoop ik namelijk dat ook burgemeesters van andere politieke achtergrond zich op dezelfde wijze zullen doen kennen. Maar ik doe toch een poging of er stijkenmerken zijn die een liberaal bestuurder onderscheiden van zijn ambtsgenoten van andere politieke kleuren? Ik denk niet dat hier vaste stramien te onderkennen zijn, maar een grove schets is wellicht te geven.

DE LIBERAAL

Een liberale burgemeester is wellicht wat meer doel- en resultaatgericht dan zijn collega's van andere politieke huize. Wellicht, maar dat is onder andere ook afhankelijk van zijn studie, wat bedrijfsmatiger en minder ideologisch dan de collega's. Men is wellicht wat minder soft en minder gevoelig voor de waan van de dag en durft daar in het huidige tijdsgewricht wat meer voor uit te komen. Deze bestuurders zullen wat meer op de penning zijn.

DE SOCIAAL-DEMOCRAAT

Burgemeesters van sociaal-democratische huize hebben waarschijnlijk een meer ideologische insteek om zaken te verbeteren en aan te pakken. Ze willen dat de overheid meer zaken regelt dan de anderen. Politiek paternalisme is ze niet vreemd. Een liberaal kijkt meer naar de markt en een sociaal-democraat meer naar de overheid. In de tijd van het monisme was het partij-genootschappelijk overleg overigens steviger dan bij de liberalen.

BURGEMEESTER NADER BEKEKEN

Voldoen deze generalisaties van bestuursstijlen wel in de praktijk? Het meest interessant is misschien de ontwikkeling in Rotterdam, waar na de oorlog liberalen en sociaal-democraten elkaar afwisselden. Een ontwikkeling die mij als oud-raadslid uit Rotterdam natuurlijk steeds heeft geboeid. De Rotterdamse eerste burgers op een rij:

- Oud, de latere politieke leider van de VVD, werd in 1938, na een ministerschap onder de conservatieve Colijn, burgemeester van Rotterdam. Dat was een omstreden benoeming. Na de oorlog gaf hij leiding aan alom geprezen colleges, die aan het herstel van

de stad leiding gaven.

- Daarna kwam PvdA-er Van Walsum, oud-burgemeester van Delft, die voor de oorlog sterk bij Rotterdam betrokken was. Onder Van Walsum kreeg het regionale bestuur met de vorming van het Openbaar Lichaam Rijnmond gestalte.
- Toen Thomassen, sociaal-democraat in hart en nieren. Eigenlijk de laatste burgemeester van het wederopbouwtijdperk, waarin partijpolitieke verschillen niet de boventoon voerden.
- Daarna Van der Louw, een zeer aimabel mens, die echter als PvdA-voorzitter boegbeeld was van de partijpolitieke verharding in de vorm van onder andere meerderheidscolleges in plaats van de gebruikelijke afspiegelingscolleges.
- En toen Peper, sociaal-democraat, wetenschapper, partij-ideoloog; die de partijen weer naar elkaar toebraacht. Hij publiceerde over de tobberige positie van burgemeester ten opzichte van door wethouders gedomineerde colleges.
- En nu Opstelten, een liberaal met een lange burgemeestersloopbaan. Hij heeft zich gemanifesteerd na de Fortuyn-revolutie in 2002 als hoeder voor de veiligheid van de burgers. Hij heeft er ongetwijfeld voor zorggedragen, dat de Rotterdamse bestuurs- en ambtelijke cultuur rationeler is geworden. Door zijn toedoen is het dualisme een succes geworden.

DE BURGEMEESTERSCONJUNCTUUR

Met het bovenstaande als voorbeeld zou je kunnen vaststellen dat er een soort conjunctuurgolf van type burgemeester is. Zo worden de zogenaamd gedreven burgemeesters onder de invloed van (vertrouwenscommissies uit) de gemeenteraden vervangen door minder gedreven types. Of dit iets met politieke kleur te maken is uit de Rotterdamse situatie niet af te leiden, maar na mijn vertrek uit Capelle aan den IJssel en Zoetermeer volgde in ieder geval een verandering van politieke kleur. Kortom, als er al zo'n conjunctuurgolf zou bestaan, dan heeft dat denk ik meer met de invulling van de rollen door de zittende burgemeesters en hun opvolgers te maken dan met de verschillende politieke kleuren van deze ambtsdragers. Voor de toekomst van het burgemeesterschap, tegen de achtergrond van de direct door de burgers

gekozen ambtsdragers, is het dan ook van belang dat zij tijdens hun verkiezingscampagnes niet alleen een programma presenteren, maar een inzicht geven in de bestuursstijl die zij willen volgen.

CONCLUSIE

Naar bovenstaande kijkende is het duidelijk dat er verschillen in bestuursstijlen te onderkennen zijn. Wij zien dat burgemeesters wel degelijk invloed hebben op het al dan niet bestaan van consensus in de raden en de colleges. Het is lange tijd na de oorlog gewoonte geweest politieke verschillen niet bovenmatig op te spelen. Echter, na de roerige jaren '60 was dat afgelopen. Natuurlijk hebben de gebeurtenissen niet over de hele linie dezelfde effecten gehad. Het is steeds afhankelijk van plaats, tijd en persoonlijke kwaliteiten van de lokale beleidsmakers. Met de woorden van Oud in gedachte en invulling van rollen en bestuursstijlen in ogenschouw kun je zeggen dat er iets van een liberale bestuursstijl bestaat. Echter, de vraag of een gemeente beter door een liberaal dan door socialist bestuurd kan worden laat zich niet beantwoorden.

Zo was ik heel verrast over het liberale Wassenaar, dat ik als waarnemend burgemeester vorig jaar aantrof.

Ook al heeft de VVD jarenlang een burgemeester geleverd en bezat zij een meerderheid in de raad, de kiezer heeft in maart jongstleden voor een andere bestuursstijl gekozen. Bij de introductie van deze andere stijl van besturen heeft de burgemeester naar de mening van de fractievoorzitters ook een rol te spelen.

Dr. L. van Leeuwen is van 1975 tot 2004 burgemeester geweest in respectievelijk uit Capelle aan den IJssel en Zoetermeer en is sinds 1 december 2005 waarnemend burgemeester in Wassenaar.

NOOT

I De redactie heeft mij gevraagd om 'vanuit mijn ervaring als burgemeester een visie te geven op liberaal besturen te geven. Bestaan er verschillen tussen een liberale en een socialistische burgemeester en zo ja, waarin komen deze verschillen naar voren?' Ik ben voor dit onderwerp te rade gegaan bij dr. Gerard Schouw, die op bestuursstijlen is gepromoveerd. Roderik Potjer heeft willen fungeren als sparringpartner. Uiteraard ben ik eindverantwoordelijk voor deze tekst.

BINNENLANDS BESTUUR: NAAR HONDERDVIJFTIG JAAR THORBECKE

URI ROSENTHAL

In de twee voorgaande nummers van *Liberaal Reveil* maakte de redactie al melding van het vijftigjarige bestaan van het tijdschrift in 2006. Ter gelegenheid van dit jubileum maakt de redactie een selectie van interessante oude artikelen en plaatst deze in de komende nummers. Met het oog op het jubileum van de bestuurdersvereniging is ditmaal gekozen voor het artikel *Binnenlands bestuur: naar honderdvijftig jaar Thorbecke*, verschenen in het eerste nummer van de 27^e jaargang, 1986. Aansluitend gaat de auteur in een kort interview in op zijn artikel.

INLEIDING

De tijd van de grootse plannen voor het binnenlands bestuur is voorbij. Tot het einde van de jaren zeventig kon een gebrek aan visie nog worden verborgen achter een ruime hoeveelheid financiële middelen waarmee om de paar maanden haaks op elkaar staande plannen gefabriceerd konden worden. Sindsdien zijn die middelen er niet meer en vormt een gebrek aan inzicht in de kosten en baten van een grootschalige bestuurlijke hervorming een voldoende reden om grootse plannen voor het binnenlands bestuur definitief van de politieke agenda te verwijderen. Dat neemt echter niet weg dat het binnenlands bestuur nu juist het terrein bij uitstek is waar een liberale visie onmisbaar is. Ook als er weinig animo bestaat tot een grootscheepse bestuurlijke hervorming, is er alle reden voor een consistent liberaal perspectief op het binnenlands bestuur van de komende tien tot vijftien jaar. De liberale politieke stroming in ons land kan zich in elk geval gesterkt weten door de vermetelheid van Thorbecke die in het midden van de vorige eeuw een stelsel voor een aanzienlijk verdere toekomst ontwierp.

De liberale politieke filosofie geeft een aantal duidelijke leidraden voor een visie op het binnenlands bestuur. Aan Thorbecke ontleent zij een sterke voorliefde voor 'checks-and-balances'. Dit beginsel is en blijft uitstekend toepasbaar op het binnenlands bestuur en de verhoudingen tussen en binnen de bestuurslagen. De gedecentraliseerde eenheidsstaat dient een stelsel van krachten en tegenkrachten te zijn. Vanuit het oogpunt van de constitutionele democratie gaat het hierbij om bevoegdheden en, zeker zo belangrijk, de controle op de uitoefening daarvan. Geen van de bestuurslagen mag in een positie komen waarin zij andere bestuurslagen haar wil kan opleggen. Het Rijk is niet superieur aan de provincies, de provincies niet superieur aan de gemeenten.

Een andere leidraad voor een liberale visie op het binnenlands bestuur is het beginsel van de verantwoordelijkheid. Afwenteling staat haaks op het liberale gedachtegoed. Het overhevelen van nadelen en kosten van de ene naar de andere bestuurslaag – zo ook binnen bestuurslagen – past niet in een liberaal perspectief op het binnenlands bestuur.

Het beginsel van de verantwoordelijkheid heeft ook in een ander opzicht betekenis. De liberale politieke filosofie kenmerkt zich door een optimistisch mensbeeld en door vertrouwen in het verantwoordelijkheidsbesef van individuen en locale verbanden. In een liberale visie op het binnenlands bestuur is er geen plaats voor betutteling en bevoogding tussen of binnen bestuurslagen. Ook in die zin is het Rijk niet per definitie superieur aan de provincies, de provincies niet superieur aan de gemeenten. Het beginsel van de verantwoordelijkheid houdt tegelijkertijd in dat onderdelen van de overheid – gemeenten inclusief – mogen rekenen op problemen indien zij onverantwoordelijk met hun bevoegdheden en rechten omspringen.

Hieronder zal ik, mede met behulp van deze leidraden, een aantal ontwikkelingen in het binnenlands bestuur schetsen en zo mogelijk aan liberale beginselen toetsen.

NAAR EEN PLURIFORM BINNENLANDS BESTUUR

Het is een wijdverbreid misverstand dat Thorbecke met zijn gemeente- en zijn provinciewet een uniform binnenlands bestuur wenste te realiseren. Thorbecke beoogde integendeel met zijn uniforme juridische regeling van het binnenlands bestuur een situatie te scheppen waarin provincies en in het bijzonder gemeenten zich vrijelijk, al naar gelang de maatschappelijke en economische ontwikkeling, zouden kunnen ontwikkelen.

Het is ook al een wijdverbreid misverstand dat Nederland zou toe kunnen met een paar eenvoudige richtlijnen voor het binnenlands bestuur. In een zo klein land – zo kan men horen – moeten een handvol departementen, een paar gedeconcentreerde rijksdiensten en hooguit twee bestuurslagen (provincies exit) meer dan voldoende zijn. Wat men dan vergeet, is dat het juist de combinatie van een klein oppervlak met een hoog geschatte bevolking van ettelijke miljoenen, een hoge graad van economische ontwikkeling en een daarbij behorende geavanceerde fysieke infrastructuur is die dwingt tot een complex binnenlands bestuur. De uitspraak van een voormalig bewindsman dat Nederland gemakkelijk in veertig uur vanuit Den Haag te besturen zou zijn, is leuk en spreekt tot de verbeelding, maar zij is volstrekt onjuist

In toenemende mate is er sprake van differentiatie en pluriformiteit in het binnenlands bestuur. Het laat zich aanzien dat die ontwikkeling zich de komende tien tot vijftien jaar zal voortzetten. Wijzigingen in de gemeenten/of provinciewet, die al of niet daarop inspelen, zijn tot nogtoe van minder betekenis geweest dan de demografische, maatschappelijke en economische ontwikkelingen die nopen tot een gedifferentieerde aanpak van het binnenlands bestuur.

Behalve uit simpele politieke feiten (Amsterdam vermag meer te bereiken in Den Haag dan Katwoude) blijkt die gedifferentieerde aanpak uit een veelheid van bijzondere bepalingen in de regelgeving in allerlei beleidssectoren. Het is van belang dat deze ontwikkeling zal voortgaan.

Meer dan ooit is de samenleving in de komende tien tot vijftien jaren erbij gebaat dat het binnenlands bestuur snel anticipeert en reageert op maatschappelijke en economische ontwikkelingen. Het is tijd te beseffen dat de ene provincie de andere niet is (een bijzondere positie voor de nieuwe Flevoprovincie maakt de andere provincies nog niet tot elkaars gelijken). Na enkele jaren stilstand wordt het ook tijd te beseffen dat de ene gemeente de andere niet is en dat vooral de grote steden wel eens een eigen, op hun specifieke problematiek toegesneden positie in het binnenlands bestuur nodig kunnen hebben. Hieraan zij toegevoegd dat de ene grote stad alweer de andere niet is. Een provincie-arme status zal voor de ene grote stad te veel, voor de andere te weinig van het goede zijn.

Tegen differentiatie en pluriformiteit wordt doorgaans het bezwaar geopperd dat hiermee de 'checks-and-balances' en de duidelijkheid in het binnenlands bestuur aangetaast worden. Het gaat hier om 'oppervlakkige' bezwaren. Verdere differentiatie en pluriformiteit wil immers slechts zeggen dat de verhoudingen in het binnenlands bestuur niet te ver achter de maatschappelijke en economische ontwikkelingen aanlopen en dat onder bepaalde omstandigheden een stimulerende werking van het binnenlands bestuur uitgaat op maatschappelijke en economische processen. Op die wijze wordt recht gedaan aan de strekking van Thorbeckes constructies. Er is bovendien geen aanleiding verhoudingen in het binnenlands bestuur op een benauwde manier de maat te nemen.

De kritiek op voorstellen tot verdergaande differentiatie en pluriformiteit blijkt vaak ingegeven door vrees voor oncontroleerbare situaties. Met dat soort kritiek geeft men eigenlijk te kennen te willen zwichten voor de schone schijn van een quasi-uniforme organisatie van het binnenlands bestuur. Binnenlandse Zaken zou er goed aan doen een ruimhartig beleid te voeren. Het getuigt van een verkeerde opvatting te willen waken over uniformiteit: administratief gemakkelijk, maar politiek gesproken quasi-duidelijk, in de praktijk van alledag uit de tijd en uiteindelijk een zeer kostbare zaak.

DOELGERICHTE DECENTRALISATIE

Het heeft weinig zin decentralisatie als een geloofsartikel te presenteren. Een van de belangrijkste obstakels voor een stevig aangezet decentralisatiebeleid is steeds

geweest dat decentralisatie 'moest'. Er zou meer bereikt zijn met een doelgerichte decentralisatie: decentralisatie 'waarbij een bepaald doel voor ogen gehouden wordt' (Van Dale p. 539). Kennisneming van decentralisatienota's en andere documenten van de laatste tien jaren leert dat een verwarrende hoeveelheid motieven, argumenten en vermoede effecten aan pleidooien tot decentralisatie ten grondslag heeft gelegen. Zo iets was en is niet bevorderlijk voor een visionair decentralisatiebeleid.

Men kan voor een systematische kijk op deze problematiek goeddeels het recente rapport van de Teldersstichting *Gemeenten tussen Rijk en Markt* (Geschrift no. 55) volgen. Decentralisatie heet terecht geen wondermiddel te zijn. Maar het is duidelijk dat het binnenlands bestuur in veel opzichten geschaad wordt door een buitensporige centralisatie. De diagnose van de Commissie Hoofdstructuur Rijksdienst uit het begin van de jaren tachtig – steeds meer middelen voor het rijk, maar een afnemende effectiviteit en efficiency – staat nog altijd in grote trekken overeind. De financiële verhoudingen tussen de bestuurslagen vertonen nog altijd een scheefgroei ten gunste van de specifieke uitkeringen. In de sfeer van de regelgeving heeft de circulaire furore gemaakt. Het dominante psychologische beeld van de verhoudingen tussen rijk, provincies en gemeenten is nog steeds dat van 'de staat' en de 'lagere overheden'.

Een liberale visie op het keren van deze processen kan aan de hand van de eerder geformuleerde leidraden ontwikkeld worden. Allereerst moet geconstateerd worden dat de 'checks-and-balances' van de gedecentraliseerde eenheidsstaat onder druk staan. 'Checks-and-balances' op rijksniveau zouden een schrale troost kunnen zijn, maar wij weten dat de onderdelen van de rijksdienst zich in kokers verborgen houden en zich, niet anders dan vroeger, in hoge mate tot het beginsel van non-interventie jegens elkaar bepalen.

Het is ter wille van een meer evenwichtig binnenlands bestuur noodzakelijk dat het machtsoverwicht van de centrale overheid aan banden wordt gelegd. Dat zal na jaren van centralisatie nog meer jaren decentralisatie vergen. Daarbij zullen sommigen op rijksniveau de decentralisatie bij anderen moeten afdwingen. Want als de gemeenten en provincies inderdaad 'lagere overheden' zijn, is dat de enige mogelijkheid om tot een reële over-

dracht van bevoegdheden en macht te komen. Het zal – hoe men het wendt of keert – van het parlement moeten komen. Dat gaat uiteraard niet vanzelf. Het impliceert een herbezinning van het parlement op zijn relatie tot de executieve macht, in het bijzonder tot de departementen. Het parlement moet de indruk, en meer dan dat, weg nemen dat het zich in de naoorlogse periode tot een Haags instituut ontwikkeld heeft en zich dientengevolge als 'centralist' bij uitnemendheid gemanifesteerd heeft.

De noodzaak van decentralisatie komt tevens voort uit de behoefte aan beter controleerbare verhoudingen in het binnenlands bestuur. Op dit punt moet de sanering van de specifieke uitkeringen met grote kracht voorgezet worden. Het mag zo zijn dat specifieke uitkeringen voor veel gemeentelijke bestuurders en ambtenaren de inzet van soms lucratieve onderhandelingen met departementsambtenaren zijn. Dat neemt niet weg dat dergelijke processen vrijwel oncontroleerbaar zijn. Het spreekt in dit verband boekdelen dat men bij elke specifieke uitkering een reeks belanghebbenden kan noteren die zich heftig verzetten tegen het saneren van 'hun' inkomstenbron. Het zal zeker niet gemakkelijk gaan. Gevraagd wordt een stevige overheveling naar het gemeentefonds. Een effectieve vergroting van het gemeentelijk belastinggebied is illusoir. Daartoe zouden ingrepen in de financieringsstelsels van de collectieve sector nodig zijn, die pas ver voorbij het begin van de volgende eeuw hun beslag zouden krijgen.

Vanuit het gezichtspunt van beter controleerbare verhoudingen in het binnenlands bestuur is ook alles te zeggen voor het indammen van regelgeving per circulaire. Wij zijn vandaag de dag, voorstellen tot vereenvoudiging ten spijt, veraf geraakt van Thorbeckes pleidooi om 'sobere regels' te maken. Het indammen van regelgeving per circulaire vergt een strategie die parallellen vertoont met die ten aanzien van de sanering van specifieke uitkeringen. Ook hier moet het uitgangspunt realistisch zijn. Met regelgeving per circulaire zijn belangen gemoeid. Anders dan wel wordt gesuggereerd, gaat het hierbij zeker niet alleen om baten voor departementsonderdelen (bijvoorbeeld voor onderdelen bij Onderwijs en Wetenschappen) versus kosten voor gemeenten en individuele burgers. Er zijn stellig gemeenten en burgers die baat hebben bij deze of gene circulaire. Maar het probleem is dat circulaire de

binnenlands-bestuurlijke relaties in hoge mate verambtelijken en het regelgevingsproces daarmee onttrekken aan de politieke controle die op het gebruik van publiekrechtelijke bevoegdheden uitgeoefend behoort te worden. Gevraagd wordt deregulering in de materiële regelgeving. Dat kan mooi gekoppeld worden aan herbezinning op de beginselen van zorgvuldigheid en legitimiteit in de formele wetgeving.

Het dominante psychologische beeld van een hiërarchische relatie tussen 'de staat' en de 'lagere overheden' wordt voor een groot deel bepaald door de vanzelfsprekendheid waarmee de centrale overheid problemen op gemeenten afwentelt. Er is geen reden voor overdreven weeklachten van de kant van de gemeenten. Toch zijn er voorbeelden te over van een verstoring in het evenwicht van kosten en baten tussen de centrale en de andere overheden: maatregelen die de centrale overheid baten en de gemeenten vrijwel alleen kosten opleveren. Dan gaat het om de 'decentralisatie van de armoede'. Dat betekent het afwentelen van lasten op anderen, ook al zijn dat andere overheden. Zo iets is uitgesproken slecht voor de bestuurlijke moraal. Het kan op de centrale overheid terugslaan. Er wordt tegenmacht gemobiliseerd, bij voorbeeld door de grote vier die het wegwerken van hun gezamenlijke tekorten op hun beurt aan Den Haag overlaten. Men kan moeilijk verrast zijn over die aanpak.

Het zal tijd kosten het wantrouwen tussen de bestuurslagen te reduceren. Er lijken, alweer, lucratieve kanten te zitten aan een psychologische tegenstelling. Men kan er inderdaad alle kanten mee uit: departementen die gemeenten verwijten alleen naar de eigen, 'eng-locale' belangen te kijken, en gemeenten die bij elke departementale of parlementaire beslissing onmiddellijk laten weten dat Den Haag geen zicht heeft op wat 'echt speelt'. Vanuit liberale optiek gaat het erom dat het afwentelen van problemen, kosten en lasten op anderen schril afsteekt tegen het verantwoordelijkheidsbesef dat men ook van de centrale overheid mag vragen. Hierboven is al aangeduid dat het in dit verband allesbehalve gaat om liberale naïviteit. Onverantwoordelijk optreden roept immers overreacties op. Een zwakke bestuurlijke moraal schaadt, veel sneller dan men denkt, de legitimiteit en effectiviteit van het openbaar bestuur als geheel. Anders gezegd: afwenteling tussen overheden leidt onherroepelijk

lijk tot afwenteling van overheden op particulieren.

Tien tot vijftien jaren zijn zeker niet teveel geteld om de scheefgroei in de psychologie van het binnenlands bestuur weg te werken. Concrete maatregelen, die over een lange reeks van jaren voor een psychologisch evenwichtsherstel in de binnenlands-bestuurlijke verhoudingen nodig zijn, betreffen onder meer de vergroting van de mobiliteit tussen de bestuurslagen bij de recrutering van bestuurders en ambtenaren (men degradeert niet per sé door uit Den Haag naar een provinciale of gemeentelijke functie te solliciteren), het beter benutten van beschikbare kennis-op-rijksniveau door de lagere overheden (van een andersoortig gebruik van de locale aanwezigheid van gedeconcentreerde rijksdiensten tot automatische informatieverwerking) en – het zij herhaald – het weghalen van de allocatie van rijksmiddelen naar de gemeenten uit de sfeer van begunstiging en soms zelfs ambtelijke willekeur.

BINNENLANDS BESTUUR

LETTERLIJK GENOMEN

Tot de leidraden voor een liberale visie op het binnenlands bestuur behoort vertrouwen in het verantwoordelijkheidsbesef van individuen en locale verbanden. Men mag dit in samenhang zien met een antipathie tegen betutteling en bevoogding van 'hogerhand'. Maar het is van belang het vertrouwen in het verantwoordelijkheidsbesef van individuen en locale gemeenschappen als een autonoom beginsel te hanteren en derhalve niet alles te plaatsen in het kader van bedreigingen en onaangenaamheden vanuit 'Den Haag'. Daarom ook mag decentralisatie geen geloofsartikel zijn en moet de potentie van de lagere overheden mede op haar eigen merites gezien worden. Er wordt genoeg geklaagd, geaccommodeerd en defensief opgetreden.

REVITALISERING VAN

DE GROTE STEDEN EN DE RANDSTAD

Sinds 1982-1983 is de bestuurlijke aandacht voor de grote steden weggeëbd. Toch zal ons land het in de komende tien tot vijftien jaar in aanzienlijke mate moeten hebben van de grote steden en van de economische groei in het gebied dat de grote vier omsluiten. Bij een meer gedifferentieerd beleid voor het binnenlands bestuur behoort er – zeker in combinatie met decentralisatie –

ruimte te zijn voor vormen van bestuurlijke organisatie die op de behoeften van de grote steden en de Randstad toegesneden zijn. Ongeacht de specifieke omstandigheden waaronder de opheffing van Rijnmond zich voltrokken heeft, moeten voor- en tegenstanders erkennen dat de grootstedelijke en regionale ontwikkeling van het gebied in de politiek-bestuurlijke besluitvorming onderbelicht is gebleven. De ongetwijfeld 'wilde' ideeën over een Amsterdamse stadsprovincie zijn in de koker van het binnenlands bestuursbeleid opgeborgen. Den Haag heeft pittige maatschappelijke, economische en demografische veranderingen doorgemaakt; bestuurlijk is het in menig opzicht stil blijven staan. Het is van vitaal belang de bestuurlijke ontwikkeling van de grote steden en de Randstad niet te ver achter te laten blijven bij de demografische, maatschappelijke en economische ontwikkelingen van de komende tien tot vijftien jaren. In andere landen is men veelal minder beducht voor specifieke bestuurlijke patronen voor grootstedelijke gebieden.

Het gaat hierbij uiteraard niet om het oplossen of reguleren van problemen binnen het territorium van de publiekrechtelijke corporatie 'grote stad'. Grootstedelijke problemen zijn problemen die verder reiken dan de gemeentegrenzen. Laat het ook gezegd zijn dat hetzelfde verhaal opgaat voor een regionale of agglomeratie optiek. Ook hier zal men af moeten stappen van de fictie dat de grootstedelijke annex regionale problematiek in territoriale grenzen omschreven kan worden. Het is zaak te onderkennen dat voor specifieke bestuurlijke patronen voor grootstedelijke gebieden in beginsel een breed spectrum aan instrumenten beschikbaar is.

GEMEENSCHAPPELIJKE REGELINGEN

Het hangt van allerlei demografische, economische en, niet in de laatste plaats, technologische ontwikkelingen af of de komende tien tot vijftien jaar veel, iets of niets van intergemeentelijke samenwerking terecht zal komen. Het papier van de formele en materiële wetten (in het jargon heeft men het dan bij voorbeeld over 'de kop op de nieuwe Wet Gemeenschappelijke Regelingen) is geduldig. Het is opmerkelijk hoezeer in de politieke discussies enerzijds vertrouwen in de gemeenten uitgesproken wordt, anderzijds volop wantrouwen heerst. Een aanzien van de wijze waarop en de mate waarin gemeenten gebruik zullen

maken van juridische instrumenten voor intergemeentelijke samenwerking. Het schrikbeeld van een vierde bestuurslaag kon in de discussies alleen postvatten, doordat sommigen het binnenlands bestuur vanuit een syndroom van een uniforme bestuursstructuur bezagen. In een consistent gedifferentieerd beleid moet ruimte zijn voor verschillende gradaties van intergemeentelijke samenwerking. Zolang het daarbij gaat om verlengd lokaal bestuur, kan daartegen geen bezwaar bestaan. Vanuit die optiek valt het met de Wet Gemeenschappelijke Regelingen wel mee. Gemeenten, die dat willen, zullen van de 'coördinatie, planvorming en sturing door het samenwerkingsverband', ongeacht of dat van de wetgever nu wel of niet mag (hoeveel burgers zouden weten hoe over artikel 23 van de wet gevochten is?), iets maken. Gemeenten, die het hun toegedachte samenwerkingsgebied willen mijden, zullen daartoe de mogelijkheden hebben of vinden.

Ondanks de bestuurlijke energie en tijd die in de afgelopen jaren in het ontwerpen van een wettelijk kader voor intergemeentelijke samenwerking gestoken is, zal het voor de praktijk van die samenwerking van veel groter belang blijken te zijn hoe de gemeenten zullen omgaan met eerder vermelde ontwikkelingen. De technologische ontwikkelingen, in het bijzonder die op het gebied van de automatische informatieverwerking en de (tele)communicatie, zouden vastgeroeste verhoudingen in het binnenlands bestuur wel eens danig op hun kop kunnen zetten. De tijden waarin gemeenten het zich konden veroorloven samenwerking op dit terrein af te wijzen, zijn voorbij.

GEMEENTELIJKE HERINDELING

Men zou zich vanuit liberaal oogpunt op het standpunt kunnen stellen dat gemeentelijke herindelingen op grond van een rond getal (om het even of dat vijf- of tien- of misschien wel twintigduizend inwoners betreft) uit den boze zijn. Is het niet aan de burgers zelf om te bepalen welk niveau van dienstverlening en welke taakvervulling zij van hun lokale overheid wensen? Vanwaar de betutteling van hogerhand omtrent het benodigde draagvlak van voorzieningen?

Dit standpunt sluit op het eerste gezicht aan bij het pleidooi ten gunste van een meer gedifferentieerd beleid voor het binnenlands bestuur. Het heeft bovendien een sterke emotionele lading. Maar juist in dat verband komt

weer decentralisatie als geloofsartikel in plaats van als doelgericht streven boven drijven. Bij alle emoties die gemeentelijke herindelingsplannen plegen te verwekken, is er de 'even liberale' vraag omtrent de afwenteling van problemen, kosten en lasten door de ene op de andere gemeente. Die vraag is in feite dominantanter dan de zo even geformuleerde vragen. Want er is geen enkele aanleiding om te menen dat lokale gemeenschappen (dorpen, wijken) niet zouden kunnen gedijen in een groter publiekrechtelijk verband. Het is een van de misvattingen van voorbije jaren geweest dat men het criterium van culturele en sociale, zelfs politieke homogeniteit zou moeten hanteren voor de (her)indeling van gemeenten. Alsof het niet tot de essentie van een democratie behoort dat men verschillen van opvatting en cultuur niet uit de weg gaat. Pluriformiteit en differentiatie houden niet op bij de grenzen van (heringedeelde) gemeenten.

NIET MET DE ARMEN OVER ELKAAR

Men kan in brede kring beluisteren dat de afgelopen twintig jaar zozeer in het teken hebben gestaan van allerlei elkaar doorkruisende plannen voor het binnenlands bestuur dat voor de komende tien jaren 'rust aan het front' moet heersen. Afgezien van het feit dat het binnenlands bestuur niet gauw aan een sector in de frontlinie doet denken, wordt hiermee het trieste feit miskend dat het effect van al die plannen nihil is geweest. Het ene plan heeft het andere geneutraliseerd. Er is feitelijk vrijwel niets gebeurd.

Het is geen schablonen dat de komende tien tot vijftien jaren belangrijke maatschappelijke, economische en technologische ontwikkelingen te verwachten zijn. Alleen al demografische factoren niet alleen de vergrijzing, maar

ook de ontwikkelingen ten aanzien van huishoudens en het kindertal wijzen in de richting van veranderingen die ook het binnenlands bestuur rechtstreeks raken. Zijn de slaapsteden, waarvan sommige ooit het dynamische etiket groeikern kregen, de sterfstedes van de 21ste eeuw? 'Binnenlands bestuur' zal met die ontwikkelingen mee moeten gaan. Achterom kijken en constateren dat van allerlei grootschalige plannen uiteindelijk niets terecht gekomen is, heeft weinig zin. Er zijn ook geen grootscheepse nieuwe plannen nodig. Gevraagd wordt een ruimhartiger beleid; een meer gedifferentieerd beleid dat sneller bij te stellen zal zijn; een beleid overeenkomstig Thorbeckes verlangen naar een binnenlands bestuur dat de toekomst aankan.

Prof.dr. U. Rosenthal is voorzitter van de VVD-fractie in de Eerste Kamer. Hij is voorzitter van het COT; Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement en hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit van Leiden.

LITERATUUR

- Gemeenten tussen Rijk en Markt*, geschrift no. 55, Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, Den Haag, 1985.
- Informatie en Openbaar Bestuur, themanummer *Bestuurswetenschappen*, november 1985.
- A. van der Jagt (red.) *Regionalisatie*, REB reeks Bestuur in Beweging, Den Haag, 1983.
- D. Ruiters (red.), *Verticaal Machtsevenwicht in het Binnenlandse Bestuur*, REB reeks Bestuur in Beweging, Den Haag, 1982.
- T. Toonen e.a., *De Pluriformiteitsgedachte in het Openbaar Bestuur*, RBB reeks Bestuur In Beweging, Den Haag, 1982.
- T. Toonen en U. Rosenthal, *Departementen als Kennispool*, Rotterdam, 1986.

IN GESPREK MET URI ROSENTHAL

N. A. V. BINNENLANDS BESTUUR:

NAAR HONDERDVIJFTIG JAAR THORBECKE

In uw artikel geeft u drie leidraden voor een visie op het binnenlands bestuur vanuit de liberale politieke filosofie. Dat zijn de 'checks-and-balances', het beginsel van verantwoordelijkheid en een optimistisch mensbeeld, waaruit het vertrouwen in het verantwoordelijkheidsbesef van individuen en lokale verbanden voortvloeit. Zijn dit ook anno 2006 de drie belangrijkste leidraden voor een liberale visie op binnenlands bestuur? In hoeverre wordt hier ook naar gehandeld?

De drie leidraden zijn anno 2006 nog steeds ontzettend belangrijk. 'Checks-and-balances' geven de fundamentele aan van hoe wij als liberalen tegen macht aankijken. We willen altijd dat macht gecontroleerd wordt, dat macht wordt beperkt door tegenmacht. Dat uit zich in het feit dat er in ons binnenlands bestuur niet één overheid is, bijvoorbeeld de rijksoverheid, die met een druk op de knop alle zaken voor het hele land tot in alle details in één keer regelt. Wij hebben een gedecentraliseerde eenheidsstaat; de eenheid zit hem in de staat en de decentralisatie komt in het lokaal bestuur naar voren. Dat zijn de 'checks-and-balances'.

De verantwoordelijkheid en de optimistische lijn, gekoppeld aan het lokaal bestuur, komen tot uitdrukking in het idee dat je naast de 'overall' visie van de overheid op rijksniveau ook aandacht moet hebben voor het bestuur op microniveau. Het bestuur, en dan met name het lokaal bestuur, moet dicht bij de burgers tot stand gebracht worden en daar ook doorgevoerd worden. De vertrouwensrelatie tussen overheid en burgers begint heel dicht bij huis, op lokaal niveau. Het zijn juist dagelijkse contacten waarop burgers hun oordeel over het gehele binnenlands bestuur baseren. Dat kan heel simpel het halen van je paspoort op het gemeentehuis zijn, of hoe het gaat bij het aanvragen van een vergunning, hoe je als burger op zo'n moment behandeld wordt door de aanwezige ambtenaar is in hoge mate bepalend voor het beeld van de overheid.

Het verkiezingsprogramma neemt ook als uitgangspunt voor het openbaar bestuur dat zoveel mogelijk dicht bij de burger geregeld moet worden. Daarnaast zou het vertrouwen twee kanten op moeten werken, aldus het verkiezingsprogramma. Enerzijds moet de burger op de politiek kunnen vertrouwen, maar anderzijds moet de overheid ook veel vertrouwen in haar burgers tonen. In een samenleving met ambitie is geen plaats meer voor wantrouwen. Is dat ook het soort vertrouwen waar u nu op doelt?

Ja, ik ben het hartgrondig eens met die stellingname in het verkiezingsprogramma en het is met name ook van groot belang op lokaal niveau. Gemeenten zouden veel minder moeilijk moeten doen als burgers eens wat willen. We praten al enige tijd over deregulering en vermindering van de administratieve lasten, maar in de praktijk blijkt daar nog weinig van. Waar je allemaal tegenaan loopt als je als gewone burger een kleine verbouwing aan je huis wilt doorvoeren, dat is nog altijd met geen pen te beschrijven. Dat heb ik zelf gemerkt.

Een ander punt van ergernis wordt veroorzaakt door besluitvorming waarbij meerdere gemeenten betrokken zijn en die daardoor niet functioneert. Neem bijvoorbeeld een nieuwbouwproject waarbij de ontsluiting van de wijk, verkeerstechnisch, de sluitpost van de begroting vormt. De oplossing is dan soms heel eenvoudig en logisch, bijvoorbeeld door een bepaalde weg alleen voor bestemmingsverkeer te openen, zodat het niet ook nog eens een sluiproute wordt voor mensen die van een randgemeente naar het centrum van de stad moeten. Zo'n probleem kan dan onoplosbaar blijken te zijn omdat de cruciale beslissingen door twee gemeentes samen genomen moet worden. Dit soort frustraties leiden bij burgers al snel tot het gevoel dat zij er zijn voor de overheid in plaats van andersom.

U pleit in het artikel voor meer differentiatie en pluriformiteit in het openbaar bestuur, zodat de verhoudingen in het binnenlands bestuur niet te ver achterlopen op de maatschappelijke en economische ontwikkelingen en deze bovendien onder bepaalde omstandigheden gestimuleerd konden worden door het binnenlands bestuur. Welke ontwikkelingen had u hierbij voor ogen en in hoeverre is tegenwoordig de differentiatie en pluriformiteit in het binnenlands bestuur toegenomen?

Het artikel grijpt terug op een onderzoek dat ik 25 jaar geleden heb gedaan voor de toenmalige Raad voor Binnenlands Bestuur, *'De pluriformiteitsgedachte in het openbaar bestuur'*. Ik was toen al van mening dat we eens moesten afstappen van de uniformiteitsfictie en pleitte daarom voor meer differentiatie. Over het binnenlands bestuur lag een deken van gelijkheid, terwijl daaronder allerlei maatregelen werden genomen en activiteiten werd verricht die veel meer pasten bij de maat der dingen. Het is natuurlijk ook merkwaardig om te denken dat een stad als Amsterdam of Rotterdam dezelfde bestuurlijke behoeftes zou hebben als Tietjerksteradeel of Schin op Geul. De ontwikkelingen waar ik me toen vooral op richtte waren maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de mobiliteit in de samenleving, de verandering in de verhouding tussen steden en het platteland, de urbanisatie en de industrialisering. Ik kwam toen tot de slotsom dat we af moesten stappen van de fictie van de gelijkheid die niet overeenkwam met de maatschappelijke werkelijkheid.

Geleidelijk heeft een ontwikkeling plaatsgevonden waarbij er in het beleid meer ruimte kwam voor verscheidenheid. Gedifferentieerd medebewind is daar een goed voorbeeld van. Verordeningen die vanuit het rijk naar de gemeente gingen werden niet langer toepasbaar verklaard op alle gemeenten maar toegespitst op bijvoorbeeld de kleine gemeenten. Je ziet het ook terug in bijvoorbeeld het grotestedenbeleid, het beleid voor probleemcumulatiegebieden etcetera. Kortom, het beleid hield ook allang rekening met de differentiatie, maar in de vormgeving van het openbaar bestuur kwam dat tot voor kort niet tot uitdrukking.

In 1986 was de bestuurlijke aandacht voor de grote steden weggeëbd, terwijl we het in de toekomst toch juist van deze gebieden moesten hebben. Daarom pleitte u voor een revitalisering van de grote steden en de Randstad. Het tweede kabinet-Kok had een minister speciaal voor grotestedenbeleid en tegenwoordig is het thema bij de minister voor bestuurlijke vernieuwing onder gebracht. Voldoet deze ontwikkeling aan uw pleidooi van toen?

Ik ben in het algemeen niet voor twee kapiteins op één departementaal schip. Om deze reden heb ik zo mijn twijfels bij het nut van een minister voor grotestedenbeleid, maar dat is eigenlijk een andere kwestie. In de jaren '80 hadden we net de eerste golf van de stadsvernieuwing achter de rug en kwamen er allerlei grote maatschappelijke problemen op, juist ook in de grote steden. In de jaren '90 kwamen daar de problemen met de etnische minderheden bij. Bolkestein heeft er toen voor gezorgd dat die problemen op tafel kwamen. Er is toen wel gezorgd voor een versteviging van de positie van de grote steden, maar bestuurlijk kreeg men weinig vat op de problemen.

De commissie Montijn, die zich in de jaren tachtig boog over de problematiek van de grote steden in Nederland, kwam met de oplossing van agglomeratiegemeenten, Groot Amsterdam, Groot Rotterdam enzovoorts. Dat is er uiteindelijk niet van gekomen. Wel zijn we naar een situatie gegaan waarin er rondom de grote steden voortdurend allerlei hulpstructuren gebouwd werden om die steden maar bestuurbaar te houden en de randgemeenten toch in een bepaald kader te plaatsen. Schelto Patijn, de toenmalige burgemeester van Amsterdam, noemde het hulpstructuren die niet helpen. Uiteindelijk zijn er voor de drie grote steden voor de bestuurlijke kwesties regiobesturen gekomen, bijvoorbeeld het regio overleg Haaglanden.

Op dit moment is de discussie een stapje verder gegaan en ligt er een voorstel om de Randstad als geheel onder één autoriteit te brengen. Daar breng ik op zichzelf wel sympathie voor op, maar ik zeg er wel bij dat er heel goed nagedacht moet worden over de verhouding van een dergelijke autoriteit tot "Den Haag" en de rest van het land.

Tevens pleit u voor een doelgerichte decentralisatie, in plaats van decentralisatie vanwege het decentraliseren. Specifiek ging het u hierbij om een wijziging in het dominante psychologische beeld van een hiërarchische relatie tussen 'de staat' en de 'lagere overheden'. Om dit laatste te bewerkstelligen zou de mobiliteit tussen de bestuurslagen bij de rekrutering van ambtenaren en bestuurders vergroot moeten worden en zouden de lagere overheden beter gebruik moeten maken van de beschikbare kennis op rijksniveau. Heeft deze decentralisatie de afgelopen jaren plaatsgevonden?

Ik betwijfel of het psychologische beeld ten aanzien van de overheden is veranderd. Het lijkt nog altijd zo dat men in de politieke en bestuurlijke psychologie Den Haag hoger acht dan de zogenaamde lagere overheden. De term maakt eigenlijk het probleem al duidelijk. Er is wel eens gezegd dat we over medeoverheden zouden moeten spreken, maar de term lagere overheden raken we maar moeilijk kwijt.

Het is bovendien zo dat de ambities van mensen in het openbaar bestuur zich vooral op Den Haag richten. Geheel conform het psychologisch beeld is het dan een promotie om van een grote stad naar een departement te gaan en een demotie om het andersom te doen. Eenzelfde beeld komt naar voren als we kijken naar Tweede Kamerleden die overstappen naar de gemeenteraad. Misschien vormen de drie grote steden, Rotterdam, Amsterdam en Den Haag, hier zo langzamerhand een uitzondering op, maar het algemene beeld is ongewijzigd. Wel zie ik dat de aantrekkingskracht van de grotere gemeenten en zelfs van bepaalde regionale gebieden toeneemt; er is daar een bepaalde drive aanwezig die ik op veel departementen mis. Wellicht dat dit een eerste stap is in de richting van een herziening van het psychologisch beeld.

De kennisoverdracht loopt tegen eenzelfde obstakel op. Bestuurspsychologisch is het zo dat mensen al snel geneigd zijn om gegevens en kennis met hun directe omgeving uit te wisselen en in veel mindere mate daarbuiten. Er zijn nu wel ontwikkelingen gaande die de kennisoverdracht verbeteren, zoals de Algemene Bestuursdienst en het Kenniscentrum

Grote Steden. Toch denk ik dat de kennisoverdracht tussen de verschillende overheden nog lang niet optimaal is.

Hebben we in uw ogen anno 2006, nu we voorbij 'Honderdvijftig jaar Thorbecke' zijn, voldaan aan Thorbeckes verlangen naar een binnenlands bestuur dat de toekomst aankan?

Thorbecke stond voor een paar beginselen die nog wel eens een beetje worden weggeduwd. Wat betreft de gemeenten benoemde Thorbecke enkele elementaire basisvoorwaarden voor elke gemeente. Bijvoorbeeld, elke gemeente heeft een burgemeester, elke gemeente heeft een gemeenteraad, elke gemeente heeft een gemeentesecretaris etcetera. Thorbecke zag die voorwaarden als een soort basis waarop zich, zoals hij het noemde, de zelfstandige krachten van de gemeenschappen mogen ontwikkelen. Hij had dus een beeld van een samenleving waarin die gemeenten juist op hun eigen merites zouden bloeien en zich ontwikkelen.

Ik vrees dat we aan dat beeld lange tijd onvoldoende aandacht hebben besteed. We hebben de zelfstandige krachten onvoldoende ruimte gegeven. We hebben als het ware niet alleen de vloer gelegd, maar daarop ook allerlei gemeentelijke huisjes geplaatst op exact dezelfde wijze, daarmee vasthoudend aan een bepaalde eenheidsfictie. Het verkiezingsprogramma speelt op dit probleem in door te zeggen dat we van het ingebouwde wantrouwen afmoeten en veel meer vanuit het principe van vertrouwen moeten werken. De angst die er altijd was voor differentiatie kwam eigenlijk voort uit een soort politieke of bestuurlijke angst voor het onbekende. De redenering van de angst: stel dat iedereen veel meer vrij gelaten wordt om zijn eigen weg te gaan, dan beheersen we de zaak niet meer, dan wordt het een chaos. Maar dit past niet bij de liberale politieke filosofie die juist uitgaat van vertrouwen. Er is dus in het binnenlands bestuur nog genoeg te doen, willen we aan Thorbeckes verlangen tegemoet komen.

Dit interview is afgenomen door drs. F.D. de Beaufort.

LIBERALEN EN HUN WAARDERING VAN RELIGIE¹

PATRICK VAN SCHIE

Religie is een zaak van burgers en hoort niet thuis in de politiek, aldus Patrick van Schie. In een liberale samenleving streven we niet voor niets naar een scheiding van kerk en staat. De politieke macht van de confessionelen zal dan ook in de komende eeuw afnemen, zo verwacht de auteur, waarmee religie uiteindelijk haar voorrechten verliest en zo haar ware plaats inneemt.

‘De liberale politiek vindt haren grondslag in het gezag der menselijke rede... De liberale politiek is in haar wezen, ofschoon niet altijd in de praktijk een tak van den brede stroom van het rationalisme. Wat de wetenschap op velerlei gebied heeft geleerd en verschaft is, veelal tegen het hardnekkig verzet der kerkelijke partijen in, hoe langer hoe meer gemeen goed geworden...’² De liberaal P.W.A. Cort van der Linden, nu vooral nog bekend uit zijn functie van minister-president tijdens de Eerste Wereldoorlog, wond er in 1886 als hoogleraar in zijn gedegen studie *Richting en beleid der liberale partij* geen doekjes om. Politiek diende voort te vloeien uit overwegingen van het menselijk verstand. Hier dienden argumenten, net als in de wetenschap, controlebaar en dus met kracht van tegenargumenten weerlegbaar te zijn. Voor bovennatuurlijke dogma’s mocht in een liberale politiek geen plaats worden ingeruimd.

In de laatste decennia van de negentiende eeuw stuitte de woorden van Cort van der Linden in eigen kring nauwelijks op tegenspraak. Waar iemand zich in zijn eigen leven zoal door liet leiden, dat ging niemand wat aan. Het geloof was voor de ‘binnenkamer’. De staat diende die ruimte niet te betreden. Maar wat zich daar afspeelde diende ook binnenskamers te blijven. Godsdienst en politiek waren gescheiden werelden, of althans: zij dienden van elkaar gescheiden te worden gehouden.

De confessionelen grepen deze stellingname gretig aan om de liberalen als vijanden van de godsdienst af te schilderen. De tegenstelling confessioneel-liberaal zou er een zijn tussen geloof en rede, en het was duidelijk waar een goed christen dan voor had te kiezen. De liberalen betoogden hiertegenover dat wie het geloof werkelijk lief had, het niet met politieke twisten wenste te bezoedelen. ‘God erkennen in het staatsrecht’ was niet hetzelfde als het voortdurend aanroepen van God ter verdediging van de eigen opvattingen. Uiteindelijk konden overigens de confessionelen het evenzeer niet zonder de rede stellen, of zij dat nu aange-naam vonden of niet. Immers, zo schreef het liberale Tweede Kamerlid P.H. Roessingh (een dominee): ook confessionelen ontvingen de Openbaring niet ‘onmiddellijk’ maar ‘middellijk’, dat wil zeggen dat zij ‘het redevermogen van den mensch’ nodig hadden om de Openbaring te begrijpen.³

Maar na de Eerste Wereldoorlog meenden meer en meer liberalen, net als de confessionelen, dat een scheiding tussen godsdienst en politiek toch niet viel aan te brengen. Tekenend waren de woorden die de liberale staatsrechtgeleerde C.W. de Vries uitsprak – onder veel bijval – in een feestrede ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Vrijheidsbond, een directe voorloper van de VVD: ‘De christelijke grondgedachte willen wij niet uitsnijden. Zij is zelf deel der werkelijkheid. Eerder geeft de historische roeping van de liberale gedachte ook nu aan de christelijke grondgedachte vrijheid en vlucht. De Bijbel is voor ons volk en voor de wetenschap bron van kennis en oorkonde van openbaring... Zouden velen onder ons nu nog durven aanvaarden de stelling van Cort van der Linden: “naar liberale beginselen heerscht de rede oppermachtig”? Wij weten nu toch dat de rede slechts één der factoren is, die de persoonlijkheid mede bepaalt.’⁴ Sommige liberalen gingen zo ver aan hun voorgangers het verwijt te maken dat deze onvoldoende

waardering voor de godsdienst hadden opgebracht. Nog begin jaren tachtig betoogde de man die tussen 1958 en 1976 de VVD-fractie in de Eerste Kamer leidde, Harm van Riel, dat het de opvolgers van Thorbecke '...als gevolg van hun intellectuele geaardheid en hun distantie van het christendom...[aan] het vermogen tot het geven van een vaste, bezielende leiding ontbrak'. In hun antiklerikalisme zag hij zelfs een van de wortels van de verwording van de samenleving.⁵

Van Riel zag Thorbecke als de vertegenwoordiger van het ware liberalisme, dat aan godsdienst de plaats toekende die haar toekwam. Nu verwierp Thorbecke inderdaad de gedachte dat de Nederlandse samenleving zou kunnen worden begrepen met veronachtzaming van de christelijke grondslagen. Maar dat wil allerminst zeggen dat hij politiek op christelijke beginselen wilde gronden. Werd die poging ondernomen dan verviel men immers onvermijdelijk in de leerstellingen van een bepaalde kerkelijke gezindheid.⁶ Een juiste politiek oversteeg daarentegen de kerkelijke verschillen en was als vanzelf doordeesemd van een 'christendom boven geloofsverdeeldheid'. 'De stille werking van het Christendom, boven verdeeldheid van geloof, is oneindig algemener en grootter, dan hetgeen men in de kerkelijke sfeer met oogen ziet. Het Christendom heeft onze wetgeving en ons bestuur, onze samenleving en onze zeden doortrokken; maar dat is niet in het bijzonder Christendom eener bepaalde kerk.' Het christendom waarvan Thorbecke de invloed onderkende was 'eene burgerlijke kracht geworden'.⁷

Als goede liberaal was Thorbecke voorstander van de scheiding tussen kerk en staat. De staat diende gevrijwaard te blijven van kerkelijke invloeden, de kerken moesten zich op hun beurt vrijelijk kunnen ontwikkelen. Het was volgens hem zaak 'aan de kerkgenootschappen een stand te verzekeren, waarbij hun de volle onafhankelijkheid van privaatrechtelijke vereenigingen wordt gewaarborgd'.⁸ Het door zijn grondwetsherziening uit 1848 mogelijk gemaakte herstel van de bisschoppelijke hiërarchie van de katholieke kerk in Nederland, tegen veel antipapistisch protestants verzet in, was een logische invulling van die vrijheid. Thorbecke stond pal voor die vrijheid. Zijn consequente optreden in deze leidde in 1853 tot de val van zijn eerste kabinet. Maar de vrijheid van godsdienst betekende wat hem betreft ook dat de kerken geen bevoorrechte positie konden claimen. Daarom was de liberale staatsman eigenlijk geweest voor het doorsnijden van de 'zilveren koorde', de financiële ondersteuning

die de staat aan de kerken gaf. Slechts uit tactische overwegingen, om zijn grondwetsherziening niet in gevaar te brengen, had hij zich in de jaren veertig neergelegd bij het voortduren van staatssubsidie aan de kerkgenootschappen.⁹

Toen geruime tijd na zijn dood liberalen in het land zich voor het eerst verenigden, in 1885 door oprichting van de Liberale Unie (LU), gebeurde dit vooral om de invloed tegen te gaan van de confessionelen die immers ten onrechte 'voor het Staatsrecht bij de Openbaring ter school gaan'.¹⁰ Begin twintigste eeuw werd ter rechterzijde van de LU de Bond van Vrije Liberalen (BVL) opgericht, een klassiek-liberale partij. Bij het vaststellen van het beginselprogramma in 1907 werd een poging ondernomen om de 'gezonde ontwikkeling van den godsdienstzin' tot staatsverantwoordelijkheid te verklaren. De indiener van het amendement meende dat de vrij-liberalen duidelijk moesten maken dat zij een kerkgenootschap niet beschouwden als een zangvereniging. De voorzitter van de commissie die het voorliggende beginselprogramma had opgesteld wilde hem dat nageven '...maar het Historisch Genootschap is ook iets anders dan een tennisclub'. Er was geen enkele reden om de kerk een andere rechtspositie dan die van een particuliere vereniging te geven. Het amendement over bevordering van de godsdienstzin werd met ruime meerderheid verworpen. De BVL sprak zich in zijn beginselprogramma krachtig uit voor de scheiding tussen kerk en staat.¹¹

Tijdens het interbellum raakten de liberalen politiek in de verdrukking. De confessionelen heersten oppermachtig, zolang zij althans de gelederen gesloten hielden zodat zij hun meerderheid in de Tweede Kamer te gelde konden maken. Mede in een poging aantrekkelijk te blijven voor religieus voelende kiezers nam de Vrijheidsbond, een fusie van zeven partijen waaronder LU en BVL, in zijn eerste programma een zinsnede op met 'Erkenning van de waarde van het geestelijk en van het godsdienstig leven voor maatschappij en Staat.' Later werd hier nog een schepje bovenop gedaan. Zo legde de partij in 1929 in haar beginselprogramma neer dat het ethische en godsdienstige gemoedsleven 'onvervangbare waarden' bevatte voor de vorming van geest en karakter.¹²

Na de Tweede Wereldoorlog zette de VVD het christelijk anker nog steviger vast. Bij haar oprichting in 1948 sprak zij in haar beginselprogramma uit dat '...het bovenal de christelijke geest is, die ons volk de waarde en de vrijheid van de mens en zijn verantwoordelijkheid heeft doen beseffen....

Zij [de VVD; PvdS] acht het daarom een onafwijsbare eis, dat door versterking van deze geest zedelijke ontworteling en geestelijk nihilisme worden overwonnen...'.¹³

Partijleider P.J. Oud nuanceerde deze bepaling tien jaar later door aan te geven dat er pas sprake was van '...ware vrijheid als men zich tegelijkertijd gebonden weet aan een hoger beginsel...: de een ontleent het aan de godsdienst, aan een godsdienstige overtuiging, de ander aan een andere bron. Het standpunt van onze Partij is nu, dat de vraag, waaruit dat hogere beginsel stamt, door een ieder in eigen geweten moet worden beoordeeld.'¹⁴ Onder leiding van Oud zelf boog een partijcommissie zich in 1961 over het meer concrete vraagstuk van financiële steun aan kerkgenootschappen. De commissie noemde '...de bevordering van een krachtig kerkelijk leven een activiteit van voldoende groot openbaar belang'. Maar zij maakte ook een '...duidelijk onderscheid tussen neutraliteit van de staat ten aanzien van het kerkelijk leven, een neutraliteit, die zij afwijst, en een objectieve actieve instelling van de staat, d.w.z. een gelijke behandeling door de staat van al die activiteiten, die als maatschappelijk nuttig worden gekwalificeerd. Een logisch gevolg van deze houding van de overheid is het betuigen van respect aan de groepen niet-kerkelijken.' Bevordering van het kerkelijk leven was op zichzelf genomen aanrijzenswaardig maar viel naar het oordeel van de commissie op één lijn te stellen met bevordering van culturele en charitatieve doelen.¹⁵

Bij de herziening van het beginselprogramma in 1966 werd het christendom niet meer als dé inspiratiebron aangewezen. 'De partij ziet de Nederlandse samenleving bovenal gedragen door de geest van christendom en humanisme', heette het nu. 'Het is haar overtuiging dat de zedelijke beginselen daarvan aan de Westerse samenleving in het algemeen en aan de Nederlandse samenleving in het bijzonder ten grondslag liggen en dat zij deze behoren te blijven kenmerken.'¹⁶ De verwijzing naar het christendom werd in 1980 geheel uit het beginselprogramma geschrapt. In 1994 zou toenmalig VVD-leider Frits Bolkestein dit nog betreuren als een ontkenning van 'een deel van onze erfenis'. Maar zijn partij is niet tot wederopneming van waardering voor het christendom overgegaan. Het laatste Liberaal Manifest, *Om de vrijheid*, stelt weer – in navolging van de liberalen aan het einde van de negentiende eeuw – dat liberale politici zich niet bemoeien '...met wat mensen diep in hun binnenste gelo-

ven. De geest is immers vrij.' De grens ligt daar waar de religieuze beleving een gevaar oplevert voor de openbare orde of voor het vreedzaam samenleven. De VVD moet, aldus het Liberaal Manifest uit 2005, 'het liberale, verlichte erfgoed hervinden'. Daartoe wordt een combinatie bepleit van religieuze tolerantie en een neutraal publiek domein.¹⁷

Wie de mate waarin liberalen het belang van godsdienstzinnen hebben onderstreept zet naast hun verkiezingsresultaten, moet het opvallen dat de perioden waarin de neutraliteit werd benadrukt grotendeels corresponderen met electorale kracht terwijl de speurtocht naar een meer religieus getinte verankering van het liberalisme werd ondernomen toen de liberalen onder de kiezers slecht scoorden. Natuurlijk is de Nederlandse samenleving in belangrijke mate door het christendom gestempeld, ten goede of ten kwade. Zo'n feit hoeft dan echter nog niet meteen in een beginseldocument te worden vermeld, net zomin als dat daarin wordt opgenomen dat elke dag de zon opkomt en ondergaat.

De tijden dat de confessionelen de Nederlandse politiek domineerden zijn (gelukkig) voorbij. Gelet op de ontwikkeling van het electoraat, de geringere religieuze gebondenheid van jongere generaties, is het te verwachten dat het CDA in de toekomst zal teruggliden naar de positie van een middelgrote partij.

Onder die omstandigheid is er voor de liberalen geen enkele noodzaak meer; zo men al meent dat die er vroeger wel was, om niet krachtig voor de eigen overtuiging uit te komen. Die overtuiging is *niet* dat er voor religie geen plaats in onze samenleving is. Ieder individu dient immers zelf uit te maken waardoor hij of zij zich laat inspireren. De liberale overtuiging is wel dat aan religie door de staat *geen bijzondere* plaats mag worden toegekend. Juist omdat overtuigingen en inspiratiebronnen van mensen individuele aangelegenheden zijn, dient de staat zich hiertegenover neutraal op te stellen. Kerken, moskeeën en andere religieuze organisaties mogen dan ook geen aanspraak kunnen maken op voorrechten die andere particuliere verenigingen niet bezitten. Een overtuiging die is gebaseerd op een godsdienstig geloof of een als 'heilig' beschouwd boek is niet meer beschermwaardig dan welke andere overtuiging ook.

Daarom dient het grondwetsartikel met de vrijheid van godsdienst (art. 6 Gw) te worden geschrapt. De waarborgen die het artikel beoogt te geven aan het in vrijheid belijden

van godsdienst of levensovertuiging, worden reeds gedekt door de vrijheid van uiting van gedachten of gevoelens (art. 7 Gw), de vrijheid van vereniging (art. 8 Gw) en de vrijheid van vergadering en betoging (art. 9 Gw). Zulke vrijheden behoren te gelden voor elke Nederlander, ongeacht de vraag of zij op een religieus gevoelen stoelen. Andere artikelen die de godsdienst(igen) een streepje voor geven, zullen eveneens op de helling moeten. Te denken valt hierbij aan de bepaling uit het wetboek van strafrecht volgens welke op het verstoren van een religieuze bijeenkomst een hogere straf staat dan op het verstoren van een niet-religieuze bijeenkomst tot aan de staatsbekostiging van het religieus gekleurde bijzonder onderwijs.¹⁸

Het zal nog wel even duren voordat de resten van het tijdperk van confessionele heerschappij uit het Nederlandse staatsbestel zijn verwijderd. Dit zal ook niet zonder slag of stoot gaan. Verzet kan natuurlijk worden verwacht uit de confessionele gelederen; omdat hun getsmatige kracht afneemt zullen de confessionelen steun van anderen behoeven. Ook PvdA-ers en VVD-ers die liever de boel de boel laten dan de gelijkberechtiging van alle burgers ongeacht de aard van hun overtuiging principieel serieus nemen, verzetten zich nog. Toch zal het verzet op den duur geen stand kunnen houden. Als de 21^e eeuw halverwege is, verwacht ik dat religie de plaats heeft gekregen die haar toekomt: een zaak van burgers, niet van de politiek.

Dr. P.G.C. van Schie is directeur van de prof.mr. B.M. Teldersstichting en lid van de redactie Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Dit artikel is eerder verschenen in *Christen Democratische Verkenningen* (zomer 2006) en in verkorte versie in *Trouw*, 1 juli 2006.
- 2 P.W.A. Cort van der Linden, *Richting en beleid der liberale partij* (Groningen, 1886) pp. 1 en 3.
- 3 P.H. Roessingh, 'De tegenstellingen der "Christelijke" politiek', in: H.G. Borgesius e.a., *Wat willen de vrijzinnigen? Propagandaboek voor de verkiezing van 1905* (Doetinchem, 1905) pp. 40-59.
- 4 C.W. de Vries, *De historische roeping van de liberale gedachte. Feestrede door mr. C.W. de Vries uitgesproken op*

- 16 april 1931 bij het tienjarig bestaan der Liberale Staatspartij De Vrijheidsbond* (Rotterdam, 1931) p. 7.
- 5 H. van Riel, *Geschiedenis van het Nederlandse liberalisme in de negentiende eeuw* (Assen, 1982) pp. 116 en 119.
- 6 G.G. van der Hoeven, *De onuitgegeven parlementaire redevoeringen van mr. J.R. Thorbecke, IV 17 november 1854 tot 15 juli 1857* (Groningen, 1905) p. 444.
- 7 *Ibidem*, p. 622.
- 8 J.R. Thorbecke, 'Narede', in: idem, *Parlementaire redevoeringen. Ministerie van september 1865 tot februari 1866* (Deventer, 1870) pp. v-xx, p. ix.
- 9 W. Verkade, *Overzicht der staatkundige denkbeelden van Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872)* (Arnhem, 1935) pp. 307-308. De "zilveren koorde", de staatssubsidie voor de kerkgenootschappen, zou pas bij de grondwetsherziening van 1983 worden verwijderd.
- 10 Aldus LU-voorzitter I.A. Levy in zijn openingsrede op de oprichtingsvergadering, zoals aangehaald door G. Taal, *Liberale en radicalen in Nederland 1872-1901* (Den Haag, 1980) p. 108.
- 11 Patrick van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901-1940* (Amsterdam, 2005) p. 121. De indiener van het amendement was de Amsterdamse hoogleraar theologie A. Bruining, de voorzitter van de beginselprogramcommissie de Leidse hoogleraar privaatrecht A.C. Visser van IJzendoorn.
- 12 *Ibidem*, pp. 241 en 322.
- 13 *Beginselprogram* van de VVD uit 1948, artikel 3.
- 14 P.J. Oud, 'Modern staatkundig liberalisme' in: *Enige aspecten van het moderne liberalisme* (Leiden, 1958) pp. 1-20, p. 3.
- 15 P.J. Oud (vz), J. de Wilde (secr.), e.a., *Steun aan kerkgenootschappen* (Den Haag, 1961) pp. 6-7. De commissie sprak zich trouwens uit tegen directe subsidie. Zij gaf er de voorkeur aan het verlenen van particuliere steun fiscaal aantrekkelijker te maken.
- 16 *Beginselprogram* van de VVD uit 1966, artikel 3.
- 17 Om de vrijheid. *Liberaal Manifest* (Den Haag, 2005) p. 63.
- 18 J.G.C. Wiebenga (vz), W.P.S. Bierens (secr.), e.a., *De grenzen van de open samenleving. Migratie- en integratiebeleid in liberaal perspectief* (geschrift 99 van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting; Den Haag, 2005) pp. 141-147.

NAAR EEN EFFECTIEF EN TRANSPARANT JEUGDBELEID

NAHIED REZWANI

Het bieden van goede zorg aan probleemjongeren zou de hoogste prioriteit moeten hebben, aldus Nahied Rezvani. Vroegtijdige signalering en aanpak van moeilijkheden kunnen voorkomen dat de neerwaartse spiraal niet meer te doorbreken is. Daartoe pleit de auteur voor een nieuwe aanpak in het jeugdbeleid, die beter aansluit bij de problemen.

'Rutte wil minister voor jongeren', zo kopte de *Telegraaf* op 20 februari van dit jaar. De problemen met de jongeren zouden in ons land zo erg zijn dat er een aparte minister voor moest komen, aldus Mark Rutte, toen nog staatssecretaris van Onderwijs in het kabinet-Balkenende II. Oorzaak was vooral de versnippering van de bevoegdheden, 'Als er iemand in de knel komt, is er altijd gedoe: wie pakt de regie?'. Daarnaast zouden de verantwoordelijkheden voor de jeugdzorg die nu bij de provincies liggen naar de gemeenten moeten gaan, waar meer zicht op de problemen is. Eerder had Sander Dekker, lijsttrekker van de VVD in de gemeente Den Haag, al gepleit voor een wethouder speciaal voor Jeugdzorg.

Kijkend naar de jeugdzorg kan er geconstateerd worden dat ondanks het feit dat veel verschillende partijen met de verbetering van het jeugdbeleid bezig zijn en ieder kabinet opnieuw probeert veranderingen tot stand te brengen dit niet de gewenste resultaten oplevert. Werkloosheid en criminaliteit onder de jeugd blijven stijgen en het voortijdig schoolverlaten is ook nog steeds een groot probleem. Alle maatregelen die tot nog toe zijn genomen brengen hierin nauwelijks tot geen verandering. Uit cijfers van het Centrum voor Werk en Inkomen blijkt dat het aantal werkloze jongeren in 2005 met dertig procent gestegen is ten opzichte van 2003, tot 250.000 jon-

geren. De jeugdcriminaliteit onder jongeren van 12 tot 17 jaar steeg tussen 2002 en 2004 met een half procent tot 3,8 procent van de jongeren¹. Ook het aantal voortijdige schoolverlaters neemt toe, in 2006 zullen dit er 71.000 zijn². Deze ontwikkelingen geven aanleiding tot het zetten van vraagtekens bij de huidige aanpak van de problematiek rondom de jeugd.

REIKWIJDTE VAN HET JEUGDBELEID

De problemen van de jongeren die in aanraking komen met jeugdzorg zijn over het algemeen zeer complex van aard, ze doen zich voor op verschillende terreinen voor en versterken elkaar vaak. Als er eenmaal sprake is van een neerwaartse spiraal gaat het bij jongeren vaak op alle fronten mis. Het is zaak om problemen onder jongeren in een vroeg stadium te signaleren en direct maatregelen te nemen om de neerwaartse spiraal te doorbreken.

Het jeugdbeleid bestaat uit diverse voorzieningen om de problemen te signaleren en te verhelpen en misschien in de toekomst te voorkomen. In dit artikel worden deze voorzieningen in drie categorieën verdeeld; de algemene voorzieningen, de gespecialiseerde voorzieningen en de voorzieningen voor kwetsbare groepen. De algemene voorzieningen zijn er voor jongeren in het algemeen en zorgen voor een goed klimaat waarin de jongeren kunnen opgroeien. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om consultatiebureaus, peuterspeelzalen, kinderopvang, jeugd- en jongerenorganisaties, maatschappelijk werk, GGD/jeugdarts, basisscholen en voortgezet onderwijs en begeleidingsdiensten op scholen, zoals remedial teaching, logopedie enzovoorts.

Als het dreigt mis te gaan komen de gespecialiseerde voorzieningen voor de jeugd in beeld. Deze voorzieningen signaleren problemen, bieden hulp en treden zo

nodig regulerend op. Dit zijn instellingen als Bureau Jeugdzorg, de (gezins)voogdij, de jeugdreclassering, Raad voor de Kinderbescherming, het Advies- en Meldpunt Kinderbescherming (AMK), de Justitiële jeugdinstellingen etcetera. Tot slot zijn er nog de instellingen die op specifieke, kwetsbare doelgroepen gericht zijn. Hierbij gaat het om schoolbegeleiding voor achterstandsléerlingen, De Nederlandse Bond voor aangepaste Sporten (NEBAS), de Nederlandse Sportbond voor verstandelijk gehandicapten (NSG), Criminaliteit in relatie tot integratie van etnische minderheden (CRIEM) en de Wet Inschakeling Werkzoekenden (WIW).

ONTWIKKELINGEN IN HET JEUGDBELEID

Het vinden van de juiste aanpak voor jeugdwerkloosheid, jeugdcriminaliteit en voortijdig schoolverlaten heeft al jaren de aandacht van de Nederlandse overheid. Een belangrijke stap in het realiseren van een voor jeugdigen en ouders samenhangend aanbod van jeugdzorg is de Wet op de Jeugdhulpverlening van 1989. In deze wet werd onder andere een decentralisatie van het overgrote deel van de jeugdhulpverlening van het rijk naar de provincies en grootstedelijke regio's bewerkstelligd. Daarnaast kwam er samenwerking tussen de jeugdhulpverlening, de (gezins)voogdij en de jeugdafdelingen van het RIAGG, werd de positie van de klant verbeterd en werd er een basis ingesteld voor kwaliteitstoetsing.

Met de Wet op de Jeugdhulpverlening is een eerste stap gezet naar meer samenhang tussen het aanbod en de vraag van jeugdzorg. Dat nam echter niet weg dat verdere verbetering van jeugdzorg noodzakelijk was. In de jeugdzorg was sprake van een versnippering door de grote hoeveelheid zorginstellingen. Daarnaast was de toegang tot de jeugdzorg in de praktijk niet eenduidig. Jongeren en hun ouders konden op een groot aantal manieren terecht komen bij de jeugdzorgaanbieders; rechtstreeks, via professionele verwijzers of door onderlinge doorverwijzing van zorgaanbieders. Deze situatie resulteerde erin dat er jongeren buiten de boot vielen. Bovendien is het voor de jongeren en hun ouders niet wenselijk om steeds weer opnieuw doorverwezen te worden omdat een eerdere verwijzing niet de juiste bleek te zijn. De zorg werd te veel gestuurd vanuit het aanbod en te weinig vanuit de vraag. Voor de buitenwe-

reld was de jeugdzorg onvoldoende transparant, zowel wat kwalitatieve, als wat kwantitatieve gegevens betreft.

Met het traject Regie in de Jeugdzorg zette de regering in 1994, binnen de bestaande wet- en regelgeving een vernieuwing in gang voor de jeugdzorg. Dit traject had de verbetering van de effectiviteit en de efficiëntie van de jeugdzorg tot doel, evenals een versterking van de samenhang binnen de jeugdzorg. Belangrijke uitgangspunten voor de uitwerking van dit proces waren: de verbetering van de toegang tot de jeugdzorg per regio en de ontwikkeling van een integraal aanbod van jeugdzorg. Deze gedachten leidden uiteindelijk tot de vormgeving van de Bureaus Jeugdzorg, welke de enige toegang vormden tot de Jeugdzorg, waardoor vraag en aanbod beter op elkaar konden aansluiten. Het traject Regie in de Jeugdzorg liep tegen haar grenzen op omdat de doelstellingen van de Regie zonder wetswijziging onhaalbaar waren. Het traject stuitte op de volgende problemen; door versnippering van de aansturing en de financiering werden de beoogde samenhang en afstemming niet of onvolledig bereikt, het stelsel was te veel aanbodgericht en bood te weinig aansluiting op het lokale jeugd beleid.

Deze problemen leidden ertoe dat in 1998 in het reageerakkoord van het tweede paarse kabinet werd vastgelegd, dat er een Wet op de Jeugdzorg moest komen. Deze Wet op de Jeugdzorg moest zorgen voor een eenduidige aansturing en financiering van de Jeugdzorg. De totstandkoming van de Wet op de Jeugdzorg was een belangrijke stap in het proces van vernieuwing in de jeugdzorg. De wet kende aan iedereen die dat nodig had het recht op jeugdzorg toe. Tot voor die tijd hadden jongeren recht op bescherming, opvang, opvoeding en verzorging en hulpverlening. Het recht op jeugdzorg gaf jongeren en hun ouders de mogelijkheid om daadwerkelijk aanspraak te maken op het ontvangen van geïndiceerde jeugdzorg. Na screening of indicatie dient door de Bureaus Jeugdzorg deze zorg te worden toegewezen.

In de Wet op de Jeugdzorg wordt de toegang tot de jeugdzorg door de Bureaus Jeugdzorg geregeld. De Bureaus Jeugdzorg hebben in de nieuwe wet een schakelfunctie tussen het aanbod van de jeugdzorg, de lokale algemene jeugdvoorzieningen en de vraag ervan. Bovendien wordt in de Wet op de jeugdzorg de sturing, financiering en kwaliteit van het aanbod van jeugdzorg opge-

nomen, behalve waar op grond van de AWBZ of de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen aanspraak op wordt gemaakt. Tot slot regelt de wet een aantal instrumenten waarmee de samenhang tussen de verschillende sectoren en daarmee wettelijke regimes op landelijk, provinciaal, regionaal en cliëntniveau bevorderd wordt.

Ondanks het feit dat de behoefte aan een Wet op de Jeugdzorg met een eenduidige aansturing en financiering groot was heeft de totstandkoming van de wet nog een aantal jaren op zich laten wachten. Dit komt door de complexiteit van het veld en de betrokkenheid van talloze organisaties zowel binnen de rijksoverheid als binnen de gemeenten en uitvoeringsorganisaties die zich met de jeugdzorg en het jeugdbeleid bezighouden. In nauw overleg met de betrokken organisaties is in 2001 het wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer en op 20 april 2004 is de wet door de Eerste Kamer aanvaard waarna de nieuwe wet op 1 januari 2005 uiteindelijk in werking trad.

De Wet op de Jeugdzorg kent een belangrijk juridisch verschil met de oude Wet op de Jeugdhulpverlening. Binnen de Wet op de Jeugdzorg heeft een jongere voortaan recht op zorg wanneer het Bureau Jeugdzorg hiervoor een indicatie gesteld heeft. Voorheen beoordeelden diverse instanties het verzoek om hulp. Voor ouders en jongeren met problemen was niet duidelijk bij welke instantie of instelling ze terecht konden. Bovendien verwezen deze instanties vaak door naar hun eigen (sectorale) voorzieningen. Jongeren kregen hierdoor niet altijd de juiste hulp. Dat was de reden om een onafhankelijk Bureau Jeugdzorg op te richten.

Tevens is in de Wet op de Jeugdzorg de integratie van de Advies- en Meldpunten kindermishandeling, de (gezins)voogdij en de jeugdreclassering in het Bureau Jeugdzorg geregeld. De Wet op de Jeugdzorg regelt ook gezinscoaching, waardoor gezinnen met verschillende problemen (bijvoorbeeld financiële schulden, verslaving en opvoedingsproblemen) niet langer worden omringd door veel hulpverleners. Tussen 1994 en 1998 is in het hele land gewerkt aan de oprichting van de Bureaus Jeugdzorg. Het belangrijkste werk van het Bureau Jeugdzorg is het beoordelen van het verzoek om hulp en het vaststellen van de juiste zorg. Bij de indicatie kijkt het Bureau Jeugdzorg ook altijd of gezinscoaching nodig is.

Vervolgens verwijst Bureau Jeugdzorg de jongere door naar de benodigde zorgaanbieders.

In 2003 realiseerde het kabinet zich dat met de instelling van een Bureau Jeugdzorg de jeugdproblematiek niet afnam. De problemen bleken te complex en nog steeds onbrak een goede samenhang en samenwerking in de jeugdzorg. Om de gewenste samenhang en samenwerking te bereiken is het kabinet in 2003 het project Operatie Jong gestart. In dit project werken de Ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport; Binnenlandse Zaken; Justitie; Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; Financiën; Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu en Sociale Zaken samen. Operatie JONG heeft als doel de problemen van de jeugd in kaart te brengen, zodat op lokaal niveau de belangrijkste knelpunten zijn opgelost en zichtbare verbeteringen tot stand zijn gebracht in de ontwikkelingsketen voor de jeugd. Daarnaast er voor zorg dragen dat de samenhang in aanpak van het jeugdbeleid door de zes bewindslieden in de toekomst structureel gewaarborgd is. Tot slot het formuleren van voorstellen tot vereenvoudiging en verbetering van de integrale aanbesturing van het jeugdbeleid.

Naast de Operatie Jong heeft het kabinet in 2003 de Taskforce Jeugdwerkloosheid opgericht. Deze taskforce ontwikkelt een publiekscampagne gericht op jongeren en hun ouders om hen te wijzen op de mogelijkheden die bestaan zodat ze de juiste keuzes kunnen maken en hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen. Daarnaast kan de taskforce met name kleine gemeenten helpen bij het vormgeven van een goed beleid om jeugdwerkloosheid te voorkomen en om de oplopende jeugdwerkloosheid te verminderen.

PROBLEMEN IN HET JEUGDBELEID

Het jeugdbeleid bestaat uit de Jeugdzorg en het lokale jeugdbeleid. Jeugdzorg bestaat uit alle zorg die aan ouders en kinderen geboden wordt om ernstige opgroei- en opvoedproblemen te voorkomen of op te lossen. De zorg kan in het gezin zelf of elders, bijvoorbeeld bij een zorgaanbieder, geboden worden. Het lokale jeugdbeleid is gericht op de bestrijding van jeugdcriminaliteit en het voorkomen van voortijdig schooluitval. Het jeugdbeleid wordt vanuit verschillende wettelijke kaders gefinancierd en aangestuurd, dus niet alleen vanuit Wet op de Jeugd-

zorg. Het gaat dan onder andere om gemeenten, provincies en grootstedelijke regio's, de zorgverzekeraars en diverse ministeries.

De gemeenten hebben de preventieve en signalerende rol. Zij moeten met hulp van de algemene voorzieningen, zoals consultatiebureaus en schoolartsen, ernstige opgroei- en opvoedproblemen zo veel mogelijk voorkomen en anders de problemen tijdig signaleren. Gemeenten voeren de regie op het lokale jeugdbeleid, hoewel zij niet altijd verantwoordelijk zijn voor de algemene voorzieningen.

De provincies en grootstedelijke regio's zijn verantwoordelijk voor het Bureau Jeugdzorg en de zorg waarop aanspraak bestaat op grond van de Wet op de Jeugdzorg. Zij ontvangen hiervoor het noodzakelijke geld van het Rijk, in de vorm van twee doeluitkeringen: één voor het zorgaanbod (de hulp) en één voor het Bureau Jeugdzorg. Aan de doeluitkering van het Bureau Jeugdzorg voegt de Minister van Justitie de middelen voor de uitvoering van de jeugdbescherming en de jeugdreclassering toe. De zorgverzekeraars voegen middelen toe voor de indicatiestelling voor de jeugd geestelijke gezondheidszorg. De jeugd geestelijke gezondheidszorg en de zorg voor licht verstandelijk gehandicapte jeugdigen worden betaald uit de AWBZ. Voor deze vormen van zorg zijn volgens de AWBZ niet de provincies maar de zorgverzekeraars verantwoordelijk.

De rijksoverheid (in dit geval de ministeries van VWS, OCW, SZW en Justitie) is eindverantwoordelijk voor het gehele stelsel van jeugdzorg. Het Rijk maakt de wetten en regels, de hoofdlijnen van het beleid, stelt geld beschikbaar en houdt het toezicht. Binnen het rijk is er versnippering in de verantwoordelijkheden en financiering: Het Ministerie van Justitie is verantwoordelijk voor de justitiële jeugdinrichtingen, het Ministerie van OCW is verantwoordelijk voor het bestrijden van voortijdig schoolverlaten, het Ministerie van SZW is verantwoordelijk voor kinderopvang en jeugdwerkloosheid. Bovendien is ieder ministerie afzonderlijk verantwoordelijk voor de financiering van de taken en het door hen gevoerde beleid. Deze versnippering van de verantwoordelijkheid en financiering geeft aan hoe moeilijk het is om tot een sluitende aanpak voor de jongeren te komen. Daarom vallen sommige jongeren tussen wal en schip.

De Bureaus Jeugdzorg en de zorginstellingen beschikken niet over een automatiseringssysteem waar ze gemakkelijk aan elkaar informatie over hun beschikbare capaciteit kunnen komen. De overdracht van dossiers vindt nog steeds op traditionele wijze plaats, bij elkaar langs te gaan of bellen. Deze wijze van communicatie neemt altijd de meeste tijd. Bijvoorbeeld: het verplaatsen van jongeren in een zorginstelling of het overdracht dossier kosten de Bureaus Jeugdzorg veel tijd in beslag. Terwijl met een goede automatisering systeem efficiënter zou gaan.

NAAR EEN NIEUW JEUGDBELEID

Bij de vormgeving van een nieuw jeugdbeleid hanteren we het volgende uitgangspunt: Ouders zijn zelf als eerste verantwoordelijk voor de opvoeding. Ze krijgen steun van algemene voorzieningen zoals scholen en consultatiebureaus om hun kinderen onder zo goed mogelijke omstandigheden op te laten groeien. Wanneer toch problemen ontstaan, dan kan het bureau jeugdzorg om hulp gevraagd worden.

Er is geconstateerd dat door de versnippering van de verantwoordelijkheid en financiering in het jeugdbeleid het moeilijk is om tot een sluitende aanpak voor de jongeren te komen. Hierdoor sluit de zorg niet altijd bij de behoefte van de jongeren. Het nieuwe jeugdbeleid dient in de ogen van de auteur een oplossing te bieden aan de versnippering van de verantwoordelijkheid en financiering in het jeugdbeleid. Dit wordt bereikt door de verantwoordelijkheid voor het jeugdbeleid en financiering daarvan bij een departement onder te brengen bijvoorbeeld het ministerie voor Jeugdzaken. Op deze wijze staan de jongeren centraal. Hiertoe vindt een beter afstemming plaats tussen de vraag naar de jeugdzorg en het aanbod van deze zorg. Omdat alle ingrediënten in het huis aanwezig zijn kan maatwerk geleverd worden en dus sluit het zorgaanbod aan bij de behoefte van de jongeren. Het nieuwe jeugdbeleid ziet er dan als volgt uit:

Op de eerste plaats komt de verantwoordelijkheid bij één ministerie te liggen, het Ministerie voor Jeugdbeleid, zoals Mark Rutte, dat voorstelde. Deze minister dient de voorwaarden te scheppen en ruimte te bieden aan de gemeente om op adequate wijze uitvoering aan het jeugdbeleid te kunnen geven. In het huidige systeem zijn

vier ministers verantwoordelijk voor het jeugdbeleid, hierdoor is iedereen verantwoordelijk en tegelijkertijd niemand. De veelheid van regelingen en de verkokering van het overheidsbeleid belemmeren op lokaal niveau de ontwikkeling van een integraal preventief jeugdbeleid. Hoewel de vanuit het overheidsbeleid gewenste integrale benadering inmiddels in het lokale jeugdbeleid wordt nagestreefd, blijken de verschillende departementale regelingen een integrale benadering juist te frustreren. In feite is er vaak sprake van export van de verkokering tussen de departementen naar het lokale niveau. Er zijn niet alleen heel vaak ingewikkelde regelingen, maar bovendien houdt het nationale niveau zich sterk bezig met de uitvoering via allerlei procedures en verantwoordingsverplichtingen.

Op de tweede plaats dient de gemeente de regie te voeren. De gemeenten zit dicht bij de behoefte van de jongeren zowel preventief als curatief. De gemeente dient er voor te zorgen dat ieder kind de zorg krijgt waar hij of zij behoefte aan heeft. Gezien de complexiteit en de verscheidenheid van problemen van jongeren zoals huisvestingsproblemen en verslavingsproblemen dient gemeente voor iedere jongere een plan van aanpak te maken en met de afzonderlijke disciplines (zoals school, maatschappelijk werk, werkgever, RIAGG) een afspraak te maken om dit plan van aanpak uit te voeren. Daardoor sluiten de zorg en de voorzieningen naadloos aan bij de behoefte van de jongeren. Om dit te realiseren is het gewenst een wethouder voor jeugdzorg aan te wijzen zoals Sander Dekker, VVD lijsttrekker in Den Haag, in zijn nieuwjaars-toespraak heeft voorgesteld. "De VVD wil voorkomen dat jongeren tussen wal en schip vallen. Wij laten de generatie van de toekomst niet verloren gaan. Er zijn nog teveel spijbelaars en schoolverlaters, teveel jongeren die de aansluiting op de arbeidsmarkt mislopen. Het welzijnswerk moet daar veel beter op anticiperen. Jongerenwerkers moeten niet langer in buurthuizen zitten, maar de straat op en naar de scholen toe." In deze situatie is duidelijk wie verantwoordelijk is om de afzonderlijke schakels in de keten op elkaar te laten aansluiten. In dit geval is dat de wethouder voor jeugdzorg.

Op de derde plaats het creëren van een gecoördineerde informatie-uitwisseling. Een niet minder belangrijk probleem in het jeugdbeleid is dat allerlei instanties, consultatiebureaus en scholen bijvoorbeeld waardevolle informatie over de jongeren hebben. Als die informatie aan elkaar gekoppeld zou worden, is het mogelijk vroegtijdig een problematische levensloop op het spoor te komen. Je kunt er in dat geval op tijd bij zijn en erger voorkomen. Daarom pleit de auteur hier voor een goed lopend informatie transfer systeem. Door het intoetsen van het soft- of onderwijsnummer van de jongere kan alle informatie in het zorgdossier toegankelijk worden. Op die manier wordt voorkomen dat de zorggegevens van deze jongeren verloren gaan. Maar ook kan de gemeente met een goed bijgewerkt dossier de jongeren op een adequate manier begeleiden en/of zorg bieden. Als je in beeld bent kun je moeilijker ontsporen. Op die manier moet de uitval van jongeren worden teruggedrongen. Een dilemma bij deze informatie-uitwisseling is het probleem van de privacy. De gebrekkige informatie-uitwisseling is momenteel een erg groot probleem voor de Jeugdzorg. Desondanks mag bij een verbetering van deze uitwisseling het recht op privacy niet uit het oog verloren worden, zorgvuldigheid is hier geboden. Het systeem zal enerzijds voldoende waterdicht moeten zijn en anders toegankelijk genoeg voor de betrokken instanties.

Dr. N. Rezvani is werkzaam bij de BVE Raad, de Brancheorganisatie van de onderwijsinstellingen in het middelbaar beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie.

NOTEN

- 1 Monitor Jeugd Terecht 2005; WODC Den Haag.
- 2 Rmc-analyse van het SCO-Kohnstamm Instituut en Sardes. In de RMC-Analyse worden de gegevens van de 39 Regionale Meld- en Coördinatiepunten ten aanzien van het voortijdig schoolverlaten bijeengebracht. Voortijdige schoolverlaters (VSV) zijn jongeren van 12 tot 23 jaar zonder startkwalificatie ofwel tenminste eenmaal zonder geldige reden onderwijs hebben verzuimd ofwel niet meer als onderwijznemer staan ingeschreven.

SCHOOLUITVAL? HUISWERK VOOR ONS ALLEN!

JORIS BLANKERS

In het voorjaar van 2006 heeft er een samenwerking tussen de Haya van Somerenstichting, het opleidingsinstituut van de VVD, en de redactie van *Liberaal Reveil* plaatsgevonden. Deelnemers aan de kadercursus kregen de mogelijkheid om onder begeleiding van een redactielid een artikel voor *Liberaal Reveil* te schrijven. Het beste artikel zou uiteindelijk geplaatst worden. Van de binnengekomen artikelen werd het artikel van Joris Blankers als beste beoordeeld door de redactie. Joris schreef het artikel onder begeleiding van redactielid Eric Balemans. Joris Blankers wijst op het belang van goed onderwijs en de taak die een samenleving met ambitie daarin heeft.

Schooluitval is één van de meest complexe onderwijsproblemen van dit moment. Het CPB verkondigde begin dit jaar dé oplossingen.¹ Één van de oplossingen is om jongeren financiële prikkels te geven om onderwijs te volgen. Schooluitval is echter een groot maatschappelijk probleem dat door de samenleving integraal moet worden aangepakt. Het CPB-rapport is belangrijk als impuls voor een kritische evaluatie van het huidige beleid, maar de oplossingen die het CPB aandraagt, zijn wat mij betreft veel te kort door de bocht.

GOEDE STARTKWALIFICATIE

Het CPB kijkt terecht kritisch naar de effectiviteit van het preventieve overheidsbeleid dat ingezet wordt tegen het voortijdig schoolverlaten. In de periode 2001-2004 heeft de overheid, blijkens het CPB-rapport, 80 miljoen euro geïnvesteerd in een preventieprogramma, maar momenteel is er nog geen deugdelijk onderzoek dat het nut van het programma aantoont en daarmee de uitgaven recht-

vaardigt. De overheid investeert dus veel in jongeren, het rendement is echter onbekend en het probleem levensgroot.

Jonge volwassenen die zonder diploma deelnemen aan de maatschappij (dropouts), worden geconfronteerd met talloze problemen. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat deze groep weinig kans maakt op de arbeidsmarkt en een geringe maatschappelijke participatie heeft.² Sterker nog, deze groep ontvangt veelal een laag salaris, leeft ongezond, is vaak langdurig, zo niet levenslang, afhankelijk van een uitkering en sociale programma's, of erger, heeft een grotere kans in de financiële problemen te raken dan wel in aanraking te komen met politie en justitie. Vanuit het liberale ideaal is het hoogst wenselijk om deze groep een goede startkwalificatie te geven. Hiermee kunnen jonge volwassenen immers hun eigen lot in handen nemen en zijn ze, eenmaal volwassen, ook beter in staat de eigen verantwoordelijkheid te nemen. Ook onze samenleving is hierbij gebaat, aangezien de maatschappelijke kosten van schoolverlaten buitengewoon hoog zijn! Te denken valt aan extra uitkeringen, minder economische groei, meer criminaliteit en de daarmee gepaard gaande extra kosten voor justitie, schade en opvang. Bovendien blijkt dat kinderen van dropouts ook vaak zelf weer voortijdige schoolverlaters worden.³

GROTE MAATSCHAPPELIJKE PROBLEMEN

Het CPB-rapport noemt drie overzeese ideeën als oplossing voor het probleem van het voortijdig schoolverlaten: instellen van positieve financiële voor leerlingen, leraren of scholen; toewijzen van individuele mentoren aan risicoleerlingen en interventies te plegen op zeer vroege leeftijd. In mijn optiek is het noemen van lukrake oplossingen voor een dergelijk breed probleem te gemakkelijk

en werkt averechts in het maatschappelijke bewustwordingsproces. Ik pleit er dan ook voor te waken voor bagatellisering. Zeer grote maatschappelijke ontwikkelingen liggen immers aan schooluitval ten grondslag.⁴ Zo raken ouders door individualisering, democratische opvoedstijlen, onderwijsvernieuwing en commercie volkomen de grip kwijt op hun kinderen. Veel uitvallers geven aan dat hun ouders een geringe interesse hadden in hun schoolresultaten.⁵ Vervolgens zien docenten in het onderwijs zich meer en meer met problemen geconfronteerd: aldoor veranderend beleid, inperking van maatschappelijke voorzieningen en een ontvoogde jeugd. Onderzoek toont verder aan dat er een sterke relatie is tussen de kwaliteit van docenten en het percentage uitvallers van een school en dit is ongeacht de welstand, de locatie of omvang van de school.⁶

Verder gaat de huidige opinie er teveel vanuit dat het de jongere zelf is die besluit de school voortijdig te verlaten. Op basis van recent grootschalig onderzoek onder honderden schoolverlaters blijkt echter dat schoolverlaten het gevolg is van een falende structuur rondom de jongere die uiteindelijk geen andere oplossing ziet dan de school te verlaten.⁷ Dropouts zelf geven bijvoorbeeld aan dat als de maatschappij meer van ze had verlangd en ze beter had begeleid, ze harder gewerkt hadden om een diploma te halen. Tweederde van de uitvallers gaf verder aan dat ze best hadden kunnen slagen als ze uitdagendere lessen en toegang tot extra hulp hadden gehad. Het gebrek aan betrokkenheid van ouders bij het schoolwerk, lessen die niet aansluiten bij het levensperspectief van jongeren, ongemotiveerde docenten zijn, zo blijkt uit datzelfde onderzoek, allen factoren die bijdragen aan het ontstaan van een kloof tussen jongeren en de verwachting die de maatschappij van hen heeft, namelijk slagen.

'IT TAKES A VILLAGE TO RAISE A CHILD'

Er is geen snelle oplossing voor het probleem van schooluitval. Het probleem is complex en heeft een nationale inspanning nodig op alle niveaus: van de jongeren zelf, de school, de overheid, het bedrijfsleven en de samenleving om jongeren te behoeden school voortijdig te verlaten. De VVD-Tweede-Kamerfractie heeft hier ook al, onder andere in haar notitie 'Oog voor ongekend talent', op gewezen.⁸ Alleen door deze gezamenlijke inspanning kun-

nen de meest veelbelovende inzichten ontstaan en ingezet worden. 'Operatie Jong' is reeds enige jaren bezig om dit op te pakken. Mark Rutte, de voormalige staatssecretaris van OCW, heeft daarnaast terecht voorgesteld om een minister van jeugdzaken in te stellen. De regie van een minister zal bindend en versterkend werken om de gefragmenteerde beleidsterreinen van de jeugdproblematiek op elkaar af te stemmen. Verder zijn er wereldwijd 1001 goede projecten om schooluitval tegen te gaan.⁹ Projecten die werken aan veilige, betrokken en vernieuwende scholen. Projecten die zorgen voor een vroege interventie door de ouders erbij te betrekken, extra aandacht voor taal en individu in te ruimen. Maar ook die het belang onderkennen om elk kind goed te volgen met een mentor, extra te ondersteunen met naschoolse activiteiten om achterstanden weg te werken en alternatieven te creëren voor kinderen die geen aansluiting vinden met school. Daarnaast projecten die zich richten op goede instructie: goede docenten, lesmethoden die de leerling bij de stof betrekken en de inzet van technologie en individueel onderwijs stimuleren om leerervaringen te creëren die aansluiten bij de diverse leerstijlen van leerlingen. Binnen een integrale aanpak moeten deze projecten zich in de praktijk bewijzen als effectief. Het oude adagium 'it takes a village to raise a child' moet in beleid en uitvoering weer doorklinken in alles wat we doen. Onderwijs en opvoeding zijn te belangrijk om alleen aan de onderwijswereld en de jeugdzorg over te laten.

SAMENLEVING MET AMBITIE

Het *Liberaal Manifest* van de VVD noemt onderwijs de op één na belangrijkste taak van de overheid. In het licht van de onlangs weer naar boven gekomen richtingensrijd binnen de VVD biedt de integrale aanpak van de problematiek kansen voor de partij. De meer vrijzinnige stroming kan zich vinden in de ontplooiingsmogelijkheden en het bieden van een springplank aan dreigende uitvallers. De meer utilitaristische stroming spreekt het verminderen van jeugdcriminaliteit, het terugbrengen van het aantal uitkeringen en het beperken van de maatschappelijke kosten aan. Het verkiezingsprogramma komt terecht op voor de 50.000 jongeren die jaarlijks zonder diploma de school verlaten, maar legt de verantwoordelijkheid te veel neer bij de school. De problemen kunnen immers

alleen effectief bestreden worden bij een integrale aanpak waarbij lokale partners (o.a. buurtwerk, jeugdzorg en politie) in de jeugdketen samen verantwoordelijkheid dragen voor het behalen van diploma's. Bij de VVD is goed onderwijs een taak van de hele samenleving. Een samenleving met ambitie neemt deze taak dan ook serieus, want ook uitvallende kinderen zijn goede kinderen.

Joris Blankers

NOTEN

- 1 Van der Steeg, M.W en Webbink H.D., 'Voortijdig schoolverlaten in Nederland; omvang, beleid en resultaten', CPB, 2006.
- 2 Woods, G, 'Reducing the dropout rate', School improvement research series, 1995.
- 3 Asch, J. 'Finish for the future: America's communities respond, N.A.P.E, 1993.
- 4 Woods, G, 'Reducing the dropout rate', School improvement research series, 1995.
- 5 Bridgeland, J en Dilulio, jr e.a., 'The silent epidemic- perspectives of high school dropouts', Civic Enterprises and the Gates foundation, 2006.
- 6 Fetter, M. 'Staffing Up and Dropping Out: Unintended Consequences of High Demand for Teachers' Education policy analysis, 1997.
- 7 Bridgeland, J en Dilulio, jr e.a., 'The silent epidemic- perspectives of high school dropouts', Civic Enterprises and the Gates foundation, 2006.
- 8 Balemans, E. e.a. 'Oog voor ongekend talent, VVD-Tweede-kamer fractie, 2004.
- 9 Smink, J. e.a. 'Effective Strategies for School Improvement' National Dropout Prevention Center, 2006.

EEN REALISTISCH KLIMAATBELEID?

HANS LABOHM

Naar aanleiding van:

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Klimaatstrategie – tussen ambitie en realisme*, 2006.

Het is voor het eerst dat een officieel orgaan, en nog wel één van de belangrijkste adviesorganen van de regering, de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), kritiek levert op het Nederlandse klimaatbeleid in een nieuw rapport, getiteld: *Klimaatstrategie – tussen ambitie en realisme*. De Raad doet dat nochtans zonder de menselijke broeikashypothese – waarover in de wetenschappelijke wereld een heftige scholenstrijd woedt – ter discussie te stellen. Maar los daarvan, bevat het rapport, naast enkele missers, vele verstandige aanbevelingen en een schat aan waardevolle informatie. Nu maar hopen dat deze ook in het beleid tot uitdrukking komen.

Op 28 juni jl. presenteerde de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in Nieuwspoor zijn nieuwste rapport: *Klimaatstrategie – tussen ambitie en realisme*. Het eerste exemplaar werd aangeboden aan de staatssecretaris van VROM, Pieter van Geel.

Uitgangspunt van het rapport is de menselijke broeikashypothese. Deze houdt in dat de aarde opwarmt, voor een substantieel deel als gevolg van de uitstoot van door de mens veroorzaakte broeikasgassen, in het bijzonder CO₂, die vrijkomen bij de verbranding van fossiele brandstoffen. Dit zou tot een potentieel catastrofale temperatuurverhoging kunnen leiden.

In het WRR-rapport (blz. 31) wordt gesteld: 'Volgens de huidige inzichten zal zonder klimaatbeleid het mondiale temperatuurgemiddelde tot 2100 met 1,4 °C tot 5,8 °C stijgen ten opzichte van 1990.' Strikt genomen is dit niet juist. In de bron van dit citaat, de *Summary for Policymakers*

van het IPCC 2001, staat het volgende: 'The globally averaged surface temperature is **projected** to increase by 1.4 to 5.8 °C over the period 1990 to 2100.' Uit deze zinsnede blijkt duidelijk dat hier om projecties gaat, en niet om voorspellingen of verwachtingen. Projecties zijn gebaseerd op een reeks min of meer plausibele veronderstellingen. Als die onjuist blijken te zijn, zullen daarmee ook de projecties afwijken van de werkelijkheid. Meer daarover later.

De WRR acht zich niet gekwalificeerd om een oordeel te vellen over de verschillende standpunten die in het wetenschappelijke debat op dit terrein naar voren worden gebracht tussen aanhangers van de antropogene broeikashypothese en de zogenoemde klimaatsceptici (waartoe ook ondergetekende behoort), die daar vraagtekens bij stellen. De Raad heeft zich aangesloten bij de 'officiële' opvattingen van organisaties zoals het KNMI en het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change: een internationaal netwerk van klimatologen en beoefenaars van aanverwante wetenschappen, dat onder auspiciën van de VN periodiek een inventarisatie maakt van de stand van de klimaatwetenschap). Dat de Raad dit standpunt heeft ingenomen is begrijpelijk. Niettemin is dat jammer, want hiermee negeert de WRR de honderden, zoniet duizenden rapporten en artikelen – vele in gezaghebbende wetenschappelijke tijdschriften – die kritisch staan tegenover de antropogene opwarmingshypothese. Daarmee heeft de Raad de indruk versterkt dat deze hypothese onomstreden is.

WENSDENKEN

Tijdens de presentatie van het rapport stelde de WRR-projectleider, de econoom Jacques Pelkmans, dat het wensdenken regeert op het terrein van het klimaatbeleid.

Hij doelde daarbij onder andere op het feit dat de landen met de meeste uitstoot van broeikasgassen, zoals de Verenigde Staten, China en India, niet van plan zijn zich bij Kyoto aan te sluiten. Daarmee is het effect van Kyoto beperkt, zo niet nihil.

Deze opmerking viel verkeerd bij staatssecretaris Van Geel. Deze wees erop dat de WRR als buitenstaander niet goed op de hoogte is van de stand van het internationale overleg. 'De Raad miskent wat er internationaal is uitonderhandeld. Een niet onderbouwd advies', aldus Van Geel. Volgens hem was Kyoto een eerste stap op een lange weg. Om de finish te halen moet de marathonloper toch eerst van start gaan. En juist als eerste stap kwalificeerde hij Kyoto als een succes. Kostenefficiënte instrumenten als emissiehandel, 'Joint Implementation'¹ en het 'Clean Development Mechanism'² die zonder Kyoto niet tot stand waren gebracht, hebben in veel gevallen tot milieusuccessen geleid, aldus Van Geel.

Toch is twijfel op zijn plaats. Hoe kan men toch in alle ernst beweren dat welk rapport dan ook van de WRR – met zijn decennialange traditie – niet onderbouwd zou zijn? Men kan het natuurlijk met de onderbouwing niet eens zijn. Maar te beweren dat onderbouwing ontbreekt, gaat toch te ver. Mijn persoonlijke indruk is dan ook dat het advies van de WRR in tal van opzichten beter onderbouwd is dan het huidige klimaatbeleid. Retorisch maakt dat laatste een solide indruk. Maar wat is er in werkelijkheid tot dusver van terecht gekomen? Hoe is het bijvoorbeeld gesteld met de naleving van de uitstootdoelstellingen van het (mini-) Kyoto waartoe de Europese landen zich hebben verplicht? Wat voor effect heeft dat op het klimaat? En wat is de kans dat Kyoto na 2012 een vervolg krijgt?

MITIGATIE EN ADAPTIE

Bij het klimaatbeleid wordt een onderscheid gemaakt tussen mitigatie en adaptatie. Onder mitigatie vallen maatregelen zoals Kyoto, die de uitstoot van broeikasgassen beogen te beperken. Adaptatie omvat maatregelen die aanpassing aan hogere temperaturen en de mogelijke gevolgen daarvan beogen, zoals het verhogen van dijken.

Voor Nederland zijn een natter klimaat en een hogere zeespiegel beleidsmatig het meest relevant. Daarom betekent aanpassing in de eerste plaats waterbeleid in relatie tot de overstromingsveiligheid. De WRR is van

mening dat hieraan hoge prioriteit dient te worden toegekend.

HERNIEUWBARE ENERGIE

Voor de vereiste emissiereductie ziet de raad uit het oogpunt van de kosten en energiezekerheid een belangrijke rol weggelegd voor steenkool. 'Ook kernenergie moet wereldwijd kunnen', aldus projectleider Pelkmans. De WRR ziet weinig in toepassing van duurzame energie. 'Zonne energie is nu waanzinnig duur', vindt Pelkmans. Ook windenergie is qua prijs nog een stap te ver, vanwege de noodzakelijke vervangende reservecapaciteit die nodig is voor windstille perioden. Dat is een pikante uitspraak, zeker op het moment dat er voorbereidingen worden getroffen voor de bouw van een tweede windmolenpark in zee. Deze opvatting ondersteunt overigens de positie van de VVD ten aanzien van windenergie, zoals deze reeds geruime tijd bij monde van Tweede Kamerlid Paul de Krom wordt uitgedragen. Ook 'roependen in de woestijn', zoals Pieter Lukkes, Hans Halkema, die sinds jaar en dag hebben gewezen op de nadelen van windenergie, zullen met genoeg kennis hebben genomen van het oordeel van de WRR.

Volgens de WRR biedt moderne hernieuwbare energie (zon, wind, waterkracht en moderne biomassa) tot 2030 veel te weinig potentie om een wereldwijd toereikende emissiereductie te verwezenlijken, nog afgezien van de relatieve kosten. Fossiele energie zal daarom zeker tot 2050 de wereldenergievoorziening domineren. Met name kolen zullen een heel belangrijke rol blijven spelen. Een dozijn koleneconomieën met samen ongeveer twee derde van de wereldbevolking zal de bestaande goedkope en goed gespreide kolenvoorraden zeker exploiteren. In een wereldwijde klimaatstrategie is het dus onvermijdelijk om de emissiereductie-inspanningen toe te spitsen op kolen en meer in het algemeen op schone fossiele energie.

VEELKLEURIGE FLEXIBILITEIT

De WRR stelt vast dat de marginale kosten van emissiereductie zullen in de zich ontwikkelende landen nog decennialang laag zijn – lager dan in de ontwikkelde landen die al veel aan de verbetering van hun energie-efficiëntie hebben gedaan – maar de reductie van CO₂-emissies zal alleen tot stand komen indien de rijke OESO

landen daarvoor geheel of gedeeltelijk de kosten dragen. De raad meent daarom dat Nederland zijn inspanningen voor emissiereductie met voorrang moet richten op het Clean Development Mechanism (CDM), zo nodig te verbinden met ontwikkelingswerk.

Het emissiehandelssysteem van het Kyoto protocol is een waardevol instrument voor de voorlopende landen, maar lijdt onder, wat de Raad noemt, de effectiviteitsteinstelling: het haalbare is niet effectief, het effectieve is niet haalbaar. De kleine kring van deelnemende landen kan geen effectief mondiaal beleid ontwikkelen zonder de landen die op afzienbare termijn niet aan Kyoto (willen) deelnemen. Veeluldig liggen aan de weigerachtigheid van de niet deelnemende landen de vrees van geringere economische groei en het veiligstellen van de energiezekerheid ten grondslag. Daarom is naast de Kyoto benadering een 'veelkleurige flexibiliteit' nodig van initiatieven die aansluiten bij de belangen van deze landen. Daardoor zal gemakkelijker een draagvlak worden gevonden voor het ontwikkelen van technologieën die een klimaatvriendelijke exploitatie van kolen mogelijk maken dan voor emissieplafonds die een rem zouden kunnen zetten op de economische groei van opkomende economieën. Aldus de WRR.

De vraag is echter of de rijke landen bereid zijn de hiervoor benodigde middelen in voldoende mate beschikbaar te stellen. Een andere vraag is of de ontwikkelingslanden hier nu écht op zitten te wachten, gegeven het feit dat hun prioriteiten nu eenmaal verschillen van die van de rijke landen. De bestrijding van armoede komt voor hen op de eerste plaats.

KROKODILLENTRANEN

Volgens de WRR mag het klimaatbeleid niet heilig worden verklaard. Het dient tegenover andere prioriteiten te worden afgewogen. In dit verband is het relevant te wijzen op het feit dat in vele beleidsuitspraken krokodillentransen worden geplengd over de schadelijke effecten van een opwarming van de aarde voor de ontwikkelingslanden. Hierbij wordt gewoonlijk over het hoofd gezien dat deze met vele meer urgente problemen hebben te kampen. Voor hen is het klimaat'probleem' toch een ver-van-hun-bed-show. Het geld dat aan Kyoto wordt uitgegeven, kan veel nuttiger worden besteed om aldaar noden van

hogere prioriteit te lenigen. Bjørn Lomborg, voormalig milieuactivist en auteur van het boek *'The Skeptical Environmentalist'* (en dus nu hoog op de zwarte lijst van de milieubeweging), heeft in 2004 acht wereldvermaarde topeconomen, waaronder vier Nobelprijswinnaars, uitgenodigd om in Kopenhagen deel te nemen aan een bijeenkomst. Daar mochten zij zich uitspreken over de prioriteit die aan de oplossing van verschillende mondiale problemen zou dienen te worden toegekend, gegeven het feit dat men een dollar of euro nu eenmaal maar één keer kan uitgeven. Kosten/batenanalyse speelde hierbij een centrale rol. Daar kwam uit dat hoge prioriteit diende te worden gegeven aan zaken als betere gezondheidszorg, schoner drinkwater, meer scholen, betere voeding, de bestrijding van aids en malaria, alsmede de bevordering van vrijhandel. Volgens de gevolgde methodiek bleek het tegengaan van het broeikaseffect hekkensluis te zijn. Tegenover elke dollar die daaraan zou worden besteed, stond een bate van 25 dollarcent. Per saldo dus een behoorlijk verlies. De aldus opgestelde lijst van prioriteiten is bekend geworden als de 'Copenhagen Consensus'.

VOORZORGSBEGINSEL

Vaak wordt beweerd dat er maatregelen dienen te worden genomen tegen het (vermeende) antropogene broeikaseffect op grond van het voorzorgsbeginsel. De WRR is echter – m.i. terecht – van oordeel dat het voorzorgsbeginsel geen houvast biedt, omdat hoge kosten moeten worden afgewogen tegen deels nog onbekende risico's. Het paradoxale feit doet zich dus voor dat een inschatting moet worden gemaakt van het onbekende. Het voorzorgsbeginsel kan daardoor geen antwoord geven op de vraag wat een verstandige mix is van emissiereductie en aanpassing.

EFFECTIVITEIT VAN KYOTO

Zoals de WRR opmerkt, hebben de deelnemende landen volgens het Kyoto-protocol op mondiaal niveau afgesproken in de periode tussen 2008 en 2012 hun emissies terug te brengen tot ten minste 5% beneden het niveau van 1990. Maar het totnogtoe gevoerde beleid is niet effectief gebleken, noch in de EU, noch mondiaal, aldus de WRR.

Volgens staatssecretaris Van Geel wil de EU harde afrekenbare doelen en andere landen daarbij betrekken.

Als we dat niet doen brokkelt het draagvlak af, aldus Van Geel. Maar, zoals Elsschot reeds zei: 'Tussen droom en daad staan wetten in de weg en vele praktische bezwaren.' Wat is de werkelijkheid?

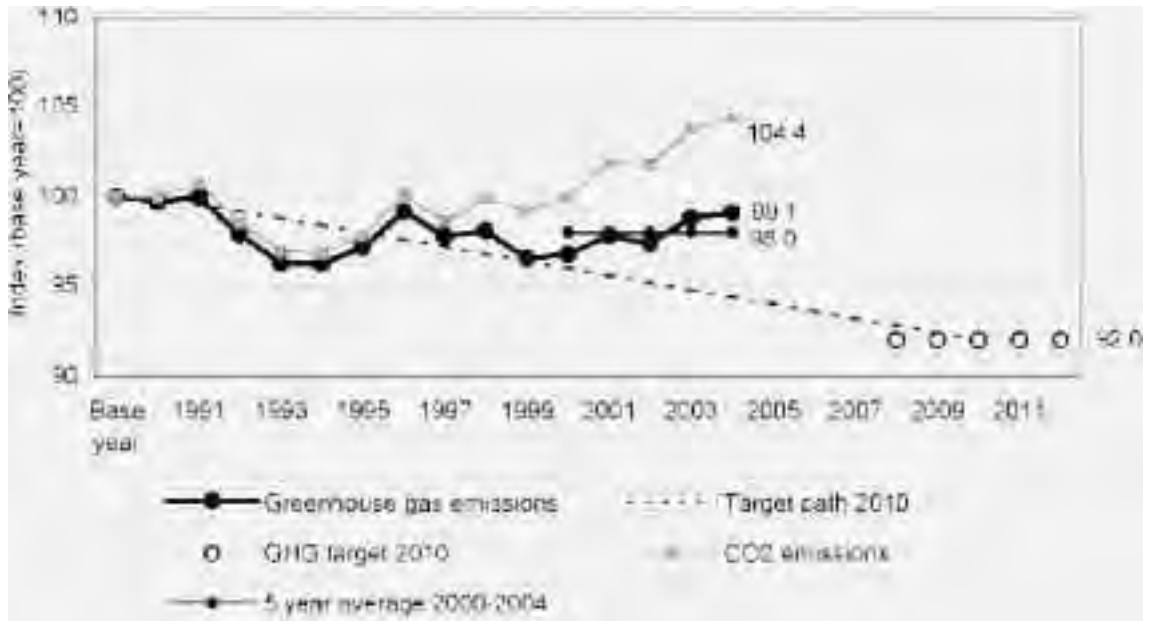
Zoals bekend, heeft Europa geen gelegenheid onbenut gelaten om de Verenigde Staten te verwijten een onverantwoordelijk klimaatbeleid te voeren door zich niet bij Kyoto aan te sluiten. Het is dan ook ironisch te moeten constateren dat broeikasgasemissies van de EU van 2003 - 2004 een grotere stijging vertoonden dan die van de VS. In plaats van te dalen, namen zij toe met 0,4%, aldus het European Environment Agency (EEA). Meer in het algemeen laten de cijfers een groeiende kloof zien tussen de uitstootdoelstellingen van Europa en de werkelijke emissies (zie grafiek).

heeft Duitsland aangekondigd dat het een verhoging van de uitstoot zal voorstellen, waarbij nieuwe op kolen gestookte elektriciteitscentrales vrijstelling zullen krijgen van deelname aan het emissiehandelssysteem. Frankrijk heeft gezegd dat het huidige plafond met 4,2% wil verlagen. Maar dat is nog steeds 20 miljoen ton CO₂ meer dan de werkelijke emissies in 2005.

Van de 30 geïndustrialiseerde landen die zich bij Kyoto hebben aangesloten, hebben er 17 hun plafond in 2004 overschreden. Japan heeft een verlaging van 6% ten opzichte van het basisjaar 1990 toegezegd, maar in feite 7% meer uitgestoten.

WORLD CLIMATE ORGANISATION

Volgens de WRR biedt de huidige UNFCC (United Nations Framework Convention on Climate Change)

Figuur 1: Uitstoot van broeikasgassen van de EU vergeleken met de Kyoto-doelstellingen. Bron: EEA.

Hoewel de Amerikaanse economie in 2005 met 3,5% groeide – meer dan het dubbele van het groeicijfer van de EU – steeg de uitstoot daar met slechts 0,1. Maar zal Europa het in de toekomst dan misschien beter doen? Het ziet er niet naar uit. Voor de komende periode 2008 - 2012

een geschikt kader om multilaterale coördinatie in te passen, maar om de coördinatie effectiever te maken zou een World Climate Organisation (WCO) moeten worden opgericht: een vaste organisatie met daaromheen vaste diplomatieke missies. Dit is volgens de WRR nodig om een zekere mate van probleemeigenaarschap te creëren, zodat beslissingen worden genomen en uitgevoerd, aldus de WRR. Ook dit standpunt kon geen genade vinden in de ogen van de staatssecretaris – m.i. overigens

terecht. Immers dezelfde factoren die thans het bereiken van overeenstemming in de weg staan, zullen nog in versterkte mate gelden bij de oprichting van een dergelijke organisatie. Bovendien: wéér een nieuwe internationale organisatie erbij met alle daaraan verbonden kosten en twijfelachtige opbrengsten! Wie zit daar nu écht op te wachten?

DE GEBROKEN HOCKEYSTICK

Het VRR-rapport kwam te laat om nog aandacht te kunnen schenken aan de definitieve teraardebestelling van de zogenoemde hockeystick-grafiek. Deze grafiek nam in de laatste rapporten van het IPCC een belangrijke plaats in, en werd gepresenteerd als de icoon van het antropogene broeikas-effect.

De hockeystick-grafiek laat een geleidelijke temperatuurdaling zien van het jaar 1000 tot ongeveer 1900 (de stok van hockeystick) om daarna snel te stijgen (het blad van de hockeystick). De curve is zeer suggestief en alarmerend. Zij lijkt een waarschuwing in te houden dat de mens verantwoordelijk is voor de recente opwarming van de aarde, die zonder precedent is.

Maar de grafiek bleek gebreken te vertonen. In 2003, publiceerden twee Canadese klimaatsceptici, Steven McIntyre en Ross McKittrick (M&M), een forse kritiek op de grafiek in het wetenschappelijke blad, *Energy & Environment*. M&M gebruikten dezelfde data als Mann et al, maar kwamen op veel hogere temperaturen voor de Middeleeuwen uit, zelfs hoger dan de huidige temperaturen. Aanvankelijk werd hun artikel genegeerd door de gevestigde orde. Pas toen in februari 2005 een geactualiseerde en meer uitgewerkte versie werd gepubliceerd in *Geophysical Research Letters*, werden beide auteurs serieus genomen. Dit kwam ook omdat de bekende Duitse klimatoloog, Hans von Storch (geen klimaatscepticus), met een paar collega's even daarvoor een kritisch artikel over de hockeystick had gepubliceerd in *Science*. Von Storch ging zelfs zo ver de hockeystick als Quatsch te bestempelen.

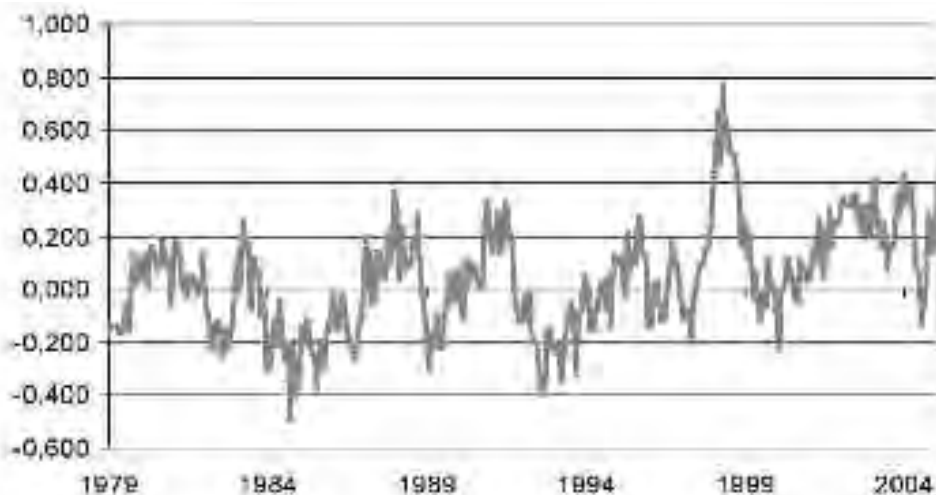
Bij hun onderzoek naar de juistheid van de hockeystick hebben M&M veel tegenwerking ondervonden van Mann et al. Door dit gedrag rees het vermoeden dat deze iets te verbergen hadden. Dit was aanleiding voor het Amerikaanse 'House Committee on Energy and Commerce' (met opsporingsbevoegdheid) om een onderzoek te beginnen, waarbij

Mann et al werden uitgenodigd om alle noodzakelijke informatie ter beschikking te stellen. Deze reageerden geprikkeld. Zij vergeleken deze actie met een heksenjacht à la McCarthy. Ook de wetenschapscommissie van het "Huis" mengde zich in de zaak en na wat procedureel gehakketak werd het onderzoek uiteindelijk door twee gezaghebbende ad hoc commissies – onafhankelijk van elkaar – uitgevoerd.

De eerste was een speciaal panel van de Amerikaanse Academie van Wetenschappen (NAS). Dit bracht in juni 2006 rapport uit, waarin de kritiek van M&M op de hockeystick in essentie werd onderschreven. Er dient eraan te worden herinnerd dat deze grafiek de basis vormt voor de veel gehoorde beweringen dat de temperatuurstijging in de 20ste eeuw waarschijnlijk de grootste was van die van welke eeuw dan ook gedurende de afgelopen duizend jaar. Voorts dat de jaren negentig het warmste decennium vormden van het millennium en dat 1998 het warmste jaar was van deze periode. Maar de wetenschappelijke basis van die beweringen ontbrak. Een van de panelleden van de NAS verklaarde zelfs dat het IPCC een "very misleading message" had verkondigd toen het de hockeystick als de icoon van het antropogene broeikas-effect had gekozen.

De statistische aspecten van de hockeystick-grafiek werden door een groep onder leiding van prominent expert, Edward Wegman van de George Mason Universiteit, onderzocht. Deze kwam tot overeenkomstige conclusies en oordeelde bovendien dat Mann et al gebruik hadden gemaakt van verkeerde statistische methoden. Wegman en zijn groep vonden ook dat Mann en zijn paleoklimatologische collega's een nogal gesloten wereldje vormden die elkaar de bal toespeelden en niet gediend waren van pottekijkers van buiten hun discipline. Bovendien hadden zij weinig tot geen contact met statistici. Anders gezegd: hun kennis van de statistiek was beneden de maat. En Wegman et al concludeerden: 'Especially when massive amounts of public monies and human lives are at stake, academic work should have a more intense level of scrutiny and review. It is especially the case that authors of policy related documents like the IPCC report, *Climate Change 2001: The Scientific Basis*, should not be the same people as those that constructed the academic papers.' En dat laatste was wel het geval geweest bij de opstelling van de gewraakte rapporten.

De hockeystick heeft een cruciale rol gespeeld bij het mobiliseren van politiek steun voor Kyoto. Het is een genan-

Figuur 2: Gemiddelde wereldtemperatuur. Afwijking van het gemiddelde van de periode 1978 - 1999.

Bron: Roy Spencer.

te gedachte dat dit geldverslindende project, dat geen waarneembaar resultaat zal opleveren – daarover zijn voor- en tegenstanders het met elkaar eens – berust op misleiding. In het recht geldt misleiding als ontbindende voorwaarde voor overeenkomsten. Wellicht dat men ten aanzien van Kyoto deze optie serieus zou moeten overwegen, eens te meer daar de hockeystick – helaas – bij lange na niet het enige voorbeeld van misleiding is in het IPCC-proces.

Maar dat stond allemaal niet in het WRR-rapport. Daarin stond wel (op blz. 37): 'Het zogenoemde hockeystick-debat [...] laat zien hoe de onzekerheid instrumenteel gebruikt wordt in het politieke debat.' Dat is een wat wonderlijke opmerking, gegeven het feit dat het hier om een ernstig geval van wetenschappelijk wangedrag gaat met grote maatschappelijke consequenties.

EEN BLIK OP DE THERMOMETER

In de hitte van de klimaatdiscussie kan het geen kwaad af en toe ook eens op de thermometer te kijken. Ontwikkelt de gemiddelde wereldtemperatuur zich wel volgens de steil oplopende temperatuurprojecties waarmee het IPCC ons vrees aanjaagt? Of gaat het klimaat zijn soevereine gang?

De nauwkeurigste temperatuurmetingen zijn die met satellieten, waarmee in 1979 werd begonnen. Deze vormen de basis voor onderstaande grafiek. De curve laat een temperatuurpiek zien in 1998. Deze wordt algemeen toegeschreven aan het El Niño-effect. Dat heeft niets met menselijke invloed te maken. Voor het overige is er een geringe trendmatige (?) stijging. Maar bepaald niet iets om van wakker te liggen.

Zoals dat wel eerder is voorgekomen, bijvoorbeeld bij de onheilsscenario's van de Club van Rome, weigert de werkelijkheid zich te conformeren aan de alarmistische toekomstbeelden die door de mens zijn bedacht. Ook dát is een stukje realisme dat in het WRR-rapport meer aandacht had mogen krijgen.

Drs. H.H.J. Labohm is onafhankelijk econoom en publicist. Hij is 'expert reviewer' van het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) en lid van de kernredactie van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Bij Joint Implementation gaat het om projecten tussen de zogenoemde Annex I- landen (de OESO-landen, Oost-Europa en de landen van de voormalige Sovjet-Unie) ter reductie van CO₂-emissies en de opname van CO₂ in 'sinks' (opname-putten van CO₂, zoals bossen). De hieruit volgende emissiereductie-eenheden tellen (deels) mee voor de Kyoto doelstellingen van het investerende land.
- 2 Het Clean Development Mechanism is een variant op Joint Implementation en heeft betrekking op projecten in ontwikkelingslanden. Annex I-landen kunnen uit deze projecten voortvloeiende emissiekredieten meetellen voor de eigen doelstellingen.

SPEELRUIMTE: RAYMOND ARON, OF DE POLITIEK TUSSEN VRIJHEID EN NOODZAAK

L U U K V A N M I D D E L A A R

Naar aanleiding van:

Paul van Velthoven, *Het verantwoorde engagement. Filosofie en politiek bij Raymond Aron, Uitg. Aspect, Soesterberg 2005.*

Op 7 maart 1936 besloot Hitler om het in 1919 gedemilitariseerde Rijnland te bezetten. Deze daad van agressie betekende een grove schending van het Verdrag van Versailles. Het was een moment van internationale spanning: hoe zouden Parijs en Londen reageren? De dag erna trof de jonge Raymond Aron op de Boulevard Saint-Michel zijn oude leermeester Léon Brunschvicg, invloedrijk hoogleraar aan de Sorbonne. Het gesprek kwam op de recente gebeurtenissen. 'Gelukkig zijn de Britten bezig ons te kalmeren', zei Brunschvicg, verwijzend naar een bezoek van de Franse minister van Buitenlandse Zaken aan Londen. Aron, ontzet, beargumenteerde wat deze bezetting behelsde: Frankrijks buffer tegen het Duitse leger verdween, het alliantiesysteem stortte in en het werd onmogelijk de verplichtingen jegens Polen of Tsjecho-Slowakije na te komen. Aangezien Hitler pas een jaar eerder de dienstplicht had ingevoerd en dus nog geen sterk leger op de been kon hebben, was nu het moment van handelen, voordat het te laat was. Brunschvicg haalde zijn schouders op en zei: '*Heureusement mes opinions politiques demeurent sans conséquence*', vrij vertaald 'Gelukkig ga ik er niet over'.¹

In 1952 verbleef de Amerikaanse filosofe Hannah Arendt enige tijd in Parijs. Haar in New York achtergebleven echtgenoot kreeg per brief verslag. Op 24 april schrijft Arendt: 'Vanavond zie ik [Alexandre] Koyré weer, met wie het beter gaat hoewel hij veel ouder is geworden. *Sartre et al.* ga ik niet opzoeken; dat zou nutteloos zijn. Ze gaan geheel op in hun theorieën en leven in een Hegeliaans georgani-

seerde wereld. (...) Gisteren heb ik Camus gezien: zonder twijfel is hij op dit moment de beste man in Frankrijk. Hij steekt met kop en schouders boven de andere intellectuelen uit. Dit geldt ook Raymond Aron, die zo warm en vriendelijk tegen me is dat ik dat niet hardop zal zeggen'.²

Deze passage bevat in enkele zinnen het drama en het ongemak waar Raymond Aron (1905-1983) als filosoof en publiek intellectueel mee te kampen had.

Het drama: op de bres voor de liberale democratie was hij ruim dertig jaar lang verwickeld in een *dialogue des sourds* met de linkse Parijse intelligentsia, waarvan zijn voormalige 'petit camarade' Jean-Paul Sartre de bekendste vertegenwoordiger was. Betoverd door Hegels meester-knechtdialectiek en het vooruitzicht van de socialistische dageraad ontwikkelde men voor het concrete lijden en onrecht in de wereld een curieuze blinde vlek. Tien miljoen kampgevangenen waren er in de Sovjet-Unie, zo erkende Sartre woordelijk in een hoofdredactioneel van *Les temps modernes* uit 1950 en toch wees hij in één moeite door elke kritiek op het communisme van de hand – op straffe van een morele banvloek. (Sartre: 'Een anticommunist is een hond.'). Wanneer Aron in een debat zei: 'U slaat wartaal uit', dan kreeg hij terug: 'U bent een klootzak.'

Het ongemak: Aron was op het oog een beetje saai. Altijd de juiste oordelen, maar – zo kun je althans Hannah Arendts opmerking lezen – niet zo verleidelijk vol in het leven staand als Albert Camus, die én weldenkend auteur was én tijd vond voor voetbal, vrouwen en vertier.

In drama en ongemak ligt wellicht een verklaring voor het gegeven dat over Aron zo weinig is geschreven en dat hij nog zo weinig wordt gelezen. Er is slechts één biografie, van de hand van de Franse liberaal Nicolas Baverez, en een handvol studies. Zijn immense oeuvre is

in de collectieve herinnering gereduceerd tot de stem van het slechte geweten in een toneelstuk dat sinds de Val van de Muur van de planken is. De auteur zelf spreekt onvoldoende tot de verbeelding om aan die rol te ontsnappen en rechtstreeks tot het heden door te klinken. Dat is spijtig, want een Aroniaanse politieke oordeelskracht zou onverminderd van nut zijn bij het begrip van onze politieke werkelijkheid.

Daarom is het een goede zaak dat in het Nederlands een studie over Aron is verschenen die de kern van zijn denken toegankelijk maakt: *Het verantwoorde engagement. Filosofie en politiek bij Raymond Aron* van Paul van Velthoven. Het is een in 2005 bij de politicologen Mark Bovens en Bart Tromp verdedigd proefschrift. Van Velthoven, voormalig journalist en chef opinieredactie van de *Haagsche Courant*, bewondert Aron om de combinatie van (geschied-)filosofische analyse en actuele stellingname. Daar ligt zonder twijfel diens kracht. Maar hoe deed hij dat toch? Waarom had Aron zo vaak gelijk en was zijn engagement 'verantwoord'?

Vier Arons onderscheidt Van Velthoven: de filosoof van de geschiedenis, de criticus van de ideologie en met name het marxisme, de socioloog van de moderne samenleving, en de analyticus van de internationale betrekkingen.

De eerste is de jongste en deed het intellectuele voorwerk voor de drie andere. Na een succesvol doorlopen studie vertrok Aron, 25 jaar oud, in 1930 naar Berlijn om kennis te maken met de Duitse filosofie. Hij bestudeerde de fenomenologie van Edmund Husserl (en zou Sartre op diens pad brengen), maar ook de sociologie van Max Weber en de neokantiaanse geschiedtheorie van Wilhelm Dilthey en Heinrich Rickert. Al deze Duitse denkers waren de decennia rond de eeuwwisseling geboeid door de specifieke aard van de geesteswetenschappen – cultuur, politiek, geschiedenis –, als onderscheiden van de natuurwetenschappen. Het menselijk gedrag is ten principale niet in dezelfde wetten te vangen als de beweging van moleculen.

Deze lectruur stelt Aron in staat te breken met het politieke vooruitgangsgeloof dat onder Brunschvicg aan de Sorbonne heerste, alsook met de deterministische geschiedfilosofieën van Hegel en Marx die in Parijs in zwang kwamen. Hij ziet en voelt ter plekke het opkomen van het nationaal-socialisme tot aan Hitlers *Machtübernahme* (kort

erna vertrekt hij uit Duitsland). In 1938 ontwikkelt Aron zijn eigen gedachten in het proefschrift *Introduction à la philosophie de l'histoire* (1938). Het boek is, zoals Van Velthoven terecht opmerkt, de bron van Arons latere studies en stellingnamen. Hoe komen we tot kennis van de geschiedenis en hoe kunnen we op verantwoorde wijze in de geschiedenis handelen? Dat zijn beide centrale vragen. In lange omtrekkende bewegingen – tussen Kant en Hegel, tussen positivisme en relativisme – geeft Aron zijn antwoorden. In de wezenlijke historiciteit van het menselijk bestaan ligt de sleutel. De mens is een historisch wezen, leeft in de geschiedenis, is zelf een geschiedenis. De geschiedenis is geen fataliteit, evenmin is alles mogelijk. Het gewicht van het verleden drukt op het heden, maar dezelfde historiciteit opent ook de toekomst. Aron: 'Het nieuwe dat het worden met zich meebrengt, is de voorwaarde van de menselijke vrijheid'.³

Tot criticus van de ideologie zal Aron zich na de Tweede Wereldoorlog ontpoppen. Tijdens de oorlog verkeert hij in Londen in de entourage van Generaal de Gaulle. Hij wordt er journalist – een métier dat hij zijn leven lang niet meer zal loslaten. Met Sartre, Camus, Merleau-Ponty en anderen richt hij in 1945 het literair-filosofische tijdschrift *Les temps modernes* op. Aron is echter een van de eersten die het blad om politieke redenen zal verlaten (Camus volgt snel). In 1955 voltrekt zich de definitieve breuk met links wanneer Aron *L'Opium des intellectuels* publiceert. Het is een kritiek op zijn fellow-travellende generatiegenoten die het marxisme als bedwelmingsmiddel behoeven, zoals volgens Marx zelf het volk de religie nodig had. Sartre c.s. zagen niet dat de economische feiten Marx' theorie logenstrafden en bleven elke 'revolutie' aanzien voor 'bevrijding'. 'De redelijke mens, en zeker die van links, zou [daarentegen] de voorkeur moeten geven aan therapie boven chirurgie en aan hervormingen boven revolutie, zoals hij de vrede moet prefereren boven de oorlog en de democratie boven het despotisme'.⁴ In dit boek voorzag Aron tevens het 'einde van de ideologie' – een these die de Amerikaan Daniel Bell in de jaren zestig zou uitwerken.

Het is als socioloog van de moderne samenleving dat Aron een grote bewondering heeft voor Marx, die hij – met Comte en Tocqueville – als voorloper van dat vak beschouwt. Hem boeit het vergelijkende onderzoek van

samenlevingen en politieke regimes. Bekendste boeken uit deze categorie zijn de *Dix-huit leçons sur la société industrielle* (1962) en *Démocratie et totalitarisme* (1965), beide voortgekomen uit colleges aan de Sorbonne. De zwakke plekken van de 'constitutioneel-pluralistische regimes' gaat hij niet uit de weg: deze zijn oligarchisch in het recruterende van de elite, demagogisch en niet-efficiënt. Ze verdienen niettemin de voorkeur boven éénpartijstaten, waar waarheid en macht worden gemonopoliseerd door een kleine groep heersers en waar willekeur of geweld de plaats innemen van de 'vreedzame wedijver ter wille van het bestuur'.

Ook in zijn rol als theoreticus van de internationale betrekkingen stond Aron steeds op de bres voor – zoals Van Velthoven het noemt – 'het behoud van een fatsoenlijke, weerbare democratie'⁵. Bekendste werken zijn *Paix et guerre entre les nations* (1962) en het imposante, tweedelige *Penser la guerre, Clausewitz* (1976-1977). Ook publiceerde hij veel over de nucleaire strategie, waarover hij tot in Washington werd gehoord. In dit domein heeft Aron nog het meest zichtbaar school gemaakt, met als bekendste leerlingen filosoof André Glucksmann (bij hem gepromoveerd op *Le Discours de la guerre*) en politicoloog Pierre Hassner.

Van Velthoven bespreekt dit rijke en veelzijdige oeuvre uitstekend; hij weet in samenvattingen en commentaren steeds de hoofdlijn vast te houden. Niettemin zou het voor de spanning in *Het verantwoorde engagement* wellicht aardig zijn geweest als de auteur meer was ingegaan op Arons journalistieke werk. Dat ontbreekt vrijwel geheel, terwijl Aron vanaf de oorlog tot vlak voor zijn dood in 1983 wekelijks artikelen en commentaren schreef – eerst voor de verzetskrant *Le Combat*, later voor de rechtse krant *Le Figaro* en ten slotte voor het onafhankelijke weekblad *L'Express*. Vanzelfsprekend is het ondoenlijk al die tijdgebonden debatten te duiden, maar toch zou je daar het geheim hoe te oordelen over '*l'histoire se faisant*', de geschiedenis-inwording, op de staart moeten kunnen trappen.

Aan het einde van zijn leven kwam de waardering. Arons *Mémoires* (1983) worden een bestseller. Twee journalisten maken over hem de documentaire *Le spectateur engagé* (1981). Daarin zegt Aron licht-ironisch: 'Ik heb veel politieke en economische situaties behoorlijk goed geanalyseerd. Ik geloof dat ik, door de bank genomen, oordeelskracht heb betoond. Telkens als er een funda-

menteel debat was dat de essentie van de moderne beschaving raakte, stond ik aan de goede kant. Ik had geen illusies over Hitler, ik had geen illusies over Stalin. Ik heb niet geloofd dat Frankrijk zich kon vernieuwen door een Frans Algerije. Dat alles spreekt in mijn voordeel, als ik dat mag zeggen. Dat is niet pretentief. Ik geloof dat het waar is en ik constateer het simpelweg, met afstand'.⁶

Arons beste recepten zijn mijns inziens deze twee. Ten eerste: oordeel alsof je zelf in de positie bent een beslissing te nemen, alsof je zelf verantwoordelijk bent – en dus niet met de *freischwebende* luchthartigheid van de doorsnee intellectueel à la Brunschvicg of Sartre. Dat vereist dat je de regels en termen van het politieke spel in acht neemt bij de oordeelsvorming. Ten tweede: leg over elke historische situatie de logische modaliteiten van mogelijkheid, waarschijnlijkheid en noodzakelijkheid. Dat laatste procedé bracht Aron al in het begin van de Koude Oorlog tot de bondige analyse: '*Paix impossible, guerre improbable*.' Vrede tussen Amerika en de Sovjet-Unie was in zijn visie onmogelijk vanwege de onverzoenbare ideologische tegenstellingen, tegelijk was oorlog *onwaarschijnlijk* aangezien ook in het atoombijperk verondersteld mocht worden dat de politieke leiders genoeg redelijkheid zouden hebben om zich niet in de wederzijdse vernietiging te storten (zoals bij de raketten crisis in 1961 inderdaad bleek).

In al zijn geschriften legt Aron de nadruk op de openheid van de geschiedenis, een 'onaf avontuur', waarin de politicus speelruimte voor beslissingen heeft. Zo ook had het op 7 maart 1936 in Europa nog anders gekund. Frankrijk en Groot-Brittannië hadden kunnen ingrijpen. Hitler zelf heeft later opgemerkt dat de bezetting van het Rijnland een riskante onderneming was: 'De 48 uur na het binnenmarcheren van het Rijnland waren de spannendste van mijn leven.'

Is eenmaal het vrije heden gestold tot vast verleden, de actualiteit tot geschiedenis, dan verliest het politieke oordeel aan relevantie. Wie steeds juist koos, belandt in het rijk van de vanzelfsprekendheid. Ja natuurlijk was je tegen Hitler, tegen Stalin, tegen de kolonisatie. Daarentegen is het het onjuiste oordeel dat blijft haken. Hoe kon men nu zo stom zijn om...? Dit fenomeen houdt nauw verband met de menselijke conditie van tijdelijkheid, zoals Aron zelf uiteenzet in de slotpagina's van zijn proefschrift uit 1938. Daarin zegt hij over de tijds-emotie bij uitstek,

de spijt: ze 'toont mijn daad tegelijkertijd als een feit, dus als definitief werkelijk, en als een plicht, dus vrij. In een tragische machteloosheid voel ik nog de verplichting waaraan ik me heb onttrokken'.⁷

Wellicht ligt hier de zin van de destijds beroemde uitdrukking '*Mieux vaut avoir tort avec Sartre que raison avec Aron*', 'Beter ongelijk met Sartre dan gelijk met Aron'.

Drs. L.J. van Middelaar is lid van de redactie van *Liberaal Reveil*.

NOTEN

- 1 R. Aron, *Mémoires*, Parijs 1983, pp. 135-136.
- 2 Arendt, geciteerd in: E. Young-Bruehl, *Hannah Arendt. For love of the world*, New Haven en Londen 1982, p. 281.
- 3 R. Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique*. Parijs 1938, p. 345.
- 4 R. Aron, *L'Opium des intellectuels*, Parijs 1955, p. 52; geciteerd in: P. van Velthoven, *Het verantwoorde engagement. Filosofie en politiek bij Raymond Aron*, Soesterberg 2005, p. 99.
- 5 Van Velthoven, *Het verantwoorde engagement*, p. 165.
- 6 R. Aron, *Le spectateur engagé. Entretiens avec Jean-Louis Missika et Dominique Wolton*, Parijs 1981, p. 300. Deze interviews zijn inmiddels op DVD verkrijgbaar – mooi lesmateriaal voor de vakken Frans, geschiedenis en filosofie.
- 7 Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire*, p. 346.

Zojuist verschenen:

GRONDRECHTEN GEWOGEN ENKELE CONSTITUTIONELE WAARDEN IN HET ACTUELE POLITIEKE DEBAT

Geschrift 100 van de Teldersstichting

In hoeverre mogen burgerlijke vrijheden ingeperkt worden ten behoeve van terrorismebestrijding? Is de invoering van een verbod op het dragen van burqa's in de openbare ruimte een schending van het recht dat ieder individu heeft zijn leven naar eigen inzicht in te vullen? Valt de financiering door de staat van bijzonder religieuze onderwijs te verenigen met de scheiding van kerk en staat? Deze en andere hedendaagse dilemma's komen aan bod in de bundel *Grondrechten gewogen*. Enkele constitutionele waarden in het actuele politieke debat, het honderdste 'geschrift' van de Teldersstichting in haar eigen reeks. Centrale vraag daarbij is of de Grondwet, die alweer ruim twee decennia geleden voor het laatst grondig is herzien, in zijn huidige vorm wel genoeg aanknopingspunten biedt in het actuele politieke debat.

Vanuit het liberalisme worden door verschillende auteurs deze en andere gerelateerde kwesties gezien. Zij gaan hierbij in op het belang van de grondrechten, hun uitwerking in de (rechts)praktijk, de waarde van de verschillende constitutionele beginselen, hun tekortkomingen en onderlinge tegenstrijdigheden. Actuele dilemma's worden daarbij in een liberaal licht geplaatst en teruggebracht tot de fundamentele rechten en waarden die in het geding zijn. Met bijdragen van o.a. Geert Dales, Paul Cliteur, Patrick van Schie en Arno Visser.

U kunt deze bundel bestellen door € 16,- over te maken op bankrekening 51.46.17.462 of Giro 33.49.769 van de Teldersstichting in Den Haag, onder vermelding van 'Geschrift 100/ Grondrechten Gewogen'.

Daarnaast dient u ons uw bestelling door te geven per post, email, telefoon of fax onder vermelding van uw naam en adres, zodat wij u het boekje kunnen toesturen.

Toezending geschiedt na ontvangst van betaling.

Zojuist verschenen:

De radicaal-islamitische ideologie van de Hofstadgroep. De inhoud en de bronnen.

Geschrift 101 van de Teldersstichting

In dit geschrift beschrijft drs. Marius Wessels op welke ideologie de leden van de Hofstadgroep hun gedachtengoed baseren. Ook wordt onderzocht hoe dit gedachtengoed terecht is gekomen bij de Hofstadgroep, waarvan de leden vaak in Nederland geboren en deels minderjarige mannen en vrouwen zijn.

**U kunt dit geschrift bestellen voor € 12,-.
Momenteel kunt u dit nieuwe geschrift in combinatie met het vorige geschrift van Marius Wessels, De extremistische variant van de Islam (Geschrift 91, losse verkoop € 16,-) bestellen voor € 20,-.**

U kunt deze bundel(s) bestellen door het bedrag over te maken op bankrekening 51.46.17.462 of Giro 33.49.769 van de Teldersstichting te Den Haag, o.v.v. 'Geschrift 101/Hofstadgroep' en/of 'Geschrift 91/Extremistische variant'.

Daarnaast dient u ons uw bestelling door te geven per post, mail, telefoon of fax onder vermelding van uw naam en adres.

Zodra wij uw betaling ontvangen hebben sturen we u uw bestelling toe.

veilLiberaalRevei
raalReveilLiberaa
ilLiberaalReveilL
alReveilLiberaal

Belang van heldere liberale identiteit

LiberaalReveilLi

Sluit radicale moskeeën in Nederland

ReveilLiberaalRe

Toetreding Roemenië en Bulgarije

iberaalReveilLibe

ReveilLiberaalRe

eraalReveilLibera

veilLiberaalRevei

INHOUDSOPGAVE

Column: dorpscoalitie
Luuk van Middelaar
199

Herstel VVD zal moeten komen van heldere liberale identiteit
Fleur de Beaufort en Patrick van Schie
200

Liberale lichtschuwheid
Andre Szász
205

Ik, potlood
Leonard E. Read
208

Sluit de radicale moskeeën in Nederland!
Marius Wessels
212

Toetreding Roemenië en Bulgarije, een feit
Jeanine Hennis-Plasschaert
216

Ratio achter het stabiliteitspact
Anouschka Schut-Welkzijn
221

Oostenrijk. De ontwikkeling van Duits geannexeerd gebied naar een soevereine neutrale staat in
perspectief gezien
Hans van den Brandhof
224

Boekbesprekingen
Europa in winterslaap
Hans Labohm
232

Grenzen van de onderwijsvrijheid
Simon Steen
235

Kortom
Een realistisch klimaatbeleid? Reactie op Hans Labohm
Dick Thoenes
239

DORPSCOALITIE

L U U K V A N M I D D E L A A R

In de Nederlandse democratie mogen de burgers eens per vier jaar spreken. Als dat is gebeurd, weet niemand wat ze precies hebben gezegd. Dat wordt besloten in de zwarte doos van de formatie.

Wat hebben de kiezers op 22 november jl. gezegd? Van alles. Dat het kabinet weg moet. Maar dat Balkenende door moet. Dat de oppositieleider weg moet. Maar dat links voort moet. Men wil stabiliteit, middels steun aan de extremen.

Het lijkt allemaal tegenstrijdig, maar het is ook heel helder. De stad verloor. Het dorp won. De lijsttrekkers uit Amsterdam en Den Haag – Bos, Halsema, Rutte – verloren samen een vijfde van hun kiezers. Daarentegen hebben de mannen uit Venlo, Oss, Tholen en de Veluwe gewonnen. Zelfs op de vleugel van klein rechts werd de stad afgetroefd door de provincie: Marco Pastors uit Rotterdam – laatste rest van de urbane, eens machtige Leefbaarbeweging – tegen Geert Wilders uit Venlo: 0-9.

Stad en dorp zijn metaforen. De stad staat voor een open samenleving, voor creativiteit en vernieuwing, voor individuele vrijheid. Het dorp staat voor een oude sociale orde, voor ons kent ons, en aardappels met jus. De stad is een emancipatiemachine, het dorp een sociaal kopieerapparaat. Om het in één beeld gechargeerd samen te vatten: twee jaar geleden werd in *Amsterdam* een filmmaker vermoord, en ging in *Uden* een moskee in de fik.

De VVD had het meest grootstedse verkiezingsprogramma: kansen voor iedereen, economische groei en vooruitgang, kennisimmigratie en kinderopvang. Het beeld van Jozias van Aartsen, Nederland in 2015 als 'het New York van de Europese Unie' (uit de Algemene Beschouwingen van september 2005) klonk erin door. Het spijtige resultaat: lof van de kritiek, straf van de kiezers.

Met Wouter Bos ging het in de campagne mis toen hij in een grap zijn favoriete coalitie bekend maakte: PvdA, VVD en GroenLinks. Dat zijn drie stadspartijen. Het moest door woordvoerders haastig ontkend, maar ieder voelde aan dat

deze lapsus Bos' liefste wens blootlegde. Hiermee bleek dat hij een coalitie van verliezers op het oog had, eentje die terug zou vallen van 78 naar 62 zetels. Erger, hij bleek de 'mood of the nation' geheel te miskennen. De natie wil ons dorp terug, en Bos zette in op de stad. Hij wilde 'premier van alle Nederlanders' worden, maar bleek op zijn achttiende gevlucht naar Amsterdam met als devies 'Nooit meer Odijk'. Dat voelden de kiezers in Odijk, Oss en Oldenzaal haarfijn aan. Die stemden op Balkenende. (De leider van de partij die in maart jl. bij de gemeenteraadsverkiezingen in Amsterdam 4,2 procent van de stemmen haalde, omgerekend zes zetels.)

Daarom was de vrolijkheid van Halsema en Bos op de avond van 22 november nogal verbazingwekkend. Ze hadden de brede rug van Marijnissen nodig om iets te vieren te hebben. Maar wat is de overeenkomst tussen het nationaal-maoïsme van de SP – favoriete referendum-slogan: 'Nederland verdwijnt' – met het kosmopolitische sociaal-liberalisme van Halsema's GroenLinks? Waarom baalde zij niet? Dan liever Mark Rutte's erkenning van zijn eigen verlies én zijn chagrijn over de winst van Wilders. Stadslicht maakt vrij, aldus het middeleeuwse gezegde. Daarop rust het liberalisme van de VVD en tegenwoordig ook dat van PvdA en GroenLinks – het meningsverschil gaat over de noodzaak van stadsmuren eromheen. Waar de stad verliest, verliest de vrijheid.

Laat de consequenties van de droeve verkiezingsuitslag maar gewoon getrokken worden. Er moet een nationale dorpscoalitie komen van CDA, SP, ChristenUnie en Wilders. Dat is wat de kiezers willen. De luiken dicht. Hervormingen gestold. Nederland op slot. De Europese Unie in de ban. Dan is het wachten tot de krachten van de wereld buiten zich zullen doen gelden.

Luuk van Middelaar is lid van de redactie van Liberaal Reveil. Hij was penvoerder van het VVD-verkiezingsprogramma van de Commissie-Verwaayen.

HERSTEL VVD ZAL MOETEN KOMEN VAN HELDERE LIBERALE IDENTITEIT

FLEUR DE BEAUFORT EN PATRICK VAN SCHIE

Nu de verkiezingen van 22 november achter de rug zijn, de nieuwe Tweede Kamer is geïnstalleerd, kunnen de politieke partijen aan de nabeschuiving beginnen en hun koers voor de toekomst vastleggen. De auteurs pleiten voor de VVD, na het verkiezingsverlies, voor een grondige herbezinning op de liberale beginselen. Een duidelijk profiel zal alleen door een goed inhoudelijk debat geschetst kunnen worden.

Terug bij af. De Tweede Kamerverkiezingen van 22 november jl. hebben de VVD neergeworpen op de omvang die de partij in 1972 en in 1989 had. Tijdens de verkiezingen van 1989 werd veel aanwas die Wiegels in de jaren zeventig had gerealiseerd weggespoeld, nadat al in 1986 een aanzienlijk deel daarvan verloren was gegaan. Met de verkiezingen van november 2006 is definitief alles weg wat door Frits Bolkestein in de jaren negentig is opgebouwd. Eigenlijk had Hans Dijkstal in 2002 al bijna heel die winst in één verkiezing weten te verspelen (14 zetels ineens weg), maar vorige maand is het lichte herstel (van 4 zetels) dat Gerrit Zalm in 2003 teweeg had gebracht geknakt; er gingen 6 zetels verloren (ten opzichte van de verkiezingsuitslag in 2003). Van mededinger naar de nummer 1-plek die de VVD in de tweede helft van de jaren negentig nog was, is zij weggezakt naar de positie van vierde partij van het land.

De PvdA, de nóg grotere verliezer (9 zetels), heeft onmiddellijk een commissie ingesteld die de oorzaken van de nederlaag moet analyseren. Die partij heeft daar inmiddels een heuse traditie in gevestigd, want sinds het midden van de jaren tachtig volgden de commissies elkaar op die in kaart brachten waarom het met de PvdA maar sukkelen bleef. Natuurlijk kan aan het nut van die

commissies worden getwijfeld als naar de resultaten wordt gekeken: het blijft immers in electoraal opzicht – en niet alléén wat dat betreft – tobben met de PvdA. Toch schitterden sommige eerdere PvdA-commissies met rapporten waarin aan zeer openhartige zelfkritiek werd gedaan en tal van oorzaken van de ellende werden bloot gelegd. De PvdA mag de oplossingen van haar problemen dan nog niet hebben gevonden, maar met het benoemen van de problemen is in ieder geval veel voorwerk verricht.

In 2002 heeft de VVD verzuimd dit te doen. De toenmalige lijsttrekker Hans Dijkstal houdt zelfs tot op de dag van vandaag vol dat de schuld van de nederlaag in dat jaar aan alles en iedereen moet worden verweten, behalve aan hem. Het hoofdbestuur meende destijds zonder enige analyse te kunnen vaststellen dat met de uitgedragen boodschap niets mis was. Wel werd tot een drastische democratisering van de partij besloten en is in 2005 met de discussie en besluitvorming over een nieuw *Liberaal Manifest* gepoogd liberale beginselen met praktische politieke problemen te verknopen. Maar het nieuwe, nu geldende *Liberaal Manifest* is toch te weinig in de liberale beginselen geworteld en te zeer toegespitst op enkele (op dat moment) modieuze thema's – in het bijzonder betreffende de bestuurlijke en politieke vernieuwing – om voldoende richtinggevend voor de koers van de partij te kunnen zijn. Het zou de VVD in de toekomst kunnen helpen als zij de *Beginselverklaring* grondig zou herzien vanuit de liberale filosofie, los van de praktische politiek.

De dag na de verkiezingen van vorige maand stuurden lijsttrekker Mark Rutte en partijvoorzitter Jan van Zanen een bericht de wereld in dat weinig hoopvol stemt voor de kans dat ditmaal kritische zelfreflectie zal worden betracht. 'Wij hebben een goed plan voor de toekomst', meldden beide VVD-toppers. 'Wij zijn in de cam-

pagne steeds duidelijk geweest. Wij zijn consistent geweest. Wij hebben op inhoud campagne gevoerd, met een ijzersterk verkiezingsprogramma.' Aan ons heeft het niet gelegen, luidt de boodschap. Maar als het niet aan hen lag, aan wie dan?

Mede naar aanleiding van de personenstrijd tussen Rutte en Verdonk wordt nu een commissie ingesteld die de gemeenteraadsverkiezingen van maart, de strijd om het lijsttrekkerschap in mei-juni en de Tweede Kamerverkiezingen van november moet gaan evalueren. Het is te hopen dat deze commissie frank en vrij zal opereren. Bovendien is het een voorwaarde voor het welslagen van een dergelijke commissie dat er na afloop ook daadwerkelijk iets met haar bevindingen wordt gedaan. Want als opnieuw, net als in 2002, de gedachte blijft hangen dat enkel de omstandigheden tegen zaten en dat blijkbaar de kiezers de boodschap niet begrepen, terwijl wordt verzuimd de hand in eigen boezem te steken, zal de weg omhoog uit het diepe dal niet worden gevonden.

In de jaren negentig was steeds vaker te horen dat het tijdperk van de ideologisch gekleurde politiek nu toch écht voorbij was. De opkomst van het pragmatische of, zo men wil, opportunistische D66 leek te kunnen worden opgevoerd als illustratie van dit 'gelijk'. Ook de links-rechts-indeling werd als achterhaald beschouwd; jonge kiezers zouden zich daar niet langer in herkennen. Maar als de verkiezingen van november jl. iets hebben laten zien dan is het wel dat partijen met een duidelijke (ideologische) kleur op de wangen hebben gewonnen – SP, Wilders' Partij voor de Vrijheid, ChristenUnie – terwijl de drie traditioneel grote partijen die in het midden van de electorale vijver visten en bang waren om door het tonen van felle kleuren kiezers af te schrikken, zijn afgestraft. De verkiezingen van 2006 markeren de terugkeer van de ideologie, of liever: zij onderstrepen een waarheid die nooit weg is geweest namelijk dat een partij haar eigen identiteit niet straffeloos mag wegvlakken.¹

Ook de voor 'ouderwets' versleten links-rechts-indeling is weer helemaal terug. Niet alleen stond de verkiezingscampagne in het teken van de vraag of het 'rechtse' kabinetsbeleid van de afgelopen jaren zou kunnen worden voortgezet dan wel dat de koers drastisch 'linksom' diende te worden gegooid, de kiezers zélf zweefden wel-

iswaar massaal maar bleven daarbij merendeels aan één zijde van de links-rechts-scheidslijn. Zij aarzelden ofwel tussen CDA en VVD, of tussen die partijen en Wilders, dan wel aan de andere kant van het spectrum vooral tussen PvdA en SP. Er was relatief weinig kiezersverkeer van links naar rechts, of andersom. En de kiezers hadden, en hebben, volgens opiniepeilers een duidelijke voorkeur voor ofwel een rechts kabinet rond CDA en VVD dan wel een links kabinet van PvdA, SP en GroenLinks. Het kabinet rond CDA en PvdA, aangevuld met een derde en eventueel vierde partner, dat er nu lijkt te gaan komen, brengt nauwelijks enthousiasme onder de kiezers te weeg.

Hoe belangrijk het benadrukken van de eigen identiteit is om succes te hebben in verkiezingen, kan reeds worden afgeleid uit de geschiedenis van de VVD. Zowel Hans Wiegel in de jaren zeventig als Frits Bolkestein in de jaren negentig nam een duidelijke positie in. Beiden kregen het verwijt dat zij de VVD op die manier rechts buitenspel zetten. Maar niet alleen wonnen zij zo veel kiezers en maakten zij van de VVD een ware volkspartij, ook loodsten zij de partij uiteindelijk wel degelijk in een kabinet. Lijsttrekkers daarentegen die dachten dat de winst links van de VVD, in het politieke midden, was te halen stevenden af op een nederlaag: dit overkwam Joris Voorhoeve in 1989 en vooral Hans Dijkstal in 2002. Zoals Frits Bolkestein ooit opmerkte: als de kiezers de keuze hebben tussen nep-links en echt links, kiezen ze voor echt links. Anders gezegd: als de VVD haar eigen profiel verbergt, moet ze niet verbaasd zijn als de kiezers aan haar voorbij lopen.

Anders dan in de afgelopen weken in diverse media naar aanleiding van de verkiezingsuitslag is gesuggereerd, is er geen sprake van een verdwijnend liberalisme. Burgers zullen ook de komende jaren ruimte willen houden of krijgen om zoveel mogelijk hun eigen beslissingen te kunnen nemen. Wel ligt er een uitdaging op het liberalisme te wachten, een grondige bezinning op en herdefiniëring van de eigen identiteit.

De voornaamste fout in de campagne van het afgelopen najaar was dat opnieuw op het midden werd gemikt en dat de concurrentie van de partijen ter rechterzijde van de VVD niet serieus werd genomen. Wilders, Pastors en de lijst Fortuyn zouden niet veel zetels halen, dacht het VVD-campagneteam, en al helemaal niet nu zij aan de

onderlinge verdeeldheid geen einde hadden weten te maken. De kiezers hebben echter aan die verdeeldheid een einde gemaakt door zich en masse achter één van deze partijen te scharen, en nog wel die van voormalig VVD'er Wilders. Met 9 zetels is zijn partij ver boven de omvang van een splinter gekomen. Naderhand hebben verschillende VVD'ers ontkend dat deze 9 zetels ten koste van de VVD zijn gegaan, onder verwijzing naar kiezersonderzoek dat uitwees dat Wilders hooguit 1 à 2 zetels direct van de VVD heeft afgesnoept. Maar in deze redenering wordt voorbij gegaan aan het gegeven dat een deel van de rest van zijn kiezers, voormalige niet-stemmers en CDA- en LPF-kiezers, met een duidelijk liberaal profiel naar de VVD hadden kunnen worden getrokken.

Wij schrijven bewust een duidelijk *liberaal* profiel, omdat de VVD natuurlijk zichzelf moet blijven en het niet moet zoeken in het overnemen van programpunten van de concurrentie, noch ter linkerzijde noch ter rechterzijde. Wel moeten op enkele thema's waarop die concurrenten trachten – en blijken – te scoren duidelijke liberale antwoorden worden gegeven. Onderzoek van Maurice de Hond in opdracht van NOS en ANP laat zien dat de doorslaggevende thema's waardoor kiezers die nog wél VVD hebben gestemd zich hebben laten leiden, bovenal de economie (38 procent) en de hypotheekrenteaftrek (12 procent) zijn geweest. Thema's waarmee de VVD zich onder Wiegels en Bolkestein eveneens wist te onderscheiden, respectievelijk veiligheid (vandaag de dag inclusief terrorismebestrijding) en immigratie/integratie waren nu voor weinigen die VVD kozen doorslaggevend, maar wel voor degenen die op Wilders' Partij voor de Vrijheid stemden (namelijk voor respectievelijk 16 procent en 59 procent van zijn kiezers).²

Inzake immigratie en integratie was het VVD-verkiezingsprogramma zwak. Van voorwerk uit 'eigen' kring met een scherper profiel, zoals de fractienota over integratie uit 2004 of het geschrift van de Teldersstichting *De grenzen van de open samenleving* uit 2005, is geen gebruik gemaakt. Het verkiezingsprogramma bevatte ten aanzien van de integratie niet veel meer dan de opmerking dat nieuw- en oudkomers Nederlands moeten leren – een inzicht dat tegenwoordig zelfs bij GroenLinks wel is gerijpt – en dat zij zich 'onze samenlevingsregels' eigen moeten maken. Men zou verwachten dat dit laatste zou zijn gespecificeerd

met een passage waarin duidelijk werd gemaakt dat grondregels van onze liberale rechtsstaat, zoals de vrijheid van meningsuiting en de scheiding tussen kerk en staat, dienen te worden gerespecteerd. Maar een dergelijke passage ontbrak. Het programma voegde slechts de zin toe: 'Gelijkwaardigheid van alle mensen is daarbij de belangrijkste norm', zonder dat expliciet een pijnpunt onder sommige moslimmigranten werd benoemd namelijk dat vrouwen in ons land dus niet mogen worden achtergesteld bij mannen.

Beter was de paragraaf in het verkiezingsprogramma over de bestrijding van criminaliteit, al had ook deze scherper gekund. Waarom bijvoorbeeld geen pleidooi gehouden voor minimumstraf-normen voor bepaalde delicten? Met een dergelijk punt zou niet Wilders zijn nagevolgd (die dat punt wel in zijn programma had) maar een VVD-partijcommissie die dit al in de jaren tachtig voorstelde. In de campagne heeft de VVD echter nauwelijks aandacht voor het vraagstuk van de criminaliteit proberen te vragen. Tijdens de grote lijsttrekkersdebatten verzuimde Mark Rutte het thema zelfs maar aan te kaarten.

Minstens zo zorgelijk was dat een aantal speerpunten uit het verkiezingsprogramma haaks staat op het liberalisme. Het meest in het oog springende in dit opzicht was het punt dat zo prominent bovenaan de voorpagina van het programkrantje stond: de 'gratis' kinderopvang. Vanuit het besef dat het krijgen van kinderen een kwestie is van eigen keuze van de ouders, had een liberale partij de eigen verantwoordelijkheid moeten onderstrepen. Daaruit zou niet alleen een afwijzing van alle staatsbijdragen aan de kinderopvang zijn voortgevloeid maar ook een pleidooi voor afschaffing van de kinderbijslag. Misschien heeft de programcommissie met het punt van de 'gratis' kinderopvang proberen te hengelen naar de stemmen van werkende moeders. Die strategie is totaal mislukt. Erger nog, zij heeft geleid tot een verloochening van de eigen liberale principes. Misschien ook is het ware motief achter dit programpunt te vinden in het verkiezingskrantje zelf: 'Gratis kinderopvang geeft een enorme impuls aan de economie door de hogere arbeidsparticipatie.' Een liberale partij had haar politiek echter niet vooreerst mogen afleiden uit collectieve doelstellingen. Als het willen geven van een impuls aan de economie door specifieke maatregelen maatgevend wordt voor het staatsoptreden,

wordt de deur open gezet voor het verstrekken van subsidies aan allerlei economische sectoren of subjecten. Dat werknemers hun vakantie gebruiken om uit te rusten en aldus 'bij te tanken' komt bijvoorbeeld ongetwijfeld de arbeidsproductiviteit ten goede, maar kan toch ook niet (door een liberaal) worden aangevoerd om 'gratis' vakantietripjes aan te bevelen.

Een moment waarop de VVD zich gedurende de campagne wel duidelijk wist te onderscheiden ging het ingenomen standpunt lijnrecht tegen zowel verkiezingsprogramma als *Liberaal Manifest* in. In beide wordt gepleit voor prioritering van artikel I van de Grondwet, het recht op non-discriminatie, neergezet als fundamentele keuze voor het individu. Het beoogde doel zal echter niet bereikt worden, daar er altijd, uiterst moeilijk aantoonbare discriminatie zal blijven bestaan. Prioritering van artikel I heeft echter wel inperking van andere, zeer belangrijke en liberale grondrechten ten gevolg, zoals artikel 7, de vrijheid van meningsuiting. Met haar oproep de Commissie Gelijke Behandeling af te schaffen, naar aanleiding van de dwaze uitspraak van deze commissie dat een moslim-onderwijzeres een man de hand niet hoeft te schudden, maakte Rita Verdonk korte metten met de prioritering van artikel I en wist zij bovendien een onderscheidend liberaal geluid te laten horen.

Men kan zich afvragen of de invloed van een verkiezingsprogramma wel zo groot is. Zulke programma's worden immers amper gelezen. Maar met hulpmiddelen voor de zwevende kiezers als de Stemwijzer en het Kieskompas speelt hun inhoud indirect een veel grotere rol dan voorheen. Mark Rutte heeft naar aanleiding van de verkiezingen in 2002 en 2003 opgemerkt dat de VVD boven de 40 zetels had moeten kunnen scoren, door ervoor te zorgen dat iedereen die van de Stemwijzer het advies krijgt VVD te stemmen dat ook werkelijk doet. Maar ditmaal ging van alle door de Stemwijzer verstrekte adviezen slechts 3½ procent naar de VVD. Als van de meer dan 4,7 miljoen kiezers die de Stemwijzer hebben ingevuld één derde zich door het advies liet leiden (zoals de voorzichtige schatting is), heeft de VVD van de ongeveer 25 aldus te verkrijgen zetels er hooguit 1 binnen weten te slepen. Veel meer mensen – ruim een kwart – kregen het advies om op een van de concurrenten ter rechterzijde te stemmen. Welke

waarde men verder ook precies aan Stemwijzer en Kieskompas wil toekennen, als vrijwel niemand langs die weg het advies krijgt VVD te stemmen moet dat toch te denken geven. De conclusie kan niet anders zijn dan dat het VVD-program te bleek is.

Dit had nog kunnen worden gecompenseerd door een lijsttrekker die in de campagne zou hebben laten zien dat de VVD wel degelijk 'smoel' heeft. Maar terwijl de VVD in de peilingen wegzakte beklaagde Mark Rutte zich drie weken voor de dag des oordeels hoe moeilijk het was om als (op dat moment nog) 'derde' partij tussenbeide te komen in het tweegevecht van de grote partijen CDA en PvdA. Daar hadden echter noch Hans Wiegel noch Frits Bolkestein ooit moeite mee toen zij optraden als lijsttrekker van diezelfde 'derde' partij. Zij sneden gewoon onderwerpen aan waarmee bij de kiezers gevoelige snaren werden geraakt. Op die manier bepaalden zij waarover de discussie ging en gaven zij de VVD een duidelijk herkenbaar gezicht.

Ook Rutte heeft hiertoe gelegenheid gehad, bijvoorbeeld toen CDA-leider Balkenende doodleuk verklaarde dat hij van plan was door te gaan met de almaar voortschrijdende Europese integratie en dat hij het Nederlandse vetorecht overboord wil gooien zonder een en ander nog eens aan de kiezers voor te leggen. Rutte had op zo'n moment kunnen aangeven dat nadat in het referendum van anderhalf jaar geleden een duidelijk 'nee' heeft geklonken, de zaak er niet alsnog achter de rug van de kiezers om doorheen mag worden gejaast. Zijn poging zich alsnog in de markt te prijzen met de eis van opschorting van de onderhandelingen met Turkije over het EU-lidmaatschap, was ongeloofwaardig nadat hij vlak daarvoor een fractielid vanwege precies dát standpunt had geëxcommuniceerd (Van Schijndel). Dan had Wilders met het willen blokkeren van Turkije als EU-lid geloofwaardiger geloofsbrieven.

Zo had Rutte ook de steeds terugkerende 'zorgen' van links over toenemende armoede en de voedselbanken, die gebruikt werden ter illustratie voor de erbarmelijke omstandigheden van ons land, kunnen pareren met een verwijzing naar de liberale eigen verantwoordelijkheid. Uit de 'Klantenanalyse Voedselbanken' van het ministerie van Sociale Zaken blijkt dat de meerderheid van de bezoekers van voedselbanken in de problemen is gekomen

door eigen financieel wanbeleid. Bovendien is die zogenaamde 'armoede' in Nederland slechts betrekkelijk, kijkend naar de armoede op wereldschaal. Toen Rutte het na liet dit op te merken deed Freek de Jonge dit voor hem tijdens een uitzending van NOVA. De Jonge diende in die uitzending SP-er Ronald van Raak van repliek toen deze begon over de schrijnende armoede in Nederland.

Het slechte resultaat van de verkiezingen zal de vraag opwerpen of het achteraf gezien wel zo gelukkig was om de lijsttrekker door middel van een ledenraadpleging aan te wijzen. De VVD leek daardoor gespleten in twee kampen en straalde door de eigen(zinnige) campagne van de uiteindelijke nummer 2 op de lijst – Rita Verdonk – geen eenheid uit. Toch zou het een slechte zaak zijn als de lijsttrekker voortaan weer in de achterkamertjes zou worden aangewezen; men hoeft slechts een paar jaar terug te gaan om te zien hoe desastreus dát kan uitpakken (de opvolging van Bolkestein door Dijkstal). Het is ook niet de strijd om het lijsttrekkerschap zelf die de VVD parten heeft gespeeld; in mei-juni en de eerste maanden daarna steeg de partij juist in de peilingen. Wat funest is geweest is dat de hoogst geëindigde 'verliezer' zich niet bij het resultaat heeft willen neerleggen. Een volgende keer zou van alle kandidaten voor het lijsttrekkerschap moeten worden geëist dat zij de regels en de uitslag respecteren. Wie meedoet aan een strijd waarin de leden bepalen wie lijsttrekker wordt mag niet achteraf klagen dat de kiezers het vast anders zouden hebben gewild. Wie meedoet aan het spel moet zich ook een goede verliezer tonen.

Gelet op de verkiezingsuitslag ligt het niet voor de hand dat de VVD weer aan de regering zal deelnemen. Voor het land is dat geen goede zaak, voor de partij kan een oppositieperiode zeer heilzaam werken. De afgelopen dertig jaar is de VVD meer dan welke andere partij aan de macht geweest. Zo'n positie legt een te zware hypotheek op het debat in de partij. Toplieden in de partij ontwikkelen

de neiging de samenleving te bezien door de bril van een bestuurder, volksvertegenwoordigers willen maar al te vaak hun geestverwanten in het kabinet niet afvallen en raken daardoor eveneens van de gewone burgers vreemd. Een periode in de oppositie kan verfrissend werken *mits* zij wordt benut om de eigen tot dan toe gevoerde politiek kritisch te bezien, bovenal in het licht van de liberale beginselen. Het inhoudelijke debat moet daarbij niet worden geschuwd. De afgelopen periode riep de partijvoorzitter wel geregeld dat de VVD een ideeën- en debatpartij was maar hij trachtte telkens het deksel op de ketel te duwen zodra een serieus inhoudelijk debat op stoom leek te gaan komen. Het zijn van een ideeën- en debatpartij betekent tevens dat in de fractie voor de leden ruimte moet zijn voor het innemen van eigen standpunten indien deze onderbouwd zijn. Het is mede een rigide fractiediscipline waardoor het probleem-Wilders voor de VVD is gecreëerd. Een te strakke fractiediscipline remt het interne debat, ondermijnt de geloofwaardigheid van parlementariërs en – last but not least – zij is niet liberaal én wel strijdig met de Grondwet. Alleen een openhartig *inhoudelijk* debat, in alle geledingen van de partij, kan ertoe leiden dat de VVD de volgende verkiezingen kan ingaan met een pittiger programma.

Drs. F.D. de Beaufort is wetenschappelijk medewerkster van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en einderedacteur van Liberaal Reveil. Dr. P.G.C. van Schie is directeur van de Prof. mr. B.M. Teldersstichting en lid van de redactie van Liberaal Reveil.

NOTEN

- 1 Vergelijk Patrick van Schie, 'Inzet op liberale identiteit', *Liberaal Reveil*, oktober 2003, pp. 175-182; idem, 'Vertrouw in de kracht van het individu', *NRC Handelsblad*, 18 april 2006; en idem, 'Kiezer wil kleur en krijgt kleurloos kabinet', *NRC Handelsblad*, 23 november 2006.
- 2 <https://n37.noties.nl/peil.nl/>.

LIBERALE LICHTSCHUWHEID

A. SZÁSZ

Zoals reeds in de vorige nummers van *Liberaal Reveil* 2006 gebeurde heeft de redactie ook ditmaal, in het kader van vijftig jaar *Liberaal Reveil*, een boeiend artikel uit een oudere jaargang opgezocht. Er is gekozen voor een artikel uit 1961, van de hand van André Szász, met een verrassend actuele boodschap. De auteur roept de liberalen in Nederland op om niet bang te zijn voor een pittige discussie binnen de eigen gelederen. Het gevaar schuilt, aldus Szász niet in de aanwezigheid van een heftig debat maar juist in het ontbreken daarvan. Zonder discussie beschikt een politieke groepering niet over een kompas om de goede koers te bepalen, terwijl dit toch noodzakelijk is om schipbreuk te voorkomen.

‘Wie op zijn twintigste jaar geen socialist is, heeft geen hart; wie het op zijn dertigste nog is, heeft geen verstand’, aldus luidt een gezegde dat in liberale kringen van dertig jaar en ouder nogal eens wordt aangehaald. Hierop sluit de eveneens vaak gehoorde visie aan, dat de liberalen ‘het denkende deel van de natie’ vormen. En weinig VVD-ers twijfelen er aan, dat deze laatste uitspraak onverkort van toepassing is op de liberale partij.

Merkwaardig is echter, hoezeer dit denken in stilte geschiedt. Want het is een onloochenbaar feit, dat discussies in liberale kring slechts door hun afwezigheid de aandacht trekken. Zou dit bij iedere politieke groepering vreemd genoemd kunnen worden, wanneer een groepering het denkende deel van de natie omvat, is het bepaald opvallend.

Wat kan de reden zijn voor deze afwezigheid van discussie tussen liberalen onderling? Is de eensgezindheid er zo groot, dat zij deze overbodig maakt? Zijn er werkelijk geen vraagstukken, waarover men van mening verschilt?

De vraag stellen is haar beantwoorden, maar het kan toch nuttig zijn om er wat nader op in te gaan en enkele voorbeelden te geven van actuele politieke vraagstukken, naar aanleiding waarvan men wel enige discussie had mogen verwachten.

Typierend voor de gang van zaken in het liberale kamp was de wijze van verschijning van het verkiezingsmanifest 1959. Op zichzelf bezien was dit stellig het beste manifest, dat de VVD tot nu toe geproduceerd heeft. De inhoud week echter – juist daarom – belangrijk af van wat bij vroegere gelegenheden, o.m. in het beginselprogramma, was gesteld. Het duidelijkst kwam dit tot uiting in het economische gedeelte. Het leek wel, of iedereen het dadelijk eens was met de ‘nieuwe lijn’, zoals iedereen het tot de dag van de publicatie eens was geweest met de oude programma’s.

De liberale houding tegenover de loonpolitiek is even vreemd. De Tweede Kamerfractie, trouw aan het regeringsbeleid, steunt de gedifferentieerde loonpolitiek, gebaseerd op het per bedrijfstak toe te passen productiviteitscriterium en op de opvatting dat overheidsingrijpen in de loonvorming noodzakelijk is. Prof. Witteveen van de Eerste Kamer daarentegen heeft niet slechts kritiek op het productiviteitscriterium, maar streeft zelfs een geheel vrije loonvorming na.

Men bedenke, dat het hier gaat om de inkomensvorming van het grootste deel van het volk en om de vraag, of de overheid daarbij al dan niet moet ingrijpen: een politiek vraagstuk van de eerste orde, dat dan ook het politieke leven in de achter ons liggende periode grotendeels heeft beheerst. Een discussie over dit punt, waarover in onze kring blijkbaar verschillend wordt gedacht, zou dan ook niemand hebben verbaasd. Merkw aardig genoeg veroorzaakte echter ook het uitblijven ervan slechts weinig verbazing.

Wanneer wij niet geloven in een paradijselijke toestand in het liberale kamp, waarin volmaakte eensgezindheid iedere discussie overbodig maakt, dan moet de conclusie luiden, dat men er blijkbaar de voorkeur aan geeft om niet over meningsverschillen te discussiëren. Verschillende redenen zijn daarvoor denkbaar: (a) men denkt elkaar toch niet te kunnen overtuigen, (b) al zou dat wel kunnen, men hecht er geen waarde aan, (c) instinctief voelt men, dat het standpunt dat men inneemt, emotioneel is en moeilijk verstandelijk is te verdedigen, (d) het standpunt is bepaald door materieel eigenbelang, dat beter elders dan in openbare discussies kan worden verdedigd, (e) men is te indolent tot het voeren van discussie, (f) discussies vindt men 'gevaarlijk'.

De eerste twee redenen kunnen wij buiten beschouwing laten, daar zulk een standpunt in strijd zou zijn met de geest van het liberalisme. Het door de liberalen geïntroduceerde stelsel van politieke democratie is immers juist op een confrontatie van meningen en op pogingen om elkaar te overtuigen gebaseerd. De laatste vier mogelijkheden blijven over. Nu zullen de punten c, d en e zelden als argument worden aangevoerd. Als men er al in slaagt, onder liberalen een discussie over de wenselijkheid van discussie te ontketenen, dan zal telkens het laatste argument opduiken om de onwenselijkheid er van te demonstreren.

GEVAREN

Wat zijn die gevaren, welke aan discussie verbonden zouden zijn?

Zij, die dit argument hanteren, zullen wijzen op interne en externe gevolgen. Intern bestaat het gevaar dat debatten over punten die 'moeilijk liggen', bestaande tegenstellingen zullen verscherpen, waardoor de met moeite bereikte liberale eenheid in gevaar komt.

Extern loopt men het risico, dat politieke tegenstanders zulk een discussie zullen aangrijpen om er de verdeeldheid van de liberalen mee te demonstreren.

Het interne gevaar lijkt mij weinig overtuigend. Zeker, meningsverschillen kunnen door een discussie duidelijker tot uiting komen, maar betekent dat, dat zij groter zijn geworden dan voorheen? Degenen, die deze mening in ernst zijn toegedaan en onder politieke geestverwanten slechts eenstemmige koorzang op zijn plaats denken, zul-

len de struisvogels aan hun zijde vinden. In feite echter zal een op redelijke wijze gevoerde discussie de standpunten niet verder van elkaar brengen, doch deze slechts helderder belichten. De deelnemers zullen zich nader op hun standpunt bezinnen, en dat is in ieder geval reeds winst. Daarnaast is het – dacht ik – wel eens voorgekomen, dat de standpunten door een discussie dichter bij elkaar werden gebracht.

Reëler lijkt het externe gevaar. Een partij, die door ernstige meningsverschillen wordt verscheurd, boet onvermijdelijk aan aantrekkingskracht naar buiten in. Derhalve zal de politieke tegenstander altijd trachten om het bestaan van zulke meningsverschillen aan te tonen en deze op te blazen.

Nu moet men het effect van zulk een propaganda niet overschatten. Het is bekend, dat de gemiddelde kiezer heel wat minder consumeert dan hem wordt voorgezet door volijverige propagandisten, wier taak het is om met steeds meer te komen.

Uiteraard zal de angst voor wat de politieke tegenstander er mee kan doen, groter zijn, naarmate de eigen waardering voor discussie geringer is. Hier is het dan ook, dat men het verschil vindt tussen voor- en tegenstanders van discussie. In theorie zal namelijk iedereen zich wel voorstander noemen, ook hij die in de praktijk – om welke reden dan ook – tegen is. In de liberale gelederen zijn het blijkbaar de tegenstanders, die overheersen. Want onze geestverwanten houden hun meningsverschillen angstvallig uit het daglicht.

EEN TIKKELTJE JALOEZIE

Het is belangwekkend, deze liberale lichtschuweid te vergelijken met hetgeen bij onze socialistische tegenspelers geschiedt. Vergelijk de totstandkoming van het gewijzigde socialistische beginselprogramma eind 1959 met die van het liberale verkiezingsmanifest van hetzelfde jaar. Bij hen: heftige debatten, in het openbaar, met de pers er bij. Bij ons: een pijnloze, geruisloze bevalling.

Bijzonder interessant zijn de discussies, die de Wiardi Beckmanstichting begin 1960 heeft georganiseerd. Ik vrees, dat slechts weinig liberalen de moeite hebben genomen om de redevoeringen en preadviezen te lezen. Zij, die het hebben gedaan, voelden daarbij misschien een zeker kortzichtig leedvermaak; waarschijnlijk een grote

verbazing, dat zo iets bij de socialisten kon en zo maar werd aangedurfd; en wellicht een tikkeltje jaloezie.

Die jaloezie zal niet de aanleiding tot deze socialistische 'oriëntatie' hebben gegolden: de recente verkiezingsnederlaag. Maar die aanleiding neemt niet weg, deze openbare discussie aansluit bij een intellectuele traditie in de socialistische geschiedenis.

De 'ideologie' en de discussie hebben bij het socialisme altijd een belangrijke rol gespeeld. Geen liberaal zou dit zonder meer willen kopiëren. Maar vervallen wij niet in het andere uiterste.

Ik heb VVD-vergaderingen bijgewoond, waar men een opponent het best in diskrediet kon brengen door zijn denkbeelden (en hemzelf) als 'theoretisch' te (dis)kwalificeren. Was hij ook nog professor, dan was hij na vermelding van dit feit wel 'gefinished'. Er heerst in vrij brede liberale kring een zekere anti-intellectuele stemming, al heeft men bij mijn weten nog geen Nederlands equivalent voor de Amerikaanse term 'egg-head' kunnen bedenken.

Deze anti-intellectuele stemming, die het ontstaan van interne discussie nauwelijks zal bevorderen, hangt waarschijnlijk samen met de sociologische opbouw van de liberale partij.

De gangmakers van een politieke discussie zullen altijd in de groep van intellectuelen (in de ruimste zin) worden aangetroffen. In de VVD zijn deze verhoudingsgewijs waarschijnlijk talrijker dan in de PvdA. Doch terwijl zij bij de socialisten op geestelijk gebied altijd onbetwist de leiding hebben gehad en hun gang konden gaan, ligt dit bij de liberalen anders. Hun tegenspelers zijn hier de middegroepen, die er niet over denken hun 'vrij spel' te geven. De arbeiders mogen bij de socialisten tegenover

het 'intellectuele gepraat' eveneens wantrouwend staan, zij staan er als het ware te ver van af om rechtstreeks belemmerend in te grijpen.

Nu kan geen partij buiten een periodieke oriëntatie: men moet telkens weer zijn plaats bepalen en de plaats van anderen peilen. Wanneer hiertoe het meest geschikte instrument, de discussie, niet beschikbaar is, dan moet naar andere middelen worden gezocht, ook al laten die geen nauwkeurige peiling toe. Wij zien dan ook in het liberale kamp een neiging om etiketten te plakken, waarvan het opschrift veelal weinig nuancering vertoont en die vaak op weinig relevante gronden zijn gekozen. Men zegt dan van X dat hij 'rood' is op grond van het feit, dat hij in 1956 deelneming van liberalen aan een kabinet met socialisten heeft bepleit; of dat Y 'conservatief' is, hetgeen men afleidt uit de omstandigheid, dat hij bezwaren heeft tegen de EEG.

Hier dan is het gevaar, dat men moet stellen tegenover 'de gevaren van de discussie'. Geen democratische politieke groepering kan op den duur veilig varen zonder het kompas van de discussie. Haar koers zal onberekenbaar en grillig zijn, afhankelijk van allerlei toevallige factoren. Wat ook de uitgespaarde kosten zijn, de kosten van een schipbreuk zijn uiteindelijk groter. Men kan zich afvragen, of wij liberalen niet onder deze omstandigheid varen. Het feit, dat wij op het ogenblik de wind in de zeilen hebben, bewijst niet het tegendeel. Ook zonder kompas kan die wind blazen. Doch slechts het kompas kan ons leren, of hij ons in de goede richting stuwt.

Prof.dr. A. Szász is bijzonder hoogleraar Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam en oud-directeur van De Nederlandsche Bank. Hij is curator van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting.

IK, POTLOOD

LEONARD E. READ

De *invisible hand* van Adam Smith behoort tot de geestelijke bagage van ieder ontwikkeld mens. Het is een metafoor die duidt op de mogelijkheid van samenwerking tussen mensen, zonder dwang via het marktmechanisme. Maar wat voor voorstelling moeten we ons precies maken van die onzichtbare hand? Smith zelf heeft daar weinig over geschreven. Meer dan anderhalve eeuw nadat Adam Smith zijn *opus magnum*, 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations', voltooidde, heeft Leonard Read echter in deze lacune voorzien. Hij schreef *Ik, Potlood*, een opmerkelijke verhandeling over één van de eenvoudigste producten die we kennen. Het werd geschreven als antidotum ten gunste van de vrije markt in een periode dat het geloof in de superioriteit van overheidsplanning van de economie in opmars was.

Zoals Milton Friedman opmerkte: 'Niemand van de duizenden mensen die betrokken waren bij het produceren van het potlood deed dat omdat hij een potlood wilde hebben. Sommigen van hen hadden nog nooit een potlood gezien, en zouden niet eens weten waar zo'n ding voor diende. Iedereen zag zijn bijdrage als een manier om de goederen en diensten te verwerven die hij nodig had; goederen en diensten die wij op onze beurt weer produceerden om juist het potlood te krijgen dat wij wilden hebben. Telkens als we naar de winkel gaan om een potlood te kopen, ruilen we een klein beetje van onze diensten voor de oneindig kleine hoeveelheid diensten die elk van al die duizenden personen bijdroeg aan de productie van het potlood.'

De auteur, Leonard E. Read (1898-1983), richtte in 1946 de *Foundation for Economic Education (FEE)*

op en was tot zijn dood de president van deze stichting (zie ook: www.fee.org). *Ik, Potlood* is zijn beroemdste essay. Het verscheen voor het eerst in het nummer van *The Freeman* van december 1958.¹

Ik ben een potlood: een gewoon houten potlood, dat iedereen kent. Schrijven is zowel mijn roeping als mijn beroep. Het is alles wat ik doe. Je vraagt je misschien af waarom ik over mijn stamboom zou beginnen. Wel, allereerst omdat mijn achtergrond interessant is. En daarnaast ben ik een mirakel; een groter mirakel dan een boom of een zonsondergang, of zelfs een bliksemschicht. Maar helaas wordt mijn bestaan vanzelfsprekend gevonden door degenen die mij gebruiken, alsof ik maar een niemendalletje van laag allooï zou zijn. Deze hooghartige mentaliteit degradeert mij tot het niveau van het alledaagse. Dat is een misverstand dat de mensheid zich niet langer kan veroorloven zonder gevaar te lopen. Want, zoals de wijze G. K. Chesterton opmerkte, 'We gaan ten onder vanwege het verlangen naar wonderen, niet vanwege het gebrek aan wonderen.'

Ook al lijkt ik, Potlood, simpel, toch verdien ik respect – een stelling die ik zal proberen te bewijzen. In feite kun je, als je mij begrijpt – nee, dat is misschien te veel gevraagd – als je je bewust kunt worden van het wonder dat ik belichaam, dan kun je de vrijheid redden die de mensheid helaas bezig is te verliezen. Van mij kun je nog wat leren; meer dan van een auto, vliegtuig of afwasmachine. Waarom? Omdat ik ogenschijnlijk zo simpel ben.

Simpel? En toch weet bijna niemand hoe ik word gemaakt. Dat klinkt ongelooflijk, nietwaar? Vooral als je beseft dat er ieder jaar ongeveer anderhalf miljard van mijn soort in Amerika worden geproduceerd. Neem me in je handen en bekijk mij. Wat zie je? Op het eerste

gezicht niet zoveel: een beetje hout, een beetje lak, een gedrukt opschrift, de grafietstaaf, een beetje metaal en een gum.

ONTELBARE VOORGANGERS

Net zoals de meeste mensen niet ver komen met het onderzoek van hun eigen stamboom, is het onmogelijk voor mij om ál mijn voorgangers te achterhalen. Maar ik zal je er genoeg over vertellen om je een indruk te geven van de rijkdom en complexiteit van mijn achtergrond.

Mijn stamboom begint met een boom: een ceder met rechte draad die groeit in Noord-Californië en Oregon. Stel je nu alle zagen en vrachtwagens en touwen en talloze andere gereedschappen voor die gebruikt worden bij het kappen van de bomen en het transport van het cederhout naar het spoorwegstation. Denk aan alle mensen en ontelbare soorten vakkennis die nodig waren voor de vervaardiging ervan: het delven van het erts, het maken van staal en het bewerken daarvan tot zagen, bijlen en motoren; het telen van hennep en alle benodigde bewerkingsfasen daarna om er dik en sterk touw van te maken; de houthakkerskampen met hun bedden en lunchruimtes, de keuken en het bereiden van al het voedsel. Duizenden mensen hebben bijgedragen aan iedere kop koffie die de houthakkers drinken!

De houtblokken worden getransporteerd naar een houtmolen in San Leandro, Californië. Kun je je alle mensen voorstellen die de goederenwagens, rails en treinmotoren maken en die alle bijbehorende communicatiesystemen installeren? Deze legioenen behoren tot mijn voorgangers.

Neem een kijkje in de houtzagerij. De blokken cederhout worden in kleine dunne latjes gesneden die minder dan een centimeter dik zijn. Deze worden geëest², en dan gekleurd om dezelfde reden dat vrouwen rouge op hun gezicht smeren. Mensen willen immers dat ik er mooi uitzie – niet bleekwit. De stokjes worden in de was gedoopt en opnieuw geëest. Hoeveel vaardigheden waren er niet nodig voor het maken van de verf en de eest, voor het produceren van de warmte, het licht en de elektriciteit die nodig is om de lopende banden, de motoren en alle andere dingen die een zagerij nodig heeft aan te drijven? Schoonmakers in de zagerij zijn mijn voorgangers. Jazeker, en ook de mensen die het beton hebben

gestort voor de dam van een waterkrachtcentrale van de Pacific Gas & Electric Company die de energie aan de zagerij levert! Vergeet ook niet de huidige en verre voorouders die hebben meegeholpen om zestig vrachtwagens vol met latjes door het hele land te vervoeren.

Zodra we in de potloodfabriek zijn – \$4.000.000 aan machinerie en vastgoed, allemaal kapitaal dat is vergaard door mijn zuinige en spaarzame ouders – krijgt ieder latje machinaal acht groeven. En daarna legt een andere machine lood in elk tweede latje, brengt lijm aan en plaatst er een ander latje bovenop – een soort loden sandwich. Zeven broers en ik worden mechanisch uitgesneden uit deze houten sandwich.

Mijn 'lood' zelf – dat trouwens helemaal geen lood bevat – is complex. Het grafiet wordt gewonnen in Ceylon. Denk aan die mijnwerkers, en aan hen die hun vele gereedschappen maken, aan de producenten van de papieren zakken waarin het grafiet wordt verscheept, aan hen die de touwtjes maken om de zakken dicht te binden, degenen die ze op schepen laden, en de mensen die de schepen maken. Zelfs de bewakers van de vuurtorens langs de route hebben bijgedragen aan mijn geboorte – zo ook de havenloodsen.

Het grafiet wordt gemengd met klei uit Mississippi waarin ammoniumhydroxide wordt gebruikt in het zuiveringsproces. Dan worden natmakende stoffen toegevoegd zoals met zwavel bewerkt kaarsvet – dierlijke vetten die chemisch zijn bewerkt met zwavelzuur. Nadat ze door talloze machines zijn gegaan, verschijnt het mengsel als een eindeloze rij persprofielen – als uit een worstenmaler – op de juiste maat gesneden, gedroogd, en gedurende enkele uren gebakken op 1050 graden Celsius. Om de sterkte en gladheid te verbeteren, wordt het lood dan behandeld met een heet mengsel met daarin candelilla-was uit Mexico, parafinewas, en gehydrogeneerde natuurlijk vetten.

Mijn ceder ontvangt zes lagen lak. Ken jij alle ingrediënten van lak? Wie had gedacht dat de telers van ricinuszaden en de producenten van ricinusolie daarbij zijn betrokken? Zelfs de processen waarmee de lak wordt omgezet in een mooie gele tint, vereisen de vaardigheden van meer personen dan men kan tellen!

Bekijk het label. Dat is een laag die gevormd wordt door hitte toe te passen op koolstofpoeder gemengd

met hars. Hoe maak je hars, en leg me eens uit wat is koolstofpoeder precies is.

Mijn stukje metaal – de ring – is van messing. Denk aan alle personen die zink en koper delven en die over de vaardigheden beschikken om glanzende messingplaten te maken uit deze natuurproducten. Die zwarte stroken op mijn ring zijn van zwart koper. Wat is zwart koper er hoe wordt het gemaakt? Het complete verhaal waarom het midden van mijn ring geen zwarte nikkel heeft zou pagina's vereisen om uit te leggen.

Dan is er mijn mooiste aspect, het 'gum', het deel dat de mens gebruik om de fouten uit te wissen die men met mij maakt. Een ingrediënt genaamd 'factice' zorgt voor de gumwerking. Het is een rubberachtig product dat gemaakt wordt door koolzaadolie uit Indonesië te laten reageren met zwavelchloride. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht wordt, is het rubber er alleen voor de binding. Dan zijn er nog vele vulkaniserende en reactieversnellende stoffen. De puimsteen komt uit Italië, en het pigment dat het 'gum' zijn kleur geeft is cadmiumsulfide.

NIEMAND HEEFT HET TOTAALOVERZICHT

Zou iemand nu nog willen twifelen aan mijn eerdere opmerking dat niemand ter wereld weet hoe ik gemaakt wordt? Eigenlijk hebben miljoenen mensen bijgedragen aan mijn totstandkoming, en geen van hen weet méér dan zelfs een klein aantal anderen. Nu zou je kunnen zeggen dat ik te ver ga wanneer ik een koffieboon in Brazilië en voedsel telers ergens anders in mijn ontstaansgeschiedenis opneem. Maar goed, ik blijf bij mijn standpunt. Er is niemand onder al deze miljoenen mensen, inclusief de directeur van de potloodfabriek, die meer dan een klein, ja zelfs minuscuul deel bezit van de kennis die nodig is voor mijn productie. Wat kennis betreft: het enige verschil tussen de grafietmijnwerker in Ceylon en de houtkapper in Oregon betreft het soort kennis. Noch de mijnwerker noch de houthakker kan worden gemist, net zo min als de scheikundige in de fabriek en de arbeider in de oliewinning – aangezien paraffine een bijproduct van petroleum is.

Het is ongelooflijk: noch de arbeider in het olieveld, noch de scheikundige, noch degenen die grafiet of klei leveren, noch de roergangers van de schepen of bestuurders van treinen of vrachtwagens, noch degene die de

machine bedient die de ribbel in mijn stukje metaal aanbrengt, noch de directeur van de potloodfabriek verrichten hun arbeid omdat zij mij willen hebben. Elk van hen heeft minder behoefte aan mij dan bijvoorbeeld een kind op de lagere school. Sterker nog, er zullen sommigen in deze grote menigte zijn, die nog nooit een potlood hebben gezien, en al evenmin weten hoe ze zo'n ding moeten gebruiken. Hun motivatie is niet gelegen in mij als Potlood.

Misschien werkt het ongeveer als volgt: elk van deze miljoenen weet dat hij een heel klein beetje kennis kan ruilen voor de goederen en de diensten die hij nodig heeft of wil hebben. Ik hoef daar niet noodzakelijkerwijs toe te behoren.

GEEN 'GROTE PLANNER'

Er is een feit dat nog ongelooflijker is: de afwezigheid van een grote planner, van iemand die met dwang deze ontelbare handelingen stuurt die aan mijn geboorte bijdragen. Geen spoor van zo'n persoon kan worden gevonden. In plaats daarvan vinden we de werking van de onzichtbare hand. Dit is het mirakel waarnaar ik eerder verwees.

Het wordt wel eens gezegd: 'Alleen God kan een boom maken'. Wie kan het daar niet mee eens zijn? Is het niet omdat we beseffen dat we er zelf geen zouden kunnen maken? Kunnen we een boom zelfs maar omschrijven? Dat kunnen we niet, behalve in de meest oppervlakkige termen. We kunnen bijvoorbeeld zeggen dat een bepaalde moleculaire configuratie zich manifesteert als een boom. Maar bestaat er een planner onder de mensen, die de voortdurende veranderingen die plaats vinden in het leven van een boom zou kunnen vastleggen, laat staan sturen? Zoiets is volkomen ondenkbaar!

Ik, Potlood, ben een complexe combinatie van wonderen: een boom, zink, koper, grafiet, enzovoort. Maar aan deze wonderen uit de natuur is een nog ongelooflijker wonder toegevoegd: de interactie van creatieve menselijke energie – miljoenen van kleine stukjes kennis die natuurlijk en spontaan samenwerken in antwoord op menselijke verlangens en behoeftes en in de volledige afwezigheid van een menselijke grote planner! Aangezien alleen God een boom kan maken, houd ik vol dat alleen God mij zou kunnen maken. De mens kan net zo min deze miljoen stukjes kennis sturen om mij tot leven te wekken, als hij moleculen bij elkaar kan stoppen om een boom te maken.

Het bovenstaande is wat ik bedoelde toen ik schreef: 'als je je bewust kunt worden van het wonder dat ik belichaam, dan kun je de vrijheid redden die de mensheid helaas bezig is te verliezen.' Want als je beseft dat deze beetje kennis zich natuurlijkerwijs, ja zelfs automatisch, rangschikken in creatieve en productieve patronen, in antwoord op menselijke behoeftes en verlangens, in de afwezigheid van overheidsplanning of elke andere vorm van planning – dan zul je een absoluut essentieel ingrediënt bezitten voor vrijheid: een vertrouwen in vrije mensen. Vrijheid is onmogelijk zonder dit vertrouwen.

Zodra de overheid een monopolie heeft gekregen op een productieve activiteit, zoals het bezorgen van post, gaan de meeste mensen geloven dat de post niet efficiënt geleverd zou kunnen worden door mensen die vrij handelen. De reden daarvoor is dat iedereen beseft dat hij zelf niet weet hoe hij alle dingen moet doen die nodig zijn voor het bezorgen van post. Hij beseft ook dat niemand anders dat weet. Deze veronderstellingen zijn juist. Geen enkel individu bezit genoeg kennis om alle post in een land te bezorgen, net zo min als één individu genoeg kennis bezit om een potlood te maken. Welnu, zonder vertrouwen in vrije mensen – zonder de wetenschap dat miljoenen kleine stukjes kennis zich op natuurlijke en wonderbaarlijke wijze samenklonteren om deze behoefte te vervullen – kan het individu niets anders doen dan de conclusie trekken dat de post alleen kan worden bezorgd door de 'grote planning' van de overheid.

BEWIJZEN GENOEG

Als ik, Potlood, het enige voorwerp was dat zou kunnen aantonen wat mannen en vrouwen kunnen bereiken wanneer ze vrij zijn om gezamenlijk iets tot stand te brengen, dan zouden degenen met weinig vertrouwen misschien gelijk hebben. Er is echter een overvloed aan bewijs. Het bezorgen van post is ontzettend simpel vergeleken met bijvoorbeeld het maken van een auto of een rekenmachine

of een maaidorser of een freesbank of honderdduizend andere dingen. Bezorging? Wel, op die gebieden waar mensen vrij zijn geweest om hun eigen gang te gaan, bezorgen ze de menselijke stem in minder dan één seconde; ze bezorgen een gebeurtenis visueel en in beweging naar het huis van iedere persoon op het moment dat de gebeurtenis plaatsvindt; ze bezorgen 150 passagiers van Seattle naar Baltimore in minder dan vier uur; ze bezorgen gas van Texas naar je eigen fornuis of kachel in New York voor ongelooflijk lage prijzen en zonder subsidies; ze bezorgen iedereen olie van de Perzische Golf naar onze Oostkust – naar de andere kant van de wereld – voor minder geld dan de overheid vraagt voor het afleveren van een brief naar de overkant van de straat!

De les die ik wil overbrengen is deze: *laat alle creatieve energieën ongehinderd hun werk doen!* Sta simpelweg de samenleving toe om zich te organiseren in harmonie met deze les. Laat de overheid zo veel mogelijk hindernissen opruimen om die energie ruim baan te geven. Laat alle creatieve kennis vrij om zich te ontplooiën. Vertrouw erop dat vrije mannen en vrouwen zullen samenwerken volgens de beginselen van de onzichtbare hand. Dit vertrouwen zal worden bevestigd. Ik, Potlood, hoe simpel ik ook ben, bied het wonder van mijn eigen bestaan aan als bewijs dat dit vertrouwen gerechtvaardigd is.

De auteur, Leonard E. Read (1898-1983), richtte in 1946 de Foundation for Economic Education op en was tot zijn dood de president van de FEE (zie ook www.fee.org). I, pencil is zijn beroemdste essay, en het verscheen voor het eerst in 1958 in het decembernummer van The Freeman.

NOTEN

- 1 Met dank aan Arjan Deij, webmaster van de nieuwe website 'De Vrijhandelaar' (www.vrijhandelaar.nl), die de redactie opmerkzaam maakte op deze 'klassieker'.
- 2 eesten = drogen op een verhitte vloer.

SLUIT DE RADICALE MOSKEEËN IN NEDERLAND!

MARIUS WESSELS

Op 18 oktober jongstleden publiceerde de Teldersstichting geschrift 101, *De radicaal-islamitische ideologie van de Hofstadgroep*, van de hand van Marius Wessels. Naar aanleiding van dat geschrift geeft de auteur in dit artikel een analyse van het salafitische gedachtegoed van de Hofstadgroep en van de radicale moskeeën in Nederland. Deze analyse onderstreept de wenselijkheid van de sluiting van die radicale moskeeën, aldus Wessels.

SALAFITISCHE INVLOEDEN VANUIT SAOEDI-ARABIË

In februari van het jaar 2000 bracht de Indonesische president Abdurrahman Wahid een bezoek aan Nederland. Hij bezocht ook het Nederlandse parlement en ik had het genoegen daarbij aanwezig te zijn. Wahid was vóór zijn presidentschap jarenlang voorzitter van een grote organisatie van Indonesische moslims, de *Nadhlatul Ulama*. Bij zijn gedachtewisseling met het Nederlandse parlement toonde Wahid zich een vooruitstrevende moslim, die islamitische regels in de context van hun tijd durft te plaatsen en openstaat voor moderne interpretaties. Zo vertelde hij hoe hij eerder het presidentschap van een vrouw (Benazir Bhutto in Pakistan) had verdedigd tegenover moslims die daar problemen mee hadden. Hij had hen voorgehouden dat de profeet Mohammed negatief had geoordeeld over het leiderschap van vrouwen omdat leiderschap in die tijd inhield dat men, gezeten op de rug van een kameel, een gewapende charge moest kunnen aanvoeren. Omdat leiderschap in onze tijd heel andere dingen inhoudt, is het volgens Wahid dus volstrekt aanvaardbaar wanneer een vrouw die rol vervult. Wahid behoort dus tot diegenen die de islamitische regelgeving durven aan te passen aan de omstandigheden van onze

tijd; een noodzakelijke houding voor iemand die vooruitgang nastreeft in de islamitische wereld. Helaas is Indonesië nu een van de landen waar juist een meer behoudende vorm van de islam in opmars lijkt te zijn. Zelfs het straatbeeld lijkt daarbij te veranderen. In het land zijn ook diverse radicaal-islamitische groepen actief. Het is dan opmerkelijk om bij naspeuringen het bericht tegen te komen dat Ja'far Umar Thalib, leider van de Laskar Jihad en bekend vanwege gewelddadige onlusten op de Molukken, heeft gestudeerd in Saoedi-Arabië. De leider van het Front van de Verdedigers van de islam, onder meer bekend van de playboyrellen, is een zekere Habib Rizieq Shihab, die naar verluidt eveneens heeft gestudeerd in Saoedi-Arabië. Over de meest bekende moslim-radicaal in Indonesië, Abu Bakr Bashir, die onlangs 2½ jaar gevangen zat vanwege vermeende betrokkenheid bij de bomaanslagen op Bali, wordt gemeld dat zijn beleving van de islam is geworteld in de puriteins-wahhabitische tradities van Saoedi-Arabië.

Waarschijnlijk is het met deze en soortgelijke informatie in het achterhoofd dat de eerder genoemde Wahid, inmiddels ex-president, zich eind vorig jaar in een artikel in de Wall Street Journal scherp afzette tegen de Saoedische islam. Hij stelt daarin dat we worden bedreigd door een extreme en perverse ideologie in de hoofden van fanatici, namelijk de 'Wahhabi/Salafi ideology', die wordt gevoed met oliedollars. Daarbij zou sprake zijn van een agressief programma met duidelijke ideologische en politieke doelstellingen, van een enorme financieringsstroom gevoed door wahhabitische sponsors die profiteren van de olierijkdom van hun land, van een wereldwijd netwerk van fundamentalistische imams, van een goed geoliede machine die salafitisch/wahhabitische propaganda verspreidt, van een netwerk van islamitische scholen die

extremisme propageren enzovoorts. Om dat gevaar het hoofd te bieden bepleit Wahid een wereldwijde campagne waarin vredelievende moslims en niet-moslims moeten samenwerken om de huidige crisis op te lossen.¹

Dat pleidooi van Wahid verdient krachtig te worden ondersteund. In zijn algemeenheid ligt het voor de hand om onze sympathie te laten uitgaan naar hervormingsgezinde moslims, zoals naar degenen die in Marokko verantwoordelijk zijn geweest voor een aanzienlijke verbetering van de juridische positie van de vrouw, en om onze steun te onthouden aan fundamentalistische organisaties als de Moslim Broederschap en het daaruit voortgekomen Hamas, in weerwil van de pleidooien van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

De Moslim Broederschap en de Saoedische islam zijn takken van dezelfde fundamentalistische boom. Het betreffende salafisme/wahhabisme vormt ook de voedingsbodem waaraan de meeste islamitische jhaad-strijders zijn ontsproten. In *De extremistische variant van de Islam* (november 2001) beschreef ik hoezeer de Saoedische islam de opkomst van islamitische fundamentalisme in andere regio's heeft gefinancierd, waarbij dat fundamentalisme vaak vooraf ging aan gewapende strijd (zoals in Kasjmir, Tsjetsjenië, Dagestan, Afghanistan, Soedan en de Palestijnse gebieden). In datzelfde rapport werd aangegeven dat vanuit Saoedi-Arabië ook flinke investeringen zijn gedaan in enkele Nederlandse moskeeën, met name de Tawhied-moskee in Amsterdam en de Fourqaan-moskee in Eindhoven.² Later werd duidelijk dat de Haagse As-Soennah-moskee tot dezelfde categorie behoort. Bij de persconferentie waarbij dat eerdere geschrift werd gepresenteerd, dus in november 2001, is nadrukkelijk gewaarschuwd tegen die buitenlandse financieringen uit radicale hoek.

*VANUIT SAOEDI-ARABIË GEFINANCIERDE
MOSKEEËN IN NEDERLAND EN DE OPKOMST
VAN DE HOFSTADGROEP*

Inmiddels hebben we de wrange vruchten geplukt van de radicale invloeden op Nederlandse moskeeën. Begin 2002 werd Mohammed Bouyeri een regelmatige bezoeker van de Amsterdamse Tawhied-moskee, waar hij een belangrijk deel van zijn radicaliseringsproces zou doormaken. Andere leden van Hofstad-groep die in die periode de Tawhied-moskee bezochten, waren Samir Azzouz,

Mohammed Fahmi Boughabe, Nouredine el-Fatmi, Youssef Ettoumi en Zine Labidine Aourghe (allen veroordeelde leden van de Hofstadgroep). Deze jongemannen behoorden niet tot de categorie van anonieme bezoekers. Zo zou Bouyeri in 2003 hebben opgeroepen tot het gebed en zou El-Fatmi hebben geassisteerd bij lezingen in de Tawhied-moskee. Dergelijke lezingen werden onder meer gehouden door de Syrische prediker Abu Khaled, met wie Bouyeri en zijn kompanen stellig in de Tawhied-moskee kennismaakten. De Eindhovense Fourqaan-moskee werd geruime tijd bezocht door Jason Walters en zijn broer Jermaine. Van Abdul Jabbaar van de Ven, die actief is in de Fourqaan-moskee, kreeg Jason Walters een fatwa op grond waarvan hij Nederlandse overheidsdienaren mocht aanvallen. In de Haagse As-Soennah-moskee werd zorggedragen voor de islamitische vorming van Soumaya Sahlā, die op islamitische wijze trouwde met El-Fatmi, die op 11 september 2003 in haar agenda schreef 'herdenkingsdag voor WTC, groot feest en smeekbedes voor meer aanslagen', die zich erop liet voorstaan dat zij had rondgelopen met El-Fatmi's machinepistool, die in juni 2005 samen met haar 'echtgenoot' werd gearresteerd na een wilde autorit tussen Den Haag en Amsterdam en die inmiddels ook is veroordeeld tot een fikse gevangenisstraf. Over de echtgenote van imam Fawaz, zei Soumaya Sahlā: 'haar ideeën zijn mijn ideeën'. Ook Martine van den O., die behoort tot de kring rond Samir Azzouz, volgde lessen in de As-Soennah-moskee. Kortom, de bekende salafitische moskeeën in Nederland hebben een belangrijke rol gespeeld in het radicaliseringsproces van de Hofstadgroep en de directe omgeving daarvan.

*VERGEEFSE PLEIDOOIEN VOOR EEN
EFFECTIEVE AANPAK*

Aanhoudende berichten over kwalijke praktijken die zich voordoen in de genoemde salafitische moskeeën, leidden ertoe dat de Tweede Kamer in februari 2004 unaniem een motie aannam waarin werd uitgesproken dat een eind moet worden gemaakt aan de buitenlandse financiering uit salafitische/wahhabitische hoek van Nederlandse moskeeën wanneer die financiering leidt tot de verkondiging van een intolerante en anti-democratische boodschap. Jozias van Aartsen heeft in het debat over de moord op Theo van Gogh (november 2004) bepleit dat de radicale moskeeën

in Nederland (en dat zijn met name de drie hierboven genoemde salafitische moskeeën) worden gesloten. Maar de regering is nog steeds niet aan die wensen tegemoet gekomen. Naar mijn indruk heeft dat ook te maken met de hoge prioriteit die de nu afgetreden minister van justitie Donner heeft gegeven aan de vrijheid van godsdienst. Minister Donner bepleitte na de moord op Van Gogh het oppoetsen van het wetsartikel over smadelijke godslastering, deed opvallend laconiek over een mogelijke invoering van de shari'a in Nederland en noemde het uitgangspunt 'men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan mensen' een kernwaarde van de joods-christelijke traditie.³ Nogal merkwaardig voor een minister van Justitie van een land waar de gekozen vertegenwoordigers van de burgers de wetten vaststellen. Reeds de grondwet geeft de beperkingen aan van de vrijheid van godsdienst.

INTOLERANTIE EN MINACHTING VAN DE DEMOCRATIE

De hierboven genoemde Kamer motie van februari 2004 maakt het temeer opportuun om de mate van tolerantie en democratische gezindheid bij het salafisme/wahhabisme in beeld te brengen. Wat betreft de belangrijkste financieringsbron van het salafisme/wahhabisme, Saoedi-Arabië, moge duidelijk zijn dat het verre van democratisch en bovendien bij uitstek intolerant is. Andere godsdiensten dan de islam zijn in dat land niet toegestaan en het invoeren van bijbels is verboden. Kerken zijn er verboden, laat staan dat die vanuit het buitenland gefinancierd zouden kunnen worden. In *De radicaal-islamitische ideologie van de Hofstadgroep* wordt uitvoerig geïllustreerd dat de intolerante tawhied-leer een centraal dogma vormt van de salafitisch/wahhabistische stroming in de islam. Die leer legt zoveel nadruk op het bestaan van één enkele god dat intolerantie ten opzichte van andersdenkenden daarvan een logische consequentie is. Het woord 'tawhied' betekent 'het verklaren dat er maar één (god) is'. Dat is een onderdeel van de islamitische geloofsbelijdenis, die voor alle moslims geldt, maar juist binnen het salafisme/wahhabisme krijgt die 'tawhied' een zeer intolerante lading. Die intolerante tawhied-leer vormt feitelijk het centrale dogma van de Saoedische islam, van de islam die wordt uitgedragen in de genoemde salafitische moskeeën in Nederland en van de radicaal-islamitische ideologie

van de Hofstadgroep. Bij de leden van de Hofstadgroep was het credo 'Er is geen god dan Allah' tot een ware strijdkreet geworden, die steeds weer terugkwam in hun geschriften. Het tweede deel van de islamitische geloofsbelijdenis 'en Mohammed is zijn profeet' wordt daarbij meestal weggelaten. De leden van de Hofstadgroep duiden zichzelf – net als de salafitische inwoners van Saoedi-Arabië – als 'muwahhidun' (zij die verklaren dat er maar één god is). Soms noemden ze zich 'leeuwen van de tawhied'. Ook in de brief die Bouyeri achterliet op het stoffelijk overschot van Theo van Gogh noemde hij zichzelf 'muwahhid'. Een belangrijke consequentie van de intolerante tawhied-leer is ook de verabsolutering van de shari'a, die een prominente plaats inneemt in Saoedi-Arabië, bij de salafitische moskeeën in Nederland én bij de Hofstadgroep. Het grote belang dat men hecht aan de shari'a betekent doorgaans ook weinig goeds voor het denken over democratie. Imam Fawaz van de As-Soenah-moskee heeft ooit verkondigd dat men elke wet die tegen de islam ingaat, aan zijn laars moet lappen. Ook in de andere salafitische moskeeën zijn uitspraken gedaan die op zeer gespannen voet staan met onze democratisch vastgestelde regels. Onder Nederlandse salafisten is ook het enclavedenken wijd verbreid dat wil zeggen het streven naar de naleving van de islamitische regels in afgezonderde religieuze enclaves.⁴ Ook bij de Hofstadgroep vinden we de verheerlijking van de shari'a. De democratie wordt daarbij nadrukkelijk van de hand gewezen.

JIHAAID

Wat betreft de gewapende jahaad en wat betreft het verketteren van moslims die meer gematigd zijn, gaan extremisten als de aanhangers van de Hofstadgroep een flinke stap verder dan wat nu te doen gebruikelijk is in Saoedi-Arabië of in de salafitische moskeeën in Nederland. Toch zijn ook bij de islamitische denkers die vorm hebben gegeven aan de ideologie waarop Saoedi-Arabië is gegrondvest, met name Ibn Taymiyya en Ibn 'Abd ul-Wahhaab, belangrijke argumenten te vinden voor de gewapende jahaad en voor het verketteren van meer gematigde moslims. Saoedi-Arabië is zelf het uiteindelijke resultaat van een gewelddadige jahaad waarvan Ibn 'Abd ul-Wahhaab de ideoloog was. Toentertijd werden diens volgelingen beschouwd als fanatieke extremisten.⁵ Later kreeg het

Saoedische regime een betere reputatie en de Saoedische elite doet nu zijn best om religieuze heethoofden in bedwang te houden. De ideologische ruimte waarin gemanoeuvereerd moet worden is echter bedroevend klein.

Ook de salafitische moskeeën in Nederland nemen onvoldoende afstand van de gewapende jahaad. Zo riep de reeds genoemde imam Fawaz Allah's zegen af over de mudjahidien in Palestina, Kashmir, Tsjetsjenië en Afghanistan. Zijn moskee mag er dan wel haar afkeuring over hebben uitgesproken dat enkele Haagse moslimjongeren in november 2005 uit Den Haag verdwenen en in de buurt van Tsjetsjenië weer opdoken, maar men mag zich daar eigenlijk niet over verbazen. In de Fourqaan-moskee werd eerder met veel respect de laatste eer bewezen aan twee jongemannen die in Kasjmir om het leven waren gekomen. Mohammed Cheppih, een belangrijk man in de Fourqaan-moskee, gaf in 2003 aan dat hij het als een eer beschouwt wanneer men zijn leven geeft voor de islamitische idealen in bijv. Kashmir, Tsjetsjenië en Bosnië. Extremisme als van de Hofstadgroep is dus niet ontstaan uit het luchtledige.

Het gedachtengoed van de Hofstadgroep is overigens ook ten aanzien van de jahaad voor een belangrijk deel ontleend aan dezelfde denkers als waaraan de Saoedische islam is ontleend, zoals Ibn Taymiyya en Ibn 'Abdul-Wahhaab. Daarnaast wordt ook verwezen naar denkers als Sayyid Qutb en 'Abdullah 'Azzam, die een grote rol spelen in de ideologie van gewelddadige islamitische groeperingen maar die veel minder populair zijn in Saoedi-Arabië.

CONCLUSIE

Al met al is er reden genoeg om de verspreiding van dit salafitische gedachtengoed tegen te gaan. In december 2002 verklaarden de toenmalige ministers Remkes en De Hoop Scheffer dat Saoedische financiering van islamitische instellingen in Nederland toelaatbaar is mits zij niet verbonden is met het uitdragen van anti-democratische

en intolerante opvattingen. Welnu het betreffende salafitische gedachtengoed wordt juist gekenmerkt door een grote mate van intolerantie en staat bovendien op zeer gespannen voet met onze democratie. Niet alleen dient men de financiering vanuit de centra van het internationale salafisme te verbieden, bovendien dienen overtredingen van de wet, zoals het uitlokken van strafbare feiten en haatzaaien, als reden te worden aangevoerd om de betreffende moskeeën te sluiten.

Niet alleen de verspreiding van het betreffende radicale, salafitische gedachtengoed via moskeeën maar ook de verspreiding ervan via satellietzenders en internet zal moeten worden tegengaan. De vaststelling dat sprake is van verheerlijking van de gewapende jahaad, of van haatzaaien of van het uitlokken van strafbare feiten dient daarbij een doorslaggevende rol te spelen. Vrijheid van godsdienst en van meningsuiting: volstrekt, maar binnen de wettelijke kaders.

Drs. M. Wessels is beleidsmedewerker van de VVD-fractie in de Tweede Kamer en verzorgt van tijd tot tijd publicaties bij de Prof. mr. B.M. Teldersstichting. Het bovenstaande artikel is geschreven naar aanleiding van de publicatie van het geschrift De radicaal-islamitische ideologie van de Hofstadgroep (oktober 2006). Over de radicale islam verzorgde hij in november 2001 reeds het geschrift De extremistische variant van de Islam.

NOTEN

- 1 Abdurrahman Wahid, 'Right Islam vs. Wrong Islam' in: *The Wall Street Journal*, 30 december 2005.
- 2 M. Wessels, *De extremistische variant van de Islam*, geschrift 91 van de Teldersstichting.
- 3 De laatste uitspraak is te vinden in een open brief aan Bart Jan Spruyt in *Trouw*, 15 juli 2006.
- 4 Zie: F.J. Buijs, F. Demant en A. Hamdy, *Strijders van eigen bodem* (Amsterdam University Press, 2006), p. 132.
- 5 Zie bijv. F. Gabrieli, *Geschiede der Araber* (Stuttgart, 1963), p. 178.

TOETREDING ROEMENIË EN BULGARIJE, EEN FEIT

JEANINE HENNIS - PLASSCHAERT

I januari 2007 is het zover. Dan treden Roemenië en Bulgarije toe tot de Europese Unie. Hiermee handelt de Europese Unie geheel conform het gedachtengoed van de oprichters van het eerste uur die meenden dat de toenmalige lidstaten van de Unie een morele verplichting hadden ten aanzien van Oost- en Midden-Europa. Maar, zijn deze twee landen wel klaar voor toetreding tot de Europese Unie? De liberale Europarlementariër Hennis-Plasschaert geeft haar visie op de toetreding van de twee nieuwe lidstaten.

In zijn verslag van 17 oktober jongstleden onderschrijft de Raad van Europa de laatste rapportage en bevindingen van de Europese Commissie inzake de voortgang van Bulgarije en Roemenië.¹ Hiermee is de Raad van mening dat beide landen op 1 januari 2007 in staat zullen zijn de rechten en verplichtingen van het EU-lidmaatschap op zich te nemen.

Wél wordt benadrukt dat beide landen blijk moeten geven van een blijvend politiek engagement om de resterende vraagstukken aan te pakken. De Raad spreekt dan ook zijn steun uit voor de invoering van het mechanisme voor samenwerking en verificatie van de vooruitgang op het gebied van de hervorming van het gerechtelijke apparaat en de strijd tegen georganiseerde criminaliteit en corruptie. De mogelijkheid om vrijwaringmaatregelen vast te stellen, wordt aldus opengehouden en dat geldt ook voor de andere door de Europese Commissie vastgestelde begeleidende maatregelen. Immers, zo stelt de Raad, dergelijke maatregelen beogen de goede werking van de EU, ook ná de toetreding van Roemenië en Bulgarije, te garanderen.

Ergo, de toetreding van Roemenië en Bulgarije op

1 januari 2007 is een feit en dat kan zonder aarzelen als (wederom) een historische stap worden bestempeld. Het sluit naadloos aan bij het gedachtengoed van de *pères fondateurs* van de Europese Unie. De hangende morele verplichting ten aanzien van de Midden- en Oost-Europese landen wordt steeds verder ingelost. Met de komst van Roemenië en Bulgarije versterkt de Europese Unie in alle opzichten haar bestaansrecht.

TOETREDINGSPROCES ALGEMEEN

Het EU-lidmaatschap staat, conform de artikelen 6 en 49 van het Verdrag betreffende de Europese Unie, in principe open voor elke Europese staat die de beginselen van vrijheid, democratie, eerbiediging van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden nastreeft. Daarnaast moet er sprake zijn van een rechtsstaat die de beginselen eerbiedigt die de lidstaten gemeen hebben. Een land kan alleen lid worden als alle lidstaten daarmee instemmen.

Al jarenlang voert de Europese Unie een actief beleid ten aanzien van haar buurlanden, met het oog op de eventuele toetreding van deze landen. Met de verdergaande uitbreiding richting Midden- en Oost-Europa wordt er in toenemende mate een einde gemaakt aan de breuk die het continent Europa sinds 1945 verdeelde in een vrije wereld en een communistische wereld. Toen in 1991 het Sovjetrijk uiteenviel, was het voor de landen die decennia lang onder het juk van het Warschaupact hadden geleefd bijna vanzelfsprekend dat ze voortaan bij het democratische en vrije gedeelte van Europa zouden horen. Bovendien wordt de uitbreiding als essentieel onderdeel gezien om de positie van de Europese Unie op het wereldtoneel, zowel economisch als politiek, verder te versterken.

In 1993, tijdens een Europese top in Kopenhagen, zijn de voorwaarden voor toetreding nader gedefinieerd.

Deze voorwaarden zijn politiek, economisch en juridisch van aard. Zo moet het land dat wil toetreden bijvoorbeeld beschikken over stabiele instellingen die de democratie, de rechtsorde, de mensenrechten en het respect voor en de bescherming van minderheden waarborgen. Ook moet het land een goed draaiende markteconomie hebben en opgewassen zijn tegen de concurrentiedruk en de marktkrachten binnen de EU. Daarnaast moet het land in staat zijn de verplichtingen die het lidmaatschap met zich meebrengt op zich te nemen en moet het de doelstellingen van een politieke, economische en monetaire unie onderschrijven. Het land moet met andere woorden de volledige wet- en regelgeving van de EU overnemen, het zogenoemde *acquis communautaire*. De EU behoudt zich ten slotte het recht voor te beslissen óf een kandidaat-lidstaat aan eerder genoemde voorwaarden voldoet en of zij zelf klaar is om het nieuwe lid te aanvaarden.

Om de beoogde politieke, economische en institutionele hervormingen überhaupt mogelijk te maken, is doelgerichte financiële ondersteuning vanuit de Europese Unie bittere noodzaak. Drie grote programma's zijn hierbij noemenswaardig, te weten *PHARE*, *SAPARD* en *ISPA*. Het *PHARE*-programma bestaat hoofdzakelijk uit maatregelen voor institutionele opbouw (met begeleidende investeringen) en maatregelen om de economische en sociale cohesie te bevorderen. Het *ISPA*-programma behandelt grootschalige investeringssteun voor milieu en vervoer en het *SAPARD*-programma ondersteunt landbouw- en plattelandsontwikkeling

De Europese Commissie evalueert de voortgang van kandidaat-lidstaten in de zogenoemde voortgangsrapportages ofwel monitoringsverslagen. Deze verslagen zijn van belang om een duidelijk beeld te krijgen van de gemaakte vooruitgang op de prioriteitsgebieden.

BEIDE LANDEN KOMEN VAN VER ROEMENIË

Gedurende de machtsjaren van de Ceaușescu (1968-1989) was er in toenemende mate sprake van een schrikbewind. De Roemeense bevolking, geïndoctrineerd door de *securitate*, leed onder zijn hoogmoedswaanzin. Het gevolg was een samenleving waarin alles en iedereen werd gewantrouwd, een samenleving waarin de armoede onder de bevolking tot grote hoogte steeg.

Na jaren van ellende, brak er ten slotte in december 1989 een grote opstand uit. Aanvankelijk werd deze met veel geweld de kop in gedrukt, om vervolgens vlak daarna weer op te laaien. Ceaușescu was er als de kippen bij om de 'Westerse imperialisten' te beschuldigen van de chaos in zijn land. De opstand hield echter stand. De bevolking eiste het aftreden van Ceaușescu en werd hierin gesteund door het Roemeense leger. Zijn vlucht die hierop volgde, was van korte duur. Niet veel later werd het echtpaar Ceaușescu geëxecuteerd.

Het zal duidelijk zijn dat de Europese Unie tijdens het dictatoriale bewind van Ceaușescu slechts minimale betrekkingen met Roemenië onderhield. Diplomatieke relaties tussen de Europese Unie en Roemenië dateren uit 1990. In 1991 tekende Roemenië een handels- en samenwerkingsovereenkomst en in 1993 sloten de Europese Unie en Roemenië de zogenoemde Europa-overeenkomst.² Dit werd de basis voor nauwe samenwerking en de invoering van een vrijhandelszone. Op 22 juni 1995 vroeg Roemenië het EU-lidmaatschap aan.

BULGARIJE

Ook Bulgarije kent een geschiedenis van socialistische onderdrukking. Tijdens zijn machtsjaren (1962-1989) voerde Zjivkov een repressief bewind. Zijn tegenstanders schoof hij reeds in zijn beginjaren aan de kant. Zjivkov maakte Bulgarije tot een trouwe satelliet van de Sovjet-Unie. In eerste instantie was de bevolking hem redelijk goed gezind. Dit veranderde echter eind jaren '70, begin jaren '80. Zjivkov introduceerde ondermeer de zogenoemde 'Bulgarisering'. Het gevolg hiervan was grote discriminatie op basis van afkomst en religie. In november 1989 werd Zjivkov afgezet.

Net als Roemenië tekende Bulgarije een handels- en samenwerkingsovereenkomst en werd in 1993 de Europa-overeenkomst gesloten.³ In december 1995 besloot Bulgarije het EU-lidmaatschap aan te vragen. Daarmee zette Bulgarije, net zoals Roemenië eerder dat jaar, de eerste stap tot het lidmaatschap van de Europese Unie.⁴

TOETREDINGSPROCES

Nadat beide landen in 1995 het formele verzoek tot toetreding hadden ingediend, hebben de lidstaten (ofwel de Raad) de Europese Commissie de opdracht gegeven om

te onderzoeken wat, voor Roemenië en Bulgarije, de mogelijkheden zijn om aan de voorwaarden voor lidmaatschap te voldoen. Eind 1999 heeft de Raad unaniem ingestemd met het door de Europese Commissie voorgestelde onderhandelingsmandaat. De formele onderhandelingen werden vervolgens gestart in februari 2000.

Zowel Roemenië als Bulgarije werd als gevolg van deze onderhandelingen aangezet tot ingrijpende hervormingen. Fraude en corruptie behoorden gedurende de afgelopen decennia tot de dagelijkse gang van zaken; de beoogde hervormingen op dergelijke terreinen dwing je dan ook niet af op papier. Het zal duidelijk zijn dat het goed doorlopen van een dergelijk zwaar hervormingsproject tijd nodig heeft om daadwerkelijk succesvol te zijn. Verder is het onmiskenbaar dat hervormingen niet zelden geruisloos verlopen waardoor het draagvlak voor de soms pijnlijke maatregelen onder de bevolking kan afnemen.

Voor velen was de verrassing dan ook groot toen de Raad al in 2002 aankondigde beide landen in 2007 te willen verwelkomen in de Europese Unie. Deze aankondiging werd realiteit toen de Raad in december 2004, onder Nederlands voorzitterschap, unaniem besloot de onderhandelingen met beide landen formeel af te ronden.⁵ De toetredingsdatum van 1 januari 2007 werd herbevestigd.

Op 13 april 2005 gaf vervolgens het Europees Parlement met een ruime meerderheid zijn goedkeuring aan het toetredingsverdrag waarmee Roemenië en Bulgarije op 1 januari 2007 het EU-lidmaatschap zouden verkrijgen.⁶ Nog geen twee weken later werd dit verdrag door de Europese regeringsleiders getekend.⁷ Wel werd er nog een voorbehoudsclausule opgenomen waarin de Raad kenbaar maakte het recht te hebben de toetreding met maximaal één jaar uit te stellen indien de kandidaat-lidstaten niet ver genoeg in hun hervormingen zouden zijn gevorderd.

In mei 2006 volgde een buitengewoon kritische rapportage van de Europese Commissie.⁸ Beide landen werden opgeroepen om alles op alles te zetten omdat de hervormingen te traag verliepen. Het laatste monitoringsverslag van de Europese Commissie werd eind september 2006 gepubliceerd.⁹ De politieke druk op de Europese Commissie om tot een positieve boodschap te komen, was onmiskenbaar aanwezig.

In lijn der verwachtingen kwam de Europese Commissie tot de volgende conclusie: 'In het algemeen hebben

Bulgarije en Roemenië vergaande inspanningen geleverd om hun wetgeving en hun bestuur in lijn te brengen met de wet- en regelgeving van de Europese Unie. Daardoor voldoen zij nu grotendeels aan de normen en praktijken die in de Europese Unie gelden. De Europese Unie zal voortdurend ondersteuning bieden om de resterende problemen op te lossen. Het acquis en het toetredingsverdrag bieden voldoende garanties om het correcte functioneren van beleid en instellingen van de EU te waarborgen. Gezien de vooruitgang die is geboekt, zullen Bulgarije en Roemenië in staat zijn de rechten en plichten van het EU-lidmaatschap vanaf 1 januari 2007 op zich te nemen. De Commissie is verheugd Bulgarije en Roemenië op die datum als volwaardige leden van de Europese Unie te kunnen verwelkomen.'¹⁰

NOG NIET KLAAR

Het uitgangspunt dat beide landen op 1 januari 2007 in staat zullen zijn de rechten en plichten van het EU-lidmaatschap op zich te nemen, klopt in feite niet. De actielijst voor zowel Roemenië als Bulgarije is nog altijd aanzienlijk.

Voor Roemenië geldt bijvoorbeeld dat een volledig consistente interpretatie en toepassing van de wet in alle rechtbanken niet is gewaarborgd. Leden van de Hoge Raad voor de Magistratuur worden nog steeds geconfronteerd met potentiële belangenconflicten en er is nog niets ondernomen om de ernstige tekortkomingen in het beheer van het openbaar ministerie te verhelpen. Ook is er behoefte aan de zichtbare politieke wil om aan te tonen dat de recente positieve trend in de strijd tegen corruptie duurzaam en onomkeerbaar is. Met name in het lokaal bestuur is corruptie nog altijd een groot probleem.

Verdere hervormingen zijn nodig op gebieden als sociaal beleid en werkgelegenheid, volksgezondheid, genetisch gemodificeerde organismen, kapitaalvereisten voor kredietinstellingen en investeringsfirma's, de bestrijding van witwassen, fraude en corruptie, dierziekten en het financieel beheer van Europese fondsen. Voorts is verdere actie geboden op terreinen als mensenhandel, kinderbescherming, minderheden, teruggave van eigendom, de omstandigheden in gevangenissen, de behandeling van gehandicapten en de geestelijke gezondheidszorg. Bovendien moet Roemenië ervoor zorgen dat de hervorming van het openbaar bestuur duurzaam is.

Ook voor Bulgarije is de lijst lang. Verdere hervorming van de Hoge Raad en Justitie is noodzakelijk zodat de transparantie en de efficiency van de gerechtelijke procedures kunnen worden gegarandeerd. Ook bestaan er nog steeds problemen als het gaat om de uitvoering van strafrechtelijke procedures. Corruptie is nog altijd een groot probleem waarbij vooral de overheid kwetsbaar is. De tenuitvoerlegging van de wetgeving op het gebied van witwassen is nog te beperkt en er zijn nog geen gevallen te melden van succesvolle vervolging. Ook het aantal succesvolle vervolgingen voor wat betreft de georganiseerde misdaad is nog gering. Betrouwbare criminaliteitsstatistieken zijn niet beschikbaar en de samenwerking tussen de diensten die de georganiseerde misdaad moeten bestrijden is onvoldoende.

Verdere vorderingen zijn noodzakelijk als het gaat om de bestrijding van dierziekten, sociale uitsluiting, bestrijding van discriminatie, volksgezondheid, kernenergie en nucleaire veiligheid, milieu en het financieel beheer van Europese fondsen. Actie is geboden op terreinen als mensenhandel, kinderbescherming, minderheden, de omstandigheden in gevangenis, de behandeling van gehandicapten en de geestelijke gezondheidszorg. Bovendien moet Bulgarije, net als Roemenië, ervoor zorgen dat de hervorming van het openbaar bestuur duurzaam is.

VRIJWARINGSMAATREGELLEN EN OVERGANGSREGELINGEN

Als Roemenië en Bulgarije zijn toetreden, zal de Europese Commissie toezien op de tenuitvoerlegging van het acquis. Hierbij kan zij, zo nodig, gebruik maken van preventieve of corrigerende maatregelen zoals gedefinieerd in het geheel aan Europese wet- en regelgeving. Daarnaast zijn er speciale instrumenten die alleen voor Roemenië en Bulgarije zijn bedoeld en verder zijn verklaard in het toetredingsverdrag.

Op basis van het toetredingsverdrag worden drie typen vrijwaringsmaatregelen onderscheiden: de economische vrijwaringsclausule, de vrijwaringsclausule voor de interne markt en de vrijwaringsclausule voor justitie en binnenlandse zaken.¹¹ De economische clausules kunnen worden toegepast wanneer zich in de huidige of nieuwe lidstaten ná de toetreding ernstige economische problemen voordoen. De clausule betreffende de interne markt

kan worden toegepast wanneer door toedoen van een nieuwe lidstaat ernstige problemen voor het functioneren van de interne markt ontstaan of dreigen te ontstaan. De Commissie kan dan bijvoorbeeld maatregelen nemen waarmee de staat wordt uitgesloten van de voordelen van de interne marktwetgeving. De clausule op het gebied van justitie en binnenlandse zaken maakt het mogelijk de verplichtingen van de huidige lidstaten betreffende de justitiële samenwerking eenzijdig op te schorten. Hierbij moet het dan gaan om rechtsinstrumenten waarop het beginsel van wederzijdse erkenning van toepassing is.

Daarnaast voorziet de toetredingsakte in de zogenoemde overgangsregelingen. De eerste categorie bestaat uit regelingen die bij de toetredingsonderhandelingen zijn overeengekomen om mogelijke regionale of sectorale verstoringen in de nieuwe of de oude lidstaten te voorkomen. De huidige lidstaten kunnen bijvoorbeeld tot zeven jaar na de toetreding het vrije verkeer van werknemers uit de nieuwe lidstaten beperken. Daarnaast is er een tweede categorie overgangsregelingen op het gebied van veterinaire aangelegenheden en voedselveiligheid waartoe de Commissie tot drie jaar na de toetreding kan besluiten.¹²

Bovengenoemde maatregelen worden door de huidige lidstaten van groot belang geacht. Duidelijk is dat veel lidstaten bijvoorbeeld het vrij verkeer van Roemeense en Bulgaarse werknemers tot een minimum willen beperken of zelfs helemaal niet willen toelaten. Hiermee wordt het uitgangspunt 'dat beide landen op 1 januari 2007 volwaardig lid kunnen worden van de Europese Unie' behoorlijk ondermijnd. In dat opzicht wordt er te weinig rekening gehouden met de emoties en gevoelens die dergelijke maatregelen oproepen bij de Roemeense en Bulgaarse bevolking. De suggestie van eerste- en tweederangslidstaten is al snel gewekt.

PUBLIEKE OPINIE EN DRAAGVLAK

De doelen gesteld in de jaren vijftig naderen in toenemende mate hun sluitstuk, met de toetreding van Roemenië en Bulgarije stelt de Europese Unie haar nieuwe grenzen vast. Meer en meer zal zij gebruik kunnen maken van haar in potentie machtige positie op het wereldtoneel. Inwoners en bedrijfsleven uit zowel de nieuwe als de oude lidstaten zijn hierbij zeer gebaat.

Het draagvlak onder veel Nederlanders voor de verdergaande uitbreiding laat echter te wensen over. Natuurlijk, Europa was heel lang vooral en alleen een economische aangelegenheid waarbij we ons voordeel konden doen. Het aantal lidstaten was beperkt en overzichtelijk. Het Europees Parlement had alleen adviesrecht en werd aldus weinig serieus genomen. De afgelopen jaren zijn er echter vele nieuwe bevoegdheden naar de Unie overgeheveld, de medewetgevende bevoegdheid (co-decisie) van het Europees Parlement is enorm uitgebreid en er zijn vele lidstaten bijgekomen. Van een economische Unie zijn we stap voor stap gegroeid naar een politieke Unie, een Europese rechtsgemeenschap.

De nationale politiek gaf keer op keer haar goedkeuring voor die verdergaande uitbreiding evenals de nieuwe bevoegdheden en taken op Europees niveau. Toch lijkt het er zo nu en dan op dat velen deze ontwikkelingen volledig hebben gemist. Europese politiek is al een flink aantal jaren binnenlandse politiek – maar zo wordt het veelal niet ervaren.

In het kader van de globalisering, en voor een verdere positionering van Europa als economisch machtsblok, ligt de verdergaande uitbreiding voor de hand. Er staat echter nog meer op het spel. Kandidaatlidstaten, of landen met een ambitie in die richting, opteren niet alleen voor toetreding tot een economische ruimte, maar ook voor deelname aan de politieke Unie en de Europese rechtsgemeenschap. Historische en/of economische overwegingen alleen kunnen dan niet langer doorslaggevend zijn. Ambitie en realiteit moeten meer in lijn worden gebracht. De communicatie hierover moet glashelder zijn, ook vanuit Raad en dus inclusief Den Haag. Het gebrek aan communicatie zorgt ervoor dat velen zich onvoldoende of helemaal niet betrokken voelen en dat stoort.

PERSOONLIJK

Het uitbreidingsproces was én is van groot belang voor de vrede, stabiliteit, democratie en welvaart in Europa. Roemenië en Bulgarije behoren bij de Europese Unie, geografisch en politiek gezien. Ik ben dan ook vóór toetreding van Roemenië en Bulgarije. Wél heb ik grote moeite met de wijze waarop dergelijke belangrijke besluitvorming plaats vindt.

Reeds in 2002 kondigde de Raad aan dat hij Bulgarije en Roemenië in 2007 welkom zou willen heten. In feite werd het moment van toetreding toen al besloten. Het noemen van een datum brengt een dynamiek op gang waarna er geen weg meer terug is. Dat realiseer ik me terdege. Eind 2006 moeten we echter vaststellen, en dat is geen verrassing, dat de actielijst voor beide landen lang is. Persoonlijk acht ik 1 januari 2007 dan ook te vroeg.

Een op deze wijze steeds groter wordende Europese Unie heeft aanzienlijke implicaties als het gaat om de besluitvorming en de financiële structuren van de EU. Vooral nog zijn dan ook alle inspanningen nodig om de politieke samenhang in de Unie te bewaken. En dat terwijl Europa moet overtuigen door het bieden van oplossingen voor grote grensoverschrijdende vraagstukken zoals het veilig stellen van onze energievoorzieningen, de klimaatverandering, de strijd tegen het terrorisme en de in rap tempo opkomende economieën zoals India en China. We raken te veel naar binnen gekeerd, en laten ons tegen elkaar uitspelen door bijvoorbeeld de Verenigde Staten. Het gevolg is dat we niet, of in ieder geval onvoldoende, in staat zijn gebruik te maken van die in potentie zo machtige positie op het wereldtoneel. Hiermee wordt het toch al zo broze draagvlak voor de Europese Unie verder ondermijnd.

Mevrouw J. Hennis-Plasschaert is lid van het Europees Parlement namens de VVD.

NOTEN

- 1 Raadsconclusies 14109/06.
- 2 OJ 1994, No. L 357/1.
- 3 OJ 1994, No. L 358/1.
- 4 DOC/97/11.
- 5 Raadsconclusie nr. 16238/1/04 REV 1.
- 6 EP Daily Notebook, 13-04-05.
- 7 OJ L 157/11.
- 8 COM(2006)214.
- 9 COM(2006)549.
- 10 COM(2006)549, p. 14.
- 11 COM(2006)549, p. 9.
- 12 COM(2006)549, p. 9.

RATIO ACHTER HET STABILITEITSPACT?

ANOUSCHKA SCHUT - WELKZIJN

Het sluitstuk van de Economische en Monetaire Unie, de introductie van de Euro, zou veilig gesteld moeten worden met behulp van het stabiliteitspact. De auteur vraagt zich af of deze zelfgekozen doelstelling van het stabiliteitspact wel gehaald wordt en waarom dat al dan niet het geval is.

In het Verdrag van Maastricht is in 1991 afgesproken dat de EMU in drie fasen zou worden bereikt: De eerste fase (1 juli 1991 – 31 december 1993) bestaat uit liberalisering van het kapitaalverkeer. Dit houdt onder meer in dat EU-burgers in elke lidstaat bank- en spaarrekeningen moet kunnen openen en financiële contracten moet kunnen aangaan.

In de tweede fase (1 januari 1994 – 31 december 1998) stemmen de lidstaten hun economisch en monetair beleid steeds meer op elkaar af. Hiertoe zijn in het Verdrag van Maastricht vier convergentiecriteria vastgelegd. Voor monetair beleid gaat het om maatregelen die zorgen voor prijsstabiliteit: Een lage inflatie, stabiele wisselkoersen en lage rentestanden. Het Europees Monetair Instituut (EMI), de voorloper van de Europese Centrale Bank (ECB) wordt op 1 januari 1994 opgericht en begeleidt en controleert dit proces. Het vierde criterium betreft de gezonde overheidsfinanciën. De Europese Commissie (EC) controleert of het convergentieplan van elke lidstaat wordt uitgevoerd. Het begrotingstekort moet worden terug gedrongen tot minder dan 3 procent van het bruto binnenlands product (BBP) en de staats-schuld tot minder dan 60 procent van het BBP.¹ Zo niet, dan wordt daarover rapport opgemaakt en stelt de Raad van Ministers van Financiën van lidstaten van de Europese Unie (Ecofin) vervolgens vast of zo'n zogenaamd 'buitensporig tekort' daadwerkelijk bestaat. De Ecofin doet

dan een aanbeveling aan de betrokken lidstaat. De enige sanctiemogelijkheid van de Ecofin is hier het openbaar maken van de aanbeveling.

Aan het begin van de derde fase (1 januari 1999 – 30 juni 2002) van de EMU vindt koppeling plaats tussen de wisselkoersen van de deelnemende landen. Dat waren in 1999: België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal en Spanje. Vier landen bleven er vooralsnog buiten: Griekenland en Zweden, omdat zij niet voldeden aan de convergentiecriteria; Denemarken en Groot-Brittannië, omdat zij nog niet wilden deelnemen en dat nog steeds niet willen. De Grieken zijn in 2001, bij introductie van euromunt, toegetreden. De Zweedse bevolking heeft zich in 2003 tegen invoering van de euro uitgesproken.

Al in 1995 werd het de financiële markten duidelijk dat Mediterrane landen als Italië vanaf het begin aan de euro zouden mee doen. Na de bijeenkomst van de ministers van Financiën (Ecofin) in Valencia, waar het tijdsplan van de derde fase van de EMU werd bepaald, steeg de vraag naar Italiaanse staatsobligaties en daalde het renteniveau. De Italiaanse regering kon de rentekosten sterk beperken. De VVD was geen voorstander van toetreding van de 'Club Med'. 'Il duro' (de harde) werd minister Zalm van Financiën in Italië genoemd toen hij in 1997 zijn kritiek uitte op de Italiaanse begrotingspolitiek. Italië probeerde toen met fiscale maatregelen op korte termijn meer belasting binnen te halen om te voldoen aan de convergentiecriteria. Het volharden van de Italiaanse begrotingsdiscipline werd, door de omvang van deze vierde economie van Europa, als kritische factor voor het slagen van de introductie van de euro gezien.

Daar Eurokandidaten als Italië en België nooit het 60% schuld criterium konden halen, verschoof de focus naar het tekortcriterium toen Duitsland het Stabiliteitspact initieerde.

Andere regeringspartijen tornden niet zo zwaar aan het Stabiliteitspact. Het was voor de VVD in Nederland een belangrijke voorwaarde om deel te nemen aan de derde fase EMU.

Het Pact voor Stabiliteit en Groei, dat in juni 1997 in Amsterdam is bekrachtigd, zou de overheidsbegrotingen van de Eurolidstaten hebben moeten stabiliseren. Zowel de deelnemers als de niet-deelnemers aan de derde fase van de EMU verbinden zich ertoe om op de middellange termijn te streven naar begrotingen die in evenwicht zijn of een overschot vertonen. De deelnemende landen moeten hiertoe stabiliteitsprogramma's indienen, aanvullend aan de convergentieprogramma's voor niet-deelnemende landen. Ook zijn er meer sanctiemogelijkheden ingebouwd dan in het Verdrag van Maastricht, zoals boetes van maximaal 0,5% BBP. Toch werkt het Pact niet goed. Al in 2003 zijn er verschillende lidstaten die zich niet houden aan het tekortcriterium. De schuldquote van niet-EMU-deelnemers is lager dan van EMU-deelnemers. Het probleem met het afdwingen van het Stabiliteitspact blijft dat de beslissing om de buitensporige tekortprocedure te starten een politieke is. Het besluit moet genomen worden met tweederde meerderheid in de bijeenkomst van de Ecofin. Aangezien alle Europese lidstaten symmetrische schokken in de economische conjunctuur ervaren, gaan ze allen tegelijkertijd in recessie. Allen roeien met de riemen die ze hebben in dezelfde ruige zee. De druk van medelidstaten op elkaar om binnen de budgettaire kaders te blijven, verminderd hierdoor.

De belangrijkste ratio achter de vormgeving van het Stabiliteitspact was om de Europese Centrale Bank (ECB) extra bescherming te geven tegen druk om een land uit te kopen als het failliet dreigt te gaan. Dit kan gebeuren door het zodanig oplopen van de inflatie, waardoor een land de rentelasten van de staatsschuld niet meer kan betalen. Een afschrikwekkend voorbeeld voor de beleidsmakers in de EMU-lidstaten was de Mexicaanse crisis in 1994-95, waar de Verenigde Staten en het Internationale Monetair Fonds Mexico hebben moeten uitkopen. Hoge schuld/BBP ratio's maken overheidsfinanciën kwetsbaarder en verminderen het effect van monetair beleid.

Het Stabiliteitspact is in 2005 aangepast. Er wordt meer rekening gehouden met de economische situatie in

het land. Voor landen met een hoge staatsschuld blijft een begrotingsevenwicht of -overschot het doel. Landen met een lage schuld mogen een begrotingstekort van 1% hebben. Ook de regels ten aanzien van een buitensporige tekortprocedure worden versoepeld. Die grens wordt nu gesteld op 0% economische groei in plaats van $\frac{3}{4}$ %. De grenzen van 3% begrotingstekort en 60% overheids-schuld blijven echter bestaan.

De focus blijft echter liggen bij het tekortcriterium. De vraag is of vanuit economisch perspectief het inperken van het begrotingstekort het juiste middel is om een Mexicaans uitkoopscenario te voorkomen. Leidt beperking van begrotingstekorten wel tot prijsstabiliteit? Economisch bewijs van de jaren 1955 – 1996 laat het volgende zien: Als alle OESO-landen gebonden zouden zijn geweest aan het Stabiliteitspact, zouden 85% van hun tekorten excessief zijn geweest, omdat er geen recessie was. De kans dat een OESO-land meer dan 3% tekort had en zich daarnaast in een recessie² bevond, was 32%. Zo kan worden voorspeld dat elk derde jaar het Stabiliteitspact overtreden wordt.

Deze rampzalige voorspelling zou aanleiding kunnen zijn om te pleiten voor tekortbeperkend beleid. Wanneer de begrotingen in balans of in overschot zijn, dan kan het budget worden gebruikt voor anticyclisch beleid. Het doel hiervan in het kader van het Stabiliteitspact is inflatiebeperking. Tekorten boven 3% BBP leidden echter niet tot een dramatisch inflatieniveau. De gemiddelde inflatie onder OESO-landen in 1955 – 1996 was 6%. Deze 6% is wellicht hoger dan de Nederlandse regering zou prefereren, maar het is ver beneden het inflatoire drama dat EMU-sceptici verwachtten als er geen Stabiliteitspact zou zijn.

Bovenal is het interessant te constateren dat er een negatieve (maar niet significante) relatie bestaat tussen het inflatieniveau en de begrotingstekorten. De enige conclusie die hieruit te trekken valt: tekorten en inflatie hebben niets met elkaar van doen. Men zou verwachten dat het tekort de schuld beïnvloedt, die weer de inflatie beïnvloedt, maar kennelijk is er geen valide directe relatie. Beperking van het begrotingstekort leidt niet tot prijsstabiliteit. Om te voorkomen dat de ECB onder druk komt te staan om een inflatoire opkoop te doen van een EMU-deelnemer is de schuld/BBP ratio van veel groter belang.

Waarom is de Nederlandse regering dan toch een fervent aanhanger van het Stabiliteitspact?

Uit politieke overwegingen. Het schuld criterium handhaven was al een verloren zaak, omdat in 1998 België en Italië zijn toegelaten met een excessieve schuld. Bovendien is het tekort makkelijker te meten dan schuld. Criteria voor het reduceren van schuld zijn moeilijker te stellen. De omvang van de schuld is in Europa veel groter³ dan het tekort en daarom heeft de ontwikkeling van het BBP meer invloed op de omvang van de schuld dan het tekort. De overheid heeft maar beperkte invloed op de omvang van de economie en dus op de grootte van de schuld. Aangezien een gedegen schuld criterium politiek en praktisch niet haalbaar is gebleken, is het tekort criterium het enig overgebleven drukmiddel om te proberen de schuld niet meer te laten oplopen, maar vooral om structurele hervormingen te stimuleren.

De enige manier om uit de schulden te komen is groeien en hier zijn structurele economische hervormingen voor nodig. Eenmalige belastingmaatregelen leiden niet tot endogene schuldreductie. Snelle groei met een lage inflatie wel. Dit kan alleen maar ontstaan in flexibele (arbeids-)markten. In een goed functionerende economie leidt een economische tegenwind niet tot stagflatie (een stagnerende economie en toch prijsstijgingen). De kosten van bedrijven en overheid kunnen snel worden gereduceerd bij een recessie, wat leidt tot prijsstabiliteit of prijsdalingen. Recessies duren dan ook korter, want het vertrouwen in de economie wordt snel hervonden.

Structurele arbeidsmarkt- en pensioenhervormingen om te zorgen voor meer flexibele markten zijn niet populair. Ze hebben alleen effect op de middellange en lange termijn. In Duitsland en Frankrijk heeft het reduceren van aanname- en ontslagkosten tot enorme sociale weerstand geleid. Dat is logisch in een maatschappij, waar de kans van een ontsla-

gen werknemer om weer een baan te vinden, relatief laag is. De Nederlandse regering mobiliseert in binnen- en buitenland steun voor het efficiënter omgaan met belastinggeld en het doen van structurele sociaal-economische hervormingen in de EMU-landen. Hervormingen die een positief effect hebben op de economie van alle Europese lidstaten en de EU-landen in een positie brengen om de vergrijzing aan te kunnen. Als exportland is Nederland sterk afhankelijk van de vraag naar onze producten en diensten uit de landen om ons heen. Werken aan een steviger concurrentiepositie is het eigenlijke doel van de Nederlandse regering om te hameren op het vasthouden aan de criteria uit het Stabiliteitspact!

Mevrouw A. Schut-Welkzijn is senior beleidsmedewerker bij de Nederlandse Zorgautoriteit. Zij is econoom en bestuurskundige.

NOTEN EN LITERATUUR

- 1 De EMU-schuld norm correspondeert met het gemiddelde van de overheidsschuld in de EU-lidstaten in 1990. De EMU-tekort norm van 3% lijkt hiervan te zijn afgeleid. Onder de veronderstelling van een nominale BBP-groei van 5% (3% veronderstelde potentiële groei van EU plus 2% inflatie conform ECB-inflatiedoelstelling) betekent een tekort van 3% dat de overheidsschuld op de lange termijn naar 60% van het BBP zou moeten toegroeien.
- 2 Daling van BBP met 0.75% één jaar.
- 3 70,8% BBP in Eurolanden in 2005 Bron: Eurostat. Barry Eichengreen en Charles Wyplosz, *The Stability Pact: more than a minor nuisance?*, Economic Policy, 1998.
Katinka Barysch, *A pact for stability and growth*, Centre for European Reform, March 2003.
<http://europa.eu>.

OOSTENRIJK

DE ONTWIKKELING VAN DUIJS GEANNEXEERD GEBIED NAAR EEN SOEVEREINE NEUTRALE STAAT IN PERSPECTIEF GEZIEN

HANS VAN DEN BRANDHOF

Toen in 2006 in veel Europese landen het einde van de Tweede Wereldoorlog werd herdacht, beleefde Oostenrijk een waar 'Jubileumsjahr'. Naast het einde van de oorlog was daar ook aandacht voor het zestigjarige bestaan van de Republiek, de ondertekening van het Staatsverdrag in 1955 en de toetreding tot de Europese Unie in 1995. Op een speciale bijeenkomst reflecteerden de Oostenrijkers op deze vier gebeurtenissen. De auteur behandelt hierna in vogelvlucht het recente verleden van Oostenrijk en onderzoekt hoe reëel het beeld is zoals dat tijdens de jubileumvieringen werd geschetst.

INLEIDING

Het vorig jaar is in veel Europese landen het einde van de Tweede Wereldoorlog herdacht. In Oost-Europese landen gebeurde dit vaak met gemengde gevoelens, omdat het einde van de dictatuur van het nationaal socialisme in bepaalde gevallen tevens het begin was van de dictatuur van het communisme.¹ Alleen in Rusland lijkt de herdenking door sommigen als een geschikt moment te worden beschouwd om te komen tot een rehabilitatie van Stalin.² In Oostenrijk zijn, behalve het eind van de Tweede Wereldoorlog, ook het zestigjarig bestaan van de Tweede Republiek, de ondertekening van het Staatsverdrag in 1955 en de toetreding tot de Europese Unie in 1995 herdacht. Naar aanleiding hiervan is in het parlamentsgebouw in Wenen een bijzondere tentoonstelling georganiseerd. Voorts zijn tijdens een bijeenkomst in januari 2005 de herdachte gebeurtenissen aan de orde gesteld. Als buitenlander krijgt men de indruk dat de recente geschiedenis van Oostenrijk wat vertekend wordt weergegeven en dat de Oostenrijkers nog steeds met hun verleden worstelen.

Hieronder zal op het recente verleden nader worden ingegaan en vervolgens zal de vraag aan de orde komen in hoeverre hiervan in het 'Jubileumsjahr 2005' een reëel beeld is gegeven.

DE PERIODE VAN DE ANNEXATIE DOOR HET DERDE RIJK

Op 12 maart 1938 is Oostenrijk door Duitse troepen bezet en werd het een onderdeel van het Derde Rijk. Op economisch gebied heeft de annexatie (meestal aangeduid als 'Anschluss') in beperkte mate gevolgen gehad. In ieder geval zijn deze minder ingrijpend geweest dan de gevolgen van de Duitse bezetting voor Nederland. Zo is op het gebied van de voedsel-voorziening in Oostenrijk de zwarte handel vermoedelijk beperkter geweest dan in Nederland, omdat in ons land de boeren als gevolg van een grotere vijandigheid tegenover controlerende instanties geneigd waren voorraden van betekenis achter te houden en op de zwarte markt te verkopen. Verder zijn in Nederland als gevolg van inundaties in de tweede helft van 1944 grote voedseltekorten ontstaan met als gevolg een ongekende hongersnood.³ In Oostenrijk heeft de voedselvoorziening tijdens het Duitse bewind over het algemeen redelijk gefunctioneerd, al kende men wel een distributiesysteem. Na het vertrek van de Duitsers hebben met name in het Oosten in 1945 wel enige maanden grote voedseltekorten bestaan.

Jodenvervolgingen hebben wel op vrij grote schaal plaats gevonden en een groot aantal Joden is in concentratiekampen omgekomen. Hun eigendommen werden daarbij geconfisqueerd en hebben, zoals uit latere studies is gebleken, mede gediend voor de financiële dekking van de oorlogvoering.⁴ Over de eigendom van kunstwerken, die hun toen afhandig zijn gemaakt, wordt soms tot op

heden gestreden. In 1998 heeft een regeringscommissie aanbevelingen geformuleerd om ruim 6000 kunstwerken, die de nationaal socialistische tijdens de annexatie hadden geroofd, weer terug te geven aan de oorspronkelijke eigenaren.⁵

Verder is Oostenrijk tot het voorjaar van 1945 nauwelijks strijdtoneel geweest van de belligerenten, al zijn er in de laatste fase van de oorlog wel luchtbombardementen uitgevoerd. Hierdoor zijn in het gehele land wegen en spoorwegen beschadigd, terwijl de veestapel werd gedecimeerd. Begin maart 1945 hebben troepen van het Rode Leger Wenen bereikt en op 13 april deze stad na gevechten, die een week hebben geduurd, definitief ingenomen. Hierbij zijn wel de nodige verwoestingen aangericht: veel openbare gebouwen, paleizen en kerken zijn zwaar beschadigd, 47 000 woningen zijn met de grond gelijk gemaakt en 87 000 woningen werden zo ernstig beschadigd dat zij niet meer voor bewoning geschikt waren. Buiten Wenen zijn nog eens 43 000 woningen door het oorlogsgeweld verwoest of althans onbewoonbaar geworden.⁶

DE PERIODE NA HET VERTREK VAN DE DUITSERS
Overeenkomstig een afspraak van de geallieerde mogendheden tijdens de conferentie van Moskou in 1943, waarbij besloten was de annexatie van Oostenrijk door Duitsland ongedaan te maken, hebben de Russische bevelhebbers voor een 'nieuw Oostenrijk' een voorlopige regering onder leiding van de socialist Renner geïnstalleerd. Deze heeft in een proclamatie van 27 april 1945 de annexatie veroordeeld en maatregelen aangekondigd om de gevolgen ervan ongedaan te maken. De regering is aanvankelijk niet erkend door de Westelijke geallieerden, omdat deze vreesden dat de Russen Oostenrijk geheel binnen hun invloedssfeer wilden brengen en de voorlopige regering wilden belasten om dit doel in eerste aanleg te bereiken. De Westelijke geallieerden zijn er echter in geslaagd in de daarop volgende maanden het Westelijk deel van Oostenrijk te bezetten en op 9 juli is een akkoord gesloten, waarbij Oostenrijk in vier bezettingszones is verdeeld. Aan de Russen zijn daarbij Niederösterreich, een klein deel van Oberösterreich en Burgenland toegewezen.⁷ Voor Wenen werd een afzonderlijke regeling getroffen. De voorlopige regering is vervolgens in oktober 1945 door de Westelijke geallieerden erkend. Het risico

dat deze het land binnen de invloedssfeer van de Sovjet Unie zou brengen, werd toen vrijwel nihil geacht. Verkiezingen in november 1945 hebben vervolgens uitgewezen dat de communisten in Oostenrijk nauwelijks een aanhang van enige betekenis hadden: de Oostenrijkse Volkspartij behaalde bijna 50% van de uitgebrachte stemmen, de Socialistische Partij 44,6% en de communistische partij 5,4% van de stemmen.⁸ Het Oostenrijkse parlement is vervolgens op 19 december 1945 voor het eerst weer bijeen gekomen.

De Amerikanen hebben zich in de hierop volgende periode ingespannen Oostenrijk zo snel mogelijk weer op de been te helpen. Op 25 juni 1947 is een Amerikaans-Oostenrijks akkoord gesloten, waarbij de V.S. talrijke uiteenlopende goederen belangeloos beschikbaar stelden. Van Sovjet zijde is hiertegen geprotesteerd, omdat het in strijd zou zijn met het akkoord van Moskou van 1943, maar de Amerikanen hebben dit protest naast zich neergelegd.⁹ Verder hebben de Amerikanen er vanaf 1947 van afgezien om de met de bezetting gemoeide kosten aan Oostenrijk in rekening te brengen.

Geheel anders hebben de Russen zich opgesteld. Zij namen tal van impopulaire maatregelen, waardoor zij zich bij de bevolking in de door hen bezette gebieden bijzonder gehaat maakten. Zij hebben een groot aantal bedrijven, die in Duitse handen waren, ontmanteld en de inventaris als oorlogsbuit naar de Sovjet Unie afgevoerd. Verder hebben zij zich meester gemaakt van de aardolieindustrie met de olievelden bij Zistersdorf en 22 ondernemingen, die vóór 1938 in Amerikaanse, Engelse, Franse, Nederlandse, Zwitserse of Oostenrijkse handen waren geweest, in beslag genomen. Bovendien maakten zij zich meester van de Eerste Oostenrijkse Donau Dampfschiffahrtsgesellschaft (DDSG), waardoor zij het scheepvaart-verkeer op de Donau volledig konden controleren.¹⁰ Volledigheids-halve moet hieraan worden toegevoegd dat in de door Frankrijk bezette gebieden (Tirol, Vorarlberg) het Franse bezettingsleger zich eveneens schuldig heeft gemaakt aan diefstal van bedrijfsinventarissen. Van het Amerikaanse en het Britse bezettingsleger zijn, afgezien van enkele kleine incidenten, geen gevallen van vergelijkbaar machtsmisbruik bekend. De Amerikaanse militairen schijnen, omdat zij vaak hoge gages ontvingen, er aan te hebben bijgedragen het economisch leven in de door hen bezette gebieden in zekere mate te stimuleren.

De autoriteiten van het Rode Leger hebben voor het beheer van de door hen in beslag genomen (rijks)Duitse ondernemingen – in totaal 419 bedrijven – een Russische organisatie (Uprawlenije Sowjetskim Imuschtschestwo w Austrii, USIA) in het leven geroepen, die weer verkoopbureaus oprichtte om de produkten van deze ondernemingen af te zetten. USIA had bovendien winkels, waar vele uiteenlopende produkten belastingvrij werden verkocht; deze hadden derhalve over gebrek aan klandizie niet te klagen. Voor het financieel verkeer werd een zogenaamde ‘Militärbank’ opgericht, die bij alle financiële transacties bemiddelde. De bank stond waarschijnlijk onder toezicht van de nationale bank van de Sovjet Unie, Gosbank, in Moskou. Als gevolg van deze maatregelen is het de Sovjet Unie gelukt het gehele economisch leven in het Oostelijk deel van Oostenrijk onder haar toezicht te brengen.¹¹

De Oostenrijkse communisten zijn er bij dit alles in de eerste jaren na de oorlog in geslaagd in de meeste vakbonden sleutelposities te verwerven, zodat zij wezenlijke invloed op het functioneren van deze bonden konden uitoefenen. Toen in 1950 een aantal grote prijsverhogingen werden doorgevoerd en anderzijds toenemende tekorten ontstonden aan bepaalde consumenten-produkten, groeide de ontevredenheid onder de bevolking. Weliswaar werd sinds 1948 hulp ontvangen van het Marshall Plan, maar deze was niet in staat om de meerderheid van de bevolking de situatie kritiekloos te doen aanvaarden. De communisten hebben gepoogd van de onvrede gebruik te maken door samen met de socialisten in september een algemene staking te proclameren en vervolgens een poging te doen om de macht te grijpen. Op 26 september vond een grote demonstratie plaats bij het kantoor van de bondskanselier en werden de toegangswegen naar Wenen gesloten. Bij talrijke bedrijven werd gestaakt en de bondsregering zag zich die dag zodanig in het nauw gedreven dat zij besloot overleg te plegen met de geallieerde raad om zich te beraden over de vraag wat haar te doen stond. Reeds een dag later bleek echter dat de staking begon te verlopen en dat van de plannen van de communisten om de macht te grijpen vermoedelijk niets terecht zou komen. Op 6 oktober bleek dat de staking was mislukt; het leven heeft die dag zijn normale loop weer hernomen.¹²

De autoriteiten van het Rode Leger hebben zich bij dit alles bij de plaatselijke bevolking weinig geliefd

gemaakt door wederopbouw en herstel van gebouwen en wegen in het Oosten voortdurend tegen te werken. Vanaf 1950 zijn in het kader van het Marshall Plan wel fondsen beschikbaar gesteld voor investeringen in de landbouw, de industrie en de wegenbouw, maar deze kwamen voornamelijk ten goede aan de gebieden die door de Westelijke geallieerden waren bezet. Als gevolg hiervan ontstond in het Oostelijk deel van het land een groeiende achterstand in de industriële sector en de infrastructuur vergeleken bij het Westelijk deel van het land. Daarbij kwam dat de dreiging van een communistische machtsovername, die vele jaren is gevoeld, voor overheid en particulieren geen aanmoediging was om veel geld te besteden aan herstel en onderhoud. In feite is het Oostelijk deel van Oostenrijk in de periode van de bezetting door het Rode Leger sterk verpauperd en heeft het later jaren geduurd voor gebouwen, wegen en spoorwegen in het Oosten en Westen van het land in enigszins vergelijkbare staat waren gebracht.

Steen des aanstoots in het Oosten waren voorts de grote aantallen militairen die het Rode Leger naar Oostenrijk stuurde. Alleen al in Baden, waar in de jaren vijftig het hoofdkwartier van het Rode Leger was gevestigd, waren meer dan 20 000 militairen gelegerd. Voor de huisvesting van de hoge officieren had de legerleiding een speciale oplossing bedacht: voor officieren met generaalsrang werden fraaie villa's en bungalows gevorderd. De bewoners ontvingen kort voor de komst van deze functionarissen een brief met de mededeling dat hun woning nodig was voor de huisvesting van de militairen en dat zij deze binnen 48 uur geheel ontruimd dienden te hebben verlaten. Vervangende woontuimte werd niet aangeboden; de betrokkenen dienden hier zelf voor te zorgen.

Veel onrust ontstond ook door het feit dat het Rode Leger soms geheel onverwacht bepaalde politici arresteerde op verdenking van spionage. Deze werden vervolgens voor een Sovjet rechtbank gedaagd, die hen dan meestal tot langdurige vrijheidsstraffen veroordeelde. Ook bedreigingen en intimidaties van personen, die in de politiek actief waren, kwamen met meer of minder grote regelmaat voor.¹³

DE VOORBEREIDINGEN VOOR HET STAATSVETRAG VAN 1955

Het laat zich denken dat deze en dergelijke handelwijzen van de Russen ertoe leidden dat de plaatselijke bevolking het Rode Leger het liefst zo snel mogelijk zag verdwijnen.

De bezetting en het sluiten van een verdrag inzake de status van Oostenrijk zijn sinds 1946 voorwerp van bespreking van de geallieerde mogendheden geweest.¹⁴ Na de mislukte staatsgreep in het najaar van 1950 heeft men enige tijd gehoopt dat de leiding van de Sovjet Unie de troepen van het Rode Leger vrijwillig uit Oostenrijk zou terugtrekken, maar dat gebeurde niet. De leiding van de Sovjet Unie vond steeds nieuwe voorwendsels om onderhandelingen over het sluiten van een 'Staatsverdrag' uit te stellen. In februari 1955 kwam echter vrij onverwacht verandering in de situatie. Nikita Chroestsjov, die eerste secretaris van de communistische partij in Rusland was geworden, wist zijn greep op het partij-apparaat toen te verstevigen en slaagde er in de toenmalige premier, Malenkov, een vertrouweling nog van Stalin, te vervangen door Boelganin. De leiding van de Sovjet Unie leek plotseling open te staan voor het sluiten van een akkoord inzake Oostenrijk. Redenen daarvan zouden zijn enerzijds dat de top van de Sovjet Unie streefde naar herstel van het vertrouwen bij de Westelijke geallieerden, dat door verschillende recente gebeurtenissen ernstig was geschokt, en anderzijds de beperkte mogelijkheden om de demarcatielijn tussen de Russische bezettingszone en de Amerikaanse en Britse bezettingszones goed te bewaken en bij een gewapend conflict te verdedigen, terwijl de grenzen van Oostenrijk met Tsjecho-Slowakije en Hongarije veel geschikter waren om te worden bewaakt. Het sluiten van een verdrag werd bovendien een geschikte gelegenheid geacht om de nieuwe politiek van 'vrede en vreedzame coëxistentie tussen naties met verschillende maatschappelijke en politieke systemen' in de praktijk te brengen.¹⁵ Een overweging die ook een rol kan hebben gespeeld, was dat, indien Oostenrijk een permanente neutrale status zou krijgen, een neutrale zone van Oostenrijk en Zwitserland in centraal Europa zou ontstaan, die het voor de Noordelijke en Zuidelijke lidstaten van de NAVO moeilijk zou maken bij oefeningen gezamenlijk te opereren.

ONDERTEKENING VAN HET STAATSVERTRAG

Na intensieve onderhandelingen in het voorjaar van 1955, waarbij Oostenrijk zich bij het zogenaamde Memorandum van Moskou verplichtte tot eeuwigdurende neutraliteit in de toekomst, was het op 15 mei 1955 ten slotte zo ver dat in de Belvédère in Wenen het 'Staatsverdrag'

tussen de vier geallieerde mogendheden enerzijds en Oostenrijk anderzijds kon worden getekend. Op 27 juli 1955 vond daarop de laatste bijeenkomst van de geallieerde raad in het 'Haus der Industrie' aan het Stalinplatz (thans Schwarzenbergplatz) plaats. Hierbij werden de vlaggen van de vier geallieerde mogendheden plechtig gestreken, terwijl een grote menigte mensen uitzinnig van vreugde stond te juichen. In Nederland kopte op 29 juli 1955 het Algemeen Handelsblad naar aanleiding hiervan op de voorpagina met twee foto's met het bijschrift 'Grootse dag – Grootste dag': één foto met de juichende menigte in Wenen ('grootse dag') en één foto met een vredesbetoging van een stil toekijkende menigte in Oost Berlijn tijdens een bezoek van Chroestsjov en Boelganin aan die stad ('grootste dag').

De periode van de bezetting van Oostenrijk is voor de bewoners van het Oostelijk deel van het land een zwarte bladzijde in de geschiedenis. Van een vorm van nostalgie, zoals die zich enkele jaren na de vereniging van de twee Duitse staten in de voormalige DDR heeft gemanifesteerd, is in Oostenrijk nooit sprake geweest. Het optreden van het Rode Leger in Oostenrijk is gepaard gegaan met vormen van machtsmisbruik, waardoor degenen, die het hebben meegemaakt, tot op heden met afschuw worden vervuld.

INHOUD VAN HET STAATSVERTRAG EN TOTSTANDBRENGING VAN DE NEUTRALITEITSWET VAN 26 OKTOBER 1955

Het Staatsverdrag opent met twee voorschriften inhoudend dat de geallieerde mogendheden Oostenrijk als soevereine, onafhankelijke en democratische staat erkennen en dat zij de territoriale onschendbaarheid van Oostenrijk respecteren. Vervolgens wordt bepaald dat een politieke of economische vereniging van Oostenrijk met Duitsland principieel niet is toegestaan. Met betrekking tot Oostenrijkse nationaal-socialistische organisaties is bepaald dat deze zullen worden ontbonden en dat het leden en sympathisanten hiervan is verboden bij de Oostenrijkse krijgsmacht dienst te nemen. De geallieerden verplichtten zich hun troepen vóór 31 december 1955 terug te trekken en Oostenrijk verplichtte zich ervan af te zien massavernietigingswapens aan te schaffen. Verder werd bepaald dat zowel de geallieerde mogendheden als Oostenrijk ervan afzagen over en weer herstelbetalingen te eisen.

De Oostenrijkse regering heeft in de periode waarin het verdrag tot stand gebracht werd een 'Neutralitätsgesetz' voorbereid, waarin vastgelegd is dat Oostenrijk eeuwigdurende neutraliteit in acht zal nemen. Om dit te bereiken is bepaald dat Oostenrijk niet tot militaire bondgenootschappen zal toetreden en vreemde mogendheden niet zal toestaan militaire bases op Oostenrijks grondgebied te vestigen. De wet is op 26 oktober 1955 als onderdeel van de Oostenrijkse grondwetgeving goedgekeurd en op 5 november 1955 in werking getreden.¹⁶

AARD VAN DE OOSTENRIJKSE NEUTRALITEIT

Nadat het Staatsverdrag was ondertekend, is vastgesteld dat de neutraliteit van Oostenrijk niet de ideologische, politieke of economische status van het land betrof, maar alleen als militaire onzijdigheid moest worden opgevat. Dit heeft echter niet verhinderd dat in de decennia na het sluiten van het verdrag niet altijd duidelijkheid heeft bestaan over de vraag welke inhoud het begrip neutraliteit moest worden gegeven. Reeds in 1956 is Oostenrijk toegetreden tot de Raad van Europa en in 1960 werd het land lid van de Europese Vrijhandels-Associatie. Toen men echter een jaar later onderhandelingen wilde starten over een geassocieerd lidmaatschap van de EEG, werden hiertegen bezwaren geopperd vanuit de Sovjet Unie. Als gevolg hiervan heeft men voorshands van zo'n lidmaatschap moeten afzien. Contacten met de EEG in de daaropvolgende jaren leidden er niettemin toe dat op 1 oktober 1972 een handelsakkoord met de Gemeenschap kon worden gesloten, waarbij de wederzijdse invoerrechten werden verlaagd. Twee jaar later, in 1974, werden met enkele Oost-Europese landen, waaronder de Sovjet Unie, handels- en culturele akkoorden gesloten. In 1975 trad Oostenrijk met zijn Schilling toe tot de 'slang' van Europese munteenheden. Verder is Oostenrijk vanaf het begin in 1975 deelnemer geweest van de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa, een organisatie die sinds 1994 wordt aangeduid als Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE).

RECHTS-EXTREMISME

Op binnenlands politiek terrein hebben zich in de laatste decennia van de 20e eeuw vormen van rechts extremisme gemanifesteerd, die – meer dan in ander West Europese

landen – vrij veel steun kregen. Vooral de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) heeft bij verkiezingen meermaalen de nodige zetels weten te behalen; van 1983 tot 1987 heeft deze partij met de conservatieve ÖVP een kleine coalitie gevormd en in twee kabinetten geparticipeerd. Later, in 1999, heeft de partij bij verkiezingen zelfs 27% van de stemmen gekregen en vervolgens opnieuw met de ÖVP een coalitie gevormd, die een rechts-conservatief kabinet steunde. Na een crisis in september 2002 is, ondanks het feit dat de aanhang van de partij sterk was geslonken, de samenwerking met de ÖVP voortgezet.

Het rechts-extremisme heeft in Oostenrijk meermaalen de aandacht op zich gevestigd. In de jaren negentig heeft vaak ongerustheid bestaan dat rechts radicalen aanslagen zouden plegen op personen die welwillend stonden tegenover alloctonen en in 1994 is de leider van een neo-nazi beweging, Gottfried Küssel, strafrechtelijk veroordeeld wegens het oprichten van een verboden organisatie. Kennelijk worden ideeën, die met het nationaal-socialistisch gedachtengoed verwant zijn, heden ten dage gesteund door een niet te veronachtzamen deel van de bevolking, al wisselt de omvang hiervan wel soms vrij sterk.

ONTWIKKELINGEN SINDS 1989

Nieuwe ontwikkelingen in de tweede helft van de jaren tachtig, toen een nieuwe leider in de Sovjet Unie, Michael Gorbatsjov, aantrad, hadden tot gevolg dat op 17 juli 1989 (opnieuw) een aanvraag om toetreding tot de Europese Gemeenschap werd ingediend. De aanvraag werd overigens niet gesteund door de rechtse FPÖ. Gorbatsjov had in zijn boek 'Perestrojka' uit 1987 er op gewezen dat ieder land de 'natuurlijke wens' kon koesteren 'om zijn eigen soevereine rechten uit te oefenen op politiek, maar ook op sociaal en economisch terrein'.¹⁷ Hierdoor aangemoedigd werd in Oostenrijk het streven er op gericht het begrip 'neutraliteit' een nieuwe inhoud te geven en daarbij meer de nadruk te leggen op de mogelijkheid dat Oostenrijk bij internationale conflicten een bemiddelende rol zou kunnen spelen. In het verzoek om toetreding tot de EG werd de neutraliteit wel beklemtoond. Hierin werd er op gewezen dat Oostenrijk ook als lid van de EG in staat zou zijn de uit zijn neutrale status voortvloeiende juridische verplichtingen te vervullen en 'zijn neutraliteitspolitiek als speciale bijdrage ter handhaving van

vrede en veiligheid in Europa voort te zetten'.¹⁸ In Brussel heeft men zich weinig gelukkig getoond met deze passage, omdat destijds reeds rekening werd gehouden met de mogelijkheid dat de EG op den duur een politieke unie zou worden en de neutraliteitsclausule een belemmering zou kunnen worden voor Oostenrijk om hierin te participeren. Aanvankelijk is over de toetreding echter niet onderhandeld. Dit veranderde pas in de jaren 1992-1993, toen men geneigd was aan het begrip neutraliteit een enigszins andere betekenis te geven. De Oostenrijkse ambassadeur in Nederland, O.M. Maschke, wees in 1992 op de noodzaak dat Oostenrijk de neutraliteitspolitiek aan de nieuwe omstandigheden zou aanpassen. Hij betoogde dat niet alleen economische behoeften, maar vooral ook nieuwe gevaren voor de veiligheid van Europa, zoals etnische conflicten en milieurampen, Oostenrijk tot een herziening van het veiligheidsbeleid en daarmee van de neutraliteitspolitiek noodzaakten.¹⁹ In 1993 heeft de Oostenrijkse regering het buitenlands beleid wezenlijk veranderd en is onderhandelingen begonnen over de toetreding tot de EG. Deze werden na ruim een jaar succesvol beëindigd en na een referendum op 12 juni 1994, waarbij een meerderheid van 66,4% de toetreding goedkeurde, is Oostenrijk op 1 januari 1995 lid geworden van de Europese Unie. Terzijde kan hierbij nog worden opgemerkt dat sinds in 2004 Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Slovenië zijn toegetreden tot de EU, het overgrote deel van de vroegere Habsburgse dubbelmonarchie thans deel uitmaakt van de unie. De in 1955 getrokken scheidslijnen zijn tegenwoordig sterk vervaagd of zelfs bijna verdwenen. Hoewel nog steeds een duidelijk verschil in welvaartsniveau bestaat tussen Oostenrijk en de Oost-Europese leden van de EU, kunnen de vroegere culturele en historische banden tussen de voormalige delen van het Habsburgse rijk na verloop van tijd een factor worden die bijdraagt aan de geleidelijke integratie van deze gebieden in EU verband. In feite zien we hier een ontwikkeling, die Von der Dunk reeds in 1999 signaleerde, namelijk dat zich een oude scheidslijn tussen 'het ooit vanuit Rome gekerstende Latijnse Europa en dat van de op Constantinopel georiënteerde Grieks-Russische orthodoxie' opnieuw begint af te tekenen. Europa wordt niet meer door een ideologisch bepaald ijzeren gordijn verdeeld, maar door een nieuwe scheidslijn langs oude culturele

grenzen, die mede sociaal-economisch van aard zijn of zijn geworden. Voor een ieder duidelijk waarneembaar liggen de landen van het vroegere Habsburgse rijk ten Westen van deze scheidslijn.²⁰

VERVAGING VAN DE MILITAIRE NEUTRALITEIT

Op 10 februari 1995 is Oostenrijk toegetreden tot het 'Partnership for Peace', een samenwerkingsverband van NAVO lidstaten, neutrale landen en leden van het voormalige Warschau Pact om te komen tot groter wederzijds begrip en vreedzame beslechting van geschillen. Verder heeft het land een waarnemer-status bij de West-Europese Unie gekregen²¹ en is het later lid geworden van de Western European Armaments Group (WEAG), een organisatie zonder verdragstatus, die zich ten doel stelde te komen tot harmonisering van de defensiematerieelplannen van de lidstaten, standaardisering van het materieel en bevordering van het defensieonderzoek. In 2005 is de organisatie echter opgeheven en zijn haar taken voor het grootste deel overgenomen door een orgaan van de EU, het European Defence Agency.

De kennelijke vervaging van de militaire neutraliteit mag niet uit het oog doen verliezen dat die neutraliteit in de toekomst een obstakel kan worden, wanneer men van de EU een politieke unie en op de lange duur een statenbond zou willen maken. Met het – niet geratificeerde – verdrag houdende een grondwet voor Europa werd beoogd een stap in deze richting te zetten. Het verdrag zal niet in werking treden, maar men moet rekening houden met de mogelijkheid dat men blijft streven naar vergroting van de samenwerking. Wanneer men dan op militair gebied niet wil volstaan met materieelsamenwerking (standaardisatie, harmonisatie van materieelplannen), maar tevens tot operationele samenwerking wil komen, kan het voor Oostenrijk bezwaarlijk worden hieraan deel te nemen.

HET HERDENKINGSJAAR 2005

In januari 2005 heeft een plechtige bijeenkomst in het Oostenrijkse parlement plaats gevonden, waarbij de voorzitters van de Nationalrat, de Bundesrat (de senaat), de president van de republiek, de kanselier, de vice kanselier en de fractievoorzitters van de politieke partijen ieder een rede hebben gehouden om het einde van de Tweede Wereldoorlog, het zestigjarig bestaan van de Tweede

Republiek, de ondertekening van het Staatsverdrag in 1955 en de toetreding van Oostenrijk tot de EU in 1995 te herdenken. Het valt daarbij op dat verschillende sprekers uitdrukkelijk de periode van de annexatie met de jodenvervolgingen en de concentratiekampen hebben gememoreerd, dat uitvoerig is stilgestaan bij de Marshall hulp van de Verenigde Staten, maar dat slechts enkelen melding hebben gemaakt van de periode van de bezetting van 1945 tot 1955 en daaraan alleen maar summier aandacht hebben besteed. Dit kan verbazing wekken want de periode van de annexatie is door de meerderheid van de Oostenrijkse bevolking vermoedelijk als minder pijnlijk ervaren. Oostenrijkers kunnen zich ook tolerant tonen tegenover personen met een wat twijfelachtig verleden blijkens de verkiezing van Kurt Waldheim in 1986 tot president van de republiek (eerder was hij minister van buitenlandse zaken en secretaris generaal van de Verenigde Naties). Men kan zich afvragen in hoeverre met het nadrukkelijk memoreren van de jodenvervolgingen tijdens de annexatie oprecht berouw werd getoond. Anderzijds heeft een deel van de Oostenrijkse bevolking de bezetting van het land in de periode 1945-1955 als zeer pijnlijk en vernederend ervaren. De poging tot een staatsgreep door de communisten in 1950 was een duidelijke confrontatie van een pluralistische democratie met voorstanders van een totalitair stelsel, die zich richtten op invoering van de planeconomie. De grote vreugde die op 27 juli 1955 werd geuit bij het strijken van de vlaggen van de geallieerde mogendheden, is een duidelijk teken hoezeer de beëindiging van de bezetting als een opluchting werd ervaren. Het is opmerkelijk dat bij de herdenking in 2005 hierbij nauwelijks is stilgestaan, terwijl men zou verwachten dat juist hier een accent zou worden gelegd.

SLOTBESCHOUWING

De accenten die bij de herdenking in 2005 zijn gelegd, zijn een aanwijzing dat Oostenrijkers moeite hebben zich ongedwongen tegenover de gebeurtenissen uit het recente verleden, met name die uit de periode 1938-1955, op te stellen. Met het nadrukkelijk veroordelen van de annexatie door het Derde Rijk lijkt men vooral een welwillend gebaar te hebben willen maken in de richting van de vroegere geallieerden en hun bondgenoten. Tegenover die geallieerden, die aanvankelijk veel leed hebben toegebracht,

tonen zij overigens een wat ambivalente houding. De Westelijke geallieerden, met name de Amerikanen, hebben al snel initiatieven genomen om het leed te verzachten, zodat de Oostenrijkers geneigd zijn zich tegenover hen positief op te stellen. Met het zwijgen over het optreden van de Russen en over de vreugdefeesten bij het beëindigen van de bezetting lijken zij te willen voorkomen vooral de Russen voor het hoofd te stoten.

Mr. H. van den Brandhof heeft zich vele jaren bezig gehouden met internationale samenwerking op het gebied van defensie-onderzoek. Daarnaast heeft hij aan wetenschappelijke publicaties meegewerkt en voor onder meer de staatsrechtconferentie 2005 een inbreng verzorgd.

NOTEN EN LITERATUUR

- 1 Jan Hunin, 'Polen viert met gemengde gevoelens eind oorlog' in: *de Volkskrant* 5.3.2005.
- 2 Corine de Vries, 'Stalin-fans werken aan eerherstel' in: *de Volkskrant* 23.4.2005.
- 3 Hein A.M. Klemann, 'Waarom honger in Europa in de Tweede Wereldoorlog?' in: M. de Keizer e.a. (red.), *Thuisfront, Oorlog en economie in de twintigste eeuw*, 14e jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Zutphen 2003, pp. 113 ev.
- 4 Götz Aly, *Hitlers Volksstaat*, Frankfurt/Main 2005.
- 5 Norbert Mappes-Niediek, 'Nieuwe claims Weense roofkunst' in: *NRC-Handelsblad* 8.4.2006.
- 6 H.L. Mikoletzky, *Österreich im 20. Jahrhundert*, Wenen 1969, p. 454.
- 7 Otto Klambauer, *Der kalte Krieg in Oesterreich*, Wenen 2000, p. 18.
- 8 Klambauer, *Der kalte Krieg*, p. 31.
- 9 Mikoletzky, *Österreich*, p. 467.
- 10 Klambauer, *Der kalte Krieg*, pp. 27-28.
- 11 W.B. Bader, *Österreich im Spannungsfeld zwischen Ost und West, 1945 bis 1955*, Wenen 2002, p. 98.
- 12 Bader, *Österreich im Spannungsfeld*, pp. 140-160.
- 13 Klambauer, *Der kalte Krieg*, pp. 59-61; zie ook: Karl Gruber, *Ein politisches Leben*, Wenen/München/Zürich z.j., pp. 91-92, 95.
- 14 Bader *Österreich im Spannungsfeld*, p. 163.
- 15 Nikita Chroestsjov, *De Glasnost Tapes*, Naarden 1991, pp. 86-87.

16. L. Prakke, 'De republiek Oostenrijk', in L. Prakke en C.A.J.M. Kortmann, *Het staatsrecht van de landen van de Europese Unie*, 6e druk, Deventer 2004, p. 625.
17. M. Gorbatsjov, *Perestrojka*, Utrecht 1987, p. 266.
18. Chris van Esterik, 'EG niet blij met voorwaarden bij lidmaatschap Oostenrijk' in: *NRC-Handelsblad* 17.7.1989.
19. Otto M. Maschke, 'Oostenrijk past zijn neutraliteitspolitiek aan' in: *NRC-Handelsblad* 29.10.1992.
20. Th.H. von der Dunk, 'Tien jaar na november 1989. Over de terugkeer van oude scheidslijnen in Europa' in: *Internationale Spectator*, november 1999, pp. 575-581.
21. W.F. van Eekelen, *Sporen trekken door strategische jaren*, Meppel 2000, p. 240.

Nu verkrijgbaar
in de boekhandel
of via
www.nieuwamsterdam.nl

EUROPA IN WINTERSLAAP

HANS LABOHM

**Naar aanleiding van:
John Gillingham, *Design for a New Europe*,
Cambridge University Press, 2006.**

Madeleine Albright, de Amerikaanse oud-minister van Buitenlandse Zaken, heeft ooit eens gezegd: 'To understand Europe, you have to be a genius – or French.' John Gillingham, auteur van *Design for a New Europe*, is bepaald niet Frans – hij is een Amerikaans historicus – maar hij is ongetwijfeld een van de meest oorspronkelijke denkers over de Europese integratie. Als niet-Europeaan is hij natuurlijk een buitenstaander, maar dat maakt zijn opvattingen des te interessanter en waardevoller.

Zijn analyse is niet alleen gebaseerd op een grondige kennis van de geschiedenis van de Europese integratie, maar ook van de achterkamertjespolitiek in Brussel. Gillingham heeft een fijne neus voor de zwakke plekken van Europa, die hij vervolgens genadeloos weet bloot te leggen. Bovendien heeft hij de bijzondere gave om het vaak onbegrijpelijke Eurojargon in eenvoudige taal om te zetten. Soms leest zijn boek als een roman – af en toe is het zelfs zeer humoristisch. Hij beheerst de details maar verliest daarbij ook het totaalplaatje van het Europese integratieproces niet uit het oog. Hierdoor slaagt hij erin een holistische visie te ontwikkelen, waarin het vogelperspectief en het kikvorsperspectief samensmelten. In zijn kritiek raakt hij vaak gevoelige snaren. En passant slaagt hij erin uitdrukking te geven aan de latente gevoelens van onbehagen die vele Europese burgers ten aanzien van de EU koesteren.

Gillingham stelt de basis van de Europese constructie ter discussie. Hij schrijft daarover: 'De EU is *sui generis*. Het is een misvormd resultaat van een proces dat uit de hand is gelopen: een kluwen van verwarde en con-

flicterende wetgevende, uitvoerende en regelgevende jurisdicties, die aan niets of niemand verantwoording aflegt, noch door iets of iemand wordt gecontroleerd. [...] Het Europese Parlement in feite veroordeeld om een 732 leden tellende praatclub te blijven.'

Gillingham schrijft de verwerping van de Europese constitutie, in het bijzonder in ons land, niet toe aan de angst voor globalisering en verlies van werkgelegenheid, maar aan het gevoel '... dat de Europese Unie afstandelijk, autistisch en onbeheersbaar is geworden, en haar beloften niet waar maakt. [...] Eens was zij eens een stimulans voor groei, thans is zij een rem daarop.'

Is John Gillingham misschien een Eurofoob? Het antwoord op deze vraag is beslist ontkennend. Hij gelooft dat de langetermijnontwikkeling van Europa naar een steeds hechtere economische en politieke unie alle lof verdient vanwege de totstandkoming van twee unieke historische wapenfeiten. De ene is schepping van een gemeenschappelijke markt die een groot deel van het continent omvat, waarvan de voordelen aanzienlijk zijn geweest. Maar misschien nog belangrijker is dat de Europese Unie door de jaren heen bestaande democratieën heeft versterkt en heeft geholpen bij de geboorte van nieuwe democratieën. Dat is een belangrijke bijdrage aan vrede, welvaart en de menselijke waardigheid, waarvan het effect ook nog ver in de toekomst voelbaar zal zijn.

Maar in de huidige situatie is de Europese Unie zwak, onbuigzaam en neemt zij te veel hooi op de vork. Gillingham is van oordeel dat de EU niet meer dient te worden beschouwd als een politieke structuur in *status nascendi*, die haar melktandjes nog moet wisselen. Integendeel, de Europese constructie kraakt aan alle kanten en dreigt uit elkaar te vallen. Het ontwerp vertoont gebreken en de motor dient te worden gerepareerd.

Maar helaas zijn er in Europa nergens politieke krachten te ontdekken die deze uitdaging aankunnen. De ideeën die circuleren om Europa weer op de rails te zetten, hebben volgens Gillingham: 'the intellectual tension of a Tibetan prayer wheel.'

Hij heeft het vooral gemunt op het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB), de regionale fondsen en de Economische en Monetaire Unie (EMU). 'De twee grote geldverslindende programma's (het GLB en de regionale fondsen), die tezamen drie kwart van de Europese begroting opsouperen, hebben de ontwikkeling van de Europese instellingen op het verkeerde spoor gezet.' Over het GLB merkt hij op: 'Het GLB bevoordeelt een kleine en krimpende groep belanghebbenden: welvarende boeren die tevens landeigenaar zijn, waarvan de helft Frans is.' Gillingham gelooft dat het de hoogste tijd is om tot een hervorming van het GLB te komen. De overeenkomst die op de EU-Top van december 2005 werd gesloten om het GLB tot 2013 ongemoeid te laten, zal de EU verlammen. Gegeven de weigering van Europa om de landbouwsubsidies te verminderen, kan bovendien alleen een wonder de Doha-handelsronde nog redden. Zoniet, dan zal een vijftigjarige handelsliberaliserings-trend abrupt worden afgebroken. (Thans weten we dat dit wonder zich niet heeft voltrokken.[HL])

Gillingham bekritiseert ook de administratieve wan-toestanden in Europa. Gedurende elf achtereenvolgende jaren heeft de Europese Rekenkamer geweigerd om haar fiat te geven aan de rekeningen van de EU. Klokkenluidende ambtenaren, die onregelmatigheden aan het licht hebben gebracht, zoals Marta Andreasen, Dougal Watt, Robert McCoy and Dorte Schmidt-Brown, werden ontslagen, slachtoffers van intimidatie en/of kregen een zenuwzinking. Tegelijkertijd vergoelijkte Commissaris Kinnock 'creatieve boekhouding' als noodzakelijk element om de zaken voor elkaar te krijgen.

Ten aanzien van de regelgeving wijst Gillingham er op dat de Europese Commissie jaarlijks meer dan 3.500 verordeningen enzovoorts produceert, waarvan slechts een-deerde deel aan kosten/baten-analyse wordt onderworpen. De Britse Federation of Small Business schat dat de naleving van al deze regelgeving in 2004 zo'n 4 procent van het BNP heeft gekost.

In de hoofdstukken over technologie brengt hij interessante feiten aan het licht, vaak vergezeld van verstandige

beleidsaanbevelingen. Op overtuigende wijze toont hij aan dat het Europese beleid op het gebied van de biotechnologie ('neoprotectionisme gehuld in de retoriek van de bescherming van gezondheid en milieu') funest is geweest – en nog steeds is – voor de ontwikkeling van de betrokken industriële sectoren en geheel in strijd is met de Lis-sabon-strategie, waarin Europa de ambitie tot uitdrukking heeft gebracht om de meest competitieve kenniseconomie van de wereld te worden.

Wat de EMU betreft is Gillingham van oordeel dat: 'De hardnekkigheid van de rigiditeit op de arbeids- en goederen-markten – de belangrijkste bron van de Europese economische problemen – de noodzakelijke buffers om externe schokken op te vangen onbruikbaar maakt. [...] Vooruitlopend op macro-economische hervormingen dient de EMU de nationale soevereiniteit over het monetaire- en begrotingsbeleid te herstellen. De EMU dient te worden omgevormd van een muntunie naar een parallelle muntunie, waarbinnen de waarde van de euro dient te worden bepaald in concurrentie met de opnieuw ingevoerde nationale munten.' Het begrotingsbeleid en het monetaire beleid dienen volgens hem aansluiting te vinden bij de (nationale) conjunctuur.

Hier kan ik Gillingham niet volgen. Ik denk dat hij er naast zit. Binnen de Angelsaksische wereld zullen velen het ongetwijfeld met hem eens zijn. Maar wanneer monetaire autonomie zo aantrekkelijk is, waarom zou men dan bijvoorbeeld de VS niet opsplitsen in een aantal afzonderlijke monetaire entiteiten? De oppositie tegen de EMU vloeit voort uit de wens om de wisselkoers te manipuleren, omdat men bang is dat de markt niet voldoende en niet tijdig genoeg in staat is om zich aan nieuwe omstandigheden aan te passen. Deze opvatting is nauw verbonden met een voorkeur voor (nationale) macro-economische fine-tuning, dat het kenmerk was van het Keynesiaanse (enigszins dirigistische) economisch beleid dat in het verleden werd gevoerd. Alhoewel een zodanig beleid op de korte termijn wellicht enig soelaas kan bieden, is het op lange termijn desastreus. Bovendien, als iedereen het zou gaan toepassen lopen we het risico van competitieve devaluaties, die reeds zoveel ellende hebben veroorzaakt in de jaren dertig. Al met al staan de misprijzen-de opmerkingen van Gillingham ten aanzien van de EMU logisch gezien op gespannen voet met de overwegend pro-markt teneur van zijn analyse.

Gillingham's rol is die van de luis in de pels. Er dient te worden bedacht dat intelligente kritiek, ook al slaat die af en toe de plank mis, van grote waarde is om de oorzaken van Europa's falen te ontdekken en er achter te komen wat er aan kan worden gedaan. De erkenning van het nut van zo'n rol is een cruciaal element van het succes van onze beschaving. Dat betekent dat men er goed aan doet Gillingham's kritiek ter harte te nemen.

Gillingham zal ongetwijfeld vele lezers shockeren door een aantal Europese heilige huisjes omver te trappen. Anderen daarentegen zullen genieten van zijn scherpe en vrij-

moedige inzichten. Gillingham's boodschap zal veel bijval vinden bij de voorstanders van een vrije markt, klassiek-liberalen, libertariërs, een deel van de conservatieve christen-democraten en mogelijk zelfs een aantal sociaal-democraten van het type Tony Blair. Maar zij zal waarschijnlijk geen genade kunnen vinden in de ogen van de overtuigde Eurofielen, Eurocraten, evenmin als links en groen. Maar voor al deze categorieën is het mijns inziens tóch verplichte lectuur.

Drs. H.H.J. Labohm is onafhankelijk econoom en publicist. Hij is lid van de redactie van Liberaal Reveil.

GRENZEN VAN DE ONDERWIJSVRIJHEID

SIMON STEEN

Naar aanleiding van:

A.M. van Leest-Borst, *Fundamentalistische opvoeding vanuit liberaal-democratisch perspectief. Grenzen van de onderwijsvrijheid* (amsterdam, februari 2005).

De vrijheid van onderwijs staat ter discussie. Zo begint de auteur van dit proefschrift haar zoektocht naar de grenzen van de onderwijsvrijheid in Nederland. De belangstelling voor dit onderwerp is ontstaan door de komst en groei van de islamitische scholen in Nederland. Alle burgers in Nederland, dus ook de islamitische burgers, hebben het recht om hun kinderen onderwijs te laten volgen op basis van de eigen godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging.

In het onderzoek staan twee hoofdvragen centraal. De eerste hoofdvraag is hoe de verhouding tussen de fundamentalistische opvoeding enerzijds en liberaal-democratisch burgerschap anderzijds moet worden gezien. Zijn fundamentalistische opvoeding en burgerschapsvorming verenigbaar in een liberale democratie, en, indien dit niet het geval is, in welke opzichten conflicteren deze twee opvoedingspraktijken dan?

De tweede hoofdvraag die uitgebreid aan de orde komt is de vraag wat precies de rol is van de Nederlandse overheid ten aanzien van liberaal-democratische opvoeding in het onderwijs. Heeft de overheid het recht de kerndoelen van liberaal-democratische opvoeding verplicht te stellen in het onderwijs? Zijn het liberaal-democratisch opvoedingsperspectief en het fundamentalistisch opvoedingsperspectief verenigbaar (compatibel).

Tot slot beantwoordt de auteur de tweede hoofdvraag, namelijk of de overheid in Nederland de bevoegdheid en de verantwoordelijkheid heeft de liberale kerndoelen op alle scholen verplicht te stellen.

Haar conclusie luidt dat de Nederlandse overheid inderdaad de bevoegdheid en verantwoordelijkheid heeft de liberaal-democratische kerndoelen verplicht te stellen op scholen. Om dit te kunnen doen pleit de auteur uiteindelijk voor verdergaande inperking van het recht op onderwijsvrijheid.

De auteur gebruikt de conceptuele analyse om tot verheldering van de betekenis van de term fundamentalisme te komen. In een fundamentalistische opvoedingspraktijk is er volgens de auteur sprake van dat kinderen worden opgevoed tot personen met '..... de wens en de bereidheid de politieke en sociale structuur van de samenleving te veranderen overeenkomstig de interpretatie van de heilige teksten of traditie van de eigen geloofsgemeenschap'.

Van de drie liberale filosofen die door de auteur worden besproken, is alleen Gutmann de opvatting toegedaan dat de overheid er op zou moeten toezien dat kinderen op school de deugden en vaardigheden leren die noodzakelijk zijn voor rationele deliberatie op concepties van het goede leven en de goede samenleving als ook voor wederzijds respect. Strike en Callan zijn terughoudend wat de rol van de overheid in dezen betreft.

In het fundamentalistisch opvoedingsperspectief wordt volgens de auteur een heteronome levensstijl verdedigd, namelijk: een levensstijl die afhankelijk is van de regels en voorschriften zoals die zijn geopenbaard door God, verwoord in heilige geschriften, overgeleverd in de traditie of uitgelegd door autoriteiten. Kinderen die opgroeien binnen het fundamentalistisch perspectief kunnen zich onvoldoende persoonlijke, morele en politieke autonomie eigen maken. Ook ten aanzien van moraal en politieke morele waarden komt de auteur tot de conclusie dat in het

fundamentalistisch opvoedingsperspectief kinderen onvoldoende worden voorbereid op de waarden die essentieel zijn om te kunnen participeren in de liberaal-democratische samenleving. Dat vereist namelijk dat burgers zich de politiek-morele deugden eigen hebben gemaakt die met de waarden en idealen van de liberale democratie corresponderen. Voorbeelden van deze deugden zijn tolerantie, non-discriminatie, wederzijds respect, je gebonden weten aan de regels van de rechtstaat en een democratische houding.

In de logica van het eigen betoog is het niet verrassend dat de auteur concludeert dat er een spanning is tussen de vrijheid van onderwijs, die ouders het recht geeft hun kinderen onderwijs te laten volgen op basis van de eigen godsdienstige en/of levensbeschouwelijk overtuiging en de rol die zij de overheid toebedeelt om er op toe te zien dat de toekomstige burgers zich in het onderwijs de waarden en deugden van de liberaal-democratische samenleving eigen maken.

Kernpunt van haar kritiek op de overheid is dat de kerndoelen waarin de nieuwe wettelijke bepaling dat het onderwijs kinderen moet voorbereiden op actief burgerschap en sociale integratie onvoldoende sturend zijn voor de inhoud van het curriculum op scholen. Zij bekritiseert de keus om aandacht voor burgerschap niet in de vorm van een apart vak aan de scholen op te leggen; scholen krijgen in haar ogen te veel vrijheid om naar eigen inzicht invulling te geven aan de wettelijke verplichting om in het onderwijs aandacht te schenken aan actief burgerschap en sociale integratie. Zij stipuleert het recht van kinderen op een opvoeding tot persoonlijke autonomie. Een goed functionerende liberale democratie heeft volgens haar burgers nodig die persoonlijk autonoom zijn. En omdat onderwijsvrijheid een van de centrale vrijheidsrechten is van de liberale democratie, concludeert zij uiteindelijk dat inperking van onderwijsvrijheid nodig is ter bescherming van die vrijheid zelf.

Wie op het scherp van de snede de academische discussie wil volgen of er in theorie sprake kan zijn van een conflict tussen opvoeding tot persoonlijke autonomie en opvoeding als vorm van inwijding in het grotere verband waarin religie of levensbeschouwing persoonlijke autonomie een plaats geeft, moet deze dissertatie beslist lezen. Het is wel storend dat relevante invalshoeken die de

eigen overtuiging van de auteur wat sterker onder kritiek had kunnen plaatsen ontbreken. Dit had tot enkele noodzakelijke nuanceringen kunnen leiden. De betoogtrant roept het beeld op alsof het vijf voor twaalf is in Nederland. Alleen als de vrijheid van onderwijs wordt ingeperkt, is de liberaal-democratische samenleving nog te redden. Niet uit het oog mag worden verloren dat zelfs ten aanzien van de scholen waar de publieke opinie blijk heeft gegeven van sterke twijfel over de opvoeding in liberale kernwaarden, namelijk bij de islamitische scholen, onderzoek van zowel de BVD, de AIVD en meerdere keren onderzoek van de Onderwijsinspectie heeft aangetoond dat er van een fundamentalistische opvoedingspraktijk in deze scholen geen sprake is. Kennelijk werkt de inbedding van de vrijheid van onderwijs in het Nederlandse onderwijsbestel zodanig uit dat ook op deze scholen onderwijsmethodes, lespraktijk en attitude van leraren geen fundamentalistische opvoedingspraktijk weerspiegelen. Onvoldoende wordt onderkend dat de vrijheid van onderwijs in Nederland een doorleefd vrijheidsrecht is. Anders dan de auteur stelt is dit niet eerst in 1917 grondwettelijk verankerd, maar reeds in 1848. Het was de liberaal Thorbecke die in 1848 tekende voor de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. Het was overigens ook de liberaal Cort van der Linden die politieke verantwoordelijkheid nam voor de grondwettelijke regeling van de financiële gelijkstelling tussen openbaar en bijzonder onderwijs in 1917. Thorbecke had volgens de boeiende studie van Jan Drentje Thorbecke, *een filosoof in de politiek* (2004) zelf het openbaar onderwijs uit de grondwet willen houden. Hij had de vrijheid van onderwijs centraal willen stellen, waarbij de overheid aanvullende wettelijke maatregelen kon nemen. Gemeenten, kerken en burgers konden volgens hem dan zelf het initiatief nemen. Onderwijs was in zijn beleving primair een keuze van de ouders. Staatsdwang zou die vrijheid aantasten. Hij was principieel voorstander van privaat georganiseerd onderwijs. Cort van der Linden betoogde bij de behandeling van de grondwettekst inzake de pacificatie in de Eerste Kamer op 16 mei 1917 '.....ik zou toejuichen dat in plaats van overheidsonderwijs regel werd bijzonder onderwijs. Ik bedoel daarmee niet alleen confessioneel onderwijs, maar het bijzonder onderwijs in zijn geheelen omvang.....'. De voorgeschiedenis van de grondwettelijke

regeling van de vrijheid van onderwijs in Nederland en de bijzondere positie van het joodse en islamitische onderwijs in Nederland is onlangs nog eens uitvoerig beschreven in *Liberaal Reveil*, februari 2004. Die vrijheid van onderwijs geeft overigens niet alleen ouders het recht om scholen op te richten op basis van de eigen godsdienst of levensbeschouwing, maar ook om scholen op te richten op basis van het uitgangspunt van gelijkwaardigheid van levensbeschouwingen en maatschappelijke stromingen op voorwaarde dat er respect is voor de overtuiging van de ander. Naast het confessioneel onderwijs is er sinds jaar en dag bijzonder-neutraal onderwijs, vandaag de dag algemeen bijzonder onderwijs (het *andere* onderwijs) geheten.

Vanuit de lange traditie van vrijheid van onderwijs is er een succesvolle emancipatie van zich buitengesloten voelende groeperingen in de samenleving op gang gekomen. De auteur besteedt onvoldoende aandacht aan het gegeven dat de succesvolle emancipatie die onlosmakelijk aan de vrijheid van onderwijs verbonden is, eveneens ertoe leidt dat men gaandeweg voor een persoonlijke kritische opstelling in eigen kring kiest. Vrijheid maakt de burger patriottisch en uit welbegrepen eigenbelang gevoelig voor de vrijheid van de ander. In het advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling *Geen woorden maar daden, bijdrage aan het normen en waardendebat* (2002) wordt het belang van identificatie benadrukt in een cultuur van erkennen van verschillen. Voor identificatie is een homogene en herkenbare omgeving, waarin mensen zich thuis kunnen voelen, essentieel. De Raad wijst erop dat identiteit en trots in beginsel het passe-partout zijn voor deelname aan een pluriforme samenleving. De angst voor apartheid en de vrees voor verzuiling moet ons niet uit het oog doen verliezen dat de eigen herkenbare omgeving van de bijzondere school tot zelfrespect en een versterkt gevoel van eigenwaarde kunnen leiden op basis waarvan men de ontmoeting met andersdenkenden aan kan. Het is een gemis dat de auteur aan dit advies geen aandacht heeft geschonken. Hetzelfde geldt voor het advies van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid *Warden, normen en de last van het gedrag* (2003).

Ook de WRR onderkent dat het onvermijdelijk is dat er in de pluriforme en plurale Nederlandse samenleving

sprake kan zijn van conflicten over inhoudelijke keuzes tussen diverse waarden: conflicten binnen en tussen individuele personen, binnen en tussen groepen en organisaties en binnen en tussen instituties. De open Nederlandse samenleving heeft volgens de WRR een goede traditie om ergere conflicten te dempen. Er hoeft niet gestreefd te worden naar een volledige inhoudelijke gemeenschappelijkheid van waarden. De Raad beveelt de Regering niet aan om scholen te verplichten om lessen in waarden en normen of in omgangskunde in het curriculum op te nemen. Belangrijker is het dat scholen in hun eigen situatie en context voldoende ruimte krijgen om op hun eigen manier aandacht te besteden aan de morele dimensie van opvoeding en onderwijs en aan burgerschapsvorming als 'algemene doelbepaling'. Hierin volgt de WRR de Onderwijsraad die eveneens in een advies over burgerschapsvorming in het onderwijs beargumenteerd heeft bepleit om aandacht te besteden aan burgerschapsvorming in het onderwijs niet in de vorm van een apart vak in het lesrooster, maar als een breed aandachtsgebied dat op gepaste wijze in de verschillende vakken aan bod kan komen.

In het advies *Vaste grond onder de voeten* heeft de Onderwijsraad nog maar enkele jaren geleden na een grondige studie vastgesteld dat de huidige grondwettelijk verankerde vrijheid van onderwijs een dynamische ontwikkeling van de Nederlandse samenleving niet in de weg staat en dat een inperking van deze vrijheid van onderwijs in het geheel niet aan de orde is. Helaas besteedt de auteur ook aan dit advies geen aandacht en evenmin aan het Handvest voor de grondrechten voor de burgers in de Europese Unie, dat in artikel 14 als grondrecht de bepaling bevat dat ouders recht hebben op onderwijs voor hun kinderen op basis van de eigen godsdienstige, levensbeschouwelijke of filosofische overtuiging. Dit Handvest was overigens integraal overgenomen in de ontwerpgrondwet voor de Europese Unie. Raadpleging van deze bronnen en de eigen vaststelling dat twee van de drie door haar geraadpleegde liberale filosofen terugschrikken voor een verscherpte rol van de overheid ten aanzien van de opvoeding van toekomstige burgers had de auteur tot de conclusie kunnen brengen, dat de nieuwe wettelijke algemene doelbepaling, dat het onderwijs kinderen moet voorbereiden op actief burgerschap en sociale integratie eerst voluit een

kans moet krijgen alvorens het zwaardere middel van inperking van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs als onontkoombaar voor te stellen. Laten we niet vergeten dat scholen die binnen de geldende wet- en regelgeving als bezielend verband functioneren voor alle direct betrokkenen, maar ook voor de maatschappij als geheel een belangrijke toegevoegde waarde hebben.

In de nota *Van ideaal naar werkelijkheid* van de Guido de Brès stichting, waarin de SGP-visie op onderwijs is uitgewerkt (2004) en in de publicatie van de inleidingen die bij de presentatie van deze nota over de betekenis van levensbeschouwing voor het onderwijs zijn gehouden, worden daar aansprekende voorbeelden van gegeven.

In de besproken dissertatie wordt gepleit voor inperking van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. De gronden die daarvoor worden aangevoerd zijn niet houdbaar. Er wordt voorbijgegaan aan de sturende werking, die wel degelijk uitgaat van de wettelijke bepaling, dat het onderwijs kinderen moet voorbereiden op actief burgerschap en sociale integratie. De school moet in het eigen onderwijsaanbod invulling geven aan de in dit verband voorgeschreven kerndoelen.

Dat dit geen vrijblijvende bepaling is, waar de school geheel en al naar eigen inzicht naar kan handelen, blijkt wel uit de strikte wijze waarop de onderwijsinspectie toezicht houdt op de naleving ervan. In het toezichtkader van de inspectie is de volgende tekst opgenomen: *'Basiswaarden en de democratische rechtsstaat: de school heeft een structureel aanbod dat zich richt op de overdracht van basiswaarden. De school heeft een structureel aanbod dat zich richt op de overdracht van kennis, houdingen en vaardigheden die nodig zijn om als burger in een democratische rechtsstaat te functioneren, met inbegrip van kennis over de hoofdzaken van de Nederlandse en Europese staatsinrichting'*

Ik deel dan ook de conclusie van de auteur van de dissertatie niet dat inperking van de vrijheid van onderwijs nodig is ter bescherming van die vrijheid zelf. De vrijheid van onderwijs is op het punt van voorbereiding op actief burgerschap en sociale integratie niet zo absoluut als door haar wordt voorgesteld. De hierop betrekking hebbende kerndoelen en het toezichtkader van de inspectie geven de vrijheid van onderwijs een eigentijdse maatschappelijke inbedding. Leren omgaan met deze vrijheid is juist een 'oefenschool' voor de liberale democratie.

Ik ben dan ook trots op het Nederlandse onderwijsstelsel. Er is grondwettelijk gewaarborgde vrijheid van onderwijs. Deze staat garant voor een vrije schoolkeuze van ouders, een gelijke bekostiging van alle scholen en een ruime keuzemogelijkheid voor docenten om te kiezen voor de school die bij hen past. Er is kortom volop ruimte voor scholen om zich vanuit een eigen missie en visie te profileren. Zelfbestuur en zelforganisatie hebben volgens een reeks van onderzoeken een kwaliteitsverhogend effect op het onderwijs. Dit heeft geleid tot een pluriform en rijk geschakeerd scholenbestand in Nederland, dat ook door andere Europese landen wordt bewonderd. De maatschappelijke worsteling met dreigende segregatie en de moeizaam verlopende integratie worden niet door de vrijheid van onderwijs veroorzaakt. Integratie staat of valt met het effectief wegwerken van onderwijsachterstanden. Hoe kan er vooruitgang worden bereikt bij de integratie zonder het dwaalspoor te volgen van de afgedwongen spreiding van leerlingen? (Dwang zal niet helpen, was het maar zo simpel!). Er zijn een aantal mogelijkheden, die al op korte termijn kunnen worden benut.

Focus op vroegtijdige aanpak van ontwikkelingsstoornissen/ taalverwervingstoornis op jonge leeftijd. Experimenteer met (coöperatieve) samenwerking tussen consultatiebureaus, medisch opvoedkundig bureaus, sociaal pedagogisch werk, voor- en vroegschoolse educatie, scholen, lerencoöperaties, sportverenigingen e.d. Investeer in ondersteuningsprogramma's voor taalverwerving van peuters.

Herstel de 'omweg' in het leren in zijn waarde; nu moeten kinderen via de kortste route een startkwalificatie behalen, terwijl de kwetsbare leerlingen vaak pas na enige omzwervingen ontdekken welke opleiding het beste bij hen past. Zet in op een royaal aanbod van tweede kansonderwijs. Stimuleer scholen om inspirerende mensen van buiten de school in te schakelen; dit biedt kansarme leerlingen mogelijkheden tot identificatie met geslaagde burgers uit eigen kring, geeft hen een positief zelfbeeld en versterkt hun gevoel van eigenwaarde.

Mr. S.J. Steen is algemeen directeur Verenigde Bijzondere Scholen (VBS), dagelijks bestuurslid van the European Council of National Associations of Independent Schools (ECNAIS) en voorzitter van de redactie van het Nederlands Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid (NTOR, uitgave SDU).

KORTOM

EEN REALISTISCH KLIMAATBELEID?

REACTIE OP HANS LABOHM

Volgens mij heeft Hans Labohm in zijn bespreking van het rapport *Klimaatstrategie – tussen ambitie en realisme in Liberaal Reveil 3, 2006* een te vriendelijk oordeel over de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid geveld. Mijns inziens heeft de WRR nagelaten om een objectief advies aan de regering te geven. Zo'n advies had de volgende punten moeten omvatten, die alle afgeleid kunnen worden uit een studie van de wetenschappelijke literatuur:

1. Het is verre van zeker dat de menselijke uitstoot van CO₂ invloed heeft op het klimaat. Het is zelfs niet waarschijnlijk.

2. Het klimaat is een 'complex systeem' dat 'chaotisch gedrag' vertoont. Dat betekent in de praktijk dat het klimaat niet voorspelbaar is met enige nauwkeurigheid voor een tijd die verder weg ligt dan de 'voorspellingshorizon'. Hoewel dit niet zeker is, bedraagt deze waarschijnlijk (veel) minder dan tien jaar.

3. Uit de vorige punten volgt dat een 'klimaatbeleid' in feite niet mogelijk is.

4. Het 'succes' waar staatssecretaris Pieter van Geel op doelde is te vergelijken met de kleren van de keizer uit het sprookje van Andersen. Als je goed kijkt is er hele-

maal geen succes. Landen als Nederland schenken honderden miljoenen aan Oost-Europese landen waarvoor ze in ruil 'emissierechten' krijgen. Zodra de waarheden van bovengenoemde punten tot de politiek zijn doorgedrongen, zijn deze 'rechten' waardeloze stukjes papier geworden. Kunnen we dat een succes noemen? Verder is het zo dat het systeem van emissiehandel de concurrentiepositie van onze industrie ten opzichte van die in China en India vergaand benadeelt.

5. Windenergie krijgt ten onrechte het voordeel van de twijfel. In de eerste plaats heeft het gebruik van windenergie geen invloed op het klimaat. In de tweede plaats zal het om technische redenen nooit op grote schaal kunnen worden gebruikt voor electriciteitsopwekking. Bovendien zal windenergie altijd veel duurder zijn dan conventionele energie. En dat blijft zo, omdat de kosten van windenergie voornamelijk worden bepaald door de kosten van investering en die zullen bijna evenredig omhooggaan met stijgende olieprijsen.

Prof.dr. D. Thoenes was hoogleraar chemische proceskunde aan de Technische Universiteit te Eindhoven.

INTERNATIONAAL MILIEUBELEID IN LIBERAAL PERSPECTIEF

Hoe valt liberalisme, dat het individu en daarmee de mens centraal stelt, te rijmen met een stringent milieubeleid? Wat is als het gaat om milieubehoud onze verantwoordelijkheid jegens toekomstige generaties en ontwikkelingslanden? Wat kan en moet Nederland doen op internationaal niveau om het milieu te beschermen? Zijn verdragen als dat van Kyoto het meest geschikt om mondiale milieuproblemen, zoals in dit geval klimaatsverandering, het hoofd te bieden?

Met steun van NCDO zal de Teldersstichting begin 2007 een geschrift publiceren waarin wordt gepoogd een antwoord te geven op deze en andere gerelateerde vragen. Aansluitend hierop zal **op 16 februari van 10.20 tot 17.30** een symposium over internationaal milieubeleid worden gehouden **in de vergaderzaal van de Eerste Kamer in Den Haag**. *Sprekers daarbij zullen onder andere zijn Ed Nijpels, Marcel Wissenburg en Catrinus Jepma.*

Kijk voor meer en actuele informatie op **www.teldersstichting.nl**

Voor aanmeldingen en/of vragen, kunt u contact opnemen met Cornélie Richert via richert@teldersstichting.nl of bellen met 070-363 19 48.

AUTEURSREGISTER 2006

Ankersmit, Frank

Het liberalisme van de 21e eeuwse staat
58-67

Beaufort, Fleur de

Vijftig jaar Liberaal Reveil
35

De sociaal-liberale reactie op het negentiende-eeuwse
liberale gedachtengoed

135-138

Herstel VVD zal moeten komen van heldere liberale
identiteit

200-204

Blankers, Joris

Schooluitval? Huiswerk voor ons allen!

184-186

Boer, Maarten de

Woningmarkt het meest gediend met veel minder over-
heidsbemoeyenis

90-96

Brandhof, Hans van den

Oostenrijk. De ontwikkeling van Duits geannexeerd
gebied naar een soevereine neutrale staat in perspectief
gezien

224-231

Buchanan, James

Herstel de geest van het klassiek liberalisme

Ingeleid door Edwin van de Haar

19-22

Bussemaker, Jet

Interview: Emancipatoir Liberalisme

148-150

Dales, Geert

Lokale autonomie vergt meer dan lokale belastingen

3-6

Driessen Marreeuw, J. van den

De moraal en de werkelijkheid

85-89

Dröge, Gijs

Woningmarkt het meest gediend met veel minder
overheidsbemoeyenis

90-96

Dupuis, Heleen

Zoekers naar het goede leven: over bestuurders
en politici

159-160

Egmond, Klaas van

De kwaliteit van de wereld

23-28

Fikkers, Derek Jan

Het Nederlandse onderzoeksklimaat: over de
onbereikbaarheid van de kabinetsdoelstellingen

78-81

Graaf, Fred de

Over de gemeente en haar burgers

13-14

Hagen, Ivo ten

Woningmarkt het meest gediend met veel minder
overheidsbemoeyenis

90-96

Hartogh, Govert den

Nabetrachting op een evaluatie

97-102

Hennis-Plasschaert, Jeanine

Toetreding Roemenië en Bulgarije, een feit

216-220

Jong, Philip de

Verplicht sparen voor het werkloosheidsrisico
29-34

Keller, Kristian

De kwetsbare groep
114-115

Kranenburg, B.W.

De harde kern van ons liberalisme
36-38

Krom, Paul de

Naar een offensieve liberale agenda
48-52

Laan, Lousewies van der

Interview: Sociaal-liberale warmte
156-158

Labohm, Hans

Belasting verlaging?
45-46

Een realistisch klimaatbeleid?

N.a.v.: *Klimaatstrategie – tussen ambitie en realisme*,
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, 2006
187-192

Europa in winterslaap

N.a.v.: John Gillingham, *Design for a New Europe*, 2006
232-234

Lantain, R.V.W.M.

Hoe tolerant is onze democratie?
39-43

Leen, Auke

Het kleine arsenaal voor de morele verdediging van de
vrije markt
82-84

Leeuwen, Luigi van

Wat maakt de burgemeester?
161-165

Middelaar, Luuk van

Sussers en opwekkers
2

Speelruimte: Raymond Aron, of de politiek tussen
vrijheid en noodzaak

N.a.v.: Paul van Velthoven, *Het verantwoorde engagement.
Filosofie en politiek bij Raymond Aron*, 2005
193-196

Dorpscoalitie

199

Praag, Bernard van

De toekomst van het liberalisme in Nederland
68-70

Read, Leonard E.

Ik, Potlood
208-211

Redactie Liberaal Reveil 1962

Toekomstbespiegelingen over de VVD
73-77

Rezwani, Nahid

Verplicht sparen voor het werkloosheidsrisico
29-34

Naar een effectief en transparant jeugdbeleid
179-183

Rosenthal, Uri

Lokale crisis: wat te doen?
7-12

Teleurstellingen, frustraties, verlangens en ambities in de
Nederlandse politiek
117-121

Binnenlands bestuur: op weg naar honderdvijftig jaar
Thorbecke
166-171

Interview naar aanleiding van: *Binnenlands bestuur: op weg
naar honderdvijftig jaar Thorbecke*
172-174

Ruijs, Philip

Afghanistan, opium en het prijsmechanisme
108-112

Rutte, Mark

Interview: de VVD, het liberalisme en Nederland
124-128

Schie, Patrick van

Liberalen en hun waardering voor religie
175-178

Herstel VVD zal moeten komen van heldere liberale
identiteit
200-204

Schijndel, Anton van

Uitdagingen voor het liberalisme in Nederland
53-54

Schultz van Haegen, Melanie

Interview: stromingen binnen de VVD
144-147

Schut-Welkzijn, Anouschka

Ratio achter het stabiliteitspact
221-223

Smit, Tjakko

Woningmarkt het meest gediend met veel minder
overheidsingrijpen
90-96

Snels, Bart

Interview: Links en de markt
151-155

Steen, Simon

Grenzen van de onderwijsvrijheid
N.a.v.: A.M. van Leest-Borst, Fundamentalistische
opvoeding vanuit liberaal-democratisch perspectief.
Grenzen van de onderwijsvrijheid, 2005
235-238

Szász, Andre

Liberale lichtschuwheid
205-207

Tocqueville, Alexis de

Over de staatkundige gevolgen van de administratieve
decentralisatie in de Verenigde Staten
Ingeleid door Luuk van Middelaar
15-18

Velde, Mark van de

Anders kiezen, anders delen
71-72

Verstegen, Wybren

Opperhoofd Seattle; Reactie op Van Egmond en Woittiez
113-114

Verwaayen, Ben

Interview: Politiek in klare taal
132-134

Vonhoff, Henk

De VVD in het komende decennium
55-57

Voorhoeve, Joris

Interview: Klassiek liberalisme plus
139-144

Vries, Theo de

Het Nederlandse onderzoeksklimaat; Reactie op Derek
Jan Fikkers
115-116

Wessel, Marius

Sluit de radicale moskeeën in Nederland!
212-215

Wieringa, Lars

Woningmarkt het meest gediend met veel minder over-
heidsbemoeienis
90-96

Wijsenbeek, Florus

Zin en onzin over de electriciteitsvoorziening

103-107

Woittiez, Reinout

De kwaliteit van de wereld

23-28

Het Nederlandse onderzoeksklimaat; reactie op Derek

Jan Fikkers

115-116

Zanen, Jan van

Interview: De VVD en de toekomst

128-131

